

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ТАТАРНИКОВА Тетяна Олександрівна

УДК 351:862.44

**ДИСЕРТАЦІЯ
КОМПЛЕКСНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ
ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ**

Спеціальність 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та
охорони громадського порядку

Подається на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного
управління

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т. О. Татарнікова

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Татарнікова Т. О. Комплексний механізм формування внутрішньої безпекової політики – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку – Національний аерокосмічний університет «Харківський авіаційний інститут» – Харків, 2026.

У дослідженні запропоновано розв’язання актуальної проблеми з теоретико-методологічного обґрунтування та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення та функціонування комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики. З урахуванням визначеної мети дисертаційного дослідження виділено науково-теоретичні, методологічні та практико орієнтовані завдання, а саме: визначено сутнісну характеристику та змістове наповнення формування внутрішньої безпекової політики і окреслено методологічні підходи до організації функціонування державної служби як суб’єкта формування внутрішньої безпекової політики. Науково обґрунтовано побудову системи забезпечення внутрішньої безпеки держави і на основі системного аналізу визначено стратегічні орієнтири вдосконалення механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави, а також виокреслено пріоритетні напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України і обґрунтовано критерії оцінки ефективності механізмів формування внутрішньої безпекової політики. Було визначено напрями формування концептуальної моделі безпеки соціального об’єкта і надано пропозиції щодо модернізації системи забезпечення внутрішньої безпеки, та удосконалено механізми формування та реалізації ситуаційної моделі забезпечення внутрішньої безпеки.

Об’єктом дослідження є внутрішня безпекова політика держави, а предмет дослідження – комплексний механізм формування внутрішньої

безпекової політики.

Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять такі загальнонаукові й спеціально-наукові методи: історичний підхід – для характеристики етапів розвитку внутрішньої безпекової політики щодо переваги тих чи інших механізмів державного управління; метод декомпозиції – для розкриття мети дослідження й постановки завдань; абстрактно-логічний метод – для аналізу літературних джерел, теоретичного узагальнення й формування висновків; гіпотетико-дедуктивний і аксіоматичний методи пізнання – для обґрунтування й підтвердження правильності методології дисертаційного дослідження; метод статистичного аналізу – для з’ясування сучасного стану розвитку внутрішньої безпекової політики; метод системно-структурного аналізу – для розгляду структури й компетенції органів державної виконавчої влади в досліджуваній сфері; соціологічний і категоріальний методи – для оцінки значущості впливу окремих факторів на результативність діяльності з забезпечення безпекової політики; детермінантний метод аналізу – для визначення складових методології управління безпекою суспільства та держави, а саме: категорій, принципів, норм, цінностей; метод емпіричного дослідження – для визначення специфіки управління безпекою суспільства та держави на державному та регіональному рівнях; порівняльно-описовий метод – для порівняння вітчизняної та зарубіжної практики управління безпекою суспільства та держави на державному й регіональному рівнях; структурно-функціональний аналіз – для систематизації складових комплексного механізму управління безпекою суспільства та держави; програмно-цільове й індикативне планування – для окреслення перспектив розвитку складових безпеки України.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, матеріали Міністерства освіти і науки України, наукові публікації українських й зарубіжних вчених.

Наукова новизна дисертаційної роботи й отриманих результатів

визначається особистим внеском автора у вирішення актуальної наукової проблеми у державно-управлінській галузі відносно теоретико-методологічного обґрунтування й розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення та реалізації комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики.

Автором уперше: запропонована і обґрунтована концепція формування безпекового суспільства, що заснована на аналітичних категоріях конфліктології, які описують взаємодію суспільства і держави з позицій політичного реалізму через вплив сучасної системи багатопартійності політичного життя суспільства і його самосвідомості на розвиток цивільних ініціатив, та вплив державно-управлінських систем в економіці держави і організаційно-соціальної структури суспільства на розвиток демократичних засад, через залежність формування цивілізованого громадянського суспільства від ефективності національної безпеки і активності міжнародної діяльності як держави, так і її громадських інститутів, а також визначено теоретико-методологічні параметри дослідження чинників формування безпеки особи, суспільства і держави, концептуалізація логіки дослідження соціально-політичних чинників і структурних елементів безпеки і політичної безпеки, та виявлення соціального контексту політико-юридичних та нормативно-правових уявлень про внутрішню безпеку в державі.

Обґрунтовано політико-конфліктна, нормативна і управлінська інституціоналізації соціалізації безпеки і політичної безпеки в сучасній державі, через розкриття соціальних детермінант становлення і перспективного розвитку безпеки і політичної безпеки в посттранзитивних процесах демократизації українського суспільства, та впливу соціально-політичного інструментарію на зміцнення безпеки.

Таким чином в дисертаційній роботі наведено нове вирішення наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення та функціонування комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики.

Отримані у процесі дослідження результати підтверджують загальну методологію, покладену в його основу, а реалізована мета і завдання дослідження дають можливість зробити у дисертації обґрунтовані висновки.

Ключові слова: механізми державного управління, державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку, механізми формування внутрішньої безпекової політики держави, громадянське суспільство, стратегія безпеки, державна політика безпеки.

ANNOTATION

Tatarnikova T. O. Comprehensive mechanism of formation of internal security policy. – Qualifying scientific work as the manuscript.

Dissertation on competition of Doctor of Sciences degree in Public Administration by specialty 25.00.05 – public administration in the sphere of state security and protection of public order. – National Aerospace University “Kharkiv Aviation Institute”, Kharkiv, 2026

The work proposes the solution of the actual problem of theoretical and methodological justification and the development of practical recommendations for the improvement and functioning of a comprehensive mechanism of formation of the internal security policy. Taking into account the defined purpose of the dissertation research, scientific-theoretical, methodological and practical-oriented tasks are allocated, namely: the essential characteristic and content of formation of the internal security policy are determined and methodological approaches to organization of functioning of the civil service as a subject of formation of the internal security policy are outlined. The construction of a system of ensuring of the internal security of the State is scientifically substantiated, and on the basis of the system analysis strategic guidelines for improving of the mechanisms of formation of the internal security policy of the State are determined, as well as the priority directions of development of the internal security policy of Ukraine are drawn out

and the criteria for assessing of the effectiveness of the mechanisms of formation of the internal security policy are substantiated. The directions of formation of a conceptual model of security of a social object are determined, the proposals for modernization of the system of ensuring of internal security are provided and the mechanisms of formation and implementation of a situational model of ensuring of internal security are improved.

The object of the research is the internal security policy of the state, and the subject of the research is a comprehensive mechanism of formation of the internal security policy.

The following general scientific and specially scientific methods are the The information basis of the research are normative and legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, materials of the Ministry of Education and Science of Ukraine, scientific publications of Ukrainian and foreign scientists.

The scientific novelty of the dissertation work and the results obtained are determined by the author's personal contribution to solving of the actual scientific problem in the public-administration sphere concerning the theoretical and methodological substantiation and development of practical recommendations for the improvement and implementation of a comprehensive mechanism of formation of the state security policy.

The author proposed and obtained for the first time: the substantiated concept of formation of a security society based on the analytical categories of conflictology, describing the interaction of society and the state from the standpoint of political realism through the influence of the modern system of multiparty political life of society and its self-awareness on the development of civil initiatives, and the influence of public-administration systems in the economy of the state and the organizational and social structure of society on the development of democratic principles, because of the dependence of the formation of a civilized civil society on the effectiveness of national security and the activity of international activities, both the state and its public institutions. Also, the theoretical and methodological

parameters of studying of factors of formation of personal security are determined, as well as security of the society and the state, conceptualization of the logic of the study of socio-political factors and structural elements of security and political security. The social context of political, legal and regulatory legal ideas about internal security in the state are identified.

The political-conflict, normative and managerial institutionalization of the socialization of security and political security in a modern state is substantiated, through the disclosure of social determinants of the formation and prospective development of security and political security in the post-transit processes of democratization of Ukrainian society, and the influence of socio-political tools on strengthening of the security.

Thus, the dissertation presents a new solution of the scientific problem of substantiating of the theoretical and methodological foundations and developing of scientific and practical recommendations for improving and functioning of a comprehensive mechanism of formation of internal security policy.

The results obtained in the process of research confirm the general methodology underlying it, and the realized purpose and tasks of the work make it possible to form the substantiated conclusions of the dissertation.

Keywords: mechanisms of public administration, public administration in the sphere of state security and protection of public order, mechanisms of formation of internal security policy of the state, civil society, security strategy, state security policy.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. Paliukh, V., Kovtun, I., Pidlisna, T., Tatarnikova, T., & Poroka, S. The Influence of National Information Security Policies on Advancing Higher Education. *Qubahan Academic Journal*. 2025. Vol. 5(1). Pp. 628-639. (Q2) <https://doi.org/10.48161/qaj.v5n1a1500>. *Особистий внесок: визначено вплив внутрішнього безпекового інформаційного середовища на розвиток вищої освіти.*
2. Kryshchanovych, Svitlana, Tatarnikova, Tetiana, Rybkina, Svitlana, Kopanchuk, Olena, and Motorny, Vladimir. Scientific and Methodological Approach to Strengthening Intellectual Security and Human-Centricity through Optimizing the Use of Artificial Intelligence. *International Journal of Religion*. 2024. Vol. 5(9). Pp. 760-771. <https://doi.org/10.61707/p60brq41>. *Особистий внесок: визначено методологічні підходи до формування безпекового інформаційного середовища.*
3. Paliukh, V., Trobiuk, V., Tatarnikova, T., Yakymenko, S., & Verba, S. Modernization of the Educational Process Through the Implementation of a Modern Strategy for Ensuring Information Security. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. 14(1). *Special Issue*. Pp. 152-156. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140141/papers/A_25.pdf. *Особистий внесок: автором визначені стратегічні напрями безпеки освітнього процесу.*
4. Zhovnirchuk, Y., Larina, N., Stoliar, Y., Tatarnikova, T., & Sukharnykov, V. Innovative Approaches in Public Administration: Strategies and Tools for Achieving Sustainability. *Economic Affairs*. 2024. Vol. 69(02). Pp. 1191-1197. <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2024.40>. *Особистий внесок: визначено інноваційні напрями розвитку безпекового середовища.*

Статті у наукових фахових виданнях

5. Татарнікова Т. О. Аналіз міжнародного досвіду щодо механізмів державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.4.21>
6. Татарнікова Т. О. Внутрішня безпекова політика: впливові чинники та шляхи вдосконалення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.1.21>.
7. Татарнікова Т. О. Захист національних інтересів як основа державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 22. С. 287–290. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.288>.
8. Татарнікова Т. О. Ключові принципи формування внутрішньої безпекової політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 19. С. 238–240. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.19.238>.
9. Татарнікова Т. О. Механізми правового регулювання у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2024. Вип. 2 (21). С. 135–139. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-2-15>.
10. Татарнікова Т. О. Механізми формування національно-державної ідеології забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 21. С. 208–210. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.21.208>.
11. Татарнікова Т. О. Національно-державна ідеологія як передумова забезпечення внутрішньої безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2025. Вип. 1 (22). С. 61–66. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2025-1-7>.
12. Татарнікова Т. О. Політичні механізми вдосконалення політики забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 24. С. 212–214. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.24.212>.
13. Татарнікова Т. О. Попередження злочинів й адміністративних

правопорушень як інструмент державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 8. С. 244–246. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.8.244>.

14. Татарнікова Т. О. Розвиток місцевого самоврядування як ключовий чинник ефективності внутрішньої безпекової політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.11.26>.

15. Татарнікова Т. О. Роль і місце інститутів місцевого самоврядування у процесах забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 7. С. 240–242. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.7.240>.

16. Татарнікова Т. О. Система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 23. С. 213–216. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.23.213>.

17. Татарнікова Т. О. Специфіка формування внутрішньої безпекової політики в сучасних умовах. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.12.22>.

18. Бурик З. М., Красностанова Н. Е., Татарнікова Т. О. Стратегія глобальної безпеки в системі публічного управління. Наукові перспективи. № 11(53) 2024. С. 68–81. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11\(53\)-68-81](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-68-81). *Особистий внесок: визначено стратегічні напрями забезпечення глобальної безпеки в системі публічного управління*.

19. Tatarnikova T. The development of mechanisms of creation of the state policy in the field of internal security. *Public administration and state security aspects*. 2024. Vol. 2. Pp. 63–67. <https://doi.org/10.52363/passa-2024.2-10>.

20. Tatarnikova T. Criteria of assessment of the effectiveness of public administration mechanisms of ensuring of internal security policy. *Public administration and state security aspects*. № 1 2025. <https://doi.org/10.52363/passa-2025.1-26>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

21. Татарнікова Т. Механізми державного контролю служб внутрішньої безпеки в країнах-членах ради Європи. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали XXIV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 18 квітня 2024 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. С. 313–314.

22. Домбровська С., Татарнікова Т. Державна політика формування безпеки туризму. Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Черкаси, 20 лютого 2025 року / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси: НУЦЗ України, 2025. С. 27–29.

23. Татарнікова Т. Формування інструментів безпеки держави. Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Харків : НУЦЗУ, 2025. С. 336-338.

24. Татарнікова Т. Складові економічної безпеки в умовах сучасної глобалізації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток компетентності в публічному секторі: європейські стандарти та перспективи». Івано-Франківськ. 2025. С. 339–341.

25. Татарнікова Т. Державно-управлінські аспекти національної безпеки. Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2025 року) / упоряд. О. М. Клименко. Одеса: Олді+, 2025. 427 с.

ЗМІСТ

ВСТУП	14
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ	23
1.1. Наукова парадигма дослідження внутрішньої безпеки як складової національної безпеки держави	23
1.2. Сутнісна характеристика та змістове наповнення формування внутрішньої безпекової політики	46
1.3. Специфіка формування внутрішньої безпекової політики в системі подолання реальних та потенційних викликів та загроз	69
Висновки до першого	91
РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	95
2.1. Методологічні підходи до організації функціонування державної служби як суб'єкта формування внутрішньої безпекової політики	95
2.2. Наукове обґрунтування побудови системи забезпечення внутрішньої безпеки держави	124
2.3. Методологія побудови механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави	150
Висновки до другого розділу	162
РОЗДІЛ III. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ	166
3.1. Сучасні трансформаційні принципи реалізації внутрішньої безпекової політики	166
3.2. Особливості формування та реалізації внутрішньої безпекової політики України	188

3.3. Аналіз закордонного досвіду та можливості системної імплементації передових практик забезпечення внутрішньої безпекової політики України	210
Висновки до третього розділу	238
РОЗДІЛ IV. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	241
4.1. Стратегічні орієнтири вдосконалення механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави	241
4.2. Пріоритетні напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України	259
4.3. Критерії оцінки ефективності механізмів формування внутрішньої безпекової політики	280
Висновки до четвертого розділу	299
РОЗДІЛ V. МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПЦІЙ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ	304
5.1. Формування концептуальної моделі безпеки соціального об'єкта	303
5.2. Модернізація системи забезпечення внутрішньої безпеки	329
5.3. Механізми формування та реалізації ситуаційної моделі забезпечення внутрішньої безпеки	341
Висновки до п'ятого розділу	362
ВИСНОВКИ	370
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	375
ДОДАТКИ	414

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних геополітичних умовах світ став значно складніший. Розширився спектр глобальних загроз усієї системи міжнародної безпеки, що отримав інтернаціональний характер та інтенсивно проникає у світовий соціокультурний простір. Встає питання про вироблення консолідованого відношення світової громадськості і подальшого його втілення в політичних рішеннях і законодавчих актах. Тому особливо складною політичною проблемою є завдання з розвитку громадянського демократичного суспільства та надання йому найважливіших функцій, що дозволяють зберегти цілісність і життєздатність країни. У нових геополітичних умовах, що характеризуються реальними процесами зміни світоустрою, для сучасної державно-управлінської практики особливо актуальним стає вивчення проблем національної безпеки в її нерозривному зв'язку з питаннями політичної стратегії українського суспільства. Становлення політики безпеки як довготривалої програми забезпечення державно-національних інтересів зв'язано з реалізацією стратегічних національних пріоритетів здійснення інноваційних перетворень, збереження територіальної цілісності і суверенітету держави, визначених у рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України».

Необхідність пізнання нових тенденцій розвитку державно-управлінської сфери і пошуку нових підходів до розробки і реалізації політичної стратегії сучасної України обумовлена викликами глобалізації, політичними ризиками в макро- і мікрополітичному середовищі. Важливою науковою проблемою є розгляд ментальних основ безпеки суспільства, особи і держави, регіональної специфіки формування, а також дискурсивного конструювання політичної реальності. Значимим для науки і практики постає питання про те, як держава вибудовує пріоритет національної безпеки, зокрема в аспектах внутрішньої політики, визначає стратегію модернізації

владних інститутів, формує ефективні механізми забезпечення безпеки.

Теоретико-методичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали наукові дослідження з актуальних проблем державного управління, серед яких можна виділити роботи таких вчених, як: В. Авер'янова, М. Березіна, О. Бондаренка, Д. Грицишина, А. Дегтяря, Ю. Диганова, Ю. Древалю, С. Домбровської, Д. Карамишева, В. Копанчука, О. Копанчук, В. Ковальчук, О. Кравчука, О. Крюкова, Л. Сергієнко, О. Литвинова, С. Майстра, В. Мороза, А. Рубана, І. Парубчака, А. Помаза-Пономаренко, П. Петровського, М. Синишина, Ю. Столяра, В. Степанова, В. Тертички, В. Торічного, В. Трощинського, В. Шведун, Т. Ярового та інших.

Аналіз політичних процесів як взаємодії та зіткнення різних інтересів ми знаходимо в працях Р. Арона, У. Бека, Ч. Бірда, В. Вільсона, А. Волбферса, Е. Вятра, Г. Гегеля, Г. Гуцкова, П. Гольбаха, К. Гельвеція, Р. Даля, Д. Дідро, Ж-Б. Дюрозеля, І. Канта, М. Каплана, Г. Кіссінджера, Г. Моргентау, Р. Нібура, Р. Осгуда, П. Ренувена, Дж. Розенау, Дж. Сміта, К. Уолца, Дж. Чейза, Е. Фурнісса, Д. Ульпіана, К. Уолтца, К. Шмитта та інших авторів.

Таким чином, в умовах нових викликів, зовнішніх і внутрішніх загроз для політичної стабільності українського суспільства видається необхідним вивчення політичних взаємодій різних акторів політичного процесу, що по-різному трактують загрози безпеки і механізми її забезпечення, що і позначається на визначенні державної стратегії України в умовах соціального простору, що трансформується.

Потрібний пошук політичних інструментів, які дозволяють сформувати ефективно діючий комплексний механізм з формування демократичної системи взаємодії з інститутами громадянського суспільства, як на міжнародному рівні, так і у справі забезпечення безпечного життєвого середовища і створення умов для демократичного розвитку нашої вітчизни. Ця проблематика вимагає серйозного наукового дослідження та обумовила вибір теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в науково-дослідному центрі Національного університету цивільного захисту України в межах науково-дослідної роботи «Розробка механізмів державного управління соціально-економічною сферою та її галузями в контексті забезпечення безпеки українського суспільства» (ДР № 0118U001007). Внесок здобувача полягає в обґрунтуванні підходів та визначенні напрямів удосконалення комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики.

Мета і завдання роботи. Мета дослідження полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення та функціонування комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики.

З урахуванням визначеної мети дисертаційного дослідження виділено такі науково-теоретичні, методологічні та практико орієнтовані *завдання*:

визначити сутнісну характеристику та змістове наповнення формування внутрішньої безпекової політики;

окреслити методологічні підходи до організації функціонування державної служби як суб'єкта формування внутрішньої безпекової політики;

науково обґрунтувати побудову системи забезпечення внутрішньої безпеки держави;

на основі системного аналізу визначити стратегічні орієнтири вдосконалення механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави;

виокреслити пріоритетні напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України;

обґрунтувати критерії оцінки ефективності механізмів формування внутрішньої безпекової політики;

визначити напрями формування концептуальної моделі безпеки соціального об'єкта;

надати пропозиції щодо модернізації системи забезпечення внутрішньої безпеки;

удосконалити механізми формування та реалізації ситуаційної моделі забезпечення внутрішньої безпеки.

Об'єкт дослідження – внутрішня безпекова політика держави.

Предмет дослідження комплексний механізм формування внутрішньої безпекової політики.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять такі загальнонаукові й спеціально-наукові методи:

історичний підхід – для характеристики етапів розвитку внутрішньої безпекової політики щодо переваги тих чи інших механізмів державного управління;

метод декомпозиції – для розкриття мети дослідження й постановки завдань;

абстрактно-логічний метод – для аналізу літературних джерел, теоретичного узагальнення й формування висновків;

гіпотетико-дедуктивний і аксіоматичний методи пізнання – для обґрунтування й підтвердження правильності методології дисертаційного дослідження;

метод статистичного аналізу – для з'ясування сучасного стану розвитку внутрішньої безпекової політики;

метод системно-структурного аналізу – для розгляду структури й компетенції органів державної виконавчої влади в досліджуваній сфері;

соціологічний і категоріальний методи – для оцінки значущості впливу окремих факторів на результативність діяльності з забезпечення безпекової політики;

детермінантний метод аналізу – для визначення складових методології управління безпекою суспільства та держави, а саме: категорій, принципів, норм, цінностей;

метод емпіричного дослідження – для визначення специфіки управління безпекою суспільства та держави на державному та регіональному рівнях;

порівняльно-описовий метод – для порівняння вітчизняної та зарубіжної

практики управління безпекою суспільства та держави на державному й регіональному рівнях;

структурно-функціональний аналіз – для систематизації складових комплексного механізму управління безпекою суспільства та держави;

програмно-цільове й індикативне планування – для окреслення перспектив розвитку складових безпеки України.

Інформаційною базою дослідження є нормативно-правові акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, матеріали Міністерства освіти і науки України, наукові публікації українських і зарубіжних вчених.

Наукова новизна дисертаційної роботи й отриманих результатів визначається особистим внеском автора у вирішення актуальної наукової проблеми у державно-управлінській галузі відносно теоретико-методологічного обґрунтування й розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення та реалізації комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики.

При цьому наукова новизна розкривається у таких положеннях:

у перше:

запропонована і обґрунтована концепція формування безпекового суспільства, що заснована на аналітичних категоріях конфліктології, які описують взаємодію суспільства і держави з позицій політичного реалізму через вплив сучасної системи багатопартійності політичного життя суспільства і його самосвідомості на розвиток цивільних ініціатив, та вплив державно-управлінських систем в економіці держави і організаційно-соціальної структури суспільства на розвиток демократичних засад, через залежність формування цивілізованого громадянського суспільства від ефективності національної безпеки і активності міжнародної діяльності як держави, так і її громадських інститутів;

визначено теоретико-методологічні параметри дослідження чинників формування безпеки особи, суспільства і держави, концептуалізація логіки

дослідження соціально-політичних чинників і структурних елементів безпеки і політичної безпеки, та виявлення соціального контексту політико-юридичних та нормативно-правових уявлень про внутрішню безпеку в державі;

обґрунтовано політико-конфліктна, нормативна і управлінська інституціоналізації соціалізації безпеки і політичної безпеки в сучасній державі, через розкриття соціальних детермінант становлення і перспективного розвитку безпеки і політичної безпеки в посттранзитивних процесах демократизації українського суспільства, та впливу соціально-політичного інструментарію на зміцнення безпеки;

удосконалено:

системно-мережевий підхід до створення системи безпеки, що має можливість адекватно реагувати на зовнішні і внутрішні небезпеки, загрози, ризики і виклики, здатну до випереджаючої адаптації та встановлення нових «правил заборони», викликаних динамічними соціальними змінами під впливом глобалізації;

напрями забезпечення безпеки держави в умовах глобальних динамічних змін, які пропонується будувати на основі системно-мережевого підходу, згідно з яким держава, суспільство, сім'я, особа розглядаються як взаємозв'язані, взаємозалежні елементи внутрішньої безпеки, яку вони забезпечують спільно скоординованими когерентними діями, переходячи від культури реагування до культури запобігання;

інструментарій забезпечення внутрішньої безпеки, яка розглядається як частина глобальної безпеки і є системою взаємного захисту інтересів особи, сім'ї, суспільства, через мережі соціальної основи для об'єднання інститутів громадянського суспільства – міжнародних, урядових, некомерційних, приватних в прагненні досягнення загальних цільових орієнтирів і реалізації їх інтересів;

набуло подальшого розвитку:

формування критеріїв безпеки, ключовим з яких є здатність держави

підтримувати свою цілісність, тобто нормальне функціонування в умовах дії зовнішнього середовища і внутрішніх флуктуацій;

досвід організацій глобального громадянського суспільства в процесах безпекового світоустрою, та виявлені політичні проблеми використання потенціалу глобального громадянського суспільства для цілей глобальної безпеки геокультурного характеру, в основі яких відставання існуючої культури взаємодії лідерів держав з інститутами громадянського суспільства, їх небажання знаходитися під контролем громадськості, відсутність механізмів інтеграції, а також недостатня розвиненість гуманітарних технологій;

система взаємодії між органами влади і інститутами громадянського суспільства, що має здатність самозбереження і безпечного саморозвитку в умовах інтенсивних соціальних змін на основі принципів взаємодії, де зазначаються основні завдання і напрями боротьби з міжнародним тероризмом, та визначені можливості і ресурси, а також учасники реалізації ефективної політики в області безпечного світоустрою в умовах демократії.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення й висновки дисертації можуть використовуватися фахівцями під час написання підручників і навчальних посібників, створення навчально-методичної літератури; в роботі державних органів України, у практичній роботі щодо створення програм розвитку галузі сил безпеки та оборони.

Практичне значення одержаних результатів забезпечується їх використанням у діяльності Хмельницької обласної державної адміністрації при розробці програми безпекового простору взаємодії та розвитку територіальних громад (довідка про впровадження від 08.10.2025 № 101/26-14-10122/25).

Теоретичні розробки та практичні рекомендації надані при виконанні дисертаційного дослідження використовуються в роботі та службовій діяльності Головного слідчого управління Національної поліції України (акт впровадження від 04.12.2025 № 116647-2025) та Хмельницького науково-

дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (довідка про впровадження від 10.09.2025 № 19/123-7845).

Пропозиції та наукові нароби автора використовуються в Плані реалізації Стратегії розвитку Служби безпеки України на 2025 – 2030 роки (довідка про впровадження від 16.10.2025).

Особистий внесок здобувача Наукове дослідження теоретико-наукових основ удосконалення і реалізації комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики як окремої наукової проблеми виконано самостійно з використанням останніх досягнень галузі науки державного управління. Теоретичні положення та висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора у сфері теорії та практики державного управління, механізмів формування внутрішньої безпекової політики, аналізу відповідної вітчизняної та зарубіжної літератури, а також нормативно-правової бази, що регулює окремі питання проблематики дослідження. При використанні наукових доробків інших учених для обґрунтування власних міркувань автора на них зроблено відповідні посилання.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження набули висвітлення у наукових публікаціях автора та апробовані на наукових конференціях і науково-практичних семінарах: XXIV Всеукраїнській науковій конференції з міжнародною участю «Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє» (м. Черкаси, 2024 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України» (м. Київ, 2025 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика» (м. Черкаси, 2025 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток компетентності в публічному секторі: європейські стандарти та перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2025 р.); III Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми,

інновації» (м. Черкаси, 2025 р.).

Публікації. Основні положення та отримані наукові результати дисертаційного дослідження відображено в 25 наукових працях, із них: 4 статті – у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та Web of Science, 16 статей – у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, групи Б, 5 тез матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (432 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи – 424 сторінок, з яких основного тексту 375 сторінок.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Наукова парадигма дослідження внутрішньої безпеки як складової національної безпеки держави

У системі основних загальнодержавних заходів щодо захисту життя та здоров'я, прав і свобод громадян, законних інтересів підприємств, установ, організацій та громадських об'єднань особливе місце відводиться забезпеченню внутрішньої безпеки, яка є однією з найважливіших складових системи національної безпеки держави.

В умовах переходу країни до принципово нової парадигми забезпечення національної безпеки в цілому теоретична розробка тих чи інших видів безпеки набуває нового звучання і змісту у зв'язку з істотно зміненими внутрішніми й зовнішніми умовами розвитку українського суспільства. Значимість сфери внутрішньої безпеки пов'язана з тим, що в ній, по суті, фокусується вся складність процесів, що відбуваються в країні. Можна відповідально стверджувати, що її забезпечення в певному сенсі є умовою й водночас метою реформування та розвитку країни.

Національна безпека, будучи інтегральним поняттям, включає різні напрями реалізації політики забезпечення захищеності. Виділення внутрішньої безпеки для предметного та всебічного дослідження зумовлюється різними деструктивними проявами в суспільно-політичних відносинах останніх років. Безпека людини, соціальних груп, суспільства та держави на кожному етапі розвитку є одним із найпріоритетніших завдань. Його вирішення має бути зумовлено системним уявленням про кількість і характер загроз, існуючих і перспективних засобів і механізмів їх нейтралізації, а також суб'єктів, які реалізують цілеспрямовану діяльність з розробки та реалізації політики забезпечення безпеки.

Складність досліджуваних процесів і явищ, які безпосередньо стосуються внутрішньої безпеки, пояснюється насамперед рівнем непередбачуваності й силою впливу різноманітних причин і факторів, що стрімко зростають в міру історичного розвитку та під тиском еволюційних змін, що відбуваються в державі в цілому та в суспільстві зокрема.

Вагомий доробок у вивчення основ теорії безпеки, висвітлення різноманітних аспектів запобігання загрозливим ситуаціям і формування потенційно сприятливих умов для функціонування сфери безпеки здійснили В. Авер'янов [2], О. Андрійко [9], О. Бандурка [20], Ю. Битяк [31], В. Білоус [34], В. Глушков [58], І. Голосніченко [61], В. Горбулін [63; 64], О. Данільян [74], І. Даньшин [75], О. Дзьобань [74], І. Зозуля [111], В. Картавцев [124], Є. Кобко [132], В. Косецов [147], О. Костенко [148], В. Ліпкан [171; 172], П. Михайленко [189], Н. Нижник [213], М. Панов [74], В. Петков [186], Г. Ситник [57; 213; 317–319], В. Шамрай [380], Х. Ярмачі [390] та ін.

Серед плеяди західних науковців тематика функціонування систем безпеки була предметом досліджень у працях З. Бжезінського [399], С. Брауна [398], Т. Гоббса [59], С. Гоффмана [410], М. Каплана [122], Г. Киссинджера [130], У. Ліппмана [416], Ш. Монтеск'є [419], Г. Моргентау [420], Дж. Найта [414], Д. Фішера [407] та ін.

Питання формування та реалізації державної політики та її вплив на сферу національної безпеки і оборони розглянуто у працях зарубіжних і вітчизняних науковців В. Бакуменка [18; 19], С. Белайя [27; 28], Т. Ганслі [54], Е. Гідденса [108], В. Гриньової [69], С. Домбровської [91–94], О. Копанчука [145], Є. Котуха [149], О. Кравчука [151], О. Крюкова [160; 161], О. Пархоменко-Куцевіл [233], А. Помази-Пономаренко [244], В. Торічного [360], С. Шевченка [381], Т. Ярового [391] та ін.

Традиційно наукові тлумачення досліджуваних категорій «безпека», «внутрішня безпека» та «національна безпека» мають певний дискусійний характер серед як вітчизняних, так і зарубіжних науковців.

Безпека з точки зору синергетичного підходу розглядається в контексті

концепції суспільства як системи, законів його функціонування та розвитку. Сутність і зміст феномену безпеки розкривається відповідно до конкретно-історичних і соціокультурних параметрів суспільної системи. Це передбачає розгляд об'єкта безпеки як цілісного комплексу загальновідомої тріади – «особистість-суспільство-держава». При цьому науковий аналіз феномену безпеки виходить з органічної єдності безпеки суспільства, безпеки держави, безпеки особистості.

Вітчизняні дослідники під безпекою розуміють: стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави; діяльність, спрямовану на досягнення поставлених завдань щодо забезпечення безпеки; властивість людської спільноти уникати зовнішніх та внутрішніх загроз. Наявність безпеки дозволяє суспільству зберігати та примножувати свої базові цінності, є необхідною передумовою прогресивного суспільного розвитку. Безпека є умовою збереження та накопичення таких цінностей, як добробут, сталий розвиток, мир тощо.

Нормативне визначення безпеки зустрічається в законах та нормативно-правових актах України. Державний стандарт України 2293-99 визначає термін «безпека» як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди [83].

В Основному Законі України визначено основи та принципи національної безпеки, організацію та діяльність правоохоронних органів держави із забезпечення громадського порядку та внутрішньої безпеки держави, цілі та основні засади державної політики, що гарантують суспільству і кожному громадянину захист від внутрішніх загроз. Так, закріплене у ст. 3 Конституції України положення про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю [144].

У Законі України «Про національну безпеку України» поняття «безпека» вживають у таких значеннях [275]:

- 1) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності та

демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз (воєнна безпека, ч. 2 ст. 1);

2) захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз (громадська безпека і порядок, ч. 3 ст. 1);

3) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру (державна безпека, ч. 4 ст. 1);

4) захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз (національна безпека України, ч. 9 ст. 1).

Статут ООН визначає як одну із головних цілей створення та діяльності своєї організації – об'єднання зусиль міжнародного співтовариства для підтримки безпеки []. Відповідно до стратегічної Концепція сталого розвитку людської спільноти, розробленої ООН, безпека складається з семи основних категорій [327]:

- економічна безпека – гарантований мінімальний дохід;
- продовольча безпека – фізична та економічна доступність продуктів харчування;
- екологічна безпека – свобода та захист від загроз екологічного забруднення, захищеність від екологічних катастроф;
- безпека для здоров'я – доступність ефективного медичного обслуговування (відносна свобода від захворювань і заражень);
- особиста безпека – свобода та захист людини від фізичного насильства і погроз;

– громадська і культурна безпека – захищеність культурного різноманіття меншин та захист суспільного розвитку від деструктивних тенденцій (збереження культурної ідентичності);

– політична безпека – можливість жити в суспільстві, яке визнає основні права людини (захист основних прав людини і свобод).

У рамках дослідження вважаємо за потрібне акцентувати увагу на основних підходах до розуміння проблем безпеки. Перший має певні риси абсолютизму. З точки зору динамічно мінливої соціально-політичної ситуації, низки факторів, що впливають на стан захищеності, можна говорити про те, що абсолютна безпека може існувати тільки теоретично. Безпека, в цьому випадку, трактується як становище і стан, в яких комусь чи чомусь не загрожує небезпека. Оскільки у дійсності відсутні абсолютно нейтральні об'єкти, завжди є та чи інша небезпека, певний ступінь загроз, більш правомочним є інше трактування безпеки, що підкреслює ідею захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що знайшло своє відображення у Законі України «Про національну безпеку України» [275]. Цей Закон відповідно до статей 1, 2, 17, 18 і 92 Конституції України [144] визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз.

Як основні об'єкти безпеки виділяються: особистість – її життя і гідність, конституційні права і свободи, безпечні умови життєдіяльності; суспільство – його демократичні цінності, добробут та умови для сталого розвитку; держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність та недоторканність.

У контексті проблем безпеки суспільства особливого значення набуває аналіз соціальної стійкості, поєднання проблематики безпеки з загальнотеоретичними питаннями соціальної стабільності. У будь-якому суспільстві саме категорії «безпека» і «стійкість» виражають характер і рівень його соціальної організації та здатності протистояти дезорганізації [347,

с. 215].

Такий підхід є методологічно обґрунтованим і стосовно наших дослідницьких завдань. Тому, на наше переконання, цілком виправданим є розгляд питань безпеки в цілому та внутрішньої безпеки зокрема в рамках сталого розвитку соціуму, його соціальних інститутів і системи соціальних відносин, що забезпечують безпечне існування особистості, суспільства та держави.

Безпека існування, як відомо, є основним інтересом виживання як на індивідуальному, так і на груповому рівні; це – причина виникнення потреби в інтеграції спільностей, регулювання соціальних відносин і реалізації цих потреб, а відтак – властивість системи базового характеру, спрямована на її виживання, відтворення та розвиток у рамках існуючого стану [348]. Звідси впливає трактування безпеки як атрибуту соціальної системи, що виражається в її цілісності, відносній самостійності та стійкості, а також її інтерпретація через надійність існування і стійкість розвитку будь-яких явищ соціальної природи.

Стійкість системи пов'язана з її здатністю зберігати рівновагу, успішно адаптуватися за допомогою політичних, економічних, правових та інших механізмів до змінних умов існування, в тому числі ефективно долати кризові явища, вирішувати соціальні конфлікти, справлятися з різними природними катаклізмами, забезпечувати духовні потреби людей, що постійно оновлюються [339, с. 239].

Стійкий стан суспільства у своїй найістотнішій частині залежить від інтегруючої здатності влади, характеристик системи управління суспільством, що виявляються в її адаптаційних можливостях в умовах ризику та загроз. Тож безпека – це водночас і умова, і результат ефективного державного управління. У такій інтерпретації забезпечення безпеки передбачає необхідність максимальної мобілізації державою та суспільством основних соціальних ресурсів; високий ступінь координації та демократизації діяльності структур виконавчої, законодавчої та судової влади держави [350, с. 219].

Отже, комплексний розгляд безпеки передбачає побудову системної моделі безпеки як певної цілісності, системи відкритого типу, що має реальний зміст, виходячи з конкретних соціально-історичних умов. Сутність безпеки полягає в тому, що її об'єктом виступають особистість, суспільство, держава. Суб'єктами безпеки є інститути, організації та групи, які її забезпечують. Домінантними у забезпеченні безпеки виступають соціальні умови та фактори. Зміст безпеки як наукового феномену визначається його об'єктною та суб'єктною структурою, а також сферами функціонування та розвитку соціуму як системи [349, с. 340].

Структурування безпеки можливе з позицій основних сфер діяльності всередині та поза державою. Діяльність, яка має на меті запобігання та ліквідацію внутрішніх загроз, трактується як внутрішня безпека; відповідно діяльність щодо протидії загрозам із зовні – як зовнішня безпека.

Реальний стан внутрішньої безпеки держави визначається існуючими або потенційними загрозами, а також обов'язково пов'язується з сучасною прогнозованою оцінкою характеру таких загроз як внутрішнього, так і зовнішнього порядку. Сфери внутрішньої та зовнішньої безпеки тісно взаємопов'язані, перетинаються й доповнюють одна одну.

У період нестабільного внутрішнього розвитку чи соціально-економічних катаклізмів на перший план виходить забезпечення внутрішньої безпеки. У період міждержавних зіткнень, воєн та конфліктів головна увага приділяється забезпеченню зовнішньої безпеки. Зовнішня безпека передбачає зовнішньополітичну й військову діяльність, внутрішня, насамперед, орієнтована на внутрішньополітичну та правоохоронну діяльність [246, с. 172].

Ще одним поширеним підходом до визначення поняття безпеки стало виділення саме національної безпеки як системи забезпечення захищеності особистості, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.

Національна безпека є складною багаторівневою системою, яка формується в руслі об'єктивних процесів як під прямим, так і під

опосередкованим впливом безлічі факторів. Складовими елементами цієї системи виступають [1, с. 47]:

- інтереси;
- загрози та інші чинники впливу;
- система забезпечення національної безпеки.

Кожен із цих елементів є по суті незалежною, саморозвиненою системою. Поняття «інтереси» не існує відокремлено: воно є частиною тріади першоджерел, основних рушійних сил системи національної безпеки, що визначають її зміст, характер, конфігурацію, спрямованість. Тріаду становлять цінності, інтереси та цілі. Стосовно держави – це національні цінності, національні інтереси, національні цілі; стосовно особистості – цінності, інтереси та цілі особистості; стосовно суспільства – цінності, інтереси та цілі суспільства [1, с. 52].

Аналізуючи наукові надбання вітчизняних і зарубіжних дослідників, зупинимось на типовій класифікації національних інтересів, яка виокремлює [179, с. 316]:

- постійні або фундаментальні (захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої небезпеки; розвиток зовнішньої торгівлі та зростання інвестицій, захист інтересів національного капіталу за кордоном; взаємовідносини із партнерами і вибір зовнішньополітичного курсу);
- минулі або проміжні (перемога у збройному конфлікті, створення альянсу для досягнення конкретної мети на даному етапі розвитку міжнародних відносин, вступ до міжнародної організації);
- інтереси виживання (усунення загрози самому існуванню держави);
- життєві інтереси (захист безпеки і добробуту нації від серйозних потрясінь);
- периферійні або дрібні інтереси (інтереси локального характеру).

Треба зазначити, що без точного розуміння національного інтересу неможливо виробити правильний політичний курс, визначити відповідні орієнтації у сфері як внутрішньої, так і зовнішньої політики.

Виходячи з цього, український дослідник В. Кириченко запропонував таке визначення цього поняття: «... Національний інтерес – це інтегральний вираз інтересів усіх членів суспільства, що реалізується через політичну систему. Ці інтереси поєднують інтереси кожної людини, суспільства в цілому» [129, с. 8].

Необхідно зауважити, що у сфері національної безпеки перед Україною стоять проблеми як практичного, так і теоретичного характеру. Найважливіша серед них – визначення національних цінностей України та формулювання на їх основі з урахуванням конкретної обстановки національних інтересів і цілей.

Водночас сталому та безпечному розвитку України, можливості успішного вирішення її зовнішніх і внутрішніх проблем, забезпеченню миру та злагоди, суспільно-політичної стабільності в суспільстві, підвищенню якості життя громадян країни протистоять внутрішні та зовнішні фактори, умови та процеси, що становлять загрози національним інтересам України » [180, с. 93].

Система забезпечення національної безпеки формується та розвивається в рамках об'єктивних процесів, що відбуваються в суспільстві, під прямим чи опосередкованим впливом існуючих політичних та економічних відносин, національних традицій.

Визначальне значення для змісту, характеру та зміни цієї системи мають реальні проблеми у сфері національної безпеки, які є наслідком як основних тенденцій світового розвитку, так і конкретних подій у самій державі (рис. 1.1).

Забезпечення національної безпеки ґрунтується на таких основних принципах [339]:

- пріоритет прав і свобод людини та громадянина;
- верховенство права;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів;
- своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів від реальних та потенційних загроз;

- чітке розмежування повноважень і взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки;
- використання в інтересах країни міждержавних систем і механізмів міжнародної колективної безпеки.

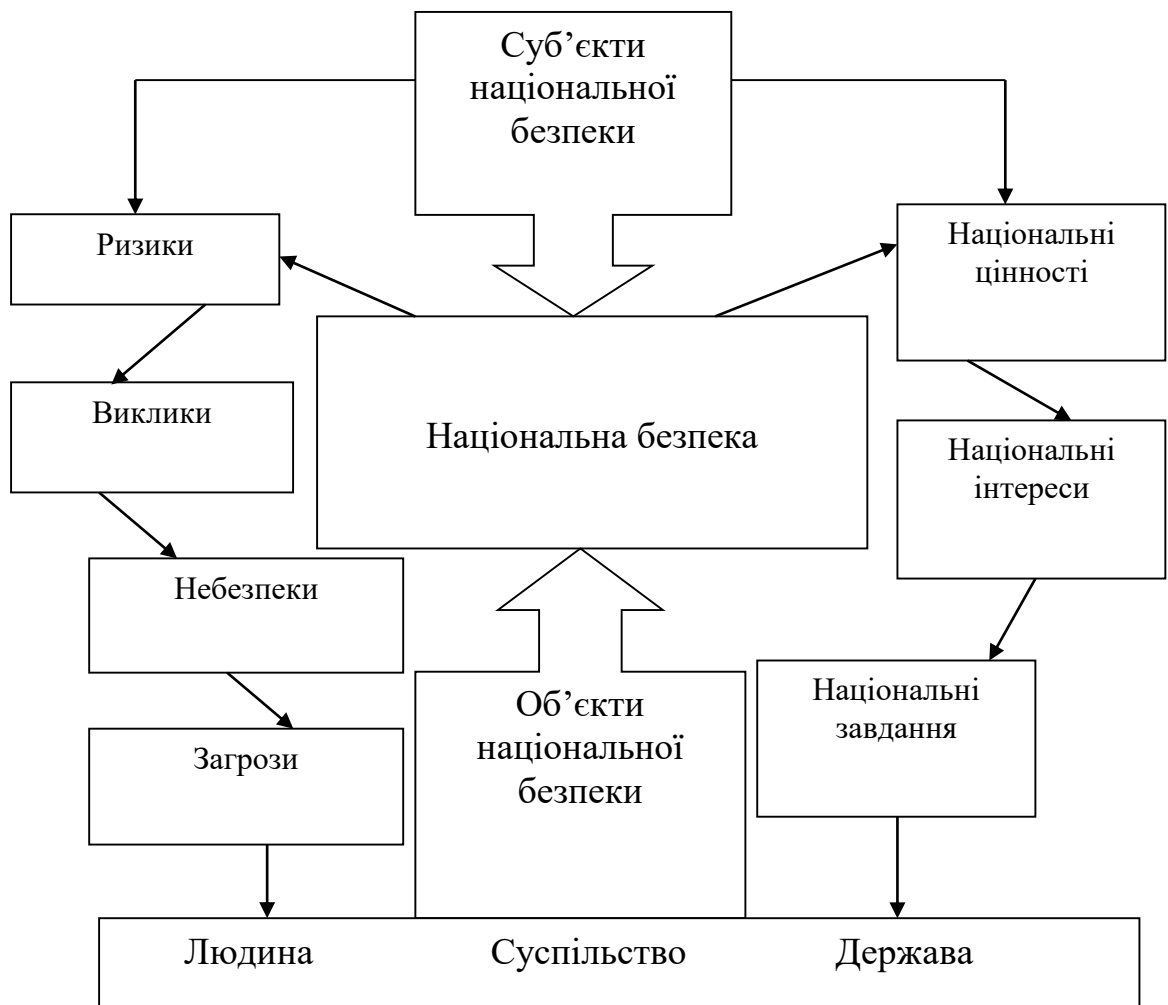

Рис. 1.1. Загальна схема організаційного функціонування сфери забезпечення національної безпеки

Джерело: складено на підставі [339].

Практичний досвід свідчить про трансформацію змісту поняття «національна безпека». У цьому відношенні заслуговує на увагу досвід США,

де існує давня традиція теоретичного аналізу та практичної реалізації проблеми безпеки.

Так, у 1904 р. президент США Ф. Рузвельт у посланні до конгресу США ввів у лексикон політичної науки поняття «національна безпека», використовуючи його як синонім військової оборони країни. У законі США 1947 р. національна безпека визначалася як інтеграція внутрішньої, зовнішньої та військової політики на користь зваженого підходу до проблем використання Сполученими Штатами різних засобів, як військових, так і невійськових у своїй зовнішній політиці [110, с. 43–44]. Також, саме американські вчені вперше офіційно застосували термін «внутрішня безпека» для характеристики узгоджених національних зусиль із запобігання терористичним діям на території США, мінімізації збитків і ліквідації наслідків терактів.

Подальша розробка поняття «національна безпека» пов'язана з ім'ям основоположника школи політичного реалізму Ганса Моргентау, який визначив національну безпеку через призму великої політики, за винятком ототожнення з військовою безпекою, посилюючи акцент на життєво важливих інтересах держави та заснованій на них політиці. Розуміння національної безпеки включало питання, які стосуються діяльності держави й системі державних цілей у внутрішньо- і зовнішньополітичних сферах, засобів розподілу людських і матеріальних ресурсів у політичній, економічній, військовій та інших сферах [421, с. 64–66].

Фундаментальні положення наукового аналізу результатів забезпечення безпеки потребують більш уважного дослідження її змістового та видового наповнення.

Як відомо, в системі безпеки виділяють кілька її видів: державна, політична, економічна, воєнна, громадська, екологічна, інтелектуальна, інформаційна та ін. Усі наведені види безпеки об'єднані загальною назвою – «національна безпека», оскільки вони слугують єдиній меті, зокрема, забезпеченню безпеки життєво важливих інтересів населення країни.

Об'єктивними факторами, які дають підстави для виокремлення

внутрішньої безпеки із загальної сфери національної безпеки, є: багатосторонність і своєрідність суспільних відносин, що складаються в ній; наявність спеціальних правових норм, що їх регулюють; встановлення юридичної відповідальності за правопорушення у сфері внутрішньої безпеки; існування спеціальних функцій щодо забезпечення внутрішньої безпеки; наявність державних органів та інших суб'єктів, які реалізують ці функції у встановлених формах за допомогою закріплених законодавством засобів і методів [245, с. 36].

Отже, у науковій спільноті існує беззаперечна потреба виявлення місця внутрішньої безпеки в системі галузевих видів безпеки. Галузеві напрями забезпечення національної безпеки носять підлеглий характер по відношенню до національної безпеки, також як елементи системи мають підпорядкування всій системі (рис. 1.2)

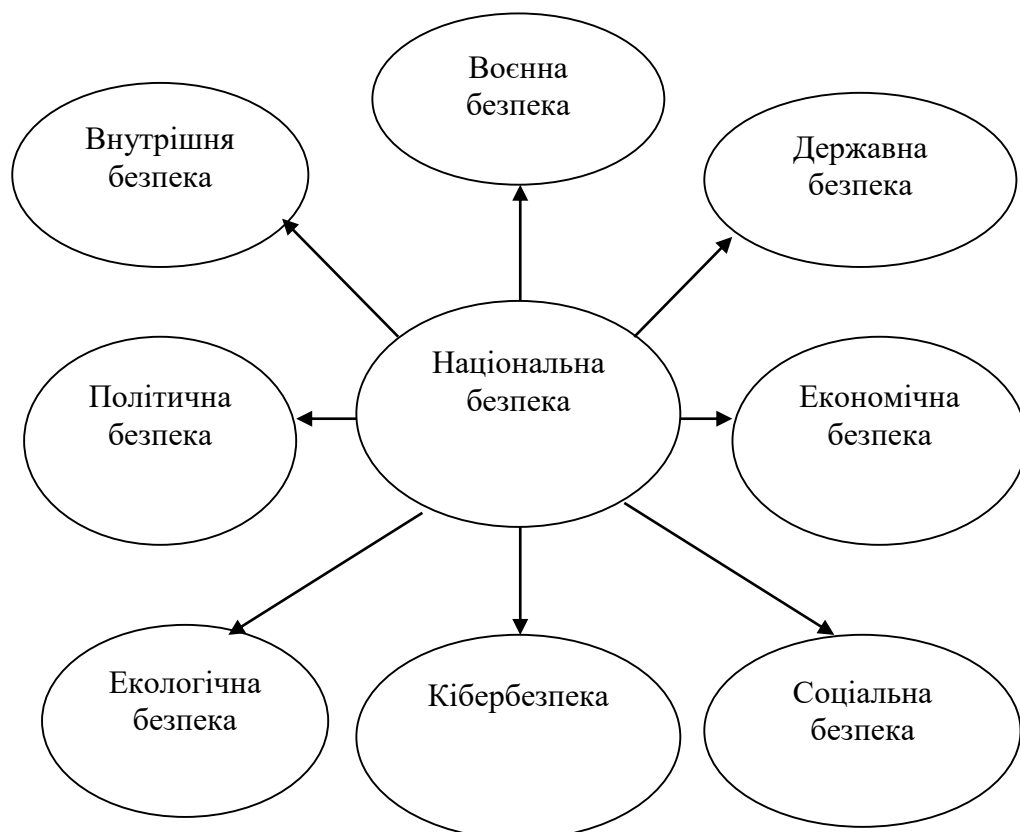

Рис. 1.2. Галузеві напрями забезпечення національної безпеки

Джерело: складено на підставі [88].

Трактування суті та змісту понять національної, воєнної, політичної, державної та внутрішньої безпеки, що зустрічаються в науковій літературі, далеко не однозначні. Детальне їх розкриття дозволяє стверджувати, що найпоширенішими є три підходи до трактування цих дефініцій. Після схвалення Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – Безпека країни» у 2020 р. їх можна коротко позначити як ідеологізований, системний і аксіологічний [291].

У контексті ідеологізованого підходу (офіційно закріпленого у Законі «Про національну безпеку України» [275] та в Стратегії національної безпеки України [291] безпека визначається як захищеність національних інтересів від внутрішніх та зовнішніх загроз. Особливості даного підходу до поняття безпеки полягають у тому, що національні інтереси як цінність, яка захищається в системі забезпечення безпеки, вимагає також концептуального оформлення.

Прихильники системного підходу у визначенні безпеки наголошують на збереженні цілісності, стійкості, стабільності та нормального функціонування системи (країни, держави, суспільства як соціальної системи) при деструктивних впливах на неї [35; 132]. У цьому контексті предметом критики є визнання високої динамічності системи забезпечення безпеки, постійного формування нових загроз. У зв'язку з цим стан стійкості та стабільності стає принципово недосяжним для забезпечення безпеки.

У визначенні безпеки з позиції аксіологічного підходу безпека визначається як захищеність національного надбання, матеріальних та духовних цінностей країни (народу, нації) від отримання значних збитків.

Дослідження зазначених підходів у порівняльному аспекті дозволяє дійти висновку, що аксіологічний підхід найбільш повно розкриває різноманітні аспекти поняття безпеки, виявляє критерії оцінки рівня виникаючих загроз та оцінки ефективності забезпечення безпеки. Це, насамперед, пов'язано з тим, що аксіологічне розуміння безпеки фактично включає інші трактування і дозволяє зняти властиві їм недоліки і протиріччя.

Вважаємо за необхідне, звернути увагу на існуючу наукову парадигму безпеки та свободи особистості у державному управлінні, яка була сформульована авторитетним дослідником Томасом Гоббсом [59]. Попри те, що дослідження цього діяча відносяться за часом до XVII ст., сформульована ним проблема як теоретичного, так і державно-управлінського характеру залишається актуальною і в XXI ст. Постійний баланс державних механізмів управління суспільством, між безпекою життя та здоров'ям людини, і, розумних меж його свободи в державі, зараз набуває нового звучання на тлі всесвітньої демократизації та реформування державного управління.

На сучасному етапі дослідження проблем безпеки та дилеми між свободою та безпекою в державі склалося уявлення про те, що: по-перше, безпека, будучи важливим системотворчим елементом будь-якої держави, стає критерієм оцінки раціонально обґрунтованих масштабів обмеження основних прав і свобод людини та громадянина. По-друге, безпека визначає суть та зміст діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування.

Забезпечення безпеки громадянина країни, її населення загалом є конституційним обов'язком держави, всіх гілок влади. Серед причин, що викликали загострення проблеми безпеки особистості, можна назвати суттєві, глибокі та незворотні перетворення суспільства, економічної та політичної систем, що відбувалися в період становлення незалежності в Україні [26, с. 37].

Забезпечення безпеки людини у світі підпорядковується й неоднозначним світовим тенденціям, які є джерелами загроз. Серед таких процесів можна назвати глобалізацію та весь спектр супутніх явищ, таких як, наприклад, остаточне оформлення міжнародної мережі тероризму, глобальна неконтрольована міграція, міжнародна злочинна мережа, міжнародний транзит наркотичних засобів тощо [17].

Історія пошуку оптимальних форм співвідношення інтересів особистості (людини), суспільства та держави, поєднання цих інтересів налічує багато століть. Шляхом ґрунтовних теоретичних і практичних

розвідок склалося відносно збалансоване уявлення про таке співвідношення: інтереси особистості мають бути первинними при розробці політики забезпечення безпеки суспільства, з урахуванням пріоритетів суспільного розвитку, а інтереси розвитку суспільства мають бути основою здійснення державного управління.

Однак на практиці реалізація такої теоретичної конструкції оптимального співвідношення інтересів трьох суб'єктів задля забезпечення захищеності суспільства виправдовує втручання держави у свободу особистості. Часте звернення до такої практики реалізації співвідношення інтересів дедалі більше формалізує обмеження права і свободи особистості, які розглядаються крізь призму загальнолюдських цінностей і громадських інтересів.

Після Другої світової війни проблема прав людини із національної переросла у міжнародну. Цілеспрямована правова робота з пошуків варіантів подолання проблеми, що склалася, призвела до розробки та прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р., а також закріплення принципу поваги до прав людини та основних свобод у Статуті ООН [117].

Важливо враховувати, що охорона громадської безпеки особистості є однією з найактуальніших проблем будь-якої держави. Процес життєдіяльності суспільства неминуче стикається з ситуаціями, що вимагають від держави прийняття механізмів, які обмежують гарантовані основним законом та міжнародними нормами права і свободи людини та громадянина.

У цьому контексті потрібно окреме виділення у Загальній декларації прав людини цілей, заради яких державні органи мають право здійснювати обмеження прав. Так, у п. 2 ст. 29 цього документа окремо вказується, що такими цілями є: забезпечення належного визнання та поваги до прав і свобод інших людей; задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту у демократичному суспільстві [117].

Проте, вже У прийнятій пізніше Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод, цілі обмежень прав особистості були суттєво

розширені. У документі окремо вказуються цілі запровадження таких кроків. Так, ними можуть бути: підтримка національної та внутрішньої безпеки або економічного добробуту країни; запобігання заворушенням або злочинам; охорона здоров'я; охорона територіальної цілісності; захист репутації; запобігання розголошенню конфіденційної інформації; забезпечення авторитету та неупередженості правосуддя [140].

На підставі вищесказаного, можна зробити висновок про те, що головною метою забезпечення безпеки та, у зв'язку з цим, обмежень прав є захист основних цінностей у суспільстві, до яких належать життя, свобода, гідність, справедливість тощо.

Детальний аналіз чинного законодавства України у сфері забезпечення національної безпеки, наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених дає підстави стверджувати про невід'ємний характер внутрішніх та зовнішніх складових цього поняття, що підтверджується наступними положеннями.

Так, у Стратегії національної безпеки України визначено поточні та прогнозовані загрози національній безпеці України з урахуванням зовнішньополітичних та внутрішніх умов [291]. Логічне продовження цієї тематики чітко виписано у тому ж документі, де розкривається сутність поточних та прогнозованих чинників, що впливають на розвиток оборонно-промислового комплексу з урахуванням внутрішньо- та зовнішньополітичних умов.

Водночас вище згаданий програмний документ, а також Закон України «Про Національну безпеку України» [275], Стратегія воєнної безпеки України [290] та Стратегія кібербезпеки України [329], які є складовою концепції Національної безпеки, не надають чіткого та обґрунтованого визначення терміну «внутрішня безпека». За таких обставин актуалізовано наукові пошуки та розробка цієї дефініції у системі поглядів на сутність і характер загроз безпеці людині, суспільству та державі, принципів і шляхів запобігання їх виникненню.

Поняття внутрішньої безпеки найповніше зазнало аналізу в рамках

юридичної науки, незважаючи на те, що було прийнято до наукового обговорення порівняно недавно. Найбільш близьким до поняття внутрішньої безпеки є поняття внутрішнього порядку. Останнє визначається як система суспільних відносин, закріплена нормами права, моралі та правилами поведінки, що визначає права та обов'язки учасників цих відносин, покликана забезпечити життя, недоторканність, честь, гідність та інші права громадян, охорону державного та громадського майна, спокій у громадських місцях, підтримання необхідних умов для нормального функціонування підприємств, організацій та посадових осіб.

Діяльність з охорони внутрішнього порядку є важливою частиною забезпечення внутрішньої безпеки. Насамперед це пояснюється підпорядкованістю захисту норм організації соціального буття, що становлять умови та фактори внутрішньої безпеки. У багатьох дослідженнях спостерігається необґрунтоване ототожнення внутрішньої безпеки з охороною внутрішнього порядку. Внутрішня безпека і внутрішній порядок взаємопов'язані між собою, але не можуть ототожнюватися, оскільки мають певну самостійність [337].

Сутнісні відмінності між поняттями внутрішнього порядку та внутрішньої безпеки тривалий час пов'язувалися з різними способами забезпечення їхньої захищеності. Так, внутрішній порядок досягається в результаті впорядкування суспільних відносин за допомогою всіх форм правового регулювання, тоді як внутрішня безпека – ширше поняття і включає поєднання міжгалузевих норм, різних методів і рівнів державного регулювання [341, с. 209]. Однак у рамках розроблених підходів у сфері права та державного управління передбачається, що без внутрішнього порядку неможлива внутрішня безпека. У той же час забезпечення внутрішнього порядку неможливе без системоутворюючої ролі внутрішньої безпеки.

Зазначимо, що внутрішня безпека виступає як система певних властивостей суспільства, при якій за рахунок внутрішніх механізмів, опосередкованих функціонуванням різних державних та громадських

інститутів зберігається його стійкий стан та розвиток, забезпечуються умови для реалізації інтересів особистості, суспільства та держави і одночасно їх захищеність від загроз, а також надзвичайних ситуацій соціального, природного та техногенного характеру.

Поряд з цим можна зустріти й зовсім іншу точку зору з даного питання. Виходячи з постулату про те, що суспільство складається з різноманітних груп (національних, професійних, релігійних, класових та ін.), внутрішня безпека розглядається як здатність і можливість громадянського суспільства розвиватися і процвітати в умовах конфліктів, невизначеності та ризику [346, с. 341]. Таким чином, йдеться про аналізоване нами явище у зв'язку з гармонізацією інтересів різноманітних соціальних груп і течій.

Інтерпретуючи поняття внутрішньої безпеки, необхідно брати до уваги той факт, що сфера безпеки охоплює не весь соціальний простір, а лише ті його сегменти, які характеризуються фундаментальними цінностями, формують життєво важливі інтереси особистості, нашого суспільства та держави. З метою недопущення стихійних процесів, що призводять до різного роду порушень, ця сфера суспільних відносин потребує особливих заходів регулювання в інтересах забезпечення та збереження стабільності, цілісності та узгодженості інтересів основних об'єктів безпеки та їхньої захищеності від негативних впливів.

Однак, на наш погляд, і в рамках даного трактування область внутрішньої безпеки суттєво звужена. Очевидно, що сфера цього виду безпеки містить ширше коло суспільних відносин, які пов'язані із забезпеченням безпеки її об'єктів в загальному контексті.

Не викликає сумніву, що складність процесів, що супроводжують соціально-політичний, економічний, духовно-моральний розвиток українського суспільства, безпосередньо впливає на формування системи внутрішньої безпеки країни. І тому, розмірковуючи про зміст загроз внутрішньої безпеки, фахівці вказують на необхідність врахування політичної, економічної соціальної, екологічної, культурної, технічної, правоохоронної

сфери [338, с. 289].

Існує й зворотний зв'язок, який полягає в тому, що стан системи забезпечення внутрішньої безпеки відіграє істотну роль у процесі функціонування політичної, економічної, соціокультурної та інших сфер життєдіяльності суспільства. Тим не менш, система забезпечення внутрішньої безпеки в ідеалі націлена не тільки на підтримку його стабільності засобами соціального контролю та примусу, але й на забезпечення прогресивного розвитку соціального об'єкта. У результаті простежується чіткий взаємозв'язок різних видів безпеки, в рамках якої внутрішня безпека виступає як комплексний критерій оцінки якості соціальної системи як цілісного організму [342, с. 65].

З точки зору загальнометодологічного підходу, внутрішня безпека має всі необхідні атрибути, що дозволяють віднести її до класу складних систем. При цьому, поряд із наявністю в цій системі таких елементів, як об'єкти безпеки, обставини, що загрожують безпеці, суб'єкти забезпечення безпеки, сили та засоби суб'єктів забезпечення безпеки, вона має різнобічні зовнішні зв'язки, які багато в чому зумовлюють її функціонування та розвиток і до певної міри розширюють компонентний склад її об'єктів.

Концептуально до цілей внутрішньої безпеки необхідно відносити: досягнення та підтримання необхідного рівня захищеності прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів організацій та громадських об'єднань, матеріальних та духовних цінностей суспільства від загроз кримінального характеру; підвищення рівня захищеності населення від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також від терористичних загроз; збереження громадянського миру, політичної, соціальної та економічної стабільності у суспільстві.

У зв'язку з вищевикладеним та спираючись на всебічну оцінку досвіду в розумінні визначення безпеки, пропонуємо таке формулювання: внутрішня безпека – це якісний стан соціально-політичної системи, що забезпечує захищеність прав і свобод людини, суспільства та держави загалом у політико-

правовій, культурно-духовній та соціальній сферах. При цьому державні механізми реалізації та регулювання стану внутрішньої безпеки вимагають співробітництва інститутів держави та громадянського суспільства, спрямованого на забезпечення безпеки життя, здоров'я та благополуччя громадян від можливих викликів та загроз, зміцнення соціально-політичної стабільності, збереження громадянського миру та злагоди, примноження та розвиток культурно-духовної спадщини.

Розгляд проблеми внутрішньої безпеки передбачає виділення соціальної, політичної, економічної, духовно-інформаційної, психологічної та культурної складових (рис. 1.3).

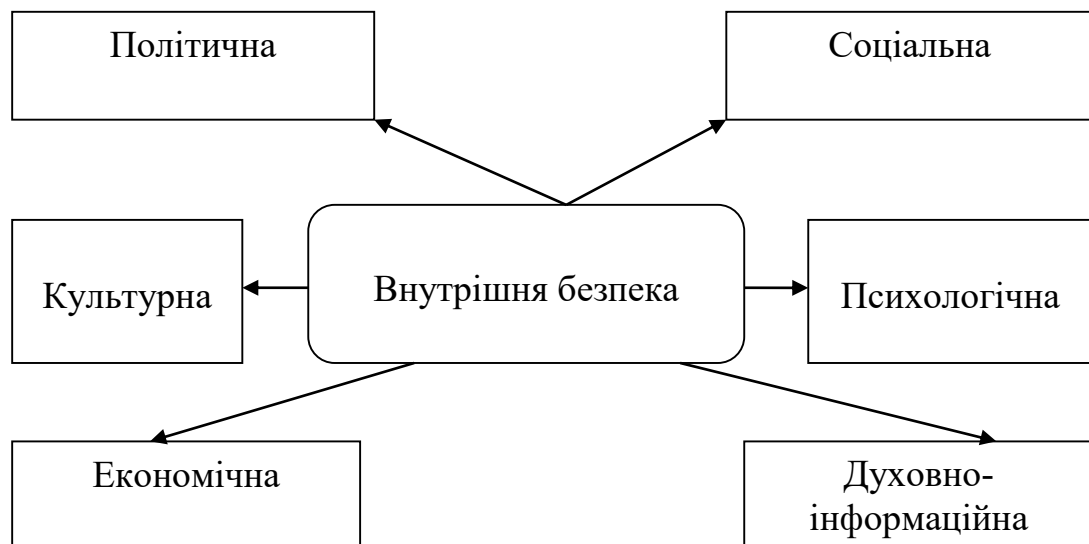

Рис. 1.3. Складові формування внутрішньої безпеки

Джерело: складено на підставі [237, с. 11].

Соціальна складова внутрішньої безпеки полягає у практичній реалізації ідеї громадянського миру та злагоди в суспільстві. Вона ґрунтується на таких показниках, як соціально-демографічна структура суспільства, культурно-освітній рівень населення, збіг нормативного та реального управління, єдність та згуртованість нації, професійний рівень владної еліти, соціальна мобільність, криміногенна обстановка, задоволеність населення умовами життя.

Соціальні показники безпеки формуються в контексті історичного досвіду нації, визначаються ступенем національної єдності, характером суспільних настроїв. Саме в них реалізуються політичні, економічні, правові та інші цінності, функціонує система влади та відносин власності, забезпечуються гарантії прав і свобод громадян країни, здійснюється система заходів щодо захисту життєво важливих інтересів держави від внутрішніх загроз [339, с. 239].

Однією з важливих вимірів внутрішньої безпеки суспільства є оцінка впливу соціальної напруги на соціально-групову конфліктність, тобто виділення психологічної складової безпеки. Позитивний вимір даного компонента визначається низкою чинників, передусім, системою політичної влади, стабілізацією економіки, вирішенням соціальних проблем, посиленням боротьби зі злочинністю, наведенням порядку [229, с. 41].

Не менш важливе значення у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства відіграє й соціокультурна складова, яка фіксує, які цінності виробляються культурою нації для реалізації як поточних, так і майбутніх життєвих орієнтирів, норм, ідеалів країни.

Сутнісне призначення політичної складової внутрішньої безпеки полягає у здійсненні оцінної, експертно-аналітичної та практичної діяльності, спрямованої на розробку політики держави, адекватної викликам зовнішніх і внутрішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування системи політичної влади, що склалася на даний момент, регулювання суспільної життєдіяльності.

Політичні аспекти вважаються найважливішими з точки зору формування та функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки. Тип державної системи та ідеологічна орієнтація суспільства значною мірою визначають організацію влади, що, у свою чергу, детермінує процес прийняття рішень у сфері національної безпеки.

Економічна складова внутрішньої безпеки передбачає оцінку, аналіз та здійснення конкретних заходів щодо її економічного забезпечення, створення

матеріально-технічної інфраструктури захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави. Економічні аспекти прийнято оцінювати в плані визначення структури, обсягу ресурсів, необхідних для забезпечення внутрішньої безпеки [96, с. 34].

Духовно-інформаційна складова внутрішньої безпеки актуалізована застосуванням технологій гібридної війни проти України, що перетворило інформаційну сферу на одну з ключових арен протиборства. Комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері потребує визначення інноваційних підходів до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації. Указом Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017 затверджено Доктрину інформаційної безпеки України. Національними інтересами України в інформаційній сфері є [285]:

1) життєво важливі інтереси особистості, серед яких: забезпечення конституційних прав і свобод людини на збирання, зберігання, використання та поширення інформації; забезпечення конституційних прав людини на захист приватного життя; захищеність від руйнівних інформаційно-психологічних впливів;

2) життєво важливі інтереси суспільства і держави, а саме: захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку російської федерації; всебічне задоволення потреб громадян, підприємств, установ і організацій усіх форм власності у доступі до достовірної та об'єктивної інформації; розвиток та захист національної інформаційної інфраструктури; збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей Українського народу; забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України; розвиток медіа-культури суспільства та соціально відповідального медіа-середовища; розвиток інформаційного суспільства, зокрема його технологічної інфраструктури; безпечне функціонування і розвиток національного інформаційного простору

та його інтеграція у європейський і світовий інформаційний простір та ін.

Національно-державна ідеологія, як духовно-інформаційна складова внутрішньої безпеки, повинна відображати загальнонаціональні інтереси держави і суспільства у сферах внутрішнього та міжнародного життя. Головний вектор цієї ідеології – формування духовних цінностей патріотизму, національної гордості, самосвідомості українського народу як єдиної нації. В подальшому це впливає на утворення національних інтересів у вигляді усвідомлених і офіційно сформульованих потреб країни, які розуміються як основа для функціонування державних і громадських структур, що виступають у вигляді функцій держави, які формують зміст і стан внутрішньої безпеки [342, с. 64]. За такого змістового «наповнення» ідеологія зможе конструктивно впливати на зміцнення системи внутрішньої безпеки держави.

Інформаційно-ідеологічний компонент ефективно функціонуватиме, якщо діяльність всіх суб'єктів національної безпеки, інформаційно-аналітичних структур, мас-медіа базуватиметься на принципах об'єктивності, науковості, відкритості, оперативного реагування на ситуацію, що змінюється у світі, країні та військовій організації держави.

Необхідно також враховувати існуючі актуальні загрози національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері. Серед першорядних, на наш погляд, виокремимо такі: здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні; проведення державою-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі; недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних

інтересів України; неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіа-культури суспільства.

Виходячи з особливостей стану та закономірностей розвитку українського суспільства, діяльність із формування та забезпечення внутрішньої безпеки сьогодні необхідно націлити, перш за все, на захист особистості, суспільства і держави від негативних наслідків реформаційних перетворень, їх захист від численних загроз і ризиків трансформаційного воєнного та післявоєнного періоду, забезпечення їхнього фізичного, морального та емоційного благополуччя. Основна увага при цьому має приділятися розробці та реалізації заходів щодо створення умов, у яких мінімізована сама можливість виникнення загроз життєво важливим інтересам об'єктів безпеки.

Отже, внутрішня безпека України постає як складна соціокультурна система, що має розвинену структуру та інфраструктуру. Компоненти цієї системи – держава, суспільство, особистість – тісно взаємопов'язані між собою. В якості реалізації механізму національної безпеки виступають різні види діяльності – політична, правова, економічна, науково-технічна, інформаційна, соціальна, екологічна та ін.

1.2. Сутнісна характеристика та змістове наповнення формування внутрішньої безпекової політики

Стан вітчизняної економіки, недосконалість системи організації взаємодії державної влади та громадянського суспільства, соціально-політична поляризація українського народу, військовий стан та криміналізація суспільних відносин актуалізує концепт дослідження стану внутрішньої

безпеки, який є, на наш погляд, найважливішим критерієм динаміки поточних і майбутніх соціальних змін у країні.

Під формуванням внутрішньої безпеки розуміється забезпечення та реалізація державної політики, спрямованої на створення та підтримання необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки за допомогою здійснення заходів нормативно-правового, організаційного та іншого характеру, адекватних загрозам життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави у цій сфері.

Основна мета внутрішньої безпекової політики – визначення та закріплення основних напрямів щодо створення умов, що сприяють забезпеченню громадської безпеки, функціональній підтримці життєдіяльності особистості, суспільства та держави.

Ця політика розвивається з урахуванням стану основних складових системи формування внутрішньої безпеки, а саме: об'єкта керуючого впливу; суб'єктів та засобів забезпечення безпеки; фундаментальних наукових принципів формування внутрішньої безпеки; комплексу механізмів політичного, правового, організаційного, економічного, інформаційного та іншого характеру, спрямованих на підтримку прийняттого рівня внутрішньої безпеки; фінансового, ресурсного, кадрового та іншого забезпечення реалізації цих заходів. Вона реалізується всім комплексом заходів, властивих органам законодавчої та виконавчої влади, суду відповідно до їх компетенції, громадян та їх об'єднань.

Державна політика у сфері формування внутрішньої безпеки в цілому спрямована на [340, с. 137]:

- розробку концептуальних положень забезпечення внутрішньої безпеки, визначення основних напрямів державної політики у цій сфері;
- створення законодавства, що регулює відносини в даній сфері, що відповідає сучасним реаліям і сприяє підвищенню рівня безпеки;
- реалізацію правових, економічних, соціальних, екологічних, технічних, організаційних, ресурсних та інших заходів, що забезпечують

належний рівень внутрішньої безпеки;

- формування ефективної системи державних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки на загальнонаціональному та регіональному рівнях з чітким встановленням їх компетенції та оптимальним розподілом функцій і повноважень;

- організацію ефективного управління суб'єктами внутрішньої безпеки, силами та засобами, що перебувають у їхньому розпорядженні, забезпечення їхньої взаємодії;

- створення системи контролю та нагляду за діяльністю державних органів, що забезпечують внутрішню безпеку;

- підтримку діючих та розвиток нових громадських структур та форм участі громадян та їх об'єднань.

Не викликає сумніву, що державна політика щодо формування забезпечення внутрішньої безпеки має будуватися не для проведення надзвичайних заходів, а орієнтуючись на послідовне нарощування зусиль щодо забезпечення умов для реалізації інтересів особи, суспільства та держави, їх захищеності від загроз, що виходять від протиправних посягань, а також у надзвичайних ситуаціях соціального, природного та техногенного характеру. Вважаємо за доцільне зупинитися на детальному обґрунтуванні основних елементів системи формування внутрішньої безпекової політики.

Досліджуючи об'єкти системи формування внутрішньої безпеки, пропонуємо виокремити три основні групи. До першої групи відносимо державу, як сукупність об'єктів, що захищають, яка поєднує в собі характеристики політичної системи, політичного режиму, територіальної організації влади, а також політичну, соціальну, економічну та духовну стабільність.

До другої групи, в рамках даного дослідження, відносимо суспільство, яке також інтегрально поєднує в собі такі характеристики суспільного розвитку та типу взаємовідносин як: демократичність будь-яких форм взаємодії в суспільстві, збереження та розвитку культурно-духовної

спадщини, цінності правової та соціальної держави та підтримання суспільної злагоди.

До третьої групи об'єктів – особистість з усім різноманіттям статусних ролей, протилежністю інтересів, цінностей та поглядів у політичній сфері, можливостями для задоволення та реалізації її життєвих, духовних і матеріальних потреб, які сприяють формуванню необхідного мінімуму стійкості та стабільності, соціального імунітету, готовністю і здатністю протистояти деструктивним впливам, небезпекам і загрозам.

Отже, об'єктами керуючого впливу системи формування внутрішньої безпекової політики виступають безпека особистості, безпека суспільства, безпека держави (рис. 1.4).

Рис. 1.4. Об'єкти керуючого впливу системи формування внутрішньої безпекової політики

Джерело: складено на підставі [339, с. 240].

Реалізація безпеки особистості полягає у дотриманні конституційних

прав, свобод, підвищенні якості, рівня життя, фізичному, духовному, інтелектуальному розвитку людини та громадянина.

Безпека суспільства безпосередньо пов'язана зі зміцненням демократії, створенням правової держави, досягненні, підтримці суспільної злагоди, що уможливорює захист матеріальних і духовних цінностей суспільства.

Здійснення безпеки держави полягає у захисті непорушності конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності, політичної, економічної, соціальної стабільності, безумовному забезпеченні законності та підтримці правопорядку, розвитку рівноправного та взаємовигідного міжнародного співробітництва [135].

Відповідно до такого підходу захист інтересів особистості, суспільства та держави визначається внутрішніми властивостями соціальної системи, що відображають здатність і можливість її функціонування та розвитку, що визначають її цілісність та адаптивність, що дозволяють відповісти на кримінальні виклики та розвиватися в умовах конфліктів, невизначеності та ризиків.

Забезпечення внутрішньої безпеки, як пріоритетне завдання державної важливості, передбачає її формалізацію. Обов'язковим елементом формалізації будь-якої складної соціальної проблеми є її правове регулювання та визначення суб'єктів цієї діяльності. При цьому систему внутрішньої безпеки можна вважати цілісним й інтегрованим утворенням лише в тому випадку, коли функціонуючі в ньому державні інститути та будь-які соціальні групи пов'язані між собою стійкими відносинами, що забезпечують баланс державних, громадських та особистих інтересів.

Суб'єктами формування та забезпечення національної безпеки виступають: президент, парламент, виконавчі органи влади, служба безпеки, державна прикордонна служба, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, збройні сили, інші військові формування, утворені згідно із законами країни, громадяни країни та їх об'єднання тощо [156, с. 119].

Головним суб'єктом системи національної безпеки, незалежно від того,

в якому конкретному напрямку здійснюватиметься регулювання, є держава та її інститути з асоційованим включенням на законодавчій основі громадських об'єднань і груп. Але водночас необхідно розуміти, що підвищення рівня безпеки справа, насамперед, суто практична. Вона вимагає певних матеріальних засобів, цілеспрямованих, конкретних і наполегливих дій як з боку кожної людини і всього суспільства, так і з боку всієї держави та деяких спеціально створених для цього структур державних органів. Разом з тим розуміння ролі кожного суб'єкта у формуванні внутрішньої безпекової політики потребує подальшого науково-теоретичного усвідомлення, аналізу, узагальнення та практико-орієнтованих розробок.

На нашу думку, виділені суб'єкти є такими, що збігаються в системі національної безпеки та в системі забезпечення внутрішньої безпеки. Узагальнено їх зображено на рис. 1.5).

Рис. 1.5. Суб'єкти формування та забезпечення національної безпеки
Джерело: складено на підставі [336].

Суб'єктний аналіз формування та забезпечення внутрішньої безпекової політики дозволив дійти наступних висновків. Так, суб'єктами сектора безпеки, поряд з іншими органами держави, є сили безпеки, зокрема:

- 1) МВС та Національна Гвардія України (далі – НГ), яка входить до структури МВС;
- 2) Національна поліція України (далі – НП);
- 3) Державна прикордонна служба України (далі – ДПС), а також розвідувальний орган України у складі ДПС;
- 4) Державна міграційна служба України (далі – ДМС);
- 5) Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС).

Сьогодні Міністерство внутрішніх справ України є центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах [265]:

- 1) забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання громадської безпеки і правопорядку, а також надання поліцейських послуг;
- 2) захисту державного кордону України та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні;
- 3) цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності;
- 4) міграції (імміграції та еміграції), зокрема протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, зокрема біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

Водночас розвідувальний орган України ДПС у справах охорони державного кордону, який здійснює розвідувальну діяльність у сферах прикордонної та імміграційної політики, а також в інших сферах, що стосуються питань захисту державного кордону України та її суверенних прав

у виключній (морській) економічній зоні, входить до органів системи МВС [128, с. 284].

Отже, на вказані суб'єкти сектора безпеки Конституцією та законами України покладено функції забезпечення державної безпеки, до якої входить і внутрішня безпека України.

Інші державні органи та органи місцевого самоврядування здійснюють свої функції із забезпечення національної безпеки у взаємодії з органами, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

Система суб'єктів внутрішньої безпеки включає широке коло суб'єктів як державної, так і недержавної приналежності, що неминуче породжує перетинання приватних та державних інтересів, а отже взаємне суперництво. Проте їхня діяльність має чітко вписуватися в русло єдиної, цілеспрямованої політики, саме тому вона потребує певної координації.

Розглядаючи можливі напрями організації спільної діяльності суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, необхідно мати на увазі, що взаємодія в широкому плані може здійснюватися у формах взаємного обміну інформацією, спільного планування та проведення заходів, взаємного використання сил і засобів на користь рішення загальної для суб'єктів цього процесу завдання, організації спеціального моніторингу тощо.

Зміст забезпечення внутрішньої безпеки як діяльності, що здійснюється в установленому порядку та із застосуванням засобів і методів забезпечення безпеки, насамперед залежить від цілей безпеки. Останні визначаються, виходячи з потреб суспільства в конкретний історичний період і відповідно до існуючих можливостей (людські, матеріальні, фінансові та інші ресурси) їх досягнення.

Як відомо з теорії управління, встановлення параметрів тієї чи іншої діяльності здійснюється через ієрархію цілей. На кожному рівні управління цілі послідовно розгалужуються, визначаючи більш приватні й водночас більш конкретні цілі діяльності для кожної ланки управління, що стоїть нижче. Цілі конкретизуються у завданнях забезпечення безпеки, які, у свою чергу, є

передумовою для уточнення функцій суб'єктів безпеки, визначення основних напрямів їх діяльності і найбільш ефективних в цих умовах методів і засобів роботи.

Цілі та пріоритетні завдання забезпечення безпеки формуються головним чином в офіційних документах, що мають стратегічне значення – концепції та стратегії забезпечення окремих видів безпеки. Такі документи являють собою систему поглядів, принципів і пріоритетів, що визначаються державною політикою і реалізується в діяльності владних органів у тій чи іншій сфері суспільного життя.

Цілком зрозуміло, що безпека потребує систематично оновлюваних підходів через мінливість видів загроз, необхідність визначення пріоритетів у забезпеченні того чи іншого виду безпеки, належної оцінки рівня наявного аналізу та прогнозування проблем безпеки. Тому документи концептуального плану найбільш доцільно використовувати в даному випадку через гнучкість їх характеру, що передбачає можливість внесення до них певних доповнень з урахуванням зміни обстановки, характеру загроз та інших важливих аспектів діяльності держави в тій чи іншій сфері життя суспільства.

З огляду на об'єктивні обставини функціонування та розвитку сучасної держави незаперечним є факт виникнення передумов для осмислення і складання нової найважливішої парадигми соціальних змін – концепції безпеки як комплексу ціннісних норм, установок, що визначають зміст і спрямованість суспільної свідомості та соціально-політичної думки.

Сьогодні українське суспільство має демократично орієнтовану модель системи національної безпеки, в рамках якої, в тому числі, отримали свій концептуальний розвиток ідеї внутрішньої безпеки країни.

Як засвідчили результати дослідження теоретичних засад формування внутрішньої безпекової політики, діяльність у цій сфері повинна проводитися на основі фундаментальних наукових принципів, які змістовно вміщують основні положення та ідеї, на яких загалом базується безпека [57, с. 219].

Принципи формування внутрішньої безпекової політики утворюють

цілісну систему, в якій вони взаємопов'язані тим чи іншим способом. Ефективність забезпечення безпеки досягається як за допомогою використання всієї системи принципів, так і кожного з них окремо. Виділення того чи іншого принципу з цієї системи дозволяє конкретно визначати роль будь-якого з них, що полегшує їхнє практичне застосування [275].

Дослідники типологізовано виокремлюють соціально-правові та організаційні принципи формування внутрішньої безпекової політики. Такий їх розподіл визначається, по-перше, тим, що у державі управління політичними процесами має соціальний, правовий характер; по-друге, наявністю організаційних відносин, які слугують формою існування та розвитку соціальних, політичних, економічних, правових та інших відносин і в той же час мають відносну самостійність. Ця відносна самостійність обумовлена об'єктивними організаційними закономірностями. Організаційні принципи управління у свою чергу використовуються для кращої організації соціально-правових принципів [339, с. 240].

Серед соціально-правових виділимо принципи, що мають загально-соціальний характер і реалізуються при формуванні безпеки незалежно від рівня, місця та суб'єкта, що її забезпечує. Ця група принципів є основними правилами забезпечення безпеки. До них відносяться: гуманізм, соціальна справедливість, об'єктивність, конкретність, ефективність, поєднання централізації та децентралізації, опора на підтримку та довіру населення, поєднання гласності та професійної таємниці, законність [317, с. 80–106].

Розглянемо детальніше сутність пропонованих принципів.

Гуманізм – орієнтація політики у сфері формування внутрішньої безпеки суспільства орієнтації на реалізацію людських цінностей та інтересів. Йдеться про затвердження відносин, в яких центральною постаттю всіх дій виступає людина. Формування внутрішньої безпеки суспільства за своєю суттю має переважно гуманний характер, оскільки воно спрямоване на превентивний вплив на умови та фактори, що викликають виникнення загроз, на захист особистості від протиправних дій, від загроз, спровокованих надзвичайними

ситуаціями, на створення сприятливих, безпечних умов для життєдіяльності людей.

Цей принцип передбачає дотримання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємну відповідальність щодо забезпечення безпеки. Він проявляється також у тому, щоб будь-які збитки, заподіяні діями суб'єктів безпеки фізичним та юридичним особам, були мінімальними. Гуманізм вимагає мінімізації застосування сили з метою забезпечення безпеки при вирішенні конфліктних ситуацій. За необхідності суб'єкти безпеки вживають заходів для надання допомоги, в тому числі й медичної, та усунення небезпеки життю, здоров'ю або майну, що виникає в результаті припинення злочинів. Неприпустимим є вчинення суб'єктами безпеки антигуманних дій, що принижують честь і гідність громадян.

Соціальна справедливість. Стан національної безпеки загалом та внутрішньої безпеки, зокрема, багато в чому залежить від ступеня рівності у життєвому становищі, правах, свободах та обов'язках людей та соціальних груп, розподілі власності та доходів. Цей принцип передбачає також справедливую соціальну політику, засновану на балансі інтересів особистості, суспільства та держави, на основі демократії та гуманності, взаємної відповідальності особистості, суспільства та держави за стан внутрішнього порядку.

Зазначений принцип формування безпеки означає, що будь-яка людина має рівне право на звернення до суб'єктів безпеки за захистом від посягань на її життя, здоров'я, на захист від протиправних дій, які посягають на права, свободи та законні інтереси громадян. На нашу думку, цей принцип пропагує адекватне реагування на загрози, забезпечення правильного застосування заходів впливу, щоб кожен, хто вчинив правопорушення у сфері внутрішньої безпеки суспільства, був притягнутий до справедливої відповідальності, щоб була відповідність між протиправним діянням і покаранням, щоб невинна людина не була притягнута до відповідальності, покарання чи стягнення.

Об'єктивність. Соціальні процеси у сфері безпеки протікають

відповідно до об'єктивних законів розвитку суспільства. Об'єктивність багатосторонньо розкриває певне судження, в результаті чого вона постає як синтез багатьох його визначень, що враховує всю багатогранність і складність суспільного життя. Від суб'єкта забезпечення безпеки в цьому випадку вимагається пізнання і вміле використання об'єктивних закономірностей, врахування реальних можливостей, фактичного стану безпеки.

Конкретність. Об'єктивні закономірності, як відомо, у повсякденному житті виявляються через дії людей, які у своїй поведінці керуються певними цілями. Суть даного принципу полягає у формуванні безпеки стосовно конкретних життєвих обставин з урахуванням різноманітних форм прояву об'єктивних законів на основі достовірної інформації як про внутрішній стан безпеки, так і про зовнішні умови, в яких вона знаходиться.

Ефективність. Даний принцип полягає в тому, щоб досягти цілей і завдань забезпечення безпеки при найменших витратах сил, засобів та часу. Забезпечення безпеки у будь-якій соціальній сфері, в тому числі й у сфері внутрішньої безпеки, пов'язане з матеріальними, фінансовими та людськими ресурсами. Виходячи з цього, треба враховувати, що забезпечення безпеки, як і будь-яка, суспільно корисна діяльність людей, повинно здійснюватися раціонально та ефективно. Зазвичай, до критеріїв ефективності, які застосовуються на практиці, відносять розміри витрат, терміни виконання завдань, терміни окупності та ін.

Поєднання централізму та самостійності, ініціативи у вирішенні справ місцевого значення. Цим принципом досягається поєднання інтересів держави та місцевого самоврядування. На практиці державні суб'єкти у сфері національної безпеки визначають пріоритетні напрями забезпечення безпеки, розробляють і реалізують комплексні програми, проводять наукові дослідження, беруть участь у розробці правил, стандартів та інших нормативів у сфері безпеки, розробляють і реалізують національні, міжрегіональні програми кадрового забезпечення сфери безпеки тощо.

На жаль, на державному рівні неможливо повною мірою ефективно

вирішувати численні проблеми забезпечення безпеки. Все це досягається шляхом децентралізації оперативних функцій, надання органам місцевої влади самостійності у вирішенні проблем забезпечення безпеки в межах їх територій.

Опора на підтримку та довіру громадян. Історичний досвід вчить, що найміцнішою є безпека, яка забезпечується за підтримки та безпосередньої участі громадян. Очевидним є те, що державна система безпеки зобов'язана у своїй діяльності спиратися на довіру, допомогу та підтримку громадян, громадських формувань, які беруть участь у формуванні та забезпеченні безпеки. Для виконання покладених на державну систему безпеки завдань її суб'єкти можуть на добровільних засадах залучати громадян як позаштатних співробітників. Громадські формування беруть безпосередню участь в охороні внутрішнього порядку. Важливе значення у справі співробітництва громадян з органами забезпечення безпеки мають їхній соціальний захист та стимулювання праці.

Поєднання гласності та професійної таємниці. З одного боку, діяльність суб'єктів внутрішньої безпеки повинна бути прозорою, відкритою для людей, суспільства та засобів масової інформації. Суб'єктам безпеки необхідно інформувати населення, ЗМІ, громадські об'єднання та державні органи про стан внутрішньої безпеки в тому чи іншому населеному пункті, у тому числі про вжиті заходи щодо забезпечення безпеки. З іншого боку, слід усвідомити, що не підлягає розголошенню інформація, яка становить державну чи службову таємницю, розголошення якої може завдати шкоди безпеці, а також відомості, що стосуються честі та гідності громадян, здобуті в ході діяльності щодо забезпечення безпеки, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Законність. Сутності цього принципу властиві два аспекти: по-перше, верховенство закону в регулюванні певного роду суспільних відносин; по-друге, виконання законів та інших нормативно-правових актів, що утворюють законодавчі засади забезпечення безпеки.

Зауважимо, що суб'єкти безпеки мають широкі повноваження щодо застосування заходів впливу та примусу до об'єктів безпеки, фізичних, посадових та юридичних осіб. Звідси випливає, що порушення законності, прийняття незаконного акта або вчинення неправомірних дій, недобросовісне виконання службових обов'язків можуть завдати моральної, матеріальної та фізичної шкоди особистості, завдати майнової шкоди підприємствам, установам, організаціям, об'єднанням. Слід також враховувати, що зловживання владою, службовим становищем та вчинення інших протиправних дій тягнуть для суб'єкта безпеки встановлену законом відповідальність. Водночас невиконання законних вимог та розпоряджень суб'єкта безпеки може бути підставою для притягнення особи до юридичної відповідальності.

До організаційних принципів формування внутрішньої безпекової політики науковці, як правило, відносять такі: диференціація та фіксування функцій та повноважень; відповідальність у межах компетенції; поєднання лінійних та функціональних зв'язків; поєднання колегіальності з єдиноначальністю та деякі ін. [318, с. 8–32].

Принцип диференціації та фіксування функцій і повноважень насамперед передбачає чітке визначення компетенції кожного органу та посадової особи в сфері формування та забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, їх взаємовідносин. Відповідальність у межах компетенції означає таке положення, в якому після ухвалення рішення має бути чітко визначено, хто відповідає за його реалізацію. Так само має бути відомо, хто несе відповідальність, якщо назріле рішення не приймається або затягується.

Поєднання лінійних та функціональних зв'язків. Лінійна побудова органу чи системи органів забезпечення внутрішньої безпеки передбачає, що з кожної нижчої інстанції чи виконавця є лише одна безпосередньо вища інстанція, правомочна давати вказівки з усіх функцій керівництва. За такої системи легше забезпечити відповідальність за стан керованого об'єкта, вона краще гарантує комплексність управління. Функціональна система полягає в

тому, що кожною окремою функцією управління або групою функцій відає стосовно одного і того ж об'єкта управління спеціалізована керівна інстанція, внаслідок чого один і той же керований об'єкт підпорядкований одночасно кожній з цих інстанцій. Ця система посилює професіоналізм рішень в управлінні, дозволяє якісніше виконувати кожну функцію окремо. Але вона породжує небезпеку багатовладдя.

Колегіальність і єдиноначальність – це дві форми устрою органів та організацій, що формують внутрішню безпеку. Колегіальний устрій державних органів виявляється або в тому, що він сам є колегія, або в тому, що він очолюється колегією, або просто в тому, що в ньому є колегія, яка не очолює цей орган. Єдиноначальність виявляється у тому, що на чолі органу стоїть одноосібний керівник. Рішення таких колегій набуває юридичної сили у разі їх узгодження з керівником органу.

Колегіальність дозволяє включати до складу колегій представників різних соціальних верств населення, організацій, найбільш досвідчених фахівців у відповідній сфері, створює атмосферу для детальнішого, всебічного, з урахуванням різних точок зору, обговорення питань, глибшого з'ясування їх сутності. Водночас при цьому має місце певна знеособленість рішень, що приймаються, які вважаються рішеннями всього органу, необхідний більш тривалий час для вирішення питань.

Єдиноначальність створює можливість більш оперативного прийняття рішень, оперативного реагування на поточні події, персоніфікує відповідальність, але може призвести і до можливості поверхового, одностороннього розгляду питань, прийняття поспішних рішень, зловживання владою.

Отже, підсумовуючи результати аналізу основних теоретичних засад фундаментальних наукових принципів формування внутрішньої безпеки суспільства, наголосимо, що в сукупності вони діють в єдності та взаємозв'язку, доповнюючи один одного, створюючи тим самим єдину систему.

Формування внутрішньої безпеки суспільства, як і інших її видів, здійснюється за допомогою цілеспрямованого впливу суб'єкта безпеки на об'єкт її діяльності. Ця діяльність проводиться за допомогою різноманітних способів, засобів та прийомів, які прийнято називати методами.

Методам формування внутрішньої безпекової політики українського суспільства притаманні певні специфічні риси. Методи часто мають альтернативний та адресний характер і є дієвим інструментом політики держави у сфері безпеки, в яких знаходить своє вираження публічний інтерес та воля держави.

Враховуючи, що формування та реалізація внутрішньої безпекової політики є складним і багатогранним процесом, визначимо методи її забезпечення. Обґрунтовано доведено, що різноманітність існуючих методів не виключають, а доповнюють один одного, оскільки кожен із них характеризується властивим лише йому способом реалізації цілей і завдань забезпечення безпеки.

Найбільш дієвими й універсальними методами формування та забезпечення внутрішньої безпекової політики є *переконання* та *примус* [161, 71–77].

Моральний, психологічний, матеріальний вплив суб'єкта безпеки на волю і поведінку людей, який спонукає, зміцнює та розвиває свідомість, що відповідає цілям і завданням забезпечення безпеки й стимулює належну поведінку в цій сфері, становить основу та сутність методу переконання. Такий вплив має на меті змінювати хибні погляди, поведінку та формувати відповідні правовим і моральним вимогам суспільства властивості особистості.

У сфері безпеки її суб'єкти використовують правові настанови та виховання, роз'яснення, рекомендації, критику антигромадських дій, заохочення та інші заходи (види) переконання, які є важливим засобом запобігання та профілактики дій, що загрожують внутрішній безпеці.

Оскільки переконання не завжди виявляється досить результативним

засобом впливу, за необхідності забезпечення внутрішньої безпекової політики використовується комплекс заходів, застосування яких ефективно впливає на суспільні відносини у сфері безпеки.

Суть же примусу як методу забезпечення безпеки цілком і повністю полягає у психологічному, матеріальному чи фізичному впливу на свідомість і поведінку особистості. Забезпечуючи внутрішню безпеку, а також здійснюючи інші функції, її суб'єкти уповноважені пред'являти до учасників відносин у цій сфері вимоги, пов'язані із забезпеченням безпеки, виконання яких гарантується, а за необхідності і забезпечується застосуванням примусу.

Варто розуміти, що примусові заходи можуть застосовуватися не тільки у зв'язку з правопорушеннями. Вони найчастіше застосовуються з метою попередження правопорушень у сфері безпеки, а також запобігання суспільно небезпечним наслідкам при виникненні надзвичайних ситуацій. До таких заходів можна віднести оточення або блокування ділянки місцевості, проведення карантинних заходів, огляди транспортних засобів та ін.

Методи переконання і примусу, будучи універсальними, виражаються, таким чином, у різноманітних варіаціях, що дає основу для подальшого виокремлення більш конкретних способів формування та забезпечення внутрішньої безпекової політики. До них відносять адміністративні, правові, економічні, соціально-психологічні, а також комплексні методи державного управління.

Одним із критеріїв класифікації методів формування та забезпечення внутрішньої безпекової політики є характер впливу самих методів [309, с. 141–143]. Методи прямого керуючого впливу характеризуються одностороннім владним впливом суб'єкта безпеки на поведінку керованої підсистеми. У цьому випадку сам суб'єкт безпеки приймає владне рішення, виконання якого є обов'язковим для тих, кому воно адресоване. Такі способи прямого безпосереднього керованого впливу відносять до адміністративних. Саме за допомогою адміністративних методів встановлюються правила поведінки у сфері безпеки загальнообов'язкового чи індивідуального характеру.

Методи ж непрямого керуючого впливу, що застосовуються у сфері безпеки, полягають у тому, що за їх допомогою суб'єкт безпеки досягає бажаних цілей безпосередньо впливом на інтереси керованої системи. Для останньої створюються такі умови, в яких вона сама зацікавлена діяти належним чином не через розпорядження, а завдяки стимулюванню відповідними засобами. На нашу думку, адміністративні методи повинні обов'язково поєднуватись з економічними методами впливу.

Крім вищевказаних методів, при формуванні внутрішньої безпекової політики використовуються соціально-психологічні методи впливу [4, с. 5–13]. Вони спираються, насамперед, на об'єктивні закони розвитку соціології та психології і найчастіше використовуються з урахуванням колективної психології та громадської думки. Ці методи спрямовані на створення у сфері внутрішньої безпеки сприятливого та стійкого морально-психологічного клімату для праці та відпочинку громадян. Вони набувають особливого значення в надзвичайних та інших умовах життєдіяльності.

До соціальних методів належать методи управління соціальними процесами; методи управління колективами, органами та групами; методи управління індивідуально-особистісною поведінкою [25, с. 146–151].

Водночас до психологічних методів відносять вплив на волю та свідомість особистості за допомогою логічних засобів, спрямованих на зняття психічної напруженості та вплив на психіку шляхом навіювання.

Соціально-психологічні методи взаємопов'язані і також взаємодіють з адміністративними та економічними методами. Проте у сфері внутрішньої безпеки та у справі щодо її забезпечення найбільш дієвими є адміністративні методи. В них чіткіше виражається управлінський аспект діяльності суб'єктів безпеки. Без їх використання практично неможливо забезпечити впорядкованість суспільних відносин, швидке та ефективне вирішення проблем, що виникають. Слід врахувати, що бездіяльність і розгубленість, так само як і зволікання у прийнятті рішення, дуже часто призводять до негативних наслідків і завдають відчутної шкоди внутрішній безпеці [207,

с. 63].

Складна багаторівнева система, якою є національна безпека, формується в руслі об'єктивних процесів та під впливом безлічі факторів – внутрішніх та зовнішніх, економічних і політичних, природних та кліматичних, екологічних та техногенних. Ці фактори, у свою чергу, залежать від впливу часу, середовища, рівня розвитку цивілізації, стану законності та правопорядку та ін. Все це повною мірою відноситься і до такого виду національної безпеки, як внутрішня безпека суспільства. Тому для вивчення стану формування внутрішньої безпекової політики суспільства використовують методи факторного аналізу, сутність яких полягає у виявленні причин зміни станів будь-якого соціального явища [223, с. 59–62].

Використання факторного аналізу в системних дослідженнях внутрішньої безпеки полягає в тому, щоб визначити число, розмір та природу найбільш суттєвих та відносно незалежних функціональних характеристик цього виду національної безпеки в цілому. Цими базовими параметрами системи є фактори національної безпеки.

Як показали результати аналізу чинників, що впливають на внутрішню безпекову політику, об'єктивно їх можна об'єднати у дві групи: внутрішні та зовнішні. Розглянемо їх детальніше.

Незважаючи на всю важливість зовнішніх факторів в умовах російського вторгнення та існуючого воєнного стану в Україні, значущий вплив на забезпечення безпеки українського суспільства надають внутрішні фактори, а саме: економічні, політичні, морально-психологічні та криміногенні.

Сучасна трансформація українського суспільства у новій економічній, соціальній і політичній якості, а також відповідна державна політика, спрямована на реформування економіки задля комфортного вливання в європейський простір, спричиняють серйозні проблеми. Будь-які економічні відносини, їхня суперечливість породжують злочинність, корупцію і, як наслідок, впливають на безпеку суспільства. Пояснюється це тим, що такі відносини засновані на конкуренції, а відповідно – на суперництві між

суб'єктами господарської діяльності, на запрограмованій надлишковій робочій силі (безробітті), на максимізації прибутку, майновому та соціальному розшаруванні людей. У цих умовах падіння рівня життя одних створює базу для збагачення інших, що за певних обставин провокує серйозні злочини, які породжують в суспільстві страх, злість, загальну недовіру, що, у свою чергу, загрожує політичними конфліктами, бандитизмом і насильством у різних його видах [230, с. 105].

Особливо негативну роль відіграє величезний розрив і загальне зниження рівня життя населення, поляризація за рівнем доходів, об'єктивні суперечності між економічними потребами та можливостями сучасного українського суспільства, високий рівень прибутковості тіньового бізнесу в порівнянні з рівнем прибутковості легального бізнесу.

Головною базою, економічною основою злочинності є, безперечно, «тіньова економіка», яка визначається як «фактично неконтрольоване державою виробництво, розподіл, обмін і споживання товарно-матеріальних цінностей та послуг» [241, с. 17].

Аналіз стану боротьби з економічними злочинами та розвитку криміногенної ситуації у вітчизняній економіці свідчить, що на тлі реформування та розвитку нових господарських форм було допущено ослаблення державного контролю за економічними перетвореннями в країні. У цей період виявилися суттєві недоліки у діяльності системи правоохоронних органів. Незважаючи на вживані заходи, злочинність у сфері економіки перетворилася на реальний чинник політичної та соціальної дестабілізації, піднялася до того рівня, що становить загрозу економічній безпеці країни. Економічна злочинність гальмує розвиток виробництва, позбавляє державний бюджет значної частини доходів, провокує інфляцію, різко загострює соціально-економічні проблеми [234, с. 116–117].

Мають місце й інші негативні тенденції. Як показали результати дослідження, вони існуватимуть доти, доки реформування економіки здійснюватиметься без дотримання комплексного економіко-правового

підходу, врахування балансу економічних прав та юридичної відповідальності всіх без виключення суб'єктів господарювання.

Проте розвиток і поступова нормалізація економічних відносин супроводжуються підвищенням рівня економічної свідомості громадян, зростанням компетентності їх поведінки у сфері цивільно-правових відносин, що в кінцевому рахунку сприятиме скороченню окремих видів економічних злочинів.

Політичні та економічні чинники за своєю суттю також достатньо різноманітні й різнорівневі. Можна констатувати, що соціально-політичні відносини, в яких особистість відчувається нерівною по відношенню до інших, завжди провокують певний протест, а в крайньому випадку – злочин. Проблема злочинності, її факторний комплекс, погіршується ще й тим, що досить тривалий час залишалась в недоторканості адміністративно-бюрократична система [219, с. 52].

Серед факторів, що викликають найбільш різку реакцію людини, слід назвати суто політичні інтереси та конфлікти, що виникають на їхньому підґрунті. Політичні інтереси в переважній більшості випадків пов'язані з боротьбою за владу. Найбільш уразливі в цьому питанні – національні відносини та проблема рівності.

Соціально-політичні процеси і політичні ситуації, що їх супроводжують та впливають на кримінальну обстановку в країні, значною мірою пов'язані зі станом економіки, методами вирішення економічних проблем. Все це неминуче загострює соціально-політичне напруження, яке може стати джерелом різних, зокрема, масштабних конфліктів, які можуть породжувати тяжкі кримінальні прояви. Відсутність належної культури у політичній сфері може призвести до того, що тут інтенсивно використовуватимуться кримінальні методи досягнення поставленої мети [24, с. 90–91].

Як уже згадані, так і деякі інші негативні фактори можуть помітно позначитися на динаміці злочинності, якщо не будуть вчасно вжиті випереджувальні правові, організаційні та інші заходи, здатні рішуче

протидіяти кримінальним наслідкам. У причинно-наслідкових зв'язках визначальні критерії безпеки суспільства, соціально-політичні інтереси та конфлікти виступають спільно з економічними та соціальними відносинами, а їх негативні сторони, що впливають на злочинність, найчастіше є первинними.

Передумови формування внутрішньої безпекової політики загалом полягають також у морально-психологічному стані суспільства, в наявності чи відсутності тих чи інших національних цінностей і установок. Виховання почуття гідності, єдності, патріотизму, здоровий морально-психологічний стан суспільства – складова частина виховної роботи з населенням, що включає здобуття освіти, спеціальності, прищеплення культури та національних традицій, моральних, етичних цінностей тощо [7, с. 26].

Тенденції криміналізації суспільства складаються як під впливом соціально-економічних і соціально-політичних чинників, так і в силу внутрішніх закономірностей розвитку злочинності, і навіть під впливом системи соціального контролю з неї. Однією з вагомих перешкод для утворення нової системи соціального контролю слід вважати падіння престижу правоохоронної діяльності, втрату поваги до правоохоронних органів значної частини населення [48, с. 62]. Цей феномен пов'язаний із незадоволеністю зазначеною діяльністю, що формувалась протягом тривалого часу.

Однією із загроз для українського суспільства, його подальшого демократичного та економічного розвитку, залишається злочинність, що включає в себе як традиційні види кримінальної злочинності, так і організовану злочинність, корупцію, тісно з нею пов'язану економічну злочинність, наркоманію та тероризм [17]. Забезпечення внутрішньої безпеки суспільства через боротьбу зі злочинністю має вестись через такі сфери соціальної політики, як сім'я, освіта, молодь, зайнятість, охорона здоров'я та виховання.

Зовнішні фактори пов'язані насамперед з тим, що нова система міжнародних відносин зіткнулася з цілою низкою викликів та реальних загроз,

які безпосередньо позначаються на внутрішній безпеці нашого суспільства, зростанні та поширеності найбільш небезпечних видів злочинів. До таких необхідно віднести: посягання на територіальну цілісність України, її кордони та незалежність з боку російського агресора, тероризм, масове розповсюдження зброї, чисельність та вимушену міграцію населення, енергетичну кризу та стан критичної інфраструктури, екологічні катастрофи та ін. У результаті можемо спостерігати, що внутрішні процеси стали відбуватися і в інших зовнішніх умовах [210, с. 43].

Аналіз зовнішніх факторів, так само як і загроз, що впливають на рівень безпеки нашого суспільства, дає можливість органам державної влади формулювати раціональні цілі та завдання для здійснення внутрішньої політики, забезпечення надійної безпеки суспільства, успішного здійснення демократичних реформацій реалізації та захисту інтересів особистості, суспільства та держави в цілому.

Отже, з погляду формування внутрішньої безпекової політики, підсумовуємо, що інтереси особистості, суспільства та держави взаємопов'язані за низкою обставин, серед яких: по-перше, непорушність конституційного ладу, політична, економічна та соціальна стабільність, які є інтересом держави, підтримуються інтересом суспільства у досягненні та підтримці суспільної злагоди та інтересом особистості щодо реалізації її конституційних прав і свобод; по-друге, інтерес особистості у забезпеченні особистої безпеки підтримується інтересом суспільства у зміцненні демократії, створенні правової держави та інтересом держави у безумовному забезпеченні законності та підтримці правопорядку. Все це сприяє реалізації їх загального інтересу у забезпеченні внутрішньої безпеки українського суспільства.

1.3. Специфіка формування внутрішньої безпекової політики в системі подолання реальних та потенційних викликів та загроз

Глобальні зміни, які відбулися на міжнародній арені, пов'язані з появою і зникненням державних утворень, і суверенних держав, що вже склалися, а також спроба переосмислення ролі держави і сутності державного суверенітету, сприяли істотному коригуванню концептуальних положень законодавства різних країн, пов'язаного з підходами до формування внутрішньої безпекової політики.

У концепті формування внутрішньої безпекової політики виділяються такі принципи її реалізації: дотримання та захист прав та свобод людини та громадянина; законність; системність та комплексність застосування силами забезпечення внутрішньої безпеки політичних, організаційних, соціально-економічних, інформаційних, правових та інших механізмів щодо її забезпечення; пріоритет профілактичних механізмів щодо забезпечення внутрішньої безпеки; взаємодія сил забезпечення внутрішньої безпеки з громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями та громадянами з метою комплексного та своєчасного реагування на загрози внутрішній безпеці [343, с. 214].

Сьогодні в цивілізованому світі зміст концепту безпеки розкривається насамперед не через військові, а соціально-економічні досягнення, які задовольняють законне прагнення людини до свободи, рівності, справедливості, благополуччя.

Відходить у минуле вузький погляд на поняття національної безпеки як безпеки держави, його новий зміст обумовлений сьогодні підвищенням уваги до особистості як основної цінності держави і суспільства, завоюванням демократичних позицій у низці держав, які проголосили шлях побудови громадянського суспільства.

Сучасний концепт національної безпеки повинен забезпечувати

концентрацію політичної волі держави для відстоювання своїх життєво важливих інтересів. Він може бути дієздатним і переконливим лише в тому випадку, якщо в ньому органічно поєднуються гарантії задекларованих прав та свобод із захистом держави.

Співвідношення основних положень і вимог концепту національної безпеки вимагає гармонізації з найважливішими параметрами міжнародних відносин, що динамічно розвиваються в масштабах сучасного світового співтовариства. Відбувається зміцнення позицій міжнародної безпеки, основний зміст якої сьогодні визначається інтеграційними процесами, змінами в конфігурації та функціях військових союзів та міжнародних організацій, що збільшують свої повноваження. Держави-нації визначають свої національні інтереси, виходячи як зі своїх внутрішніх потреб прогресивного розвитку, так і з потреб світових, зумовлених посиленням міжнародної, національної та внутрішньої безпеки.

При цьому слід звертати увагу на врахування універсальних, загальновизнаних у всьому світі компонентів і стандартів національного інтересу та національної безпеки. До них належать [349, с. 340]:

- всебічне зміцнення місця та ролі країни в сучасному світі;
- захист національних інтересів, цілей та пріоритетів держави;
- збереження та забезпечення економічного, політичного та військово-політичного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів країни;
- захист прав, свобод, гідності та матеріального благополуччя всіх громадян;
- позначення регіонів та країн, на які поширюються життєво важливі інтереси країни;
- реальні та потенційні загрози національним інтересам та національній безпеці тощо.

В основі системи національної безпеки взагалі та внутрішньої безпеки суспільства зокрема домінують інтереси. Інтереси особистості, суспільства та

держави взаємопов'язані та взаємозалежні. Система забезпечення національної безпеки будь-якої держави передбачає захист інтересів особистості та суспільства від різноманітних викликів та загроз.

У реальній дійсності в суспільстві та державі існує дуже широкий спектр інтересів, що охоплюють всі сфери життєдіяльності – політику, економіку, культуру, соціальне життя, відносини з іншими державами. Національні інтереси динамічно змінюються, коригуються, уточнюються, знову формулюються залежно від ситуації, що змінюється у світі, його регіонах, конкретній країні.

На кожному конкретному історичному етапі розвитку держави можуть формулюватися життєво важливі інтереси, реалізація яких для нього є пріоритетною метою або завданням. Істотним фактором появи таких інтересів є внутрішні та зовнішні загрози.

У рамках проблематики, пов'язаної з формуванням внутрішньої безпекової політики, особливе місце посідає питання щодо сутності викликів і загроз внутрішній безпеці. Поняття загрози відповідно до сучасної концепції забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави розглядається як одне із ключових. Тому його аналіз має принципове теоретичне та практичне значення.

Як відомо, зовнішні загрози є вираженням реальних чи потенційних протиріч у міжнародних та міждержавних відносинах. Вони зумовлені сукупністю умов і факторів зовнішнього зародження та впливу.

В сучасних умовах поряд із зовнішніми загрозами, першочергово обумовленими російським вторгненням в Україну, ключову роль набувають внутрішні загрози безпеці, які вже постають і будуть ще більше актуалізовані в повоєнний період відновлення нашої держави.

Як зазначалося вище, система національної безпеки будь-якої держави передбачає захист інтересів особистості та суспільства від різноманітних небезпек та загроз. У логічному сенсі це близькі за змістом, але не тотожні поняття.

Небезпека – це наявність і дія реальних чи потенційних сил та факторів,

які можуть стати дестабілізуючими по відношенню до особистості, до будь-якої соціальної чи природної системи у завданні їм шкоди, дезорганізації чи повного знищення. У міру актуалізації небезпеки, перетворення її з можливості на дійсність, вона може виступати у формі загрози.

Для найбільш повної характеристики системи загроз внутрішній безпеці пропонується дослідити їх в органічному взаємозв'язку з такими поняттями, як небезпека, виклик та ризик (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Характеристика системи загроз внутрішній безпеці

<i>Показник</i>	<i>Політико- правова сфера</i>	<i>Соціально- економічна сфера</i>	<i>Культурно- духовна сфера</i>
<i>Ризики</i> – суттєва можливість формування передумов викликів безпеки	Зростання проявів правового та громадянського нігілізму	Низька ефективність інститутів соціалізації громадян	Зниження доступу до культурно-духовних цінностей
<i>Виклики</i> – протидія реалізації національних цінностей та інтересів (висока ймовірність виникнення такої ситуації)	Низька ефективність правової системи, низька ефективність державних органів влади	Зростання масштабів майнового розшарування населення, зростання безробіття	Діяльність міжнародних мереж сектантських організацій, сектантська діяльність на національному рівні, спроби «переписування» історії
<i>Небезпека</i> – завдання шкоди важливим національним інтересам в обмежених масштабах.	Кольорові революції та транзит демократії, політична дестабілізація, корупція	Масштабні техногенні катастрофи, демографічний спад	Масштабна інтелектуальна еміграція
<i>Загрози</i> безпосередні загрози життєво важливим національним інтересам у сфері громадської безпеки.	<i>Зовнішні загрози:</i> міжнародний тероризм <i>Внутрішні загрози:</i> релігійний та політичний екстремізм, сепаратизм	<i>Зовнішні загрози:</i> неконтрольовані міграційні процеси <i>Внутрішні загрози:</i> великий розрив у доходах населення	<i>Зовнішні загрози:</i> культурна експансія, інформаційно-гібридна війна <i>Внутрішні загрози:</i> релігійні, моральні протиріччя

			зсередини суспільства, деструктивна діяльність організацій на території України, спрямована на підрив єдності українського народу

Джерело: складено на підставі [219].

Великий тлумачний словник української мови термін «загроза» пояснює як «можливість або неминучість виникнення чогось небезпечного, прикрого» [46, с. 147].

І. Бінько та В. Косевцов тлумачать національні загрози як дії політичних, військових або природних сил, вплив перебігу соціальних, економічних та інших подій, а також ситуацій, що складаються в результаті цих подій, на процес життєдіяльності людини, суспільства, держави та її інститутів, які змушують країну йти на додаткові зусилля, вимагають надмірно великих витрат, мобілізації ресурсів з метою збереження своєї державності, національної та культурної ідентичності, надійного захисту власного народу [147, с. 46].

Науковці С. Пирожков [237, с. 9] і В. Селіванов [313, с. 3] визначають загрози як фактор кількісної та якісної зміни надійного стану суспільних відносин, за яких порушується їх нормальне існування, функціонування і розвиток.

Дослідники Г. Ситник і М. Орел дотримуються думки, що загрози – це процес настання таких змін у стані особи, суспільства й держави, що оцінюються ними як здатні створити перешкоди або унеможливити реалізацію їхніх інтересів [319, с. 143].

Закон України «Про національну безпеку України» [275] закріплює наступне визначення: загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України.

Будь-яку загрозу характеризують як мінімум чотири найважливіші сутнісні ознаки. По-перше, вона є найвищою мірою перетворення небезпеки з можливості на дійсність. По-друге, загроза – висловлений намір одних суб'єктів завдати шкоди іншим. По-третє, це готовність вчинити протиправні дії для заподіяння шкоди. І, нарешті, це динамізована небезпека. Звідси корелюється висновок, що загроза – це актуалізована форма небезпеки в процесі її перетворення з можливості на дійсність, суб'єктивну готовність одних людей завдати шкоди іншим.

Загрози у будь-якій сфері діяльності можуть бути потенційними і реальними, а також виступати як уявні (якщо суб'єкти діяльності не мають ні можливостей, ні намірів завдати шкоди один одному). Вони мають різний характер і викликають неоднакові за значимістю та обсягом наслідки, можуть проявлятися та зникати, зростати та зменшуватись. При цьому змінюватиметься їхня значимість і для національної безпеки.

Характер і рівень загроз, зазвичай, визначаються конкретної ситуацією, а саме внутрішніми проблемами соціально-економічного, політико-правового, етнічного, екологічного та іншого плану, які безпосереднім чином впливають на безпеку українського суспільства, на її внутрішню складову. Для їх усунення та запобігання необхідно вдаватися до цілого комплексу заходів захисту.

Також, на нашу думку, важливим є розуміння різниці між навмисною загрозою, яка походить від конкретної особи, і ненавмисною загрозою безпеці, яка, зокрема, може бути породжена недосконалістю соціального устрою чи дисфункціональністю соціальної інституції. Як справедливо зазначає Д. Фішер, багато факторів, що загрожують безпеці, є «спонтанним» побічним результатом зовні раціональної поведінки численних суб'єктів, які мають свої інтереси без координації та взаємної згоди [407, с. 114]. У цьому сенсі звернемо увагу на те, що загроза є результатом об'єктивних можливостей заподіяти ті чи інші збитки, а у разі, якщо вона походить від людини – суб'єктивних намірів чи задумів, спрямованих проти життєво важливих

інтересів особистості, суспільства та держави.

У межах теорії безпеки, поруч із поняттям «загроза», досить широко вживається термін «небезпека». Дослідники виділяють шість значень останнього [67, с. 19]:

- 1) цілеспрямовані ворожі наміри та дії одних суб'єктів проти інших, а також шкідливі наслідки прорахунків, помилок, безладності людей у своїх діях;
- 2) ризик;
- 3) виклик;
- 4) природні катаклізми, що завдають шкоди самій природі та суспільству;
- 5) оцінка явищ з погляду можливої шкоди;
- 6) передчуття подій, здатних завдати шкоди людям та природі.

Разом з тим у багатьох досліджуваних джерелах можна зустріти, що поняття «загроза» та «небезпека» використовуються в тому самому значенні. Справді, взаємозв'язок зазначених категорій настільки тісний, що суворо окреслити параметри кожної з них досить складно. Спільним у їхньому змісті є можливість заподіяти ту чи іншу шкоду безпеці. Однак сьогодні серед науковців все більш поширеною стає думка про те, що загроза – це крайній ступінь небезпеки (безпосередня небезпека), а небезпека є можливою (потенційною) загрозою [73, с. 543].

Також можна зустріти таке фахове трактування, в якому загроза є безпосередньою небезпекою заподіяння шкоди життєво важливим інтересам та безпеці. Водночас небезпека розглядається як завдання шкоди тим чи іншим інтересам, для реалізації якої необхідно створення відповідних умов (накопичення можливостей і формування намірів) [252, с. 87–89]. Таким чином, небезпека передбачає наявність або наміри, або можливості завдання шкоди, тоді як загроза містить у собі і те, й інше. При цьому небезпека може виходити з багатьох джерел і діяти по відношенню до багатьох об'єктів, часто маючи безадресний характер, а загроза, маючи конкретне джерело та об'єкт,

завжди має персоніфікований, індивідуалізований характер.

Якщо небезпека проявляється у даному випадку в різних, переважно соціальних формах (ворожі наміри і дії людей, організацій та інших суб'єктів), і має об'єктивно-суб'єктивну природу, часто не передбачувану і не прогнозовану, то безпека будується на основі свідомої, цілеспрямованої суб'єктивної діяльності людей і передбачає проведення превентивних заходів щодо блокування або парирування можливих і реальних небезпек.

Оскільки кожна об'єктивно існуюча небезпека може розглядатися як потенційна загроза, тобто при певних умовах здатна стати конкретною загрозою і завдати реальної шкоди інтересам держави, суспільства або особистості, то дані явища прийнято розглядати в сукупності. Фахівці виходять з того, що існують не окремі загрози та небезпеки, а має місце певна система небезпек та загроз безпеки [8, с. 41].

Поряд із термінами «загроза» та «небезпека», у теорії безпеки також досить широко вживаються й такі категорії, як «виклик» та «ризик», запозичені в американських дослідників. Зазначимо, що в рамках стратегічного планування США використовують терміни «загроза», «виклик» і «ризик», за допомогою яких визначаються: можливість будь-якої країни, групи держав чи явищ загрожувати (загроза), протидіяти (виклик) або певним чином заважати (ризик) досягненню цілей безпеки [399, с. 74].

Звернемо увагу на основні варіанти інтерпретації ризику, який є найбільш спорідненим до терміна «загроза»: як можливості негативних для об'єкта або суб'єкта подій; як кількісної міри такої можливості і як комбінації цих двох тлумачень. Останній варіант дає розуміння ризику в контексті потенційної можливості заподіяння шкоди даному об'єкту або суб'єкту, що зазвичай виражається в кількісних параметрах. У свою чергу небезпека визначається як джерело ризику [409, с. 266].

На думку деяких авторів, первинним серед дестабілізуючих чинників (ризик, виклик, небезпека чи загроза) є ризик. Виклик, небезпека і загроза трактуються як різні ступені ризику заподіяння конкретних збитків інтересам

безпеки, тобто виступають як вторинні ризики. На нашу думку, причинно-наслідковий ланцюг у цьому випадку має наступний вигляд:

небезпека => виклик => ризик => загроза.

Підсумовуючи вищевикладені міркування, можна стверджувати, що стосовно предмета нашого дослідження загроза є сукупністю умов і чинників, що створюють реальну і потенційну небезпеку (виклик, ризик) об'єктам внутрішньої безпеки.

А відтак, внутрішні загрози – це вираження реальних і потенційних протиріч, які розвиваються в суспільстві між окремими людьми, групами, між суспільством і особистістю, між особистістю і державою, між суспільством і державою, між гілками влади в державі, між владою та опозицією.

На основі уточненого поняття розглянемо класифікацію різних типів і видів загроз внутрішній безпеці з огляду на існуючі критерії.

Найбільш значущим з них є характер джерела загрози, на основі якого виділяються три основні групи:

- цілеспрямовані дії людей;
- ненавмисний ефект людської діяльності та соціальних структур;
- природні явища.

До групи «навмисних загроз» відносять дії, що загрожують життю людей (організована злочинність, міжгрупові конфронтації в суспільстві, тероризм, торгівля наркотиками, продаж високотоксичних хімікатів та ін.); економічному благополуччю (корупція, саботаж, економічні бойкоти). До цієї ж групи належать фактори, що завдають шкоди природному середовищу (елементи екологічної війни, суперництво за природні ресурси), а також усвідомлене обмеження політичних свобод і прав населення (військові перевороти, політичні репресії, етнічна та інша дискримінація тощо) [56, с. 32–33].

Серед незапланованих загроз виділяються епідемії та загибель людей внаслідок голоду, низьких санітарних стандартів та отруєння токсичними та радіоактивними речовинами; випробування зброї масового ураження;

виробничі аварії; руйнування озонового шару Землі та інші катастрофічні зміни екології, ймовірність несанкціонованої ядерної війни [210, с. 83].

За спрямованістю та змістом загрози внутрішній безпеці можуть поділятися на такі, що належать до сфер [17, с. 12–14]:

- політики (пов'язані з недоліками функціонування органів влади та управління на місцях, помилками проведеної національної політики, незаконною діяльністю політичних партій та громадських об'єднань тощо);

- економіки (зумовлені дефектами економічної політики, значним розширенням масштабів нелегальної економіки, розшаруванням населення тощо);

- соціальної (які виникають у результаті масового порушення законних прав та інтересів громадян, несприятливої демографічної ситуації тощо);

- екології (пов'язані з загостренням протиріч між розвитком продуктивних сил, технологій та необхідністю збереження сприятливого екологічного середовища);

- культури (викликані деградацією моральності та національної самосвідомості, падінням рівня освіченості та культурного розвитку населення);

- техніки (що виникають у зв'язку з техногенними аваріями та катастрофами, низькою технологічною та виробничою експлуатацією зношеного та несправного обладнання, несвоєчасністю проведення ремонтних робіт, порушеннями правил експлуатації обладнання тощо);

- боротьби зі злочинністю (пов'язані з різким зростанням злочинності, корумпованістю найважливіших сфер життєдіяльності держави та суспільства, появою нових видів злочинів та підвищенням ступеня небезпеки злочинних діянь).

Загрози внутрішньої безпеки можуть характеризуватись і з погляду природності їхньої генези. Відповідно до цього виділяються загрози [219, с. 55]:

- штучного походження (пов'язані з людською діяльністю, включаючи

соціальні конфлікти та технологічні катастрофи);

- природного походження (природні катаклізми);
- комбінованого походження (природно-антропогенні надзвичайні ситуації).

Надзвичайні ситуації природного, техногенного чи соціального характеру різко порушують лад життя населення, громадську безпеку та порядок та передбачають якісну зміну об'єктивних умов діяльності органів державної влади, супроводжуються важко передбачуваними тяжкими наслідками, які часто є за своїм характером стихійним лихом, істотно змінюють ступінь внутрішньої безпеки [361, с. 5].

Надзвичайні ситуації виникають, як правило, раптово, розвиваються стрімко і не завжди, особливо на початкових стадіях, піддаються попередженню та контролю. Вони призводять до серйозних порушень нормального ритму суспільного життя, загибелі, каліцтв людей, знищення та пошкодження матеріальних цінностей. Надзвичайна ситуація може зберігатися протягом тривалого періоду, змінюючись за зовнішніми і внутрішніми параметрами.

Відповідно до класифікації загроз за природністю їх генези можна умовно виділити дві групи джерел (причин) виникнення надзвичайних ситуацій.

До першої групи належать явища, пов'язані з дією стихійних сил природи: землетрусів, повеней, посухи, лісових пожеж, ураганів, смерчів, селів, обвалів, зсувів тощо. Такі явища, як правило, важко прогнозуються, завдають значної матеріальної шкоди і становлять реальну небезпеку для життя людей. Ліквідація наслідків цих явищ потребує значних ресурсів, а в деяких випадках і необхідності запровадження спеціального правового режиму – надзвичайного стану. Також до цієї групи факторів належать явища біологічного характеру: масові захворювання людей, тварин (епідемії, пандемії та епізоотії) та інші явища медико-біологічної властивості. Ці явища також важко піддаються контролю, вимагають численних витрат на

здійснення карантинних заходів, що, своєю чергою, в деяких випадках може обмежувати права громадян (наприклад, свободи пересування) [252, с. 41–42].

Другу групу складають явища, зумовлені причинами технологічного характеру, що виникають внаслідок неправильної або недбалої експлуатації різноманітних технічних пристроїв, машин і механізмів, джерел підвищеної небезпеки, порушення та недотримання технології на вибухо- або пожежонебезпечних підприємствах, шкідливих в екологічному плані виробництвах. Це аварії на всіх видах транспорту, аварії та катастрофи транспортних засобів, літальних апаратів, аварії на хімічних та екологічно шкідливих виробництвах, в енергосистемах, системах для транспортування горючих речовин, що можуть спричинити значні матеріальні збитки, загибель людей, тілесні ушкодження, екологічні забруднення тощо. Ліквідація наслідків таких явищ вимагає залучення значних ресурсів, проведення рятувальних робіт, масових евакуаційних заходів, використання фахівців різного профілю, встановлення спеціальних карантинних заходів [252, с. 75–76].

На підставі критерію масштабності впливу на систему внутрішньої безпеки доцільно виділити загрози:

- загальнонаціонального рівня;
- регіонального рівня;
- локального рівня.

За темпами реалізації всі загрози можна розділити на:

- плавні (переважно, соціальні конфлікти, латентний період яких обчислюється іноді десятиліттями);
- вибухові (стихійні лиха, певні види технологічних катастроф, активізація загроз яких може відбуватися протягом кількох хвилин).

Через активізацію загрози можна виділити:

- ситуації, коли має місце незадовільний стан системи безпеки, а тому відсутні можливості запобігти загрозі та мінімізувати наслідки;
- ситуації, коли загроза активізується незалежно від стану системи

внутрішньої безпеки.

Аналіз та оцінка загроз національній безпеці за «вертикаллю» та за «горизонталлю», за джерелами їх зародження, за тривалістю дії та іншими ознаками є основою організації, планування та здійснення практичної діяльності всієї системи забезпечення національної безпеки України в цілому, і внутрішньої безпеки українського суспільства зокрема.

Передбачення та реагування на загрози є однією з основних управлінських функцій у системі внутрішньої безпеки. Як правило, управління у сфері безпеки, що полягає у протидії потенційним та реальним загрозам, представляють у вигляді наступних підсистем: прогнозування, виявлення, локалізації та використання внутрішніх та зовнішніх небезпек та загроз; зниження невизначеності (розробка прогнозів, сценаріїв, стратегій протидії виявленим небезпекам та загрозам); розробки програм дій за умов того чи іншого розвитку ситуації [55, с. 345].

Щодо виявлення загроз та небезпек у сфері внутрішньої безпеки найбільш актуальною проблемою сьогодні є підвищення «чутливості» цієї системи. За своєю суттю, вона покликана як виявляти фактичні загрози, реалізуючи так званий захисний підхід до безпеки, так працювати на випередження, тобто відстежувати і прогнозувати розвиток усіх значних соціальних процесів і явищ, які можуть у кінцевому підсумку становити небезпеку життєво важливим інтересам особистості, нашого суспільства та держави. Якщо система безпеки не має достатнього ступеня чутливості, то вона несвідомо буде доводити суспільство до постійного зіткнення з загрозами, що виникають, які могли б бути враховані, коли перебували ще на стадії формування, а потім локалізовані, мінімізовані або навіть використані як стимули розвитку.

Отже, у формуванні внутрішньої безпекової політики дуже важлива своєчасна та конкретна оцінка стану небезпек та загроз у її внутрішніх та зовнішніх аспектах. У ході подібної оцінки необхідно мати на увазі два моменти. По-перше, необхідно враховувати постійну зміну внутрішніх та

зовнішніх факторів безпеки. Динаміка цього процесу залежить від конкретних історичних умов. Так, цілком обґрунтовано основними загрозами національної безпеки України вважаються зовнішні загрози, але вже сьогодні необхідно звертати увагу на зростаючі внутрішні загрози, гострота яких прямо залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни, нестабільності, безробіття, рівня та якості життя, ступеня задоволення життєвих потреб населення тощо. По-друге, незважаючи на вищесказане, і внутрішній, і зовнішній аспекти безпеки мають значний вплив на безпеку особистості, безпеку суспільства та безпеку держави.

Проблема оцінки рівня внутрішньої безпеки виключно складна і поки що досить слабо розроблена; реально діючих методів його вимірювання поки що не існує. І сьогодні для вирішення завдання створення системи завчасного виявлення та раннього попередження загроз вельми актуальною є розробка певного набору індикаторів, що дозволяють з достатнім ступенем достовірності оцінити рівень поточного стану внутрішньої безпеки.

Індикативний аналіз стану та розвитку системи внутрішньої безпеки є найважливішим елементом механізму захисту життєво важливих інтересів у цій сфері. Як інструментарій здійснення такого аналізу використовуються спеціальні кількісні індикатори, що отримали назву порогових значень.

Зазначимо, що внутрішню безпеку слід пов'язувати не зі змінами її складових, а з параметрами цих змін, амплітудою їх коливання. Провідні дослідники А. Холл і Р. Фейджин відзначають, що стабільність і безпека системи визначається тим, що перемінні, які розглядаються, повинні залишатися в певних межах. Порогові значення – це граничні величини, недотримання яких перешкоджає нормальному розвитку суспільства, призводить до формування негативних, руйнівних тенденцій у сфері внутрішньої безпеки [373, с. 263–266].

При визначенні переліку індикаторів слід виходити з того, що вони повинні відображати сутнісні, а не другорядні риси стану внутрішньої безпеки, а також охоплювати життєво важливі інтереси особистості,

суспільства і держави в даній сфері.

Поряд із цими принциповими положеннями перелік індикаторів порогових значень внутрішньої безпеки повинен задовольняти наступним практичним вимогам [125, с. 76]:

- можливості використання даних індикаторів у державних органах виконавчої влади та місцевих органах влади;
- достатньому ступеню конкретності та визначеності, що дозволяє давати однозначну оцінку фактичному стану цієї сфери;
- сумісності цього переліку з діючою в нашій країні системою обліку, статистики та прогнозування.

Перелік індикаторів внутрішньої безпеки може включати велику кількість показників і, зрештою, слугувати орієнтиром для досліджень, спрямованих на виявлення стану безпеки в конкретний момент часу. Але в цьому випадку всі загрози вимагають ранжирування за рівнем пріоритетності розробки заходів забезпечення безпеки. Водночас доцільно мати досить обмежений перелік порогових значень, здатних водночас досить повно відобразити стан аналізованої області.

Проаналізуємо основні індикатори загроз внутрішній безпеці, виходячи з параметрів основних сфер життя суспільства [125, с. 86–92].

1. У сфері політики необхідно акцентувати увагу на:
 - загострення політичної боротьби між різними партіями за владу;
 - факти прояву політичного екстремізму;
 - факти прояву протиріч між інтересами державних органів та різних соціальних й професійних груп;
 - зростання політичної активності населення;
 - низьку довіру населення до владних структур різного рівня.
2. У сфері економіки доцільно виокремити:
 - падіння життєвого рівня населення;
 - збільшення чисельності безробітних;
 - зростання інфляції;

- недостатню державну соціальну підтримку населення;
 - різку соціально небезпечну диференціацію населення за доходами;
 - зростання локальних конфліктів;
 - збільшення соціального про шарку населення, активно включеного в кримінальну або передкримінальну економічну поведінку;
 - корупцію в державному апараті на всіх його рівнях.
3. У соціально-демографічній сфері такими індикаторами є:
- збільшення числа біженців та вимушених переселенців;
 - розширення масштабів трудової міграції;
 - зменшення народжуваності;
 - високий рівень смертності;
 - загальне зменшення кількості населення України.
4. У сфері фізичного та ментального здоров'я населення необхідно враховувати:
- негативну динаміку так званих соціальних хвороб (алкоголізму, наркоманії);
 - зростання соціальної напруженості, що проявляється на соціально-психологічному рівні в компенсаторних реакціях;
 - збільшення рівня психосоціального стресу, депресії, тривоги, постстресових розладів, втрати почуття безпеки через переміщення в інші регіони або країни, втрати роботи, житла, близьких, звичного й комфортного середовища, побутові негаразди, фінансові труднощі, соціальну ізоляцію, невпевненість у майбутньому внаслідок повномасштабної війни росії проти України;
 - зростання кількості людей з інклюзією.
5. В екологічній сфері виділимо такі індикатори, як:
- зростання числа фактів нераціонального використання природних ресурсів;
 - забруднення природного середовища за рахунок розширення обсягів

поховань та утилізації токсичних промислових та побутових відходів;

- радіоактивне забруднення довкілля;
- екологічно небезпечне зберігання та утилізація виведеного з бойового складу озброєння, зберігання та знищення запасів хімічної зброї;
- факти екологічного тероризму.

6. У технологічній сфері вважаємо, що необхідно брати до уваги:

- збільшення числа збоїв, відмов, «локальних» аварій на технологічно складних і високоризикових виробничих об'єктах;
- зростання фактів недбалих дій обслуговуючого персоналу;
- знос технологічного обладнання, основних виробничих фондів та транспортних засобів;
- недостатній розвиток національної інноваційної системи;
- переважне використання іноземних науково-технологічних розробок замість вітчизняних;
- невідповідний вимогам рівень техніки безпеки та технологічної надійності на промислових, транспортних, енергетичних об'єктах тощо.

7. В інформаційній сфері акцентуємо увагу на :

- інформаційних війнах проти України;
- кіберзагрозах;
- уразливості об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак;
- низькому рівні комунікативної політики держави;
- недостатньому рівні медіакультури населення.

Отже, в широкому розумінні внутрішні загрози зумовлені сукупністю умов і факторів, які безпосередньо впливають на формування внутрішньої безпекової політики України. До найбільш вагомих за впливом відносяться:

- природно-економічні умови — характер екосередовища, стан матеріального виробництва, фундаментальних та прикладних наук, техніки та технологій, усіх видів транспорту, фінансово-кредитної сфери;

– геополітичний фактор – розміри та освоєність території, протяжність та стан державних кордонів, характер відносин із суміжними країнами, геостратегічна інфраструктура;

– соціальний фактор – життєвий рівень населення, його політичні, культурно-освітні, моральні, професійні, демографічні, етнічні характеристики, менталітет, рівень розвитку демократії, ставлення населення до політичної влади, рівень суспільної стабільності, ступінь узгодженості та збалансованості інтересів різних партій, рухів, соціальних груп, дисципліна та правопорядок;

– інформаційний фактор – стан захищеності інформації, доступність населення до джерел інформації, захищеність від впливу інформації негативного характеру;

– безпековий фактор – стан розвідки та контррозвідки, рівень підготовки та функціонування органів та формувань спеціального призначення, реальні можливості та результати боротьби з тероризмом, організованою злочинністю, корупцією, забезпечення державних таємниць та секретів;

– людський фактор;

– військовий фактор – стан збройних сил країни, їх кількісні та якісні характеристики, стан можливих військових дій, основних операційних напрямів, стратегічних резервів, мобілізаційних можливостей, наявність військових союзників, можливості стратегічного розгортання військ, характер їх розміщення, професійної навченості та морально-психологічної стійкості, наявність бойового досвіду, військових традицій, рівень підготовки військових кадрів, розміри військових розходів та ін.

Стосовно предмета нашого дослідження особливим є інституціональний аспект проблеми загроз внутрішній безпеці, який передбачає аналіз ефективності системи формування внутрішньої безпекової політики.

Однією з особливостей загроз внутрішній безпеці вважається неоднозначний вплив результатів реалізації державно-управлінських механізмів забезпечення інших видових напрямів безпеки. Особливо це

стосується понять державної безпеки. Багато в чому поєднання цих понять в існуючих концептуальних документах національної безпеки створює умови для ототожнення при реалізації державно-управлінських рішень. Однак через те, що таке ототожнення спрощує, розмиває складність і різноманітність процесів, що охоплюються внутрішньою безпекою, це створює передумови до конфлікту поставлених завдань перед державними механізмами забезпечення безпеки та сукупністю сил, засобів і суб'єктів його реалізації.

Ще однією особливістю загроз внутрішній безпеці виступає необхідність постійного вдосконалення політики формування та забезпечення внутрішньої безпеки, оскільки динамічність розвитку соціально-політичних процесів у суспільстві провокує стрімкі зміни у формах прояву вже відомих загроз.

Підкреслимо, що від некомпетентної, помилкової та зловмисної політики утворюються найсерйозніші загрози життєво важливим інтересам особистості, суспільства, а зрештою, і самої держави. Сьогодні загрози внутрішній безпеці України набули порогового характеру, насамперед через низьку якість державного управління.

І тут слід зазначити два суттєві, з погляду якості управління системою внутрішньої безпеки, моменти.

По-перше, система державної влади, будучи частиною суспільства в цілому, значною мірою відкрита для нього і схильна до тих негативних процесів, які в ньому відбуваються, і які одночасно, багато в чому, є результатом політики, що проводиться державою. У результаті загально-соціального деструктивного впливу сама держава певною мірою криміналізується і, споживаючи людські, фінансові, матеріальні, інформаційні ресурси, не виконує належним чином свої функції перед суспільством.

Двозначність ситуації полягає ще в тому, що неконтрольована відкритість влади створює загрозу її функціонуванню, пов'язаного, в тому числі, з корупційною складовою та можливим проникненням кримінальних елементів у її структури. Водночас її надмірна закритість є прямий шлях до

виродження та недовіри до влади. Звідси стає зрозумілим, що оптимальний рівень відкритості владних структур є найважливішим орієнтиром розвитку державного апарату.

По-друге, вже за своєю сутністю та визначенням внутрішня безпека виходить з наявності небезпеки, яка в тому числі визначається і відмінностями інтересів держави і суспільства, відокремлення державних структур від громадянського суспільства, прагненням окремих осіб, які займають державні посади, досягти задоволення своїх інтересів за допомогою свого службового становища. При цьому, якщо роль органів державної влади та управління досить чітко визначена при протидії зовнішнім джерелам загрози державі, то при загостренні обстановки всередині країни їх дії залежать від того, яка структура відповідальна за урегулювання дестабілізації ситуації. Такі відокремлення влади від суспільства, як частини від цілого, є джерелом посилення протиріч між владою і суспільством, між владою та особистістю.

Зазначені обставини призводять до того, що в різноманітному спектрі джерел загроз громадській безпеці України сьогодні все більш актуальними стають внутрішні, які породжуються діями державного апарату. Збитки, що зазнала країна під час трансформаційного періоду заходами державної політики, які відбилися на військовому й промисловому комплексах, системах охорони здоров'я, освіти, культури тощо, завдали серйозних ударів по матеріальному становищу і здоров'ю людей, призвели до часткової втрати продовольчої, медичної, фармацевтичної, духовно-культурної незалежності країни.

Недостатньо ефективна соціальна політика держави, переважно силові варіанти нейтралізації злочинності при недостатній роботі держави щодо усунення її причин і умов призвели до того, що діяльність державних органів, що забезпечують внутрішню безпеку, не користується належною підтримкою населення, відбувається їх взаємне відчуження. В результаті відбулася суттєва деформація державної інституції, в ході якої сформувалися такі її особливості [65, с. 87]:

- різке посилення позиції державного апарату і натомість послаблення соціального контролю над діяльністю держави;
- анонімний механізм формування внутрішньої та зовнішньої політики, не здатний забезпечити її високу якість;
- суттєве збільшення розмірів управлінської ланки при падінні її ефективності;
- ослаблення ролі державного регулювання у низці життєво значимих громадських сфер;
- явна перевага у державній політиці корпоративних інтересів керуючих елітарних груп;
- відсутність висококваліфікованої управлінської еліти;
- втрата офіційною владою значної частини контролю над ситуацією в країні і посилення ролі кримінальних структур, регіональних еліт, іноземних груп впливу.

Все це тією чи іншою мірою становить небезпеку стану внутрішньої безпеки в Україні. На думку фахівців, сьогодні доволі гостро відчувається потреба в підвищенні ефективності системи державного управління в країні з урахуванням вищевказаних особливостей [180; 253; 375].

Що стосується безпосередньо державної служби, то загроза внутрішній безпеці може виникнути і як результат діяльності даного соціально-правового інституту, і як наслідок впливу на неї зовнішнього середовища. Обидва ці параметри перебувають у нерозривному взаємозв'язку. Так, відсутність позитивного впливу (або навіть негативний вплив) на інститут державної служби та його розвиток з боку держави і громадянського суспільства збільшує ймовірність негативних наслідків професійної діяльності державних службовців.

Тому ми маємо аргументовані підстави стверджувати, що при реалізації своїх завдань державна служба може становити небезпеку для внутрішньої безпеки країни. Насамперед тому, що з низки історичних причин, а ще більшою мірою – з причин суб'єктивного характеру, піраміда пріоритетів

«особистість – суспільство – держава» перебуває в Україні в дещо перевернутому становищі. Державна служба, що є, по суті, найманим апаратом управління, якому громадяни доручають організувати своє життя, в основу своєї діяльності найчастіше ставить свої приватні інтереси. Абсолютизація таких інтересів породжує масштабні обмеження прав і свобод громадян.

Сьогодні наша держава втрачає керованість в організації державного управління щодо виконання законів і нормативно-правових актів, розпорядженні ресурсами загальнодержавної власності, комплексного соціально-економічного розвитку, забезпечення реалізації державної політики у відповідних сферах життя, що може призвести до непоправних наслідків як для нашого суспільства, так і самої держави.

Громадянське суспільство не спроможне виникнути й зміцніти, спираючись на слабку державу, яка не виконує своїх обов'язків щодо підтримки безпеки особистості та безпеки суспільства на належному рівні. Зрештою ефективність державної влади може бути оцінена лише за ступенем захисту нею інтересів суспільства в цілому та прав кожної людини окремо.

Державна політика у сфері формування внутрішньої безпеки повинна базуватися на принципах поваги до прав і свобод людини і громадянина, законності, справедливості, демократизму, гуманізму, пріоритету загальнолюдських цінностей і орієнтована на максимальне забезпечення безпеки особистості, охорони життя, здоров'я, честі, гідності, прав і свобод громадян.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку про необхідність визначення та вироблення нових підходів до проблеми підвищення ефективності, оптимізації діяльності державних та громадських органів щодо забезпечення захищеності особистості, суспільства та держави від внутрішніх загроз.

Висновки до першого розділу

1. Зазначено, що внутрішня безпека виступає як система певних властивостей суспільства, за якої за рахунок внутрішніх механізмів, опосередкованих функціонуванням різних державних і громадських інститутів зберігається його стійкий стан та розвиток, забезпечуються умови для реалізації інтересів особистості, суспільства та держави і одночасно їх захищеність від загроз, а також надзвичайних ситуацій соціального, природного та техногенного характеру.

У роботі ідентифіковано цілі внутрішньої безпеки, до яких слід віднести: досягнення та підтримання необхідного рівня захищеності прав і свобод людини і громадянина, прав та законних інтересів організацій і громадських об'єднань, матеріальних і духовних цінностей суспільства від загроз кримінального характеру; підвищення рівня захищеності населення від надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, а також від терористичних загроз; збереження громадянського миру, політичної, соціальної та економічної стабільності у суспільстві.

Спираючись на всебічну оцінку досвіду дослідження теорії безпеки, запропоновано таке формулювання: внутрішня безпека – це якісний стан соціально-політичної системи, що забезпечує захищеність прав і свобод людини, суспільства та держави загалом у політико-правовій, культурно-духовній та соціальній сферах. При цьому державні механізми реалізації та регулювання стану внутрішньої безпеки вимагають співпраці інститутів держави та громадянського суспільства, спрямованого на забезпечення безпеки життя, здоров'я та благополуччя громадян від можливих викликів і загроз, зміцнення соціально-політичної стабільності, збереження громадянського миру та злагоди, примноження та розвиток культурно-духовної спадщини.

2. Крізь призму розгляду проблем внутрішньої безпеки аргументовано виокремлення її соціальної, політичної, економічної, духовно-інформаційної,

психологічної та культурної складових.

Соціальна складова внутрішньої безпеки полягає у практичній реалізації ідеї громадянського миру та злагоди в суспільстві; політична складова – у здійсненні оцінної, експертно-аналітичної та практичної діяльності, спрямованої на розробку політики держави, адекватної викликам зовнішніх і внутрішніх загроз; економічна складова внутрішньої безпеки передбачає оцінку, аналіз та здійснення конкретних заходів щодо її економічного забезпечення, створення матеріально-технічної інфраструктури захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави; духовно-інформаційна складова актуалізована застосуванням технологій гібридної війни проти України, що перетворило інформаційну сферу на одну з ключових арен протиборства. Одним із важливих вимірів внутрішньої безпеки суспільства є психологічна складова, яка оцінює вплив соціальної напруги на соціально-групову конфліктність. Не менш важливе значення у забезпеченні внутрішньої безпеки суспільства має й соціокультурна складова, яка відповідає за те, які цінності виробляються культурою нації та фіксуються як поточні й майбутні життєві орієнтири, норми та ідеали країни.

3. Обґрунтовано, що під формуванням внутрішньої безпеки розуміється забезпечення та реалізація державної політики, спрямованої на створення та підтримання необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки за допомогою здійснення заходів нормативно-правового, організаційного та іншого характеру, адекватних існуючим загрозам життєво важливим інтересам особистості, суспільства та держави у цій сфері.

Визначено, що державна політика у сфері формування внутрішньої безпеки в цілому спрямована на:

- розробку концептуальних положень забезпечення внутрішньої безпеки, визначення основних напрямів державної політики в цій сфері;
- створення законодавства, яке регулює відносини в даній сфері, що відповідає сучасним реаліям і сприяє підвищенню рівня безпеки;
- реалізацію правових, економічних, соціальних, екологічних,

технічних, організаційних, ресурсних та інших заходів, що забезпечують належний рівень внутрішньої безпеки;

- формування ефективної системи державних суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки на загальнонаціональному та регіональному рівнях з чітким встановленням їх компетенції та оптимальним розподілом функцій і повноважень;

- організацію ефективного управління суб'єктами внутрішньої безпеки, силами та засобами, що перебувають в їхньому розпорядженні, забезпечення їхньої взаємодії;

- створення системи контролю та нагляду за діяльністю державних органів, що забезпечують внутрішню безпеку;

- підтримку діючих та розвиток нових громадських структур та форм участі громадян та їх об'єднань.

4. Виокремлено соціально-правові та організаційні принципи формування внутрішньої безпекової політики. Серед соціально-правових зазначено принципи, що мають загально-соціальний характер і реалізуються в формуванні безпеки незалежно від рівня, місця та суб'єкта, що її забезпечує. До них відносяться: гуманізм, соціальна справедливість, об'єктивність, конкретність, ефективність, поєднання централізації та децентралізації, опора на підтримку та довіру населення, поєднання гласності та професійної таємниці, законність. До організаційних принципів формування внутрішньої безпекової політики віднесено: диференціацію та фіксування функцій та повноважень; відповідальність у межах компетенції; поєднання лінійних та функціональних зв'язків; поєднання колегіальності з єдиноначальністю та ін.

5. Доведено, що внутрішні загрози є вираженням реальних і потенційних протиріч, які розвиваються в суспільстві між окремими людьми, групами, між суспільством та особистістю, між особистістю і державою, між суспільством і державою, між гілками влади в державі, між владою та опозицією.

На основі уточненого поняття систематизовано класифікацію різних типів і видів загроз внутрішній безпеці з огляду на існуючі критерії.

Підкреслено, що аналіз та оцінка загроз за джерелами їх зародження, тривалістю дії та іншими ознаками є основою організації, планування та здійснення практичної діяльності всієї системи забезпечення національної безпеки України в цілому й внутрішньої безпеки українського суспільства зокрема.

Здійснено індикативний аналіз стану та розвитку системи внутрішньої безпеки як найважливішого елементу механізму захисту життєво важливих інтересів у цій сфері. Як інструментарій здійснення такого аналізу використано спеціальні кількісні індикатори. Зазначено, що внутрішню безпеку слід пов'язувати не зі змінами її складових, а з параметрами цих змін, амплітудою їх коливання. Перелік індикаторів внутрішньої безпеки може включати велику кількість показників і, зрештою, слугувати орієнтиром для досліджень, спрямованих на виявлення стану безпеки в конкретний момент часу. В цьому випадку всі загрози вимагають ранжирування за рівнем пріоритетності розробки заходів забезпечення безпеки. Виокремлено основні індикатори загроз внутрішній безпеці, виходячи з параметрів основних сфер життя суспільства, а саме: політичної, економічної, соціально-демографічної, сфери фізичного та ментального здоров'я, екологічної, технологічної та інформаційної.

6. Наголошено, що передбачення та реагування на загрози є однією з основних управлінських функцій у системі формування внутрішньої безпекової політики. Управління у сфері внутрішньої безпеки, що полягає у протидії потенційним і реальним загрозам, представлено у вигляді послідовних підсистем: прогнозування, виявлення, локалізації внутрішніх і зовнішніх небезпек та загроз; зниження невизначеності (розробка прогнозів, сценаріїв, стратегій протидії виявленим небезпекам та загрозам); розробки програм дій за умов того чи іншого розвитку ситуації.

Підкреслено, що особливістю загроз внутрішній безпеці є необхідність постійного вдосконалення політики формування та забезпечення внутрішньої безпеки, оскільки динамічність розвитку соціально-політичних процесів у суспільстві провокує стрімкі зміни у формах прояву вже відомих загроз.

РОЗДІЛ II

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

2.1. Методологічні підходи до організації функціонування державної служби як суб'єкта формування внутрішньої безпекової політики

Сьогодні в науковій літературі склався підхід, у межах якого функції державної служби як соціально-правового явища пов'язуються з функціями держави (з позиції професійної діяльності державних службовців) та функціями права (з позиції службового права). Аналіз цього інституту в його функціональному прояві виходить із співвідношенні функцій держави та права. З огляду на це під функціями державної служби розуміються основні напрями практичної реалізації правових норм даного інституту, що сприяють виконанню ним своєї соціальної ролі та державно-правового призначення, а також досягненню відповідних цілей правового регулювання державно-службових відносин. Функції розглядаються як конкретні напрями організуючого впливу на специфічні державно-службові відносини, що виникають у процесі створення державної служби та безпосередньої діяльності державних службовців [81, с. 96].

Але якщо аналіз державної служби з позиції функцій права не викликає особливих заперечень, то при порівнянні функцій інституту та держави можна виявити спірні моменти.

Звертаючись до поняття «функції держави», слід зазначити, що оскільки термін «функція» активно використовується практично в усіх галузях знань, у науковій літературі надається багатозначне тлумачення цієї дефініції. Різноплановість дефініцій категорії «функція» характерна і при її спеціалізованому вживанні, в тому числі в рамках державного управління [23;

35; 46; 80–82; 177; 317; 359 та ін.].

Узагальнюючи трактування поняття «функції держави» різних авторів, слід відзначити, що вони розглядаються у зв'язку з соціальним призначенням держави, а також змістом діяльності держави в її головних напрямках. Тут важливо також звернути увагу на різні варіанти розширювального тлумачення функцій держави, в тому числі за рахунок включення до цього поняття змісту механізму державного впливу на розвиток суспільних процесів. Не викликає сумніву, що така позиція призводить до змішування функцій держави загалом із функціями державних органів, апарату держави.

Водночас можна говорити й про традиційний підхід до визначення функції держави як необхідного, однорідного, постійного й доцільного напрямку її діяльності, обумовленого об'єктивними потребами суспільного розвитку з точки зору її сутності, змісту та соціального призначення, а також внутрішніх і зовнішніх завдань. Вважається, що завдання держави є визначальним фактором; їхня постановка породжує необхідність реалізації відповідних функцій [128, с. 69]. Зміст кожної функції держави складається із сукупності однорідних аспектів державної діяльності.

З функціональної точки зору держава та державна служба мають загальну природу й органічно пов'язані одне з одним. Їхньою основною метою є забезпечення гармонійної життєдіяльності суспільства, соціального добробуту, реалізації прав і свобод людини та громадянина тощо. Зміст кожної функції держави становить управлінська діяльність у сфері громадського життя, й у кінцевому підсумку завдання та функції держави знаходять своє реальне втілення у діяльності державних службовців.

Проте функціональне призначення того чи іншої соціального інституту відбиває його сутність, ту реальну роль, що він відіграє у процесі суспільного розвитку. Тут слід зазначити, що якщо функції держави охоплюють діяльність всіх державних органів, спеціально призначених для певної діяльності, то державна служба покликана забезпечувати реалізацію завдань та функцій державних органів, і сама реалізується через діяльність цих органів [79].

Аксіоматичним є положення про те, що функції державних органів слід відрізняти від функцій держави. Останні, як відомо, мають комплексніший і збиральний характер і охоплюють собою всю діяльність держави загалом, активність всього державного апарату. Функції окремих органів, хоч і є своєрідним продовженням державних, поширюються лише на частину діяльності.

Слід також наголосити, що складові єдиної системи влади – державні органи – мають суттєві відмінності у методах та формах реалізації функцій держави. Тому діяльність, що реалізується через державних службовців, пов'язана безпосередньо з галузевою специфікою. Поряд зі своєю управлінською спрямованістю, державна служба характеризується націленістю на реалізацію завдань із конкретних напрямів діяльності [264].

Таким чином, можна дійти висновку, що оскільки державна служба є механізмом реалізації завдань, що стоять перед державою, то її варто розглядати на більш предметному рівні, на якому конкретизуються загальні функції держави. Порівняно з функціями держави в цілому державна служба має відносно вузький, локальний характер.

Це стосується й екстраполяції функцій права на інститут державної служби, що особливо чітко простежується при розгляді конкретних правових функцій. Якщо, наприклад, йдеться про охоронну функцію права та правоохоронну діяльність держави, то вона, по-перше, є матеріальною гарантією дотримання вимог права, що реалізується через дії спеціальних установ (Міністерства внутрішніх справ, прокуратури, суду, арбітражу) з охорони права; по-друге, – це дія не самого права, а зовнішнього по відношенню до нього чинника; по-третє, охоронна функція спрямована на охорону суспільних відносин, а правоохоронна діяльність – на охорону самого права.

Водночас, ґрунтуючись на суспільному розумінні цього інституту, можна судити й про його призначення. Державна служба як в Україні, так і за кордоном покликана вирішувати такі завдання [19, с. 148]:

- історичні (забезпечення спадкоємності у розвитку держав, зміцнення національних держав та міждержавну інтеграцію);

- правові (створення передумов формування правової держави, державних гарантій права і свободи людини і громадянина, зміцнення законності);

- політичні (створення системи взаємодії держави та суспільства, державного апарату та громадян, підтримання стійкості державі в умовах різноманітного громадянського суспільства, високої динаміки політичного життя та періодичної зміни правлячих партій);

- соціальні (залучення до державного апарату кращих представників різних класів і соціальних верств, підготовка високопрофесійної групи управлінської інтелігенції);

- економічні (стабілізація економічних витрат на державний апарат, поліпшення державно-правових умов та факторів розвитку бізнесу);

- інформаційні (удосконалення роботи з управлінською інформацією);

- праксеологічні (підтримка процесу освоєння державним апаратом сучасних форм, методів, наукових процедур та технічних засобів підготовки, прийняття та реалізація державних рішень, реалізація організаційних дій).

Більш предметно виглядає комплекс завдань, що стоять перед державною службою, якщо йдеться про конкретні напрями державної діяльності. Зокрема, серед її пріоритетних завдань у сфері забезпечення внутрішньої безпеки можна назвати такі [18, с. 93]:

- охорона конституційного ладу України;

- захист прав, свобод та законних інтересів громадян;

- протидія протиправним процесам у суспільстві;

- підтримання умов нормального функціонування та практичної діяльності інших державних органів;

- створення та зміцнення в суспільстві атмосфери спокою та стабільності;

- забезпечення виправлення суб'єктів, що залучаються до сфери

запобіжного впливу;

- забезпечення ефективного функціонування правоохоронних органів відповідно до їхньої спеціалізації.

Для досягнення перерахованих завдань державна служба має виконувати такі функції [260]:

- визначення пріоритетних напрямів, цілей і завдань державної політики у сфері охорони правопорядку з урахуванням криміногенної ситуації, особливостей регіону тощо;

- перспективне та поточне планування діяльності державних органів у розглянутій сфері;

- розробка та реалізація державних та регіональних програм щодо підтримки правопорядку;

- забезпечення безпосереднього здійснення державними органами роботи з охорони основних прав і свобод громадян через застосування у встановлених законодавством випадках заходів державного примусу, а також здійснення діяльності «позитивного» характеру, що не потребує застосування заходів державного примусу;

- створення умов реалізації правоохоронних функцій держави на високому професійному рівні;

- націленість на неухильне дотримання законності та дисципліни, боротьба з корупцією та іншими негативними явищами у системі державної служби правоохоронних органів;

- встановлення порядку добору кадрів, посадового просування по службі, проведення атестації, заходів стимулювання і відповідальності та інших механізмів регулювання службово-трудової діяльності;

- реалізація на належному рівні завдань кадрової політики правоохоронних органів;

- забезпечення правових, матеріально-технічних, інформаційних та інших умов, необхідних для діяльності правоохоронних органів.

Необхідно враховувати, що система функцій державної служби є

складним утворенням, що має власну структуру. Якщо способом здійснення функцій держави виступає діяльність її органів, то і функції державного органу реалізуються у вигляді діяльності його структурних підрозділів, яка виступає як форма їх реалізації. У цьому можна дійти висновку про ієрархічну складність функціональної системи аналізованого інституту, можливості виділення функцій першого, другого, третього тощо рівнів.

Даний висновок повною мірою відповідає положенням теорії управління, в якій виділяються основні функції (або функції-завдання), що являють собою мету відповідного суб'єкта управління, та функції-операції, які є засобами досягнення зазначених цілей. Таким чином, функціональний рівень визначається підпорядкуванням державних органів, які здійснюють відповідну діяльність. У цьому функції-операції вищого рівня виступають функціями-завданнями нижчого рівня управління.

Наприклад, законність у сфері зовнішнього управління (тобто у процесі регулювання поведінки громадян) є метою функціонування правоохоронних органів (зокрема, органів внутрішніх справ), тобто їхньою функцією-завданням. Законність ж у роботі самих органів прокуратури та їх співробітників є засобом, за допомогою якого забезпечується досягнення зазначеної мети, тобто функцією-операцією. У свою чергу, ця сфера законності стає функцією-завданням для будь-якого керівника органу (підрозділу) внутрішніх справ, а законність у його роботі стає функцією-операцією.

Слід звернути увагу й на галузеву розгалуженість системи функцій державної служби, коли під вирішення неоднорідних за змістом завдань вводяться певні набори функцій. Наприклад, стосовно завдання реалізації права і свободи громадян можна розглядати такі, як:

- функція забезпечення, яка є передумовою реалізації прав громадян (створення відповідних організаційно-правових гарантій);
- функція безпосередньої реалізації (фактичне втілення у життя цих прав під час здійснення державно-службових повноважень);

– функція захисту, що реалізується у разі порушення прав громадян, та спрямовується на їх відновлення.

Крім того, слід проаналізувати роль територіальної ознаки. Розглядаючи призначення державної служби, необхідно згадати про те, що державна служба з функціональної точки зору є цілеспрямованою діяльністю суб'єкта державно-службових відносин з упорядкування організації практичної діяльності системи державних органів. Таким чином, вона має яскраво виражений управлінський характер.

При класифікації управлінських функцій державної служби в науковій літературі, як правило, використовуються два підходи.

Відповідно до першого виділяються три групи функцій [249, с. 46]:

- орієнтування системи (прогнозування, планування, нормативне регулювання, методичне керівництво);
- забезпечення системи (кадрове, матеріально-технічне забезпечення, фінансування, організаційно-структурне забезпечення);
- оперативне управління системою (безпосереднє регулювання діяльності, облік, контроль, оцінка).

У другому випадку йдеться також про три види функцій [249, с. 51]:

- основні, що забезпечують загальне керівництво (штабні);
- забезпечувальні;
- функції загального керівництва.

Зокрема, як основні функції розглядаються функції-завдання конкретного державного органу, які стосуються зовнішньої сфери управління. Забезпечувальні функції – це функції, які забезпечують виконання основних функцій. До них належать функції фінансового, кадрового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення тощо. І, нарешті, функції загального керівництва призначені для упорядкування діяльності конкретної державної структури.

Розгляд цього питання доцільно пов'язувати з вивченням форм реалізації функціонального призначення державної служби. У зв'язку з цим

слід нагадати, що державна служба носить прикладний, практичний характер. Тому необхідно зосередити увагу не на проблемі функцій держави, а на питанні форм їх реалізації. Останні являють собою способи практичної діяльності, спрямованої на втілення в життя цілей держави і вирішення завдань, що стоять перед нею.

У вітчизняній теорії держави та права між поняттями функцій держави та форм їх реалізації проводиться чітке розмежування. Зокрема, під формами здійснення функцій держави розуміються [205, с. 48]:

- по-перше, діяльність основних ланок механізму держави, специфіка видів державної діяльності на відміну від діяльності недержавних організацій;
- по-друге, однорідна за своїми зовнішніми ознаками діяльність усіх, багатьох або кількох органів держави, за допомогою якої здійснюються її функції.

Найбільш поширеною є градація форм реалізації функцій держави на правові та неправові. У процесі практичної реалізації функцій держави обидва види державної діяльності органічно взаємопов'язані. Правові форми немислимі без організаційної (фактичної) діяльності, а у деяких випадках неправові форми є основою реалізацією правових форм діяльності [205, с. 66]. У той же час форми фактичної діяльності можуть реалізовуватися в межах правового регулювання.

Щодо правових форм, то в них відображено зв'язок держави та права, обов'язок держави діяти на основі права, в рамках закону. Крім того, в них закладено характеристику функціонування державних органів та посадових осіб.

У більшості випадків правові форми реалізації функцій держави розглядаються як діяльність державних органів, пов'язана з виданням юридичних актів, як діяльність, що тягне за собою юридичні наслідки. При цьому зазвичай виділяється:

- правотворча діяльність;
- правозастосовна діяльність;

– правоохоронна діяльність.

На відміну від правових форм, неправові, охоплюючи великий обсяг організаційно-підготовчої роботи у процесі реалізації функцій держави, не пов'язані зі створенням, застосуванням норм права та не породжують у результаті юридичних наслідків.

Відсутність таких наслідків не означає, що неправові форми не регулюються правом. Загалом вони є підзаконною діяльністю, що здійснюється в рамках чинного законодавства та в межах компетенції того чи іншого органу. Проте правом тут регламентується лише загальна процедура вчинення дій.

До неправових форм фахівці відносять такі види державної діяльності [205, с. 71]: організаційну, ідеологічну, виховну, економічну (господарську), інформаційно-технічну (допоміжну) тощо.

За своїм функціональним призначенням державна служба у сфері забезпечення внутрішньої безпеки тією чи іншою мірою реалізує (або забезпечує реалізацію) всіх перелічених напрямів діяльності.

Якщо розглядати державну службу з позиції діяльності держави щодо організаційно-правового регулювання функціонування державного апарату, то правотворчість слід розглядати як форму реалізації функцій даного соціально-правового інституту.

Правотворчість є процесом створення чи санкціонування відповідних нормативних актів, зокрема, з метою зміни чи скасування діючих юридичних норм. Цілком зрозуміло, що без цієї форми реалізації функцій держави функціонування інституту державної служби неможливе.

Правотворчість визнається професійною діяльністю, основне призначення якої полягає у перетворенні, перекладі вимог економічних та інших суспільних відносин на рівень нормативно-узагальнених розпоряджень.

Під правотворчістю у вітчизняній юридичній науці розуміють діяльність компетентних органів, посадових осіб, а у разі референдуму – всього народу щодо створення, зміни чи скасування нормативних актів. При цьому

вважається, що в будь-якій формі вона не здійснювалося; є діяльність держави як форма державного управління суспільством. Держава в особі своїх органів створює основну масу правових норм [248]. Якщо ж такі створюються будь-якими іншими структурами, крім державних, їх правотворчі повноваження визначаються державою.

Особливе місце займає діяльність органів виконавчої влади. На основі та на виконання нормативних актів, що видаються ними та мають вищу юридичну силу, формується як правотворча, так і правозастосовна діяльність всіх інших органів держави.

Істотною особливістю організації державної служби загалом та її конкретних видів зокрема є наявність відомчої нормотворчості.

Державні органи, які забезпечують внутрішню безпеку, є одними із суб'єктів нормотворчості, яка, належачи до правових гарантій реалізації права, покликана виконувати функцію забезпечення чинності закону. Ця діяльність має підзаконний характер і служить конкретизації, деталізації та організаційному забезпеченню дії законів, що регулюють організацію та функціонування даних органів.

Виділяються два різновиди нормотворчої діяльності та відповідно види нормативно-правових актів: компетенційні та делеговані. Зокрема, компетенційна нормотворчість має своїми адресатами переважно самі державні органи та їх співробітників, тобто регулює, переважно, організаційні, управлінські відносини. Делегована нормотворчість стосується переважно відносин цих органів із зовнішнім середовищем, зокрема, з фізичними та юридичними особами.

Правозастосування – це діяльність державних органів щодо виконання законів та підзаконних нормативних актів шляхом видання правозастосовних актів. Йдеться про процес, який полягає в тому, що загальні правові розпорядження в конкретній нормативній ситуації перетворюються на індивідуальні державно-владні розпорядження і потім перетворюються на реальні дії та вчинки людей.

Застосування права є особливим способом здійснення юридичних норм, втілення їх вимог. У цьому випадку держава з метою впорядкування суспільного життя, встановлення чітких організаційних засад у системі взаємодій для людей зосереджує вирішення певних питань у руках спеціальних органів [251].

Слід зазначити, що у правозастосовчій формі здійснюється насамперед оперативно-виконавча (управлінська) діяльність, пов'язана з повсякденним вирішенням різнобічних питань, владною творчою виконавчо-розпорядчою роботою державних органів щодо здійснення функцій держави шляхом видання актів застосування норм права, що слугують підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Основний тягар виконання правових норм лежить на органах виконавчої влади. З цією метою вони видають відповідні акти, контролюють виконання обов'язків виконавцями та ін. [2, с. 6].

Оперативно-виконавча форма застосування права – це владна оперативна діяльність державних органів щодо реалізації приписів норм права шляхом створення, зміни чи припинення конкретних правовідносин на основі цих норм та з безпосередньою метою їх реалізації. У цьому випадку застосовується диспозиція норми права, яка не забороняє, а має позитивний зміст. Це творча, організуюча робота з реалізації політики щодо волі народу, закріплена правом. Вона є засобом забезпечення нормального функціонування та розвитку суспільних відносин [96, с. 79]. Сама сутність держави, яка ставить перед собою головним чином творчі цілі, свідчить про те, що в рамках правозастосування ця форма реалізації права є основною, яка є профільною для суспільства.

У правозастосовчій формі здійснюються передусім оперативно-виконавча та юрисдикційна діяльність. Водночас перша складається з реєстраційно-посвідчувальної та заохочувальної діяльності; а юрисдикційна – з правозабезпечуючої, превентивної, каральної, правовідновної та компенсаційної діяльності [174, с. 65].

Самостійною формою реалізації завдань державної служби у сфері забезпечення внутрішньої безпеки є розпорядча форма реалізації функцій держави, яка посідає в певному сенсі «проміжне» місце між правотворчістю та правозастосуванням. Вона має важливе та самостійне значення для оперативного керівництва всіма державними справами, оскільки є основою для проведення відповідної організаційної роботи [215, с. 99]. Але для реалізації багатьох із них потрібно видання нормативних і правозастосовних рішень.

Відмінність розпорядчих рішень від актів застосування права полягає в основному в тому, що, зазвичай, вони мають загальний об'єкт регулювання. Вони містять не норми права, а приписи, що встановлюють завдання та напрями діяльності органів, які акцентують увагу на тих чи інших проблемах та засобах їх вирішення, намічають проведення необхідних заходів тощо. Їх характерною рисою є те, що з їх допомогою зазвичай реалізуються норми компетенції органу, який їх видає.

Стосовно реалізації завдань державної служби у сфері правопорядку центральне місце в системі форм реалізації функцій держави належить правозабезпеченню.

У науковій літературі, зазвичай, правозабезпечення розглядається через призму правоохоронної діяльності. В її здійсненні так чи інакше беруть участь усі органи державної влади та місцевого самоврядування, а також адміністрація підприємств, установ та деякі недержавні організації. У цьому процесі реалізації державою правоохоронної функції можна виділити загальні та спеціальні напрями.

Перші охоплюють функціонування всіх державних та правових інститутів в економічній, політичній, ідеологічній та інших сферах. У цьому разі правоохоронний ефект досягається у процесі реалізації органами державної влади покладених на них завдань щодо розвитку різних сфер суспільства, тобто тут йдеться про опосередкований вплив причин та умов порушень у сфері внутрішньої безпеки (їх нейтралізації).

Другі передбачають здійснення спеціалізованими державними органами заходів щодо виявлення та усунення детермінантів подібних порушень, здійснення коригувального впливу на діяльність суб'єктів із протиправно орієнтованою поведінкою. Тут йдеться про діяльність, що здійснюється за допомогою владної оперативної роботи державних органів щодо [245, с. 74–76]:

- охорони норм права від порушень;
- захисту прав і свобод громадян та їх об'єднань, забезпечення виконання покладених на них юридичних обов'язків;
- охорони законності та правопорядку.

Вона включає в себе вжиття таких заходів:

- попередження правопорушень;
- розслідування всіх обставин справи та з'ясування істини в кожному випадку правопорушення;
- вирішення у встановленому законом порядку конкретних справ про порушення правових норм, а також можливих правових колізій та спорів;
- застосування правових санкцій щодо правопорушників та забезпечення реалізації їх юридичної відповідальності, так само як відновлення порушеного права.

Усі державні органи, що беруть участь у безпосередньому забезпеченні внутрішньої безпеки, утворюють струнку систему, в рамках якої здійснюється спеціалізація їхньої діяльності з урахуванням поставлених перед ними конкретних завдань. При цьому роль окремих державних органів у вирішенні питань забезпечення правопорядку далеко не однакова, що пов'язано з різницею функцій, компетенції, форм, методів, а також сил і засобів, які ці органи мають. Основне навантаження у вирішенні правоохоронних завдань несуть органи правосуддя, прокуратури та внутрішніх справ.

Цільове призначення правоохорони полягає у здійсненні контролю за відповідністю діяльності суб'єктів права юридичним розпорядженням, її правомірністю, а у разі виявлення правопорушення – вжиття відповідних

заходів для відновлення порушеного правопорядку, застосування заходів державного примусу до правопорушників, забезпечення виконання міри покарання (стягнення).

У процесі реалізації державною службою завдань правоохорони використовуються дві основні форми діяльності: охоронна та захисна. Зокрема, охоронна діяльність являє собою взаємопов'язані заходи, що здійснюються державними органами і спрямовані на запобігання порушенням правопорядку, на усунення причин, що їх породжують, та сприяють нормальному процесу реалізації особистістю своїх прав і свобод. Тоді як захисна діяльність – це примусовий (стосовно зобов'язаної особи) спосіб здійснення права, який застосовується у встановленому законом порядку компетентними органами з метою відновлення порушеного права [23, с. 89].

У сучасних умовах першорядне значення надається запобіжній діяльності як найбільш ефективному та гуманному способу реалізації правоохоронної функції держави, суть якого полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу на процеси детермінації злочинності, стримування, стабілізацію та подальше зниження її рівня. На це орієнтує і Концепція національної безпеки України, яка вказує на пріоритетне значення формування системи заходів дієвої соціальної профілактики та виховання законослухняних громадян, орієнтованих на захист прав та свобод, моральності, здоров'я та власності кожної людини [142, с. 3].

Правоохоронна діяльність дуже складна та якісно різноманітна. Тому нерідко вона реалізується у неправових, організаційних формах (наприклад, патрулювання, охорона порядку силами поліції під час масових заходів тощо). У багатьох випадках правоохоронна діяльність здійснюється в рамках правозастосування (постанови слідчих, протести прокурорів, вирoki та рішення судів тощо), у процесі якого відбувається виникнення, зміна, припинення конкретних правовідносин.

Особливого значення співвідношення правових та неправових форм набуває при здійсненні контрольно-наглядової діяльності як складової

частини механізму реалізації правових норм. Здійснення контролю, як відомо, передбачає збір, оцінку та узагальнення певної інформації та реалізацію державного примусу щодо порушників.

Слід звернути увагу на те, що контроль, який є однією з функцій державного управління в цілому та державної служби зокрема, в цьому випадку розглядається як самостійний напрям діяльності. Залежно від суб'єкта, який проводить контроль, виділяються такі види контролю: державний, відомчий, виробничий, громадський.

Стосовно предмета поточного дослідження варто зазначити, що діяльність за своєчасністю та достатністю загальних й індивідуальних заходів щодо забезпечення внутрішньої безпеки при вжитті заходів запобіжного впливу здійснюється відомствами, до системи яких входить відповідний суб'єкт чи учасник відносин, що виникають, та регулюється відомчими нормативними актами.

При аналізі функціонального призначення державної служби особливе значення мають і неправові форми реалізації функцій держави, і, насамперед, організаційна (чи фактична) діяльність, через яку проявляється управлінська сутність цього громадського інституту.

Переходячи до розгляду організаційної діяльності, слід ще раз наголосити, що така діяльність не потребує видання спеціальних юридичних актів. Організаційна діяльність являє собою оперативну поточну роботу з вирішення тих чи інших конкретних завдань у процесі виконання різних функцій держави та техніко-організаційного забезпечення функціонування різних ланок державного механізму. Її кінцевою метою є забезпечення чіткої та ефективної роботи державних органів, яка разом із тим нерозривно пов'язана із встановленням, зміною або припиненням різних державно-службових відносин.

Здійснення організаційних процесів – це повсякденні та різноманітні прояви управлінської діяльності, позбавлені юридичної оболонки, які можуть бути пов'язані зі сферою як внутрішнього, так і зовнішнього управління.

Як відомо, управління є функцією організованих систем, призначеною для їх саморегуляції (збереження певної структури, підтримки режиму діяльності, реалізації функціонально-цільового призначення тощо), і, з цієї точки зору, є процесом цілеспрямованого впливу, необхідним для впорядкування системи та її узгодження з об'єктивною закономірністю, що діє у даному середовищі.

Слід також уточнити, що функції управління в науковій літературі трактуються неоднозначно й у двох основних аспектах. Зокрема, перший відноситься до технології управління, коли функції управління аналізуються як стадії управлінського циклу, який, у свою чергу, є формою управлінського процесу. Відтак, функції розглядаються як етапи впливу на об'єкт управління, починаючи від необхідних операцій для встановлення мети функціонування організації і закінчуючи її досягненням. Другий аспект відбиває змістовну сторону управлінського впливу. У цьому випадку функції являють собою комплекс заходів, що здійснюються для досягнення поставленої мети і характеризують діяльність конкретних органів управління [311, с. 26].

Реалізуючи зазначені функції, державна служба здійснює виконавчу управлінську діяльність у межах конкретних державних структур, у тому числі таких, що забезпечують внутрішню безпеку.

Організаційні форми функціонування державної служби припускають виконання двох основних функцій, що охоплюють управлінський цикл: підготовка до діяльності (процес постановки мети) і організація її виконання (процес досягнення мети). У свою чергу, вони включають наступні стадії:

- оперування інформацією (її збір, обробка й аналіз);
- підготовка та прийняття управлінського рішення, організація його виконання, контроль (перевірка виконання);
- коригування управлінських рішень.

Управлінське рішення ґрунтується на наявній інформації та стосується цілей діяльності організації, методів та засобів її досягнення. Як і планування, ця управлінська фаза може розглядатися лише на рівні стратегічного та

оперативного управління. Оперативні рішення приймаються та втілюються на основі поставленої мети, базових планів та особливостей конкретної ситуації.

Організація виконання рішень є технологією здійснення запланованих заходів, спрямована на своєчасне і точне виконання прийнятого рішення та передбачає деталізацію рішення до рівня безпосередніх виконавців, їх підбір та розстановку, забезпечення діяльності виконавців та контроль за їх діяльністю.

Контроль, як функція управління, передбачає систему постійного спостереження за відповідністю процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням та виявлення результатів впливу суб'єкта управління на об'єкт, допущеними відхиленнями від вимог управлінських рішень, а також від прийнятих принципів організації. Організувати систему контролю – означає визначити об'єкт та суб'єкт контролюючої діяльності, форми та методи контролю. Результатом контролю є реагування на виявлені недоліки діяльності організації шляхом внесення поправок, уточнень та змін до прийнятих раніше та реалізованих управлінських рішень (тобто процес коригування).

Багато в чому реалізація зазначених функцій пов'язана із здійсненням відповідної інформаційної діяльності, яка передуює прийняттю будь-яких управлінських рішень і органічно пов'язана з управлінням. Збір, обробка, зберігання, розподіл, аналіз, передача, використання інформації набувають у сучасних умовах особливого значення, будучи неодмінною умовою успішного вирішення завдань, що стоять перед державною службою [104, с. 27].

Ефективність управлінської діяльності передбачає використання різних видів та джерел інформації, що відповідають певним вимогам, таким як об'єктивність, комплексність, конкретність, безперервність тощо. Тому державна служба потребує максимально відкритої системи інформаційно-комунікативного зв'язку як усередині своєї структури, так і із зовнішнім середовищем.

Поряд із перерахованим вище, реалізація завдань державної служби

вимагає здійснення різних заходів, у тому числі проведення у відповідних формах [260]:

- економічної діяльності, тобто оперативно-технічної, поточної господарської роботи (фінансування, контрольно-ревізійна діяльність, бухгалтерський облік, статистика, організація постачання та збуту тощо) з матеріального забезпечення виконання різних функцій держави в цілому та державної служби зокрема;

- ідеологічної діяльності, тобто повсякденної оперативно-пропагандистської, роз'яснювальної, виховної роботи щодо забезпечення виконання різних функцій держави та державної служби (наприклад, правове виховання населення; виховання правової активності особистості; формування громадської думки; взаємодія із засобами масової інформації);

- технічної діяльності, тобто повсякденної роботи з підтримки технічних засобів та систем, що забезпечують основну діяльність, а також системи комунікації тощо.

Основними положеннями, ідеями, якими керуються у процесі організації роботи державної служби у тій чи іншій сфері соціального управління, є її принципи. Синтезуючи і відбиваючи об'єктивні закономірності у суспільному розвитку та типові риси суспільної практики, вони чинять визначальний вплив на всю систему управління. Будучи найважливішим елементом у структурі інституту державної служби, ці положення розкривають доцільний характер зв'язків, що виникають у системі державно-службових відносин, основні вимоги, які пред'являються до побудови соціально-правового інституту, що розглядається, його основні, сутнісні характеристики, призначення і зміст.

Будучи похідними від базових засад, природи, орієнтирів розвитку самої держави й віддзеркалюючи внутрішні закономірності правового регулювання суспільних відносин, принципи державної служби визначають закономірності функціонування як даного інституту, а й усього суспільства загалом [378, с. 106]. Це має суттєве значення за умов, коли йдеться про відродження України,

побудову цілісної системи забезпечення безпеки нашої країни. Вирішення такої непростой проблеми невіддільне від формування такої державної служби, принципи організації та функціонування якої в їхній системній цілісності були б здатні забезпечити реалізацію ключових завдань, що стоять перед сучасним українським суспільством. У зв'язку з цим роль (і в теоретичному плані, й особливо на практиці) роль і значення принципів державної служби, що виступають своєрідними критеріальними параметрами її життєздатності та ефективності, в нинішніх умовах закономірно підвищується.

Функціональне призначення принципів полягає у фіксації тих об'єктивних, властивих даному інституту закономірностей, відносин та процесів, використання яких і забезпечує потрібні параметри державної служби; тому не можна ототожнювати принципи з вимогами, прагненнями до чогось (до професіоналізму, компетентності, стабільності, позапартійності тощо).

Проблема принципів – одна з основних наукових проблем. У сукупності з поняттями, категоріями та законами принципи становлять фундамент будь-якої галузі знання, у тому числі правової. Недарма багато видатних учених вказували на значення принципів у процесі наукового пізнання.

Деякі автори виділяють три функції принципів у сучасному науковому пізнанні, зміст яких підтверджує їх значущість. Зокрема, пояснювальна функція принципів визначає предмет дослідження, уточнює, визначає та логічно доводить його. Синтезуюча функція полягає в узагальненні наявних знань про предмет, виявлення провідних принципів, на основі яких повинен відбуватися цей синтез, та здійснення їх взаємодії з принципами інших наук. Передбачувана функція характеризує тенденцію розвитку науки та узагальнює досягнуті в ній результати [339, с. 240].

Слід зазначити, що системний підхід, який розвивається в сучасній науці, різко посилив роль принципів, оскільки вони роблять дослідницький пошук системним і послідовним. Не є винятком й юриспруденція, в рамках якої проблема сутності та змісту правових принципів набуває все більшої

актуальності. Вчені та практики вказують на доцільність закріплення їх у нормах конституційного, адміністративного та інших галузей права й навіть на необхідність розробки концепції принципів.

Принципи характеризують найважливіші риси адміністративної діяльності, реалізованої у системі державної служби, зокрема у сфері забезпечення внутрішньої безпеки як із однієї з найбільш значних сфер життя країни. Вони є своєрідною точкою відліку щодо основних напрямів реалізації компетенції, завдань та функцій державних органів, форм організації діяльності та методів роботи.

Світовий, і, насамперед, вітчизняний досвід досить наочно показує, що відсутність законодавчо закріплених принципів державної служби призводить до зростання зловживань владою, свавілля та беззаконня в діяльності апарату управління. Водночас законодавче закріплення принципів державної служби не лише дає правову основу для боротьби з подібними явищами, а й визначає такі параметри функціонування державних органів, як цілеспрямованість та стійкість.

Важливо підкреслити, що нормативна закріпленість того чи іншого принципу завжди виявляється у його прямому проголошенні у законі (хоча це дуже важливо). Вона може встановлюватися і через аналіз конкретних механізмів, в яких знаходить свій прояв. Більш того, безпосередня наявність або відсутність таких механізмів у кінцевому підсумку і дозволяє зрозуміти, наскільки насправді реалізовано продекларований чи непродекларований у законі принцип.

Керуючись цим посилом, сучасний законодавець виходить із необхідності правового закріплення принципів організації державної служби та правового становища державних службовців в Україні. Будучи частиною загальної системи принципів права, вони характеризуються низкою специфічних характеристик, зумовлених своєрідністю предмета регулювання. Фактично саме специфіка предмета правового регулювання державної служби поставила завдання формулювання принципів її організації та функціонування

як особливого правового інституту [359, с. 63–64].

Слід наголосити, що деякі фахівці свого часу пропонували розглядати узагальнені категорії принципів організації державної служби, зокрема такі, як [375, с. 112]:

- демократизм (повна та постійна відповідність діяльності службовців інтересам громадян, суспільства);
- загальнодоступність державної та муніципальної служби;
- змінність службовців як один із проявів політичної демократії;
- підзвітність та відповідальність державних службовців);
- професіоналізм (компетентність працівника; систематичне, регулярне виконання функцій, операцій, стабільність службових відносин);
- регулярне отримання оплати за свою працю;
- відповідальність за діяльність);
- соціально-правовий захист державних службовців.

До більш широкого переліку принципів даного правового інституту, які є базовими, слід віднести такі:

- верховенство Конституції України та законів над іншими нормативними правовими актами, посадовими інструкціями при виконанні державними службовцями посадових обов’язків та забезпеченні їх прав;
- пріоритет права і свободи людини і громадянина; обов’язок державних службовців визнавати, дотримуватися та захищати права та свободи людини та громадянина;
- єдність системи державної влади, розмежування функцій державної служби між державою та регіонами;
- поділ законодавчої, виконавчої та судової влади;
- рівний доступ громадян до державної служби відповідно до здібностей та професійної підготовки;
- обов’язковість для державних службовців рішень, прийнятих вищими державними органами та керівниками в межах їх повноважень та відповідно до законодавства України;

- єдність основних вимог, що висуваються до державної служби;
- професіоналізм та компетентність державних службовців;
- гласність у здійсненні державної служби;
- відповідальність державних службовців за рішення, що готуються і приймаються, невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків;
- стабільність кадрів державних службовців у державних органах.

Перелічені принципи виступають взаємозалежними й водночас досить відокремленими елементами цілісної системи. Ефективність реалізації завдань державної служби досягається лише за умови використання всієї системи принципів та кожного з них окремо. Відповідно, виділення того чи іншого принципу дозволяє, з одного боку, визначити його значення, з іншого — полегшує його практичне застосування.

Як можна побачити, встановлені принципи охоплюють досить широкий спектр державно-службових відносин. У науковій літературі для їхньої класифікації використовуються різні підходи. Так, одні автори розглядають три групи принципів:

- принципи, які стосуються служби загалом (чи переважно);
- принципи, адресовані службовцям;
- принципи, що стосуються громадян, коли вони стикаються з державною службою.

Інші виділяють конституційні принципи державної служби (що впливають із положень Конституції України й конкретизуються у відповідних законодавчих актах) та організаційні принципи (що відображають механізм побудови та функціонування даного адміністративно-правового інституту).

Слід зазначити, що за своїм змістом та функціональними характеристиками принципи державної служби у різних сферах соціального управління багато в чому збігаються. Водночас фахівці, які займаються дослідженням окремих видів державної служби, схильні виділяти й

спеціалізовані принципи, що характеризують видові державно-службові відносини. Наприклад, можна розглядати принципи-пріоритети, що стосуються всіх видів державної служби, та спеціальні принципи, які підкреслюють своєрідність державно-службових відносин у тих чи інших структурах. Стосовно служби в органах внутрішніх справ України до останньої групи можна відносити:

- єдиноначальність;
- державну охорону (захист) працівників;
- підвищену відповідальність співробітників перед державою та суспільством за правопорушення та інші провини;
- дотримання службової дисципліни;
- просування по службі за результатами праці з урахуванням здібностей та кваліфікації та ін.

З урахуванням предмета реального дослідження видається раціональною градація принципів на:

- конституційні, що встановлюють базові основи організації державної служби України та передбачаються в Конституції України;
- організаційні, що регламентують загальні питання, пов'язані з діяльністю державної служби;
- галузеві, що визначають вимоги, які пред'являються до державних службовців стосовно конкретних сфер правовідносин (в органах державної влади, правоохоронних органах тощо).

При цьому в першій групі, в тому числі, мають бути відображені принципи узгодження національних інтересів України із:

- життєво важливими інтересами місцевого самоврядування;
- захистом життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави;
- узгодженням соціальних (у широкому значенні цього слова) інтересів основних об'єктів безпеки (особистості, суспільства та держави).

Характеризуючи загалом систему принципів сучасної державної служби, слід особливо наголосити, що в умовах трансформації українського

суспільства при створенні нової моделі побудови державно-службових відносин законодавець не зовсім виправдано абстрагувався від принципів державного управління радянського періоду.

Поряд із первинністю норм Конституції України, верховенством закону над іншими нормативними правовими актами, принцип законності також передбачає дотримання вимог правової типовості, тобто орієнтацію на типове правове регулювання однопорядкових елементів та взаємозв'язків державної служби, а також вимогу стійкості та реалізованості стандартів і нормативів. Останнє виключає вибірковість застосування встановлених правил (норм), обов'язків, стимулів, відповідальності, тобто ні для кого й ні з яких підстав не може бути винятків, вилучень, інших підходів.

Що стосується сфери забезпечення внутрішньої безпеки, то дотримання законності та дисципліни у діяльності суб'єктів безпеки набуває особливої важливості через покладені на них функції, а також володіння широкими повноваженнями щодо застосування заходів впливу. У зв'язку з цим недотримання законності та її вимог (наприклад, таких як: видання нормативних правових актів тільки повноважними органами та в межах своєї компетенції; контроль за точним і неухильним дотриманням та виконанням законів; припинення всіх і будь-яких проявів беззаконня та свавілля; сумлінне виконання службових обов'язків) можуть заподіяти пряму фізичну, матеріальну, моральну шкоду особистості, завдати майнової шкоди підприємствам, установам, організаціям тощо.

Необхідно зазначити, що багато дослідників співвідносять принцип законності в системі державної служби з принципом верховенства Конституції України та законів з іншими нормативними правовими актами. Однак слід поділяти позицію вчених, які ведуть мову про двоєдиний принцип – законність і конституційність. Будучи за своїм характером не лише юридичним, а й політичним, останній виступає як основний метод у функціонуванні державного апарату різних країн і означає здійснення всіх властивих державним органам та посадовим особам функцій у суворій відповідності до

чинної конституції, звичайних законів та підзаконних актів відповідно до встановленої у законодавчому порядку компетенції.

Важливу роль у процесі функціонування державної служби відіграє також принцип плановості. Свого часу діяльність апарату державного управління була спрямована на вирішення головного завдання – виконання планів економічного та соціального розвитку країни (поточних та перспективних), які визначали основні завдання розвитку суспільства, головні шляхи та засоби їх вирішення. Таким чином, сама управлінська діяльність ретельно планувалася й підкорялася вирішенню існуючих соціальних проблем, і цей момент мав якщо не визначальне, то дуже важливе значення.

Відомо, що метою управління будь-яким соціальним об'єктом є досягнення оптимального функціонування та розвитку відповідної системи. Однак вирішення завдань, що стоять перед суспільством, завжди пов'язане з варіативністю можливих рішень. Завдання суб'єкта безпеки полягає в тому, щоб виявити та дослідити варіанти їх рішень для того, щоб вони найкраще відповідали досягненню цілей безпеки за наявності ресурсів, що знаходяться в розпорядженні.

Як показує практика, оптимізація процесу прийняття стратегічних рішень і насамперед урахування їхніх соціальних наслідків, можливі лише на плановій основі. Особливо це стосується великих і значущих об'єктів управління. Обов'язкове врахування новітніх досягнень, забезпеченість відповідними ресурсами, комплексність і збалансованість різних планів, їх обов'язковий характер – ці характеристики, супутні планування будь-якої діяльності необхідні у роботі законодавчих, і виконавчих органів, як щодо створення, так і під час реалізації заходів щодо забезпечення внутрішньої безпеки у країні.

Не менш значимим для ефективного функціонування державної служби є принцип науковості, який передбачає суворе дотримання вимог об'єктивних закономірностей розвитку суспільства, врахування реальних можливостей та дійсного стану соціальної системи, обґрунтованість прийнятих актів та дій

посадових осіб, неприпустимість суб'єктивізму в державній діяльності.

Соціальні процеси у сфері забезпечення внутрішньої безпеки протікають відповідно до законів соціуму. Діяльність, спрямована на забезпечення безпеки й завжди здійснювана стосовно конкретних життєвих обставин, може бути результативною лише за умови вивчення закономірностей розвитку нині незмірно ускладненого суспільного життя. При цьому забезпечення внутрішньої безпеки передбачає врахування не лише закономірностей розвитку безпосередньо суспільства, а й законів його взаємодії з навколишнім соціальним та природним середовищем, вплив яких на стан захищеності особистості, суспільства та держави може бути найнегативнішим. Саме від суб'єкта управління потрібно пізнання та свідоме вміле використання об'єктивних законів, реальних конкретних процесів, фактичного стану безпеки, своєчасного виявлення протиріч, труднощів та перешкод на шляху до поставлених завдань. Це надає можливість скоригувати той чи інший напрям діяльності, привівши його у відповідність до об'єктивних змін, що відбуваються в даній сфері життя суспільства, і, зрештою, дозволяє не тільки підвищити адекватність прийнятих рішень щодо життєво важливих інтересів об'єктів безпеки, а й навіть відмовитися від методів рефлексивного управління.

Такий підхід передбачає управління на основі об'єктивної в реальному часі та науково відпрацьованої інформації про внутрішній стан об'єкта та зовнішні умови, в яких він перебуває. Не викликає сумніву той факт, що тільки при використанні наукових методик збору, аналізу та синтезу інформації про стан внутрішньої безпеки суспільства та інших відомостей, необхідних для її належного забезпечення, можна міркувати про можливість створення моделей безпеки на державному, регіональному та місцевому рівнях та у зв'язку з цим – про ефективне функціонування державного апарату.

Безпосередньо з принципом науковості організації сучасної державної служби пов'язані вимоги раціональності, тобто використання обґрунтованих засобів і методів й оптимальності, а, відповідно, – вибору найкращого варіанту

побудови та структури державної служби, форм та методів її функціонування, досягнення оптимальних результатів при найбільш економних витратах часу, сил, матеріальних та фінансових засобів.

Врахування громадської думки – один з основоположних принципів функціонування інституту державної служби.

Необхідність врахування громадської думки згадується у працях, присвячених організації діяльності державної служби, у зв'язку із забезпеченням принципу гласності, який зумовлений, з одного боку, положенням про необхідність участі громадян в управлінні державою та суспільством, а з іншого – потребою в постійному врахуванні думки громадян при вирішенні державних завдань [16, с. 12; 18, с. 93; 21, с. 8; 23, с. 91; 24, с. 88; 40; 42, с. 241; 52, с. 68 та ін.].

Однак можна не погодитися з таким широким трактуванням принципу гласності. Саме він означає лише надання громадськості можливості отримання відкритої (несекретної) інформації про діяльність державних органів прокуратури та державних службовців. У свою чергу, принцип врахування громадської думки передбачає його характеристику як постійно діючого чинника соціального управління, найважливішої складової прийняття управлінських рішень на всіх рівнях. Це особливо важливо в умовах побудови правової держави та поглиблення процесів демократизації і, насамперед, стосовно питань, що відрізняються найбільшою значущістю для життя суспільства, до яких можна віднести проблему забезпечення безпеки.

Будь-який громадянин має рівне право на захист від посягань на його здоров'я та життя, на його права, свободи та законні інтереси. Відповідно до цього, суб'єкти безпеки зобов'язані вживати необхідних заходів. Забезпечення внутрішньої безпеки за своєю суттю здійснюється для людей та в ім'я їхньої благополучної життєдіяльності.

Вирішення завдання формування та впровадження в життя адекватної політики, заснованої на балансі інтересів особистості, суспільства та держави, на основі демократії та гуманності, взаємної відповідальності особи,

суспільства та держави за стан внутрішньої безпеки, можливе лише у зв'язку з урахуванням думки населення. Відбиваючи суспільні процеси в усьому їх різноманітті та складності, це дозволяє оцінити тенденції розвитку суспільства, ефективність системи управління, допомагає виробити шляхи вдосконалення діяльності в тому чи іншому напрямі.

Слід пам'ятати про те, що державний апарат, покликаний забезпечувати реалізацію потреб прогресивного розвитку суспільства, перебуває у стані концентрації влади та відповідальності за ухвалення соціально значимих рішень. Відмова від принципу, що розглядається, означає, що в даний час, як не парадоксально, у діяльності державних службовців громадська думка не має фактичного значення, і це по суті свідчить про розрив у системі «влада – населення», відсутність так званого зворотного зв'язку. У результаті ставиться під сумнів можливість дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, що є основою забезпечення внутрішньої безпеки.

Слід також згадати про принцип соціально-правового захисту державних службовців. Насамперед цей принцип означає:

- створення необхідних умов ефективної діяльності управлінського персоналу;
- підвищення престижу праці державних службовців та державної служби;
- встановлення досить високої заробітної плати, використання системи преміальних виплат, медичного обслуговування, державного страхування, оптимальне вирішення питань пенсійного забезпечення державних службовців виходячи з вислуги років.

До перерахованого слід також додати необхідність:

- усунення перешкод здійснення службовцями своїх обов'язків (захист від свавілля та третіх осіб);
- забезпечення гарантій як для державного службовця, так і для його сім'ї;
- створення механізмів правового захисту державних службовців при

змінах структури державних органів та змінності осіб, які заміщали відповідні державні посади;

– запровадження єдиних вимог під час вступу та проходження державної служби.

Необхідно також звернути увагу на свободу масової інформації.

Слід зазначити, що відносини ЗМІ з громадянами та організаціями будуються на основі принципу підзвітності державних органів та громадських об'єднань населенню. За посадовими особами державних органів та організацій, громадських об'єднань закріплюється обов'язок надання інформації, що запитується.

Діяльність суб'єктів внутрішньої безпеки, будучи голосною, тобто відкритою для громадян, громадськості та ЗМІ, разом з тим безпосередньо пов'язана з дотриманням державної або службової таємниці, розголошення якої може завдати шкоди безпеці. У цьому принциповим питанням при взаємодії державних органів, включаючи суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки, зі ЗМІ є обмеження поширення таких відомостей.

Підсумовуючи вищевикладене, ще раз хотілося б наголосити, що в процесі забезпечення внутрішньої безпеки слід виходити з того, що рівень захищеності особистості, суспільства та держави має відповідати поняттю інституту державної служби та його функціональному призначенню. Не можна забувати про головне – наскільки ефективно та раціонально забезпечуються життєво важливі інтереси тих осіб, заради яких створена й існує державна служба.

У принципах виражаються вимоги, які пред'являються до побудови та організації державної служби й способів здійснення її функцій, що належать до сфери забезпечення внутрішньої безпеки, стратегії, тактики та стилю роботи. Інакше кажучи, ці положення, насамперед закріплені законодавчо, є основою забезпечення безпеки.

Водночас навіть щодо принципів, зафіксованих у нормативних документах, можна говорити, що їхня практична дія недостатньо усвідомлена.

І проблема полягає не лише в незрілості та недосконалості теоретичних конструкцій принципів управління, а й у відсутності дієвого механізму системного використання принципів державної служби у специфічних українських умовах.

2.2. Наукове обґрунтування побудови системи забезпечення внутрішньої безпеки держави

Базовим методологічним підходом у вивченні проблем забезпечення внутрішньої безпеки є подання об'єкта дослідження як соціальної системи. Основною метою її функціонування є необхідність усвідомленого й цілеспрямованого послаблення дезорганізуючого впливу на неї переважно внутрішніх загроз життєво важливим інтересам особистості, суспільства і держави.

Структурні компоненти будь-якої соціальної системи, в тому числі системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, характеризуються цілями системи, об'єктами і суб'єктами, силами, органами, засобами, заходами, ресурсами та іншими складовими. Відтак, слід розглянути, як забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, як складне соціальне явище, відповідає вимогам системного підходу.

По-перше, будь-який системний об'єкт є елементом більш складної системи. Сучасна суспільно-політична практика, зміна векторів суспільних відносин у нашій країні все частіше підтверджує, що забезпечення внутрішньої безпеки суспільства значною мірою залежить від всеосяжної системи забезпечення національної безпеки України, в рамках якої реалізуються повніші гарантії захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави, національних цінностей та способу життя від загроз, що походять від процесів, осіб та об'єктів, що знаходяться під

управлінням України або на її території. Таким чином, як самостійна система, забезпечення внутрішньої безпеки суспільства виступає елементом (компонентом) системи забезпечення безпеки вищого рівня.

По-друге, будь-яка система являє собою певну сукупність (безліч) компонентів, що утворюють цілісну структуру об'єкту, явища чи процесу. Система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства включає різноманітні та різноякісні компоненти та елементи, які певним чином пов'язані між собою та структурно організовані. Їх можна умовно поділити, спираючись на наступні категорії.

1. За об'єктом. Як уже зазначалося вище, у внутрішній безпеці суспільства виділяють три рівні безпеки – це особиста безпека людини та громадянина, громадська безпека та державна безпека. Тому типологію забезпечення внутрішньої безпеки суспільства можна навести у вигляді трикутника (рис. 2.1).

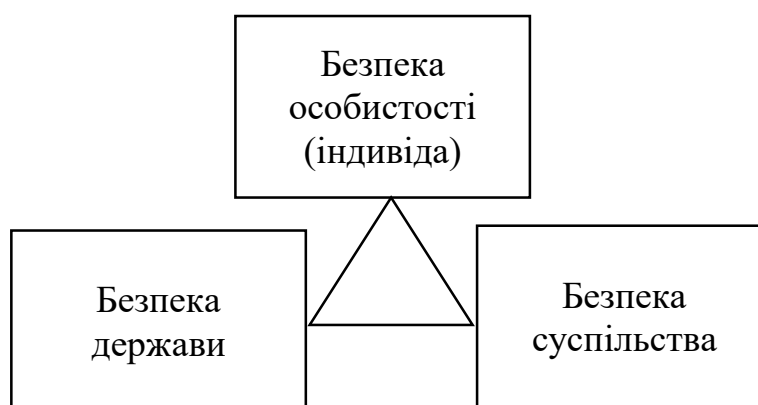

Рис. 2.1. Типологія забезпечення внутрішньої безпеки

Джерело: складено на підставі [215].

Усі сторони трикутника рівні. Спрямованість руху в трикутнику (позначена стрілками) говорить про те, що ця підсистема забезпечення внутрішньої безпеки будується за наступним принципом: безпека особистості (індивіда) як найвища мета системи передовіряє більшу частину турбот про свою безпеку суспільству, а суспільство – державі. Держава впливає на

особистість (індивіда) у сфері забезпечення внутрішньої безпеки суспільства. Відповідно до Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [144, с. 3].

Система забезпечення внутрішньої безпеки організаційно та функціонально базується на природній інтеграції зусиль суспільства та держави у сфері безпеки і, відповідно, включає громадську та державну підсистеми. При цьому діє принцип сполученості та одночасно збереження їх повної самостійності та незалежності, єдиного законодавчого регулювання їх діяльності та вирішення виникаючих протиріч.

Підсистема громадського забезпечення внутрішньої безпеки спирається на те, що громадянське суспільство не ідентичне державі. Громадянське суспільство вище за державу. Держава покликана служити йому, оскільки саме суспільство формує та містить державні структури й тому має всі підстави спрямовувати та контролювати їхню діяльність виходячи з ціннісних уявлень та закону.

Іншим важливим аргументом на користь підсистеми соціального забезпечення внутрішньої безпеки є визнання переваги безпеки особистості та суспільства над безпекою держави. Навіть у найсприятливіших умовах функціонування державного режиму він не здатний подбати про кожную людину та громадянина.

Наявність та одночасне функціонування підсистем суспільного та державного забезпечення внутрішньої безпеки створює ту необхідну рівновагу, яка здатна вберегти цілісність суспільства та держави.

2. За предметом виділяють підсистеми забезпечення політичної, соціальної, екологічної, інформаційно-психологічної безпеки. Названі види безпеки найбільше впливають на стан внутрішньої безпеки суспільства та залежать від загроз, що походять від внутрішніх джерел. Водночас й інші види безпеки мають свій внутрішній аспект, тісно взаємопов'язані та впливають на стан внутрішньої безпеки.

Таким чином, система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства включає цілий спектр більш дрібних елементів і компонентів.

По-третє, будь-який системний об'єкт має певну ієрархію, підпорядкованість рівнів. Якщо розглядати підсистеми, виділені на першому рівні, очевидно, що у центрі системи забезпечення внутрішньої безпеки перебуває людина. Проте основними, базовими елементами забезпечення внутрішньої безпеки є громадські та державні інституції. У цьому їхнє головне призначення.

Таким чином, система забезпечення внутрішньої безпеки за своєю ієрархією являє тріаду взаємозалежних, взаємопов'язаних і підпорядкованих підсистем: безпека особистості – безпека суспільства – безпека держави.

По-четверте, система повинна бути здатною адаптуватися до умов функціонування і розвитку, що змінюються. Ця вимога, безумовно, відноситься й до системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, яка має бути адаптивною до зміни як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, і повинна мати здатність до нейтралізації найбільш несприятливих з них (небезпек, загроз, ризиків), а також створювати умови для впливу сприятливих.

У зв'язку з цим система забезпечення внутрішньої безпеки суспільства має бути відкритою, здатною оперативно реагувати на обстановку, що динамічно змінюється, особливо в різних сферах суспільного життя країни.

По-п'яте, система повинна мати головний системоутворюючий чинник. Таким для системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства є діяльність її суб'єктів (і певною мірою об'єктів), що реалізують свої цілі за допомогою різноманітних засобів та методів – політичних, організаційних, правових, економічних, виховних та інших.

По-шосте, для соціальних систем особливо важливою є така вимога, як наступність та розвиток.

У цих умовах важливо зберегти те позитивне, що було створено у попередні періоди історії нашої країни та не враховувати той негативний

досвід, який іноді намагаються перенести на національний ґрунт без урахування конкретно-історичних умов та специфіки.

По-сьоме, будь-який соціальний об'єкт повинен мати специфічне функціонально-цільове призначення. Головним призначенням системи забезпечення внутрішньої безпеки є реалізація життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави з урахуванням та на основі взаємозалежності соціальних, економічних, політичних, екологічних, технологічних, інформаційних, оборонних, духовно-психологічних та інших факторів.

У цьому зв'язку головними завданнями у сфері забезпечення національної безпеки, в тому числі й у внутрішній сфері, мають бути:

- своєчасне прогнозування та виявлення внутрішніх загроз національній безпеці України;
- реалізація оперативних та довгострокових заходів щодо запобігання та нейтралізації внутрішніх загроз;
- забезпечення суверенітету та територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору;
- забезпечення розвитку економіки країни, впровадження незалежного та соціально орієнтованого економічного курсу;
- забезпечення на території України особистої безпеки людини та громадянина, його конституційних прав та свобод;
- вдосконалення системи державної влади та місцевого самоврядування України, формування гармонійних міжнаціональних відносин;
- зміцнення правопорядку та збереження соціально-політичної стабільності суспільства;
- забезпечення неухильного дотримання законодавства України всіма громадянами, посадовими особами, державними органами, політичними партіями, громадськими та релігійними організаціями;
- докорінне поліпшення екологічної ситуації у країні.

Таким чином, забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, як

складний соціальний об'єкт, відповідає вимогам системного підходу й може бути представлено у вигляді системи, що розвивається, що включає певну сукупність підсистем компонентів (елементів), а також системотворчих зв'язків і відносин між ними.

Під системою забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства слід розуміти широкий комплекс різних державних та недержавних інститутів, утворень, органів та організацій, що діють на користь досягнення необхідного рівня його соціальної, політичної, економічної, оборонної, суспільної, інформаційної, технологічної, екологічної та інших видів захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз.

У кожній із цих сфер сьогодні проводяться свої специфічні перетворення. Однак за всієї їх самостійності та своєрідності вони повинні відповідати єдиному задуму – забезпеченню в сучасних умовах як внутрішньої безпеки суспільства, так і національної безпеки України в цілому.

Система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства діє за принципом сполученості та одночасного збереження повної самостійності й незалежності суспільної та державної підсистем забезпечення безпеки одна від одної, а також єдиного законодавчого регулювання їх діяльності та вирішення виникаючих протиріч.

З огляду на це доцільно навести більш розгорнуту модель системи забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства.

1. Загальна система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства є невід'ємною складовою цілісної системи внутрішньої безпеки українського суспільства. Вона являє собою сукупність недержавних структур, що діють у сфері внутрішньої безпеки та мають свої завдання, функції, регулювання, управління та забезпечення.

Соціально-політична сутність суспільної системи забезпечення внутрішньої безпеки виявляється у завданнях, які вона покликана вирішувати. Їх можна типологізувати відповідно до двох підстав: організаційні та інформаційно-виховні.

Зокрема, до організаційних завдань відносяться:

- створення суспільних формувань та структур, організація взаємодії між ними та державою з метою захищеності життєво важливих інтересів особистості та суспільства у різних сферах внутрішнього життя країни;
- безпосереднє реагування на ситуації, що загрожують життю та здоров'ю громадян, їх власності, природному та культурному середовищу, правопорядку, міжетнічним відносинам тощо;
- забезпечення особистої безпеки громадян, безпеки підприємницької діяльності нових економічних структур;
- страхування життя, здоров'я, майна, інформації та інтелектуальної власності громадян;
- залучення громадян до практичної діяльності із забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, досягнення миру та злагоди;
- створення механізму захисту основних прав і свобод громадянського суспільства;
- обмеження сфери прав та компетенцій, а також оптимізація організаційних й управлінських структур органів державної влади та місцевого самоврядування шляхом делегування низки їхніх функцій та завдань громадським структурам.

Інформаційно-виховними завданнями є:

- розробка концепцій національної безпеки та її складової – внутрішньої безпеки суспільства, законодавчих актів з проблем безпеки, нових технічних та соціальних технологій, орієнтованих на забезпечення внутрішньої безпеки, засобів індивідуального та колективного захисту від джерел небезпеки, впровадження альтернативних програм безпеки;
- проведення незалежних експертиз джерел внутрішніх небезпек та загроз, накопичення інформації про стан захищеності інтересів особистості у різних сферах суспільного життя;
- боротьба з соціальними та моральними вадами, службовою безвідповідальністю та некомпетентністю державних службовців;

- надання консалтингових та інших послуг з організації служб безпеки на підприємствах;
- формування громадської думки, розвиток творчості, ініціативи та подвижництва;
- популяризація правил безпеки поведінки громадян у побуті, на транспорті, в інших ситуаціях;
- підготовка та перепідготовка кадрів для роботи у громадських структурах забезпечення безпеки;
- участь у реалізації міжнародних програм безпеки;
- забезпечення контролю діяльності державних з боку громадських інститутів.

Аналіз процесу формування, функціонування та розвитку суспільної підсистеми забезпечення внутрішньої безпеки засвідчує, що вона базується на низці основоположних принципів, серед яких:

- демократизм;
- гласність;
- незалежність;
- пріоритет прав особи на захист життєво важливих інтересів;
- законність та правове регулювання методів, сил та засобів, що використовуються;
- гуманізм;
- справедливість та пріоритет моральних принципів;
- децентралізація у структурній побудові та організації функціонування;
- взаємодія з державною підсистемою забезпечення внутрішньої безпеки;
- пріоритет запобіжно-профілактичних заходів;
- науковість та ін.

Особливого значення громадська система забезпечення безпеки набуває в умовах, коли держава, покликана забезпечувати реалізацію національних інтересів, виявляється нездатною гарантувати безпеку особистості та

суспільства чи діє всупереч їх життєво важливим інтересам.

Суспільні структури забезпечення внутрішньої безпеки мають свою специфіку в кожній сфері життєдіяльності. Вони виникають у різних юридичних та організаційних формах – асоціації, фонди, науково-дослідні та інформаційні центри, акціонерні товариства, клуби, добровільні товариства, органи громадського самоврядування тощо.

Проте слід зазначити, що в Україні громадська система забезпечення національної, в тому числі внутрішньої безпеки, тільки зароджується. Про її повноцінне функціонування можна буде говорити лише при формуванні зрілого громадянського суспільства. Тому основною залишається державна система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства.

2. Державна система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства.

Відповідно до чинного законодавства Україна забезпечує безпеку кожного громадянина на своїй території, а також захист та супровід за її межами. Громадяни, громадські та інші організації та об'єднання, будучи суб'єктами безпеки, також мають права та обов'язки щодо участі у забезпеченні безпеки відповідно до законодавства України, а також нормативними актами органів державної влади та місцевого самоврядування, прийнятими в межах їх компетенції в даній сфері. Держава забезпечує правовий та соціальний захист громадянам, громадським та іншим організаціям та об'єднанням, які сприяють у забезпеченні внутрішньої безпеки відповідно до закону.

В Україні для створення та підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів внутрішньої безпеки частково розроблено та продовжує розроблятися система правових норм, що регулюють відносини в усіх сферах безпеки, визначаються основні напрями діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування у цій сфері, формуються або перетворюються органи забезпечення безпеки та механізм контролю та нагляду за їх діяльністю.

До державної системи забезпечення національної безпеки загалом та внутрішньої безпеки зокрема, входять органи законодавчої, виконавчої та судової влади, державні органи управління, а також законодавство, що регламентує відносини у сфері безпеки.

Зокрема, серед основних функцій законодавчої влади щодо забезпечення внутрішньої безпеки слід виділити такі:

- визначення пріоритетів у захисті життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави;
- розробка системи правового регулювання відносин у сфері безпеки;
- встановлення порядку організації та діяльності органів забезпечення безпеки;
- контроль за кадровою політикою державних органів забезпечення безпеки;
- заслуховування послань Президента України з питань забезпечення національної безпеки;
- визначення бюджетних асигнувань на фінансування органів забезпечення безпеки та державних програм у сфері безпеки та інші.

У сфері забезпечення внутрішньої безпеки Уряд України виконує такі завдання:

- розробка та подання Верховній Раді України державного бюджету та забезпечення його виконання;
- подання Верховній Раді України звіту про виконання державного бюджету, в тому числі й за статтями, що визначають порядок фінансування системи забезпечення внутрішньої безпеки;
- забезпечення проведення в Україні єдиної фінансової та кредитної та політики, і навіть державної політики у сфері культури, науки, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, екології;
- здійснення управління державною власністю;
- здійснення заходів щодо забезпечення оборони країни, державної безпеки, законності, прав і свобод громадян, охорони власності та

громадського порядку, боротьби зі злочинністю, а також інших повноважень, покладених на нього Конституцією України, законами та підзаконними нормативними актами, указами Президента України.

Загалом на всю структуру органів виконавчої влади у сфері забезпечення безпеки законодавством покладено:

- забезпечення виконання законів та інших нормативних актів, що регламентують відносини у сфері безпеки;
- організація розробки та реалізації державних програм забезпечення безпеки;
- реалізація заходів щодо забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави в межах своєї компетенції;
- формування, реорганізація та ліквідація державних органів забезпечення безпеки.

Судові органи:

- забезпечують захист конституційного ладу в Україні, керуючись Конституцією та законами України;
- здійснюють правосуддя у справах про злочини, що посягають на безпеку особи, суспільства та держави;
- забезпечують судовий захист громадян, громадських та інших організацій та об'єднань, чиї права були порушені у зв'язку з діяльністю із забезпечення безпеки.

Такими є найбільш загальні характерні риси системи забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства в сучасних умовах. Водночас у реальній дійсності кожна з підсистем системи забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства є діалектичною взаємодією ідей, поглядів, концепцій, що продукуються державними та громадськими інститутами та організаціями, а також засобів, способів та методів її забезпечення. Ця взаємодія здійснюється завдяки наявності різноманітних зв'язків, які існують і виявляються на рівні міжсистемної та внутрішньосистемної взаємодії.

Їх умовно можна поділити між двома групами. Перша група – структурні

зв'язки. Вони характеризують здатність побудови підсистем та компонентів системи до забезпечення внутрішньої безпеки суспільства, упорядкування їхньої взаємодії. Тут насамперед необхідно мати позасистемні зв'язки, що забезпечують взаємодію природного середовища, національної безпеки тощо з аналізованою системою внутрішньої безпеки суспільства й її компонентами. Їх надійність та скоординованість залежить, зокрема, від природних явищ та катаклізмів, міжнародних умов, характеру зовнішніх загроз та небезпек для внутрішнього становища країни. У тій мірі міцність і надійність цих зв'язків обумовлюється й обстановкою всередині країни, характером змін у суспільно-політичній, економічній та духовній сферах життя, розвитку правової сфери. Зрештою, міцні та стійкі позасистемні зв'язки свідчать про потенційну чи реальну здатність держави інтегруватися у складніші системи безпеки. І навпаки, нерозвиненість зв'язків часто прирікає держави на шлях відторгнення цих систем.

Системі забезпечення внутрішньої безпеки притаманні й внутрішньосистемні зв'язки, що встановлюють підпорядкованість систем і компонентів один до одного (зв'язки субординації та координації). Якщо розглядати державну та громадську підсистеми забезпечення внутрішньої безпеки з погляду субординації, то очевидно, що перша в сучасних умовах виконує домінуючу роль, оскільки в її надрах формується політика забезпечення внутрішньої безпеки, виробляються доктринальні установки, забезпечуються правові умови функціонування відповідних інститутів та структур.

Друга група – функціональні зв'язки. Вони показують, які функції стосовно яких об'єктів впливу виконують підсистеми та об'єкти системи забезпечення внутрішньої безпеки. Кожна підсистема має своє функціональне призначення і в цьому сенсі робить свій внесок у результативність її функціонування. Насамперед це:

– зв'язки управління (політичного, економічного, культурного, правового, військового та іншого). Вони по суті пронизують всю систему

забезпечення внутрішньої безпеки та забезпечують її стійке функціонування на основі узагальнення та передачі інформації;

- організаційні зв'язки, які покликані надати системі забезпечення внутрішньої безпеки суспільства впорядкованого, цілеспрямованого і скоординованого (за компонентами та підсистемами, за просторово-часовими показниками, за отриманими результатами) характеру;

- інформаційні зв'язки, що забезпечують процес функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки суспільства (її суб'єктів, населення, силові структури, спеціальні формування) об'єктивною, систематичною та оперативною інформацією про потенційні та реальні загрози, внутрішні небезпеки для суспільства, держави та особистості;

- комунікативні зв'язки, що здійснюють взаємодію як по вертикалі, так і по горизонталі між підсистемами, компонентами забезпечення внутрішньої безпеки суспільства (між її суб'єктами у спеціально створюваних установах, формуваннях, у структурі «людина – людина», «людина – техніка», у системі «людина – природа – суспільство – держава» тощо);

- зв'язки навчання та виховання, що виконують роль транслятора знань населенню країни про соціальне призначення та стан системи забезпечення національної безпеки в цілому, про внутрішню безпеку, зокрема, про ставлення до природи та суспільства, способи поведінки в екстремальних ситуаціях, формують відповідальність та готовність людей до виконання їх громадянського та військового обов'язку.

Характеризуючи міжсистемні зв'язки, важливо пам'ятати про так звані зворотні зв'язки.

Таким чином, забезпечення внутрішньої безпеки як складний соціальний об'єкт відповідає вимогам системного підходу й являє собою систему, що розвивається, та включає певну сукупність підсистем (компонентів), а також системотворчих зв'язків і відносин між ними.

Як свідчать результати аналізу, структурними компонентами будь-якої системи забезпечення безпеки є: цілі системи, об'єкти та суб'єкти внутрішньої

безпеки, сили, органи, засоби, заходи, ресурси та інші складові. Ці елементи, на думку ряду вчених, практично притаманні будь-якій соціальній системі [33, с. 316; 63, с. 58; 132, с. 115; 152, с. 62].

Водночас для системи забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства характерна низка специфічних особливостей.

По-перше, це відображення з метою формування системи об'єктивної потреби особистості, нашого суспільства та держави в надійній захищеності їх життєво важливих інтересів у країні.

Схематичне уявлення всіх людських потреб може бути у вигляді «піраміди Маслоу». Відповідно до цієї «піраміди», людські потреби ієрарховані на п'ять рівнів (рис. 2.2).

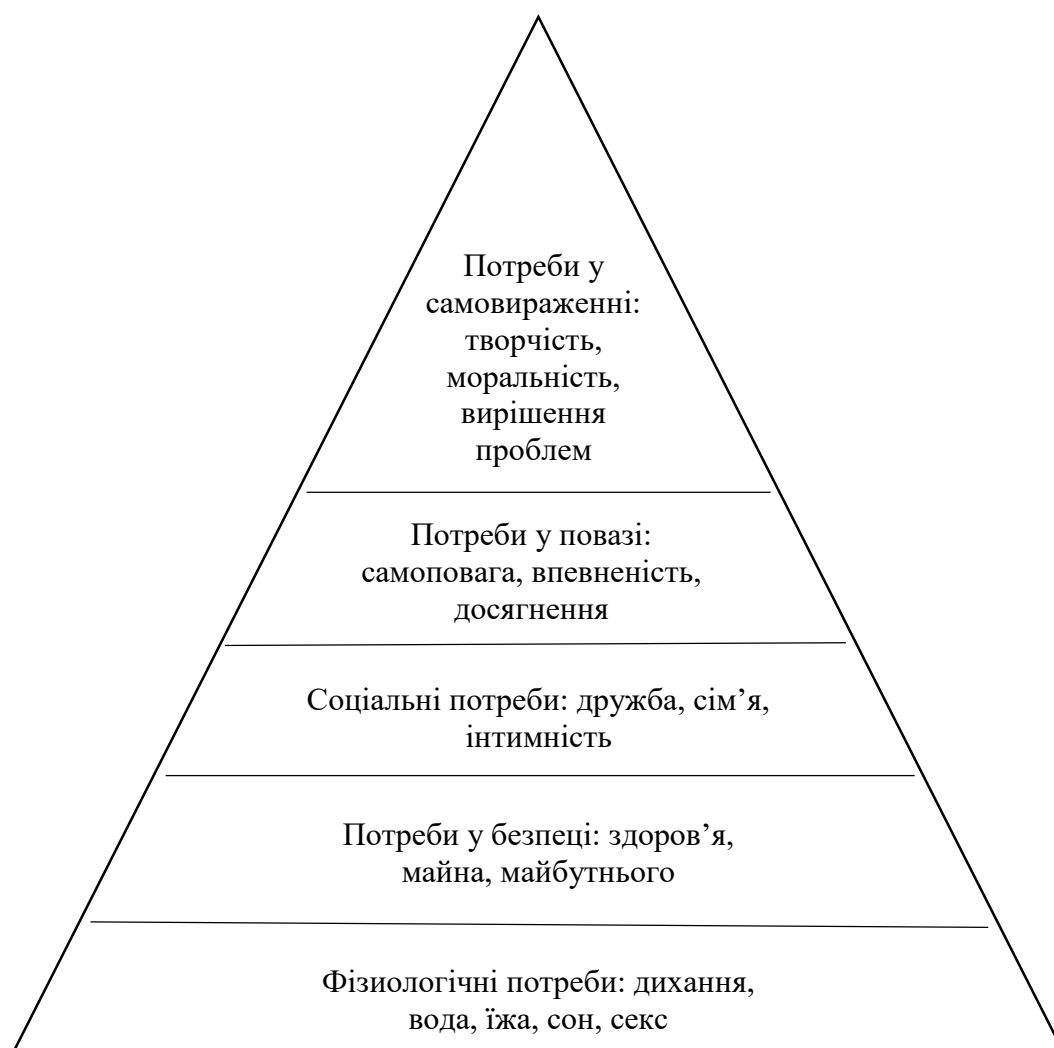

Рис. 2.2. Піраміда Маслоу

Джерело: складено на підставі [419].

Як впливає з рис. 2.2, у системі людських потреб безпека займає друге за значимістю місце, поступаючись лише фізіологічним потребам у їжі, одязі, житлі. І це природно, оскільки безпека та названі фізіологічні потреби необхідні людині для реалізації двох із трьох генеральних програм – самозбереження (для себе) та самовідтворення (для продовження роду). Лише після задоволення двох потреб нижнього рівня, людина, як схильний до «стадності» індивідуум, прагне бути прийнятою (не відкинутою) спільнотою, потім – визнаною нею (зайняти і утвердитися в ній) і, нарешті, самовиразитися шляхом максимального прояву своїх здібностей.

Отже, першооснову національної безпеки в цілому та внутрішньої безпеки зокрема становлять інтереси окремих громадян. З них впливають й інтереси суспільства та держави загалом. Держава у даному випадку розглядається як інструмент, що забезпечує найкращі умови для розвитку громадян, суспільства та самої держави, що обумовлюються всім спектром об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Таким чином, метою системи забезпечення внутрішньої безпеки є досягнення такого стану соціальних інститутів, що забезпечує оптимальні умови існування та розвитку особистості, суспільства та держави.

По-друге, структурним компонентом системи забезпечення внутрішньої безпеки є життєво важливі інтереси особистості, суспільства та держави як сукупність усвідомлених потреб, задоволення яких надійно забезпечує існування та можливість прогресивного їх розвитку.

Слід при цьому зазначити, що термін «інтерес» тривалий час визначався, з одного боку, як реальна причина соціальних дій, що лежить в основі безпосередніх спонукань – мотивів, ідей тощо, притаманних індивідам, соціальним групам, класам. З іншого боку, «інтерес» розглядається як ставлення особистості до предмета, як до чогось для неї цінного, привабливого. У цьому контексті класові інтереси вважалися корінними, що зумовлюють й інші інтереси, що, на думку автора, значною мірою було обмежувальним чинником прогресивного розвитку.

Національні інтереси – це сукупність збалансованих інтересів особистості, суспільства та держави в економічній, внутрішньополітичній, соціальній, міжнародній, інформаційній, військовій, прикордонній, екологічній та інших сферах.

Національні інтереси за рівнем значущості поділяються на життєво важливі та другорядні. Зокрема, життєво важливі інтереси являють собою сукупність потреб, задоволення яких забезпечує існування та можливість прогресивного розвитку кожної людини та громадянина, суспільства та держави, а саме:

- інтереси особистості полягають у реалізації конституційних прав і свобод, забезпеченні особистої безпеки, підвищенні якості та рівня життя, у фізичному, духовному та інтелектуальному розвитку людини та громадянина;
- інтереси суспільства полягають у зміцненні демократії, у створенні правової, соціальної держави, досягненні та підтримці суспільної згоди, духовному оновленні України;
- інтереси держави полягають у непорушності конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності України, в політичній, економічній та соціальній стабільності, безумовному забезпеченні законності та підтримці правопорядку, розвитку рівноправного та взаємовигідного міжнародного співробітництва.

Як засвідчують результати аналізу їхнього змісту, більшість життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави належить до сфери внутрішньої безпеки України.

По-третє, цінності особистості, нашого суспільства та держави як сукупність їх основних соціальних цінностей.

Сьогодні в науковому середовищі переважає погляд, згідно з яким національні цінності – це предмети, явища та їх властивості, що задовольняють потреби особистості, суспільства та держави у безпечному існуванні та прогресивному розвитку. За масштабами соціальні цінності можна поділити на глобальні, національні та етнічні. За змістом це можуть

бути матеріальні, духовні, моральні, правові та інші цінності. За способом існування цінності класифікуються як об'єктивні та суб'єктивні, природні та соціальні, вічні та тимчасові, класові, індивідуальні та групові, громадські та державні. Класифікація може бути продовжена і з інших підстав.

Об'єктивне існування та вплив на внутрішню безпеку суспільства як природних, так і соціальних явищ передбачає поділ національних цінностей на природні та соціальні. Природні цінності пов'язані з тим, що безпека особистості пов'язана з необхідністю харчуватися, одягатися, мати житло, брати участь у діяльності, продовжувати рід. Явища природного середовища слугують людині і цим залучаються до сфери соціальних відносин. Соціальні цінності зумовлені суспільним характером існування. Їхня відмінність полягає в тому, що вони більш рухливі, мінливі і знаходяться під безпосереднім впливом інтересів людей. До соціальних цінностей відносяться загальнолюдські цінності (виробництво, праця, техніка, толерантність, співчуття, солідарність) та локальні цінності (ідеали, спільна справа, духовна культура, компроміс, свобода та відповідальність). Водночас різні групи цінностей можуть мати різну значущість для різних суб'єктів соціальних відносин: особистості, суспільства та держави. Основні групи соціальних цінностей наведено на рис. 2.3.

Перелічені соціальні цінності поділяються на матеріальні та духовні. До матеріальних цінностей, зокрема, відносяться засоби виробництва, природні, фінансові та інші ресурси, можливості економіки та інші матеріальні блага, а до духовних – добро, віра, краса, істина, солідарність, общинність, патріотизм, історія, традиції, моральність, милосердя та співчуття. Духовні цінності є засобом консолідації інтересів різних соціальних груп; вони утворюють загальну спрямованість соціалізації особистості конкретному суспільстві.

Таким чином, національні цінності за своїм змістом представляють сукупність засобів задоволення потреб та інтересів особи, суспільства та держави. Їхня втрата веде до зникнення нації як самостійного державотворчого суб'єкта.

Соціальні цінності		
особистості	суспільства	держави
✓ Безпека та права особистості ✓ Істина ✓ Добро ✓ Краса ✓ Добробут ✓ Свобода ✓ Особисті права ✓ Мир - Середовище проживання та здоров'я	- Безпека особистості суспільства - Право ✓ Демократія ✓ Плюралізм ✓ Гласність ✓ Мир - Культура та освіта ✓ Відповідальність ✓ Інші	✓ Безпека особистості, суспільства та держави ✓ Мир ✓ Суверенітет ✓ Правова держава ✓ Територіальна цілісність та стабільність ✓ Благополуччя ✓ Громадський порядок

Рис. 2.3. Основні групи соціальних цінностей

Джерело: складено на підставі [300, с. 156].

По-четверте, необхідно брати до уваги особливий склад сил, засобів та ресурсів забезпечення внутрішньої безпеки, що безпосередньо використовується для вирішення відповідних завдань. Сьогодні в Україні до сил забезпечення внутрішньої безпеки, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII [275], сили безпеки представлені правоохоронними та розвідувальними органами, державними органами спеціального призначення з правоохоронними функціями, силами цивільного захисту та іншими органами, на які, відповідно до Конституції та законів України, покладено функції щодо забезпечення національної безпеки України.

По-п'яте, органи забезпечення безпеки, які відповідають цілям системи. Такими є органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Їх склад та повноваження більш детально були розглянуті у попередньому підрозділі.

По-шосте, суб'єкти та об'єкти забезпечення внутрішньої безпеки.

Зокрема, до суб'єктів належать:

- держава, яка здійснює функції в цій сфері через вищезгадані органи влади;
- громадяни, громадські та інші організації та об'єднання, що мають права та обов'язки щодо участі у забезпеченні внутрішньої безпеки відповідно до законодавства України, нормативно-правових актів органів державної влади та місцевого самоврядування, прийнятими ними в межах їх компетенції у сфері безпеки.

Об'єктами системи забезпечення внутрішньої безпеки є:

- особистість, її права і свободи;
- суспільство, його матеріальні та духовні цінності;
- держава, її конституційний лад, суверенітет та територіальна цілісність.

Такими є основні структурні компоненти системи забезпечення внутрішньої безпеки. Її специфіка визначається функціональними компонентами, які відбивають основні зв'язки структурних компонентів, що присутні у процесі функціонування системи.

Слід виділити деякі основні функції органів системи забезпечення національної безпеки, в тому числі внутрішньої. Їх можна представити так:

- формування єдиної державної та суспільної підсистем забезпечення безпеки України;
- реалізація заходів щодо захисту особистості, суспільства та держави від загроз їх життєво важливим інтересам;
- прогнозування загроз інтересам особистості, суспільства та держави в усіх сферах життєдіяльності;
- підвищення ефективності діяльності органів безпеки щодо усунення загроз життєво важливим інтересам як усередині країни, так і на регіональному й глобальному рівнях;
- розвиток наукових досліджень та дослідно-конструкторських робіт з питань захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та

держави від загроз.

Усі перелічені функції взаємопов'язані між собою, хоча засоби та методи здійснення, властиві кожній із них, різні. Цей зв'язок заснований, насамперед, на спільності завдань, що вирішуються за допомогою цих функцій, і, навіть, на включенні відповідних норм до законодавчих та інших правових актів, що вказують підпорядкованість однієї правової функції стосовно іншої.

Ці п'ять функцій виокремлено в силу їхнього найбільшого взаємозв'язку та взаємозалежності із сучасними функціями та завданнями органів державної влади та місцевого самоврядування.

У теорії та практиці державного управління до загальних функціональних компонентів системи забезпечення національної безпеки взагалі, та внутрішньої безпеки зокрема, як правило, відносять такі:

а) пізнавальна функція – діяльність щодо накопичення знань про саму систему; про чинники, що впливають на безпеку; про загрози інтересам особистості, суспільства та держави у конкретних сферах безпеки; про механізм досягнення цілей соціальної системи;

б) функція проектування (планування) – це визначення конкретних термінів, місця, сил і засобів для досягнення відповідних цілей. Процес планування передбачає поділ цілей безпеки на короткострокові, середньострокові та довгострокові;

в) функція конструювання, тобто за допомогою чого і яким чином досягається ціль. Цей процес включає розгляд, зважування та аналіз ключових ресурсів внутрішньої безпеки: людських, грошових, сировинних, науково-технічних та технологічних. У найзагальнішому вигляді ця функція є мистецтвом державних органів щодо управління силами, коштами та ресурсами, відносно здійснення заходів з метою досягнення внутрішньої безпеки українського суспільства;

г) функція організації – пов'язана з розподілом та узгодженням діяльності безлічі людей, об'єднаних силами та органами забезпечення

безпеки у виробничих та територіальних колективах. Ця функція включає також роботу з кадрами, їх відбір, підготовку та розстановку, нормативне регулювання, створення умов для розвитку необхідних якостей персоналу, а також створення умов для взаємодії органів, сил та засобів, конкретних виконавців стратегічних та політичних рішень;

д) комунікативна функція – включає діяльність із встановлення взаємодії між органами, силами та об'єктами внутрішньої безпеки. В межах реалізації цієї функції здійснюється зв'язок елементів системи та контроль її стану, тобто надається інформація про реальний стан системи та вплив на керовані процеси функцій проєктування, організації, пізнання, конструювання, а також демонструється, як ці функції забезпечують практичну реалізацію цілей внутрішньої безпеки українського суспільства.

Наведені структурні та функціональні компоненти являють собою принципову теоретичну модель системи забезпечення внутрішньої безпеки у найзагальнішому вигляді, яка задовольняє всім формальним ознакам будь-якої соціальної системи:

- цілісності, що передбачає обмеження дослідження виділенням суттєвих залежностей між об'єктами;
- стабільності, що передбачає відтворюваність і технологічність моделі;
- спостережуваності, тобто можливості пов'язувати ключові моменти теоретичної моделі з реальними ефектами, які можна фіксувати щодо об'єктів, які вивчаються;
- осяжності, тобто включення в модель за можливістю мінімальної та доступної для огляду кількості параметрів.

Для безпосереднього виконання функцій щодо забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави в системі виконавчої влади відповідно до закону утворюються державні органи забезпечення безпеки, а також інші органи, що становлять недержавну систему.

Зокрема, до перших належать:

- органи влади, які законодавчо визначають пріоритети у сфері

забезпечення всіх видів безпеки, виходячи з яких визначаються основні напрями діяльності інших державних органів у сферах забезпечення безпеки особистості, суспільства, держави; закріплюють їх повноваження у зазначеній сфері; вирішують питання фінансування тощо;

– органи державного управління, на які покладаються основні завдання щодо забезпечення національної безпеки, зокрема, внутрішньої. Ці органи безпосередньо здійснюють функції щодо забезпечення законності, права і свободи громадян, з охорони власності та громадського порядку, здоров'я населення, боротьби зі злочинністю, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Відносно галузевих органів державного управління, що беруть участь у цій діяльності, можна виділити такі:

- органи внутрішньої безпеки України;
- органи внутрішньоекономічної безпеки України;
- органи соціальної безпеки України;
- органи екологічної та техногенної безпеки України;
- органи інформаційної безпеки України.

З огляду на це доцільно більш детально проаналізувати функції органів внутрішньої безпеки, оскільки на них лежить вирішення більшої частини завдань, пов'язаних із підтриманням законності та правопорядку.

Функції забезпечення внутрішньої безпеки суспільства за змістом завдань, що виконуються, поділяються на:

- загальні (штабні), властиві усій системі безпеки загалом та окремим її суб'єктам;
- спеціальні – що впливають на окремі сфери забезпечення внутрішньої безпеки суспільства;
- допоміжні – що забезпечують обслуговуючі процеси реалізації загальних спеціальних функцій.

Так, до групи штабних функцій належать:

- дослідження проблем підвищення ефективності управління та

забезпечення громадської безпеки на різних рівнях (державному, регіональному, місцевому) у звичайних умовах та надзвичайних ситуаціях;

- оцінка стану внутрішньої безпеки суспільства, прогнозування її тенденцій;

- підготовка комплексних цільових програм щодо забезпечення громадської безпеки;

- виявлення, оцінка, усунення, нейтралізація джерел загроз об'єктам громадської безпеки, а також контроль за їх станом, попередження загроз громадській безпеці.

До спеціальних функцій забезпечення громадської безпеки належать:

- забезпечення ефективності функціонування системи суб'єктів забезпечення безпеки;

- організація та проведення запобіжних дій щодо захисту особистої та майнової недоторканності, прав, свобод та законних інтересів громадянина та людини;

- забезпечення умов для нормального функціонування органів державної влади, діяльності громадських об'єднань, підприємств, установ та організацій, у тому числі й за умов надзвичайних ситуацій;

- вжиття заходів щодо відновлення порушених прав та законних інтересів об'єктів безпеки;

- ліквідація наслідків прояву загроз громадській безпеці;

- притягнення до відповідальності осіб, які вчинили протиправні посягання на об'єкти громадської безпеки;

- підготовка та підтримання на належному рівні готовності сил та засобів суб'єктів забезпечення громадської безпеки.

До складу допоміжних функцій входять: правове, кадрове, фінансове, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності суб'єктів безпеки. Оскільки допоміжні функції покликані обслуговувати реалізацію загальних і спеціальних функцій, то від них багато в чому, а нерідко і повністю, залежить ефективність діяльності із забезпечення громадської безпеки.

Залежно від сфери діяльності, відповідної їй законодавчої бази та виходячи з конкретних форм і методів практичного виконання завдань правоохоронними органами, можна виділити основні види функцій, покладених на правоохоронні органи, що утворюють певну систему, котрій притаманна ієрархічна супідрядність. Такими є функції кримінальної юстиції, функції громадянської юстиції та функції адміністративної юстиції.

1. Функції кримінальної юстиції. До них, як правило, відносять дізнавальну, слідчу, оперативно-розшукову, судову та кримінально-виконавчу. Ці функції є основними, оскільки вони безпосередньо спрямовані проти злочинності, криміногенної загрози життєво важливим інтересам особи, суспільства та держави. Додатковими функціями, що забезпечують належне виконання основних функцій, є прокурорсько-наглядова, обвинувальна, а також адвокатська.

Зокрема, нагляд здійснюється за органами виконавчої та представницької влади, управління та контролю, юридичними особами, громадськими об'єднаннями, посадовими особами, а також за відповідністю законам правових актів, що видаються цими органами. Крім того, прокурорському нагляду підлягають органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дізнання, попереднє слідство, виконання законів у місцях утримання затриманих, попереднього ув'язнення, у виконанні покарання та інших примусових заходів, що призначаються судом.

Вплив у будь-якій формі органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадських і політичних організацій та рухів, засобів масової інформації, їх представників, а також посадових осіб на рішення прокурора з метою перешкодити його діяльності тягне за собою встановлену законом відповідальність.

Адвокатська функція у вигляді надання юридичної допомоги громадянам та захисту обвинувачених та підсудних також регламентується нормами Кримінального Кодексу України, які встановлюють можливість та допустимість участі захисника у судовому розгляді кримінальних справ, а

також його обов'язки та права в ході реалізації відповідної діяльності з виявлення обставин, що виправдовують підозрюваного обвинуваченого, які пом'якшують їхню відповідальність, щодо надання їм необхідної юридичної допомоги.

2. Функція громадянської юстиції. Поряд з функціями кримінальної юстиції, існує ряд видів правоохоронної діяльності, які полягають у розгляді та вирішенні цивільних справ судами та суддями відповідно до існуючих положень Цивільного кодексу України [376] та інших законодавчих актів, що регулюють різні аспекти діяльності судової системи України. Цивільно-процесуальна функція має певні модифікації в залежності від того, в суді якої інстанції здійснюється провадження, а також виходячи з інших особливостей провадження у цивільній справі.

Ця функція є основною та поєднується з такими додатковими функціями, як прокурорський нагляд у цивільному судочинстві, а також адвокатською функцією у вигляді надання юридичної допомоги сторонам, які беруть участь у цивільній справі.

3. Функція адміністративної юстиції. Адміністративно-процесуальна функція як основна поєднується з додатковими функціями у вигляді прокурорської наглядової та адвокатської з надання юридичної допомоги особі, яка притягується до адміністративної відповідальності.

Специфічними функціями адміністративної юстиції є провадження у справах про порушення митних правил і провадження у справах про податкові правопорушення, які відповідно врегульовані Митним кодексом України [188] та Податковим кодексом України [240].

Таким чином, усі перелічені вище функції наочно свідчать про те, як діє правоохоронна система із забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства, попередження кримінальної загрози національним інтересам, вирішуючи проблеми виявлення, розкриття і розслідування злочинів і правопорушень. Усі зазначені функції у цій сфері внутрішньої безпеки реалізуються під наглядом органів прокуратури та за умови надання

юридичної допомоги та захисту з боку адвокатури та юридичних консультацій.

Слід особливо виділити ті функції, які є результатом конституційної реформи, проведеної в українському суспільстві. Насамперед це функція конституційного контролю.

Таким чином, правоохоронна діяльність із забезпечення внутрішньої безпеки України здійснюється шляхом реалізації певних функцій, які різняться залежно від політичних та соціальних цінностей держави та суспільства, юридичного характеру заходів впливу, заснованих на врегульованих законом процедурах, а також залежно від суб'єктів, що їх реалізують. Органи внутрішньої безпеки можуть інтегрувати декілька функцій.

Виявлені функції органів внутрішньої безпеки дозволяють визначити закономірність у моделюванні правової підсистеми забезпечення внутрішньої безпеки.

Відтак, проведене у цьому підрозділі дослідження дозволяє дійти таких висновків:

- по-перше, структурні компоненти системи забезпечення внутрішньої безпеки характеризуються цілями системи, об'єктами та суб'єктами, силами, органами та засобами, заходами, ресурсами й іншими складовими;
- по-друге, специфіка всієї системи забезпечення внутрішньої безпеки визначається її функціональними компонентами, найбільш загальними з яких є пізнавальний, проєктувальний, конструктивний, комунікативний та організаційний;
- по-третє, загальна система забезпечення внутрішньої безпеки функціонує завдяки постійній взаємодії всіх її компонентів: структурних і функціональних.

Водночас у практичному плані дуже важливо знати механізм забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства, нейтралізації різних загроз в основних сферах його життєдіяльності.

Таким чином, система забезпечення національної безпеки включає два аспекти: наявність відповідних структур і певного процесу прийняття та реалізації рішень з цих питань. Проте наявність структур безпеки не вирішує всіх проблем безпеки в країні. Вони можуть бути вирішені лише за умови діяльності цих структур у рамках єдиної системи. Також потрібен єдиний підхід до вирішення проблем безпеки, вироблений у масштабах держави, та відповідне законодавство. Важливу роль також відіграє наявність механізму, що координує діяльність окремих елементів системи.

2.3. Методологія побудови механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави

Правова основа механізму забезпечення національної безпеки України закладена в Конституції України, у Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII, а також у низці інших законодавчих актах і в указах Президента України.

Сумарний висновок з аналізу наукових і методологічних засад формування та досвіду функціонування системи забезпечення національної безпеки полягає в тому, що така система повинна включати ієрархічно чітку структуру, що складається із законодавчої, виконавчої й судової влади та має вирішувати такі завдання:

- формулювання національних інтересів, виходячи з національних цінностей;
- виявлення та прогнозування внутрішніх та зовнішніх загроз для національних інтересів;
- формулювання, з урахуванням існуючих та ймовірних загроз, національних цілей;
- розробка плану дій (стратегії) щодо досягнення намічених цілей як з

погляду можливих довготривалих й оперативних заходів, так і з погляду здійснення цих заходів відповідними силами й засобами забезпечення безпеки;

– реалізація планів та рішень усередині країни та на міжнародній арені на рівні політичної, економічної, соціально-політичної, військової, екологічної та інших сфер національної безпеки. Конкретна структура системи забезпечення національної безпеки залежить від необхідності вирішення тих реальних проблем безпеки, які стоять перед країною.

Національну безпеку забезпечують органи державної влади та органи місцевого самоврядування, в яких законодавством України передбачена державна служба посадових осіб, які мають відповідні повноваження щодо забезпечення національної безпеки.

Засобами забезпечення національної безпеки, і, відповідно, внутрішньої безпеки держави є політичні, правові, дипломатичні, економічні, науково-технічні, інформаційні, військові та інші заходи, а також озброєння, військова й спеціальна техніка, майно та ресурси, що використовуються для забезпечення національної безпеки.

Основні принципи діяльності, цілі та завдання органів, сил та засобів забезпечення національної безпеки визначаються Рішенням Ради національної безпеки і оборони України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», введеним в дію Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016 [273].

Вона відображає сукупність офіційно прийнятих поглядів на цілі та державну стратегію у сфері забезпечення національної безпеки, характер зовнішніх та внутрішніх загроз політичного, економічного, соціального, військового, техногенного, екологічного, інформаційного та іншого характеру для національної безпеки країни. У концепції сформульовано найважливіші напрями та принципи державної політики у сфері забезпечення національної безпеки; вона є основою при державному плануванні та будівництві, розробці концептуальних, програмних та організаційних документів у цій сфері.

Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України реалізується за допомогою послідовного втілення в життя державної стратегії та політики національної безпеки.

Стратегія національної безпеки ґрунтується на Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України. Вона має бути середньостроковою (5–10 років) програмою дій із забезпечення національної безпеки України, а також повинна бути забезпечена відповідними силами, засобами та ресурсами. Відповідна Стратегія була затверджена Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 [291].

Політика національної безпеки має розроблятися на основі Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України в контексті стратегії національної безпеки. Вона повинна включати комплекс поточних заходів, що здійснюються в рамках системи забезпечення національної безпеки України, та спрямованих на вирішення конкретних завдань щодо реалізації національних інтересів та цілей України, парування загроз у міжнародній, військовій, економічній, соціальній, інформаційній, екологічній та інших сферах життєдіяльності особистості, суспільства та держави.

Забезпечення національної безпеки – це діяльність держави, всього суспільства та кожного громадянина окремо, спрямована, насамперед, на захист та забезпечення національних інтересів України. Головною метою забезпечення національної безпеки України є створення та підтримання такого економічного, політичного, міжнародного та військово-стратегічного становища країни, яке створювало б сприятливі умови для розвитку особистості, суспільства та держави та виключало небезпеку послаблення ролі та значення України як суб'єкта міжнародного права, підрив здатності держави реалізувати національні інтереси України на міжнародній арені.

Отже, забезпечення національної безпеки має бути орієнтовано не лише на запобігання загрозам, а й на здійснення комплексу заходів щодо розвитку

та зміцнення права і свободи особистості, матеріальних і духовних цінностей суспільства, захисту конституційного ладу, забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави. При цьому слід виходити з того, що головним пріоритетом діяльності України має стати підвищення якості життя її громадян як найважливіша мета національного розвитку, що визначає як національні інтереси, так і всю загальноукраїнську національну ідеологію [341].

На основі концепції, стратегії та політики національної безпеки та у взаємозв'язку з ними мають розроблятися військова доктрина, концепція зовнішньої політики, концепція військового будівництва, концепції й стратегії економічної, інформаційної, екологічної та інших видів безпеки.

Забезпечення національної безпеки як комплекс цілеспрямованої діяльності громадських і державних інститутів та структур з виявлення, попередження й протидії різним загрозам безпеці громадян України, українського суспільства та держави, будучи одним з основних національних інтересів України, виступає одночасно обов'язковою та неодмінною умовою ефективного захисту всіх її інших національних інтересів. При цьому необхідно виключити можливість будь-якої держави чи союзу держав шляхом економічного, політичного, військового, інформаційного чи інших видів впливу послабити роль і значення України як суб'єкта міжнародних відносин, дестабілізувати її внутрішній розвиток, завдати шкоди її національним інтересам.

Найважливішими передумовами забезпечення національної безпеки є:

- наявність загальноукраїнської національної ідеології, що об'єднує всі верстви суспільства, як суспільної ідеології, що поділяється й підтримується більшістю громадян країни;
- високорозвинена економіка;
- непорушність основ конституційного ладу України.

Основні напрями діяльності із забезпечення національної безпеки визначаються життєво важливими інтересами України та необхідністю

вироблення й використання ефективних засобів протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам. Насамперед це:

- правове забезпечення реформ і створення ефективного механізму контролю за дотриманням законодавства України;
- впровадження необхідних заходів щодо запобігання наслідкам економічної кризи;
- збереження та розвиток науково-технічного та виробничого потенціалу;
- перехід до економічного зростання при зниженні рівня техногенних катастроф;
- підвищення конкурентоспроможності промислової продукції;
- поліпшенню якості життя населення країни.

Досягнення довгострокових цілей забезпечення національної безпеки реалізується шляхом вирішення комплексу підпорядкованих їм завдань у всіх сферах діяльності суспільства України.

Еволюція уявлень про демократичний устрій суспільства поступово створив широкий набір базових і невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина. Їх реалізація й поступове розширення в демократичних режимах призвели до виникнення наукової дискусії про природні обмеження прав і свобод людини в інтересах забезпечення безпеки.

У рамках реалізації механізмів забезпечення інтересів суспільства кожна держава формує низку пріоритетів і пріоритетних напрямів. Насамперед така практика пов'язана з великими фінансовими та економічними витратами при реалізації політики безпеки. Іншою причиною вважається принципова неможливість реалізації одразу всіх інтересів та потреб громадян держави. Ще однією причиною формування та виокремлення пріоритетів у державній політиці є необхідність концентрації максимальної кількості ресурсів на тих напрямках, які забезпечать високий рівень реалізації інтересів суспільного, соціального та політичного розвитку.

У виборі пріоритетів безпекової політики виділяються кілька етапів, які

пройшли майже всі розвинені держави світу. Першим етапом формування та розвитку пріоритетів забезпечення безпеки інтересів суспільства та особистості слід вважати пріоритет фізичної безпеки громадян. У зв'язку з цим найяскравішим прикладом даного етапу є державна політика нарощування військового потенціалу та армії [126, с. 5]. Однак цей пріоритет значною мірою має характеристики пасивності. Пріоритет забезпечення безпеки довгий час у розвитку наукової думки не передбачав наступальних стратегій.

Другим етапом у виділенні пріоритетів державної політики можна вважати пріоритет поповнення та накопичення ресурсів держави для забезпечення інтересів громадян [126, с. 7]. На даному етапі вже правомірно стверджувати про поступовий перехід від оборонної стратегії держави до наступальної, накопичення та збільшення багатств, ресурсів.

На наступному етапі держава має досить шир ресурсну базу матеріального забезпечення інтересів громадян і суспільства. Тому головним пріоритетом тут стає захист цінностей суспільства та держави [126, с. 9]. Найчастіше дослідники розглядають даний етап розвитку політики держави та формування пріоритетів розвитку у взаємозв'язку з поняттям інформаційного суспільства сучасності.

Забезпечення пріоритету цінностей суспільного розвитку у сфері реалізації політики безпеки є органічним та послідовним. Держави, які при виборі пріоритетів безпеки орієнтуються на захист цінностей, останнім часом демонструють значне розмивання самого трактування життєво важливих цінностей. Слід при цьому звернути увагу на те, що дилема законності, що склалась, і прагнення громадянина до максимальної вигоди як реалізації демократичного права особистої свободи дій, призводить до поступового внутрішнього конфлікту державних інститутів забезпечення, відстоювання інтересів громадян і діючих демократичних ідеалів, яких дотримується особистість у своїй діяльності. Тому на сучасному етапі слід говорити про кризу демократичних цінностей.

У межах нашого дослідження слід зупинитися на перешкодах при

реалізації пріоритету політики забезпечення внутрішньої безпеки – розвитку людського потенціалу. Однією з тенденцій, що найбільш оформилися в українській соціально-політичній сфері, слід вважати правовий нігілізм. Під останнім розуміється заперечення норм права як системи обов'язкових правил і соціального інституту, який може успішно регулювати взаємини людей [9, с. 301].

Заперечення правових норм, як зазначають дослідники й практичні політики, багато в чому оформилося у свідомості громадян у поведінкову норму.

Ще одним важливим та багато в чому однопорядковим проявом останніх років у поведінці громадян України стало заперечення особистої відповідальності за успішну реалізацію механізмів державно-політичного управління при концентрації на їхніх недоліках. У найбільш загальному сенсі такі тенденції можуть бути проявом «демократичного егоїзму особистості», «диктатури свободи кожного» – громадянським нігілізмом [334, с. 97]. Найбільш яскравим його проявом є заперечення обов'язку брати участь у політичному житті суспільства. Однак існує чимало інших аспектів прояву громадянського нігілізму. Наприклад, пасивність громадян при прийнятті рішень муніципального рівня, окрім інших причин, демонструє незрілість, неготовність брати на себе соціальну та громадянську відповідальність за напрям розвитку суспільства [334, с. 123]. Також слід відзначити постійно зростаючий чинник злочинної недбалості громадян, як у владних структурах, так і в багатьох інших сферах життєдіяльності суспільства, що тягне за собою масову загибель людей.

Одним із факторів розвитку правового та цивільного нігілізму є перевищення посадових повноважень представниками різних гілок влади, корупційна складова, неповороткість державно-адміністративних механізмів. Усі вони створюють умови для збільшення кількості актуальних викликів та загроз внутрішній безпеці. Щодо нових, але, за оцінками багатьох фахівців, найскладніших аспектів взаємозв'язку цивільного та правового нігілізму, слід

зазначити факти перевищення посадових повноважень в обмеженні прав громадян із боку представників правоохоронних органів [334, с. 253]. Реалізація принципу взаємної соціальної відповідальності всіх груп громадян може бути забезпечена лише на паритетній основі як між громадянами, так і між громадянами та державою.

Не заглиблюючись у різноманіття причин та етапів формування правового й громадянського нігілізму, доцільно сконцентруватися на запропонованих механізмах і технологіях їх подолання на користь реалізації пріоритету забезпечення внутрішньої безпеки України в недалекій перспективі. Досліджуючи питання внутрішньої безпеки через основні постулати концепції людського потенціалу, слід розглядати особистість як основний складовий елемент побудови всіх форм об'єднання, включаючи суспільство та державу, як носія прав і свобод. Забезпечення життя та здоров'я особистості є однією з основних функцій представників владних структур та адміністрацій різних рівнів і сфер життєдіяльності суспільства. Тоді як відсутність чи недостатність політичних механізмів у цій сфері може бути одним із джерел формування викликів та загроз забезпечення внутрішній безпеці.

Пропонується розглядати систему механізмів забезпечення внутрішньої безпеки у взаємозв'язку таких елементів державного управління як прогнозування виникнення загроз, їх запобігання та подолання наслідків, врахованих ризиків. Насамперед це зумовлено збільшенням кількості випадків масової загибелі людей у надзвичайних ситуаціях. До того ж досить часто збільшення кількості жертв серед населення визначається «людським фактором».

Подібна взаємодія може бути реалізована шляхом не лише розширення громадського контролю за розробкою та реалізацією механізмів державного регулювання сфери транспорту, системи оповіщення громадян про надзвичайні ситуації, контролю прийнятих управлінських рішень та багатьох інших. Існує обґрунтована потреба у створенні механізму формування

відповідального ставлення громадянина до забезпечення власної безпеки. Просте тиражування необхідної суспільству інформації без її затребуваності з боку кожного громадянина об'єктивно неспроможна принести задовільні результати. При цьому слід враховувати такі моменти.

По перше, слід виходити з того, що в демократичних суспільствах розуміння «свободи громадянина» без відповідної провідної ролі держави досить часто призводить до формування культури «громадянської неучасті» як вибору поведінки особистості. Такі тенденції загалом спостерігаються й у суспільстві. Незважаючи на деяке піднесення патріотичної хвилі серед українців, дослідження громадської думки фіксують значне зниження рівня громадянської активності. У зв'язку з цим в якості механізму забезпечення та регулювання внутрішньої безпеки пропонується розширення правової освіти та виховання населення. Такий механізм має бути реалізований у межах загальної середньої освіти. Як і загалом процес освіти, даний механізм передбачає безперервність, що реалізується через різні громадські та професійні об'єднання, кінцевою метою якого має стати формування та постійний розвиток громадянської культури та соціальної відповідальності [340].

По-друге, поступовий розвиток та вдосконалення функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні створили широку базу для участі громадян у різних питаннях державного планування та регулювання життя суспільства. Пропонується скористатися позитивним досвідом впровадження громадського контролю на різних етапах державного регулювання суспільного життя. Цьому сприятиме створення інституту «громадянського контролю», який зможе реалізувати функції суспільної експертизи державних норм надання послуг громадянам. Існуючий рівень залучення громадян у діяльність таких організації дозволяє подолати деякі аспекти цивільного та правового нігілізму, проте все ж таки вимагає подальшої роботи.

Формування відповідальної громадянської поведінки серед населення

має потенціал підтримки політичних механізмів забезпечення та регулювання громадської безпеки, як частини внутрішньої безпеки, в період виборчої кампанії. Розвиток такої моделі поведінки громадян у рамках розширення правової освіти не може набувати форм громадянського екстремізму. Тому запропонований механізм має бути підтриманий системою пропагандистських технологій.

По-третє, окремого розгляду потребують механізми подолання громадянського та правового нігілізму. Відповідно подібні механізми, заходи та технології можуть бути поділені на дві великі групи. Зокрема, до першої групи можна віднести механізми державно-адміністративного та законодавчого характеру, тобто питання, вирішення яких перебуває виключно у віданні держави. До другої групи пропонується віднести заходи та технології, реалізація яких перебуває у спільному віданні держави та суспільства.

По-четверте, у рамках подолання загроз внутрішній безпеці, що виникають через прояви деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів, правоохоронними органами була здійснена спроба реалізації комплексних механізмів щодо реформування всього інституту. Проте до об'єктивно відчутних змін це не призвело. Крім того, прояви деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів розширилися в масштабах і торкаються сфери не просто обмеження прав і свобод, а й загрози життю та здоров'ю особистості (рис. 2.4).

У рамках дослідження найбільш значущих характеристик деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів пропонується постійно вдосконалювати законодавчі механізми припинення їх проявів. Також значний потенціал має пропозиція створення такого контролюючого органу над структурою Міністерства внутрішніх справ України, функціонал якого був би сконцентрований лише на ефективному припиненні випадків грубого порушення прав та свобод громадян.

Водночас видається обґрунтованим створення сприятливих умов

розвитку громадських правозахисних організацій, які допомагають населенню у відстоюванні своїх прав. При цьому окремого розгляду та регулювання потребує питання фінансування таких організацій. Запропоновані механізми, а також заходи та технології, дозволили б суттєво знизити прояв деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів щодо громадянських прав і свобод. У свою чергу це сприяло б подоланню цивільного та правового нігілізму населення.

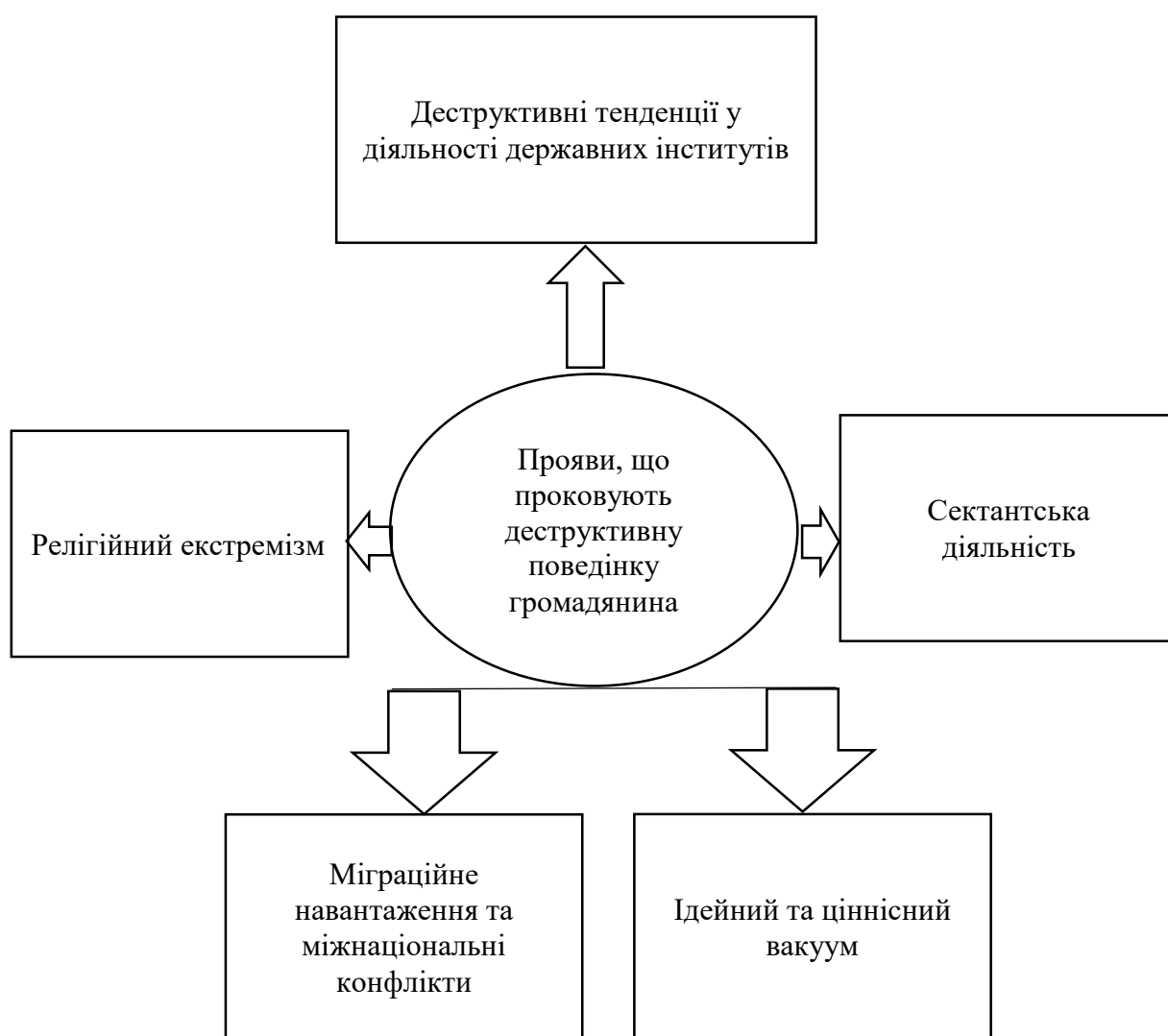

Рис. 2.4. Прояви, що провокують деструктивну поведінку громадянина
Джерело: складено на підставі [9].

По-п'яте, питання взаємодії мігрантів та місцевого населення є невід'ємною частиною розробки політики забезпечення внутрішньої безпеки.

Додаткове міграційне навантаження завжди є постійним джерелом зростаючих загроз. Пропозиція та реалізація механізмів державного регулювання цієї сфери на користь забезпечення внутрішньої безпеки суспільства є пріоритетним завданням сучасної України. З проблемою збільшення міграційного навантаження останнім часом зіткнулися багато європейських держав [44, с. 98].

По-шосте, одним із найбільш ефективних механізмів боротьби з правовим та цивільним нігілізмом є розробка системи цінностей та ідеалів соціально-політичного розвитку країни, а також формування та подальше уточнення, вдосконалення національної ідеї. В сучасній історії України було кілька відносно успішних спроб висування національної ідеї. У вищих політико-управлінських колах на даний момент сформувалося уявлення про національну ідею як про ідеологічну установку, що постійно змінюється, в рамках політичного плюралізму

По-сьоме, видається необхідним окремо зупинитися на питанні вдосконалення політичної культури участі різних об'єднань громадян у реалізації механізмів державно-політичного характеру.

Ще одним важливим напрямом забезпечення внутрішньої безпеки й одночасно з цим сферою подолання громадянського та правового нігілізму є пропозиція щодо механізмів підтримки рівноваги політичної системи, досягнення політичної стабільності, не перешкоджаючи суспільному розвитку. Сепаратизм, як загроза політичної стабільності держави, має широкий спектр причин появи й тому його прояви можуть бути різними. Залежно від особливостей та причини зародження сепаратизму, досить суттєво мають відрізнятися механізми щодо його подолання.

Політичні механізми подолання політичного сепаратизму на даний момент реалізуються в державних програмах розвитку регіонів України. Водночас до реалізації таких програм майже не включаються інститути громадянського суспільства.

У дисертаційному дослідженні пропонується низка механізмів, які б

підтримували реалізацію існуючих державних підходів та могли б сприяти перспективному характеру забезпечення внутрішньої безпеки.

Важливим аспектом підтримки політичної стабільності держави є питання стійкості політичної системи. Найбільш перспективними механізмами подолання загроз громадській безпеці, як у свою чергу є складовою внутрішньої безпеки, в даному контексті можна вважати запрошення громадян до реальної оцінки діяльності політичних лідерів. Впродовж тривалого часу в Україні обговорювалося питання відсутності реальної можливості зворотного зв'язку виборця з тими політичними лідерами, яких вони підтримали під час виборів. За сучасної тенденції розширення демократичних прав громадян у межах виборчого права України є доцільним на користь підтримки стійкості політичної системи пропонувати громадянам форми особистої участі в оцінці діяльності політичних лідерів.

Серед механізмів, орієнтованих на забезпечення внутрішньої безпеки можна виділити також комплексну розробку та реалізацію пропагандистської програми, націленої на формування встановлення у громадян на саморозвиток та самовдосконалення.

Висновки до другого розділу

1. Визначено, що система забезпечення внутрішньої безпеки держави за своєю ієрархією являє собою тріаду взаємозалежних, взаємопов'язаних та підпорядкованих підсистем: безпека особистості – безпека суспільства – безпека держави.

Підкреслено, що головним призначенням системи забезпечення внутрішньої безпеки держави є реалізація життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави з урахуванням та на основі взаємозалежності соціальних, економічних, політичних, екологічних, технологічних, інформаційних, оборонних, духовно-психологічних та інших чинників.

Зазначено, що під системою забезпечення внутрішньої безпеки держави слід розуміти широкий комплекс різних державних та недержавних інститутів, утворень, органів та організацій, що діють на користь досягнення необхідного рівня її соціальної, політичної, економічної, оборонної, суспільної, інформаційної, технологічної, екологічної та інших видів захищеності від внутрішніх та зовнішніх загроз.

2. Запропоновано розглядати комплексний механізм забезпечення внутрішньої безпеки держави у взаємозв'язку таких елементів державного управління, як прогнозування виникнення загроз, їх запобігання та подолання наслідків, врахованих ризиків.

Підкреслено, що одним із важливих напрямів забезпечення внутрішньої безпеки держави й водночас сферою подолання громадянського та правового нігілізму є пропозиція щодо механізмів щодо підтримки рівноваги політичної системи, досягнення політичної стабільності, не перешкоджаючи суспільному розвитку.

Визначено, що в якості механізму забезпечення та регулювання внутрішньої безпеки держави доцільно розширювати правову освіту та виховання населення. Такий механізм має бути реалізований у межах загальної середньої освіти. Як і загалом процес освіти, даний механізм передбачає безперервність, що реалізується через різні громадські та професійні об'єднання, кінцевою метою якого має стати формування та постійний розвиток громадянської культури та соціальної відповідальності.

3. Показано, що система забезпечення внутрішньої безпеки, як складова системи забезпечення національної безпеки держави, включає два аспекти: наявність відповідних структур і певного процесу прийняття та реалізації рішень з цих питань. Проте наявність структур безпеки не вирішує всіх проблем безпеки в країні. Вони можуть бути вирішені лише за умови діяльності цих структур у рамках єдиної системи. Також потрібен єдиний підхід до вирішення проблем безпеки, вироблений у масштабах держави, та відповідне законодавство. Важливу роль також відіграє наявність механізму,

що координує діяльність окремих елементів системи.

Підкреслено, що система забезпечення внутрішньої безпеки держави організаційно й функціонально базується на природній інтеграції зусиль суспільства та держави у сфері безпеки і, відповідно, включає громадську та державну підсистеми. При цьому діє принцип сполученості та одночасного збереження їх повної самостійності та незалежності, єдиного законодавчого регулювання їх діяльності та вирішення протиріч, що виникають.

4. Виокремлено пріоритетні завдання державної служби як суб'єкта забезпечення внутрішньої безпеки держави:

- охорона конституційного ладу України;
- захист прав, свобод та законних інтересів громадян;
- підтримання умов нормального функціонування та практичної діяльності інших державних органів;
- створення й зміцнення в суспільстві атмосфери спокою та стабільності;
- забезпечення виправлення суб'єктів, що залучаються до сфери запобіжного впливу;
- забезпечення ефективного функціонування правоохоронних органів відповідно до їхньої спеціалізації.

Виділено наступні групи принципів функціонування державної служби в контексті реалізації внутрішньої безпекової політики:

- конституційні, що встановлюють базові основи організації державної служби України та передбачаються в Конституції України;
- організаційні, що регламентують загальні питання, пов'язані з діяльністю державної служби;
- галузеві, що визначають вимоги, які пред'являються до державних службовців стосовно конкретних сфер правовідносин.

5. Визначено основні функції органів системи забезпечення внутрішньої безпекової політики:

- формування єдиної державної та суспільної підсистем забезпечення

безпеки України;

- реалізація заходів щодо захисту особистості, суспільства та держави від загроз їх життєво важливим інтересам;

- прогнозування загроз інтересам особистості, суспільства та держави в усіх сферах життєдіяльності;

- підвищення ефективності діяльності органів безпеки щодо усунення загроз життєво важливим інтересам як усередині країни, так і на регіональному та глобальному рівнях;

- розвиток наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт з питань захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства та держави від зовнішніх та внутрішніх загроз.

РОЗДІЛ III

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РЕАЛІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ

3.1. Сучасні трансформаційні принципи реалізації внутрішньої безпекової політики

В умовах глобалізації, регіональних конфліктів, гібридних загроз і швидких технологічних змін питання реалізації внутрішньої безпекової політики набуває ключового значення для будь-якої держави.

Необхідність трансформації внутрішньої безпекової політики пояснюється: зміною характеру загроз – від лінійних до асиметричних, гібридних, глобалізацією інформаційного простору та появою кібервикликів, зростанням ролі соціальних медіа у формуванні громадської думки, підвищенням ваги прав людини й верховенства права у світових стандартах, децентралізаційними процесами у державному управлінні, потребою в демократичному цивільному контролі над силовими структурами

Трансформація системи внутрішньої безпеки України відбувається в унікальних історичних умовах, що не мають аналогів у сучасній європейській історії. Країна одночасно веде повномасштабну оборонну війну проти зовнішньої агресії, проводить фундаментальні демократичні реформи, здійснює децентралізацію влади та прагне інтегруватися до європейського та євроатлантичного простору. Ця безпрецедентна комбінація викликів створює надзвичайно складне середовище для трансформації безпекової системи, де кожен з факторів не лише ускладнює процес змін, але й вимагає специфічних підходів та рішень.

Серед ключових чинників, що найповніше ілюструють сучасний трансформаційний стан України, насамперед доцільно виокремити повномасштабну збройну агресію, міграційну кризу, мілітаризацію суспільства та поширення зброї серед цивільного населення, економічну

кризу, демократичні реформи та децентралізацію влади, інтеграційні європейські прагнення, соціальну фрагментацію суспільства, цифровізацію, інформаційну війну та пропаганду, легітимність та довіру до безпекових структур, корупційні ризики.

Війна, як домінуючий фактор трансформації, кардинально змінила безпекове середовище України. Станом на 2024 р. понад 20 % території країни перебуває під тимчасовою окупацією або в зоні активних бойових дій, що унеможлиблює реалізацію єдиної безпекової політики на всій території держави. Масштабні руйнування інфраструктури, включаючи понад 500 зруйнованих або пошкоджених об'єктів правоохоронних органів, вимагають не просто відновлення, а створення принципово нової інфраструктури безпеки з урахуванням досвіду війни. Постійна загроза ракетних та дронів атак змушує переглядати традиційні підходи до розміщення та функціонування безпекових структур, впроваджувати системи дублювання та резервування критично важливих функцій [109, с. 36].

Міграційна криза, спричинена війною, створила безпрецедентні виклики для системи внутрішньої безпеки. Понад 6 млн українців стали біженцями, а більше 4 млн – внутрішньо переміщеними особами (ВПО) [44, с. 98]. Це масове переміщення населення не лише створює додаткове навантаження на правоохоронні органи в регіонах прийому ВПО, але й вимагає розробки нових механізмів ідентифікації осіб, протидії злочинності в середовищі переселенців, забезпечення безпеки в місцях компактного проживання внутрішньо переміщених осіб. Водночас відтік кваліфікованих кадрів за кордон, включаючи працівників правоохоронних органів, загострює проблему кадрового забезпечення сектору безпеки .

Мілітаризація суспільства та поширення зброї серед цивільного населення створюють принципово нові виклики для внутрішньої безпеки. За оцінками експертів, в обігу серед населення перебуває понад 5 млн одиниць вогнепальної зброї, значна частина якої не зареєстрована належним чином [364, с. 75–76]. Досвід бойових дій у сотень тисяч громадян формує нові моделі

поведінки, які можуть проявлятися в підвищеній агресивності, схильності до силового вирішення конфліктів, посттравматичних стресових розладах. Система внутрішньої безпеки має адаптуватися до роботи в умовах масового поширення зброї та мілітаризованої свідомості частини населення.

Економічна криза, поглиблена війною, суттєво впливає на трансформацію системи безпеки. Падіння ВВП на 29 % у 2022 р. та повільне відновлення економіки обмежують ресурси, доступні для реформування сектору безпеки. Водночас економічні труднощі провокують зростання певних видів злочинності – крадіжок, шахрайства, економічних злочинів. Зубожіння населення створює сприятливе середовище для корупції, включаючи корупцію в правоохоронних органах [364, с. 218]. В умовах обмежених ресурсів система внутрішньої безпеки змушена шукати інноваційні підходи до оптимізації витрат, залучення альтернативних джерел фінансування, підвищення ефективності використання наявних ресурсів.

Демократичні реформи, що тривають паралельно з війною, створюють додаткову складність трансформаційних процесів. Децентралізація влади передбачає передачу значних повноважень у сфері забезпечення безпеки на місцевий рівень, що вимагає створення нових механізмів координації між центральними та місцевими органами влади. Реформа поліції, розпочата в 2015 р., продовжується в умовах війни з усіма супутніми складнощами – від проблем з набором та підготовкою кадрів до необхідності адаптації поліцейських функцій до воєнних реалій. Судова реформа, критично важлива для ефективності всієї системи внутрішньої безпеки, стикається з опором старої системи та складністю проведення змін в умовах воєнного стану [364, с. 326].

Процес європейської інтеграції висуває додаткові вимоги до трансформації системи внутрішньої безпеки. Отримання статусу кандидата на членство в ЄС у червні 2022 р. означає необхідність приведення всього безпекового законодавства та практик у відповідність до європейських стандартів. Це включає імплементацію понад 80 директив та регламентів ЄС

у сфері юстиції та внутрішніх справ, створення нових інституцій та механізмів, підготовку персоналу до роботи за європейськими стандартами. Водночас європейська інтеграція відкриває нові можливості – доступ до фондів ЄС, програм технічної допомоги, обміну досвідом та навчання [319, с. 47].

Технологічна трансформація створює як можливості, так і виклики для системи внутрішньої безпеки. З одного боку, цифровізація відкриває нові горизонти для підвищення ефективності безпекових структур – від систем відеоаналітики до предиктивної поліцейської діяльності. З іншого – кіберзагрози стають дедалі складнішими та масштабнішими. У 2023 р. Україна зазнала понад 2,5 тис. критичних кібератак, спрямованих на об'єкти критичної інфраструктури. Система внутрішньої безпеки має одночасно впроваджувати нові технології та захищатися від технологічних загроз, що вимагає значних інвестицій та експертизи [53, с. 38].

Соціальна фрагментація суспільства, поглиблена війною, ускладнює формування єдиної безпекової політики. Різний досвід війни – від безпосередньої участі у бойових діях до життя у відносно безпечних регіонах – формує різні очікування щодо безпеки та різне сприйняття загроз. Поляризація суспільства за мовними, релігійними, політичними ознаками створює додаткові лінії напруги, які можуть використовуватися ворогом для дестабілізації. Система внутрішньої безпеки має враховувати цю фрагментацію, розробляючи диференційовані підходи для різних груп населення та регіонів [243, с. 185].

Інформаційна війна та пропаганда створюють специфічні виклики для внутрішньої безпеки. Масовані дезінформаційні кампанії спрямовані на підрив довіри до державних інституцій, включаючи правоохоронні органи, провокування паніки та соціальної напруги. За даними Центру протидії дезінформації, щодня виявляється понад 300 фейкових повідомлень, спрямованих на дестабілізацію ситуації в Україні. Система внутрішньої безпеки має розвивати спроможності не лише фізичного захисту, але й протидії інформаційним загрозам, що вимагає нових компетенцій та

підходів [90].

Корупційні ризики в умовах війни та масштабної міжнародної допомоги набувають особливої гостроти. Обсяг міжнародної фінансової та матеріальної допомоги, що перевищує 100 млрд дол. США, створює спокуси для корупційних схем. Водночас корупція в секторі безпеки не лише підриває ефективність безпекових структур, але й становить пряму загрозу національній безпеці в умовах війни [114]. Боротьба з корупцією в секторі безпеки ускладнюється закритістю інформації з міркувань воєнного часу, що знижує можливості громадського контролю.

Проблема легітимності та довіри до безпекових структур загострюється в умовах тривалої кризи. Так, згідно з соціологічними дослідженнями, у 2024 р. рівень довіри до поліції становить 48 %, що є відносно низьким показником для воюючої країни. Недовіра частини суспільства до правоохоронних органів ускладнює їх роботу, знижує готовність громадян співпрацювати з поліцією, створює сприятливе середовище для поширення неформальних механізмів вирішення конфліктів. Відновлення довіри вимагає не лише підвищення ефективності роботи безпекових структур, але й зміни культури взаємодії з громадянами [227].

Міжнародний контекст трансформації створює додаткові виклики та можливості. З одного боку, Україна отримує безпрецедентну підтримку від міжнародних партнерів у реформуванні сектору безпеки – від навчальних програм до постачання обладнання. З іншого боку, множинність донорів та програм створює проблеми координації, ризики дублювання зусиль, конфлікти між різними підходами та методологіями. Необхідність звітування перед міжнародними партнерами додає бюрократичне навантаження на і так перевантажені безпекові структури.

На підставі наведеного можна стверджувати, що проблематика трансформації системи внутрішньої безпекової політики України характеризується безпрецедентною складністю й багатовимірністю. Необхідність одночасного вирішення завдань воєнного часу, проведення

демократичних реформ та європейської інтеграції створює унікальні виклики, які не мають готових рішень у світовій практиці. Ця складність вимагає формулювання та імплементації нових трансформаційних принципів, які б враховували всю специфіку української ситуації, забезпечували ефективність безпекової політики в умовах динамічних змін та множинних загроз, створювали основу для довгострокового розвитку демократичної системи внутрішньої безпеки.

Сучасні принципи трансформації внутрішньої безпекової політики України мають бути достатньо гнучкими для адаптації до мінливих умов, але водночас забезпечувати стратегічну спрямованість та послідовність реформ. Комплексний аналіз даної трансформації дозволив обґрунтовано виокремити ключові принципи, що визначають особливості реалізації внутрішньої безпекової політики (рис. 3.1).

Фундаментальним принципом трансформації внутрішньої безпекової політики України є людиноцентричність, що передбачає переорієнтацію всієї системи безпеки на захист прав, свобод та інтересів громадян. Цей принцип означає відхід від радянської моделі, де безпека держави часто протиставлялася безпеці особи, до демократичної парадигми, в якій захист громадян є основною метою та критерієм ефективності безпекової політики. Людиноцентричність проявляється в пріоритетності превентивних заходів над репресивними, розвитку механізмів громадського контролю за діяльністю безпекових структур, забезпеченні прозорості та підзвітності правоохоронних органів суспільству. За даними соціологічних досліджень 2024 р., довіра громадян до правоохоронних органів прямо корелює з їх орієнтацією на захист прав людини та готовністю до діалогу з суспільством [364, с. 412]. Цей підхід відповідає європейським стандартам і міжнародним зобов'язанням України.

Принцип інтегрованості передбачає подолання відомчої розрізненості та створення цілісної системи внутрішньої безпеки, де різні компоненти діють скоординовано та синергетично.

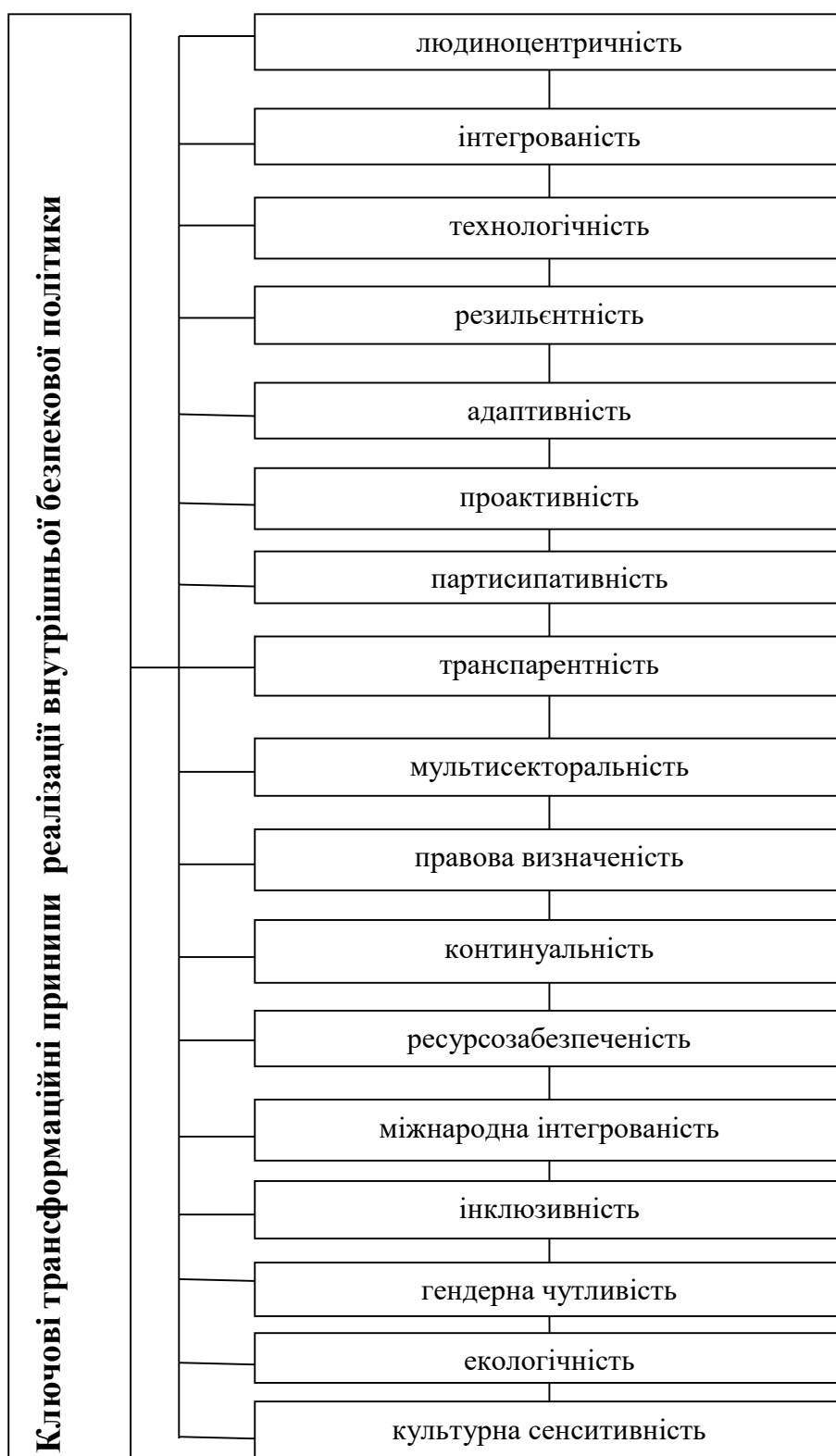

Рис. 3.1. Ключові трансформаційні принципи реалізації внутрішньої безпекової політики

Джерело: складено на підставі [364, с. 412].

Досвід воєнного часу показав критичну важливість міжвідомчої координації для ефективного реагування на комплексні загрози. Інтегрованість реалізується через створення єдиних ситуаційних центрів, спільних баз даних, уніфікованих протоколів взаємодії та регулярних міжвідомчих навчань. План внутрішньої стійкості України, представлений у листопаді 2024 р., передбачає створення інтегрованої системи безпеки на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою через програми «Безпечна область», «Безпечна громада» та «Безпечне місто». Ця вертикальна інтеграція доповнюється горизонтальною координацією між різними відомствами на кожному рівні [364, с. 328].

Технологічність як принцип трансформації відображає необхідність використання передових технологій для підвищення ефективності безпекової діяльності. Цифрова трансформація сектору безпеки включає впровадження систем штучного інтелекту для аналізу великих даних та прогнозування загроз, використання безпілотних технологій для моніторингу та патрулювання, розвиток біометричних систем ідентифікації, створення інтегрованих платформ відеоспостереження з функціями розпізнавання облич та аномальної поведінки. За даними Міністерства цифрової трансформації, впровадження цифрових технологій у секторі безпеки дозволяє підвищити оперативність реагування на інциденти на 40 % та знизити операційні витрати на 25 % [364, с. 286]. Водночас, технологічність передбачає не лише впровадження нових систем, але й розвиток цифрової компетентності персоналу безпекових структур.

У свою чергу комплексна цифровізація передбачає не просто впровадження окремих цифрових рішень, а системну трансформацію всіх процесів у сфері внутрішньої безпеки на основі цифрових технологій. Це включає створення єдиного цифрового простору безпекових відомств, впровадження технологій блокчейн для забезпечення незмінності критично важливих даних, розвиток систем електронного документообігу та цифрових сервісів для громадян, використання хмарних технологій для забезпечення

масштабованості та надійності інформаційних систем. Зокрема, досвід впровадження системи «Дія» показав готовність українського суспільства до цифрових трансформацій та їх позитивний вплив на ефективність державних послуг.

Принцип резильєнтності або стійкості системи внутрішньої безпеки набуває особливого значення в умовах війни та множинних криз. Резильєнтність означає здатність системи зберігати функціональність при різних сценаріях розвитку подій, швидко відновлюватися після кризових ситуацій та адаптуватися до нових викликів. Цей принцип реалізується через диверсифікацію ресурсів та каналів управління, створення резервних систем та дублюючих механізмів, розвиток автономності регіональних та місцевих компонентів системи безпеки. Досвід функціонування системи внутрішньої безпеки в умовах масованих ракетних атак та відключень електроенергії продемонстрував критичну важливість резервних систем зв'язку, автономних джерел живлення та децентралізованих механізмів прийняття рішень [137, с. 116–117].

Адаптивність як трансформаційний принцип передбачає здатність системи внутрішньої безпеки швидко реагувати на зміни безпекового середовища та еволюцію загроз. В умовах гібридної війни традиційні статичні моделі безпеки виявилися неефективними проти динамічних та непередбачуваних загроз. Адаптивність реалізується через впровадження гнучких організаційних структур, що можуть швидко масштабуватися відповідно до ситуації, створення механізмів швидкого навчання та перепідготовки персоналу, розвиток системи моніторингу та раннього попередження про нові типи загроз. Так, аналіз діяльності кіберполіції України показує, що впровадження адаптивних методик дозволило скоротити час реагування на нові типи кіберзагроз з кількох тижнів до кількох днів [110].

Проактивність означає перехід від реактивної моделі реагування на вже скоєні правопорушення до превентивної стратегії запобігання загрозам. Цей принцип базується на аналізі великих даних для виявлення патернів

потенційних загроз, розвитку системи ризик-менеджменту в сфері внутрішньої безпеки, впровадженні програм соціальної профілактики та роботи з вразливими групами населення. Досвід впровадження програм Community Policing в містах України показав зниження рівня вуличної злочинності на 30–35 % в районах активної превентивної роботи. Проактивність також передбачає розвиток стратегічного планування в секторі безпеки з горизонтом 5–10 років замість традиційного річного планування [205, с. 186].

Принцип партисипативності відображає необхідність залучення громадянського суспільства до забезпечення внутрішньої безпеки. Цей підхід базується на розумінні того, що в демократичному суспільстві безпека є спільною відповідальністю держави та громадян. Партисипативність реалізується через розвиток програм «сусідської варти», створення громадських рад при правоохоронних органах, впровадження механізмів громадського моніторингу діяльності поліції, розвиток волонтерських рухів у сфері цивільного захисту. За даними МВС, у 2024 р. понад 50 000 громадян активно залучені до різних форм участі в забезпеченні громадської безпеки, що значно розширює можливості держави в цій сфері [424, с. 6].

Транспарентність як принцип трансформації передбачає максимальну відкритість діяльності безпекових структур в межах, що не загрожують операційній безпеці. Прозорість є основою довіри суспільства до правоохоронних органів та умовою ефективного громадського контролю. Реалізація принципу транспарентності включає регулярну публікацію звітів про діяльність безпекових структур, впровадження систем body cameras для поліцейських, створення відкритих баз даних про стан безпеки у громадах, проведення публічних звітів керівників правоохоронних органів перед громадськістю. Дослідження показують, що підвищення прозорості діяльності поліції корелює зі зростанням довіри громадян та готовності співпрацювати з правоохоронними органами [153, с. 311].

Запровадження елементів доказової політики («evidence-based policy») у

діяльності органів, що відповідають за реалізацію внутрішньої безпекової політики, передбачає прийняття рішень у сфері внутрішньої безпеки на основі об'єктивних даних та наукового аналізу, а не політичної кон'юнктури чи інтуїції. Цей підхід включає створення системи збору та аналізу статистичних даних про стан безпеки, проведення регулярних досліджень ефективності безпекових заходів, використання методів предиктивної аналітики для прогнозування розвитку безпекової ситуації, залучення наукових установ до розробки безпекової політики. Впровадження evidence-based підходу в діяльність Національної поліції дозволило оптимізувати розподіл патрулів та знизити рівень вуличної злочинності в пілотних містах на 20–25 % [424, с. 8].

Мультисекторальність як трансформаційний принцип відображає розуміння того, що внутрішня безпека не може бути забезпечена виключно зусиллями правоохоронних органів, а вимагає координованих дій різних секторів суспільства. Цей принцип передбачає інтеграцію зусиль державного, приватного та громадського секторів, координацію безпекової політики з соціальною, економічною, освітньою політикою, розвиток публічно-приватних партнерств у сфері безпеки. Досвід захисту критичної інфраструктури показує, що ефективність забезпечення безпеки об'єктів, які перебувають у приватній власності, прямо залежить від рівня співпраці між державними безпековими структурами та бізнесом.

Правова визначеність як принцип трансформації передбачає чітке законодавче регулювання всіх аспектів діяльності у сфері внутрішньої безпеки з дотриманням балансу між ефективністю безпекових заходів та захистом прав людини. Цей принцип реалізується через гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами, усунення правових колізій та прогалин у безпековому законодавстві, створення чітких процедур та протоколів діяльності безпекових структур, розвиток механізмів правового захисту громадян від можливих зловживань з боку правоохоронних органів. Процес євроінтеграції став потужним драйвером правової реформи в секторі безпеки України [2, с. 10].

Принцип континуальності забезпечує безперервність та послідовність безпекової політики незалежно від політичних змін. Цей підхід передбачає розробку довгострокових стратегій безпеки з горизонтом планування 10–15 років, створення інституційних механізмів, що забезпечують наступність політики при зміні керівництва, формування професійного корпусу державних службовців у секторі безпеки, які забезпечують інституційну пам'ять. Досвід країн з розвиненими демократіями показує, що стабільність та передбачуваність безпекової політики є важливими факторами її ефективності.

Ресурсозабезпеченість як принцип визнає, що ефективна система внутрішньої безпеки вимагає адекватного фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення. В умовах війни та економічних обмежень цей принцип реалізується через оптимізацію використання наявних ресурсів, залучення міжнародної технічної допомоги, розвиток механізмів державно-приватного партнерства для фінансування безпекових проєктів, впровадження сучасних методів бюджетування, орієнтованого на результат. Аналіз бюджетних видатків на сектор безпеки показує, що підвищення ефективності використання ресурсів на 15–20 % може бути досягнуто через впровадження сучасних управлінських практик без збільшення загального обсягу фінансування.

Міжнародна інтегрованість свідчить необхідність включення України в регіональні та глобальні системи безпеки. Цей принцип передбачає гармонізацію національних стандартів безпеки з європейськими та євроатлантичними, активну участь в міжнародних безпекових організаціях та ініціативах, розвиток двостороннього та багатостороннього співробітництва в безпековій сфері, імплементацію кращих міжнародних практик з урахуванням національної специфіки. Підписання безпекових угод з країнами-партнерами в 2024 р. створило нові можливості для технологічного та експертного обміну в сфері внутрішньої безпеки.

Гендерна чутливість як принцип трансформації визнає важливість

врахування гендерних аспектів у всіх сферах безпекової політики. Цей підхід передбачає забезпечення гендерного балансу в безпекових структурах, врахування специфічних безпекових потреб жінок та чоловіків, протидію гендерно обумовленому насильству, створення безпечного середовища для всіх гендерних груп. Збільшення частки жінок у правоохоронних органах України до 25 % у 2024 р. позитивно вплинуло на якість комунікації з громадянами та ефективність роботи з певними категоріями правопорушень.

Екологічна безпека як інтегральний компонент внутрішньої безпеки відображає зростаюче усвідомлення взаємозв'язку між станом довкілля та безпекою громадян. Цей принцип передбачає інтеграцію екологічних ризиків в систему оцінки загроз внутрішній безпеці, розвиток спроможностей реагування на екологічні надзвичайні ситуації, протидію екологічним злочинам, врахування екологічних наслідків при плануванні безпекових операцій. Досвід реагування на екологічні наслідки військових дій показав критичну важливість цього виміру безпеки для здоров'я та життя громадян.

Інклюзивність як принцип забезпечує врахування потреб усіх груп населення в безпековій політиці, включаючи людей з інвалідністю, літніх людей, внутрішньо переміщених осіб, національні меншини. Цей підхід передбачає адаптацію безпекових сервісів до потреб різних груп, забезпечення доступності приміщень та послуг правоохоронних органів, розвиток спеціальних програм захисту вразливих груп, підготовку персоналу до роботи з різними категоріями громадян. Створення безбар'єрного середовища в поліцейських відділках та впровадження послуг жестової мови підвищило доступність правоохоронних послуг для людей з особливими потребами.

Культурна сенситивність відображає необхідність врахування культурного різноманіття українського суспільства в безпековій політиці. Цей принцип передбачає підготовку правоохоронців до роботи в мультикультурному середовищі, врахування культурних особливостей різних громад при плануванні безпекових заходів, протидію злочинам на ґрунті ненависті, розвиток міжкультурного діалогу як інструменту профілактики

конфліктів. Досвід роботи поліції в регіонах з компактним проживанням національних меншин показує важливість культурної компетентності для ефективної правоохоронної діяльності.

Практична реалізація трансформаційних принципів внутрішньої безпекової політики України вимагає переходу від концептуального рівня до конкретних механізмів, інструментів та проєктів, які б забезпечили втілення задекларованих підходів у повсякденну діяльність безпекових структур. Досвід доводить, що навіть найпрогресивніші принципи залишаються декларативними без чіткої операціоналізації та створення дієвих механізмів імплементації. Тому критично важливим є визначення конкретних напрямків реалізації ключових трансформаційних принципів з урахуванням наявних ресурсів, інституційної спроможності та специфіки воєнного часу. Це створює практичну «дорожню карту» трансформації системи внутрішньої безпеки України.

Реалізація принципу людиноцентричності передбачає фундаментальну зміну філософії діяльності правоохоронних органів від каральної до сервісної моделі. Практичним втіленням цього принципу стає створення поліцейських офісів громади в кожному мікрорайоні міст та об'єднаних територіальних громадах. Ці офіси функціонують не як традиційні відділки, а як центри безпекових послуг, де громадяни можуть отримати консультації, подати заяву, вирішити конфліктну ситуацію без формального провадження. Практика пілотних проєктів у Вінниці та Львові показав, що створення 50 таких офісів дозволило збільшити кількість звернень громадян на 40 % при одночасному зниженні кількості скарг на дії поліцейських на 35 %. Важливим елементом людиноцентричності є впровадження обов'язкової оцінки впливу на права людини для всіх нормативних актів та операційних процедур у сфері безпеки. Створення інституту поліцейських омбудсменів на регіональному рівні забезпечує незалежний механізм захисту прав громадян у взаємодії з правоохоронними органами.

Для забезпечення інтегрованості безпекової системи необхідне

створення Національного координаційного центру внутрішньої безпеки, який би об'єднував представників усіх силових відомств, служб екстреної допомоги, органів місцевого самоврядування та критичної інфраструктури. Цей центр має функціонувати в режимі 24/7, забезпечуючи оперативний обмін інформацією та координацію дій у кризових ситуаціях. Технічною основою інтеграції стає Єдина інформаційно-аналітична система внутрішньої безпеки, яка об'єднує бази даних МВС, СБУ, ДСНС, Національної гвардії, прикордонної служби та інших відомств. Впровадження єдиних стандартів обміну даними та протоколів взаємодії дозволяє скоротити час реагування на інциденти з 45 до 15 хвилин. Регулярні міжвідомчі навчання та тренінги, що проводяться щоквартально, забезпечують злагодженість дій різних служб у реальних ситуаціях.

Технологічна трансформація сектору безпеки реалізується через Національну програму цифровізації безпекових служб на 2024–2027 рр. з бюджетом 2,5 млн грн [294]. Ключовими проєктами програми є розгортання інтелектуальної системи відеоспостереження у 50 найбільших містах України з функціями розпізнавання облич, детекції зброї та аналізу поведінкових патернів. Система об'єднує понад 100 тис. камер в єдину мережу з центрами обробки даних у кожному регіоні. Впровадження технологій предиктивної аналітики дозволяє прогнозувати ймовірність скоєння злочинів у конкретних локаціях з точністю до 75 %, що дає можливість оптимізувати патрулювання та превентивну роботу. Мобільний додаток “Безпечна громада” з функціями екстреного виклику, відеофіксації правопорушень та отримання безпекових сповіщень встановили понад 3 млн користувачів.

Розбудова резильєнтності системи внутрішньої безпеки передбачає створення багаторівневої системи резервування критичних функцій. На практиці це означає будівництво захищених командних центрів у кожній області з автономними системами енергопостачання, зв'язку та життєзабезпечення, здатних функціонувати до 30 діб в автономному режимі. Система мобільних командних пунктів на базі спеціально обладнаних

автомобілів забезпечує можливість розгортання координаційного центру в будь-якій точці регіону протягом 2 годин. Створення стратегічних резервів обладнання, пального, засобів зв'язку в захищених сховищах гарантує безперервність функціонування безпекових служб навіть у разі масштабних руйнувань інфраструктури. Програма підготовки 10 тис. резервістів для безпекових структур забезпечує можливість швидкої заміни персоналу в кризових ситуаціях [137, с. 96].

Адаптивність системи безпеки реалізується через впровадження гнучких організаційних структур та процесів. Створення мобільних оперативних груп швидкого реагування, які можуть бути перекинуті у будь-який регіон протягом 6 годин, дозволяє концентрувати ресурси в місцях виникнення загроз. Система ротації персоналу між різними підрозділами та регіонами забезпечує набуття різноманітного досвіду та готовність до роботи в різних умовах. Впровадження квартальних циклів оцінки загроз та коригування операційних планів замість традиційного річного планування дозволяє швидко адаптуватися до змін безпекового середовища. Створення експериментальних підрозділів для тестування нових методів та технологій забезпечує постійну інновацію в секторі безпеки [137, с. 125].

Проактивний підхід до забезпечення безпеки втілюється через розгортання системи раннього попередження про загрози на базі аналізу великих даних. Інтеграція даних з соціальних мереж, систем відеоспостереження, датчиків IoT та інших джерел дозволяє виявляти ознаки підготовки правопорушень на ранніх стадіях. Програма «Безпечний квартал» передбачає регулярні зустрічі поліцейських з мешканцями для обговорення проблем безпеки та спільного планування превентивних заходів. Створення 500 груп «сусідської варти» з понад 10 тис. активних учасників забезпечує додаткові «очі та вуха» для правоохоронних органів. Шкільні офіцери поліції, які працюють у 1000 навчальних закладів, проводять профілактичну роботу з підлітками, запобігаючи їх залученню до протиправної діяльності.

Партисипативність як практичний напрямок реалізується через

створення інституційних механізмів участі громадян у забезпеченні безпеки. Громадські ради при територіальних органах поліції отримують реальні повноваження щодо оцінки діяльності керівників, участі в плануванні роботи, контролю за використанням ресурсів. Програма «Поліцейський – друг громади» передбачає закріплення конкретних офіцерів за мікрорайонами з обов'язковим щомісячним звітуванням перед мешканцями. Волонтерські дружини з понад 20 тис. учасників допомагають у патрулюванні, забезпеченні порядку під час масових заходів, пошуку зниклих осіб.

Забезпечення транспарентності діяльності безпекових структур реалізується через обов'язкове оприлюднення щомісячних звітів про стан безпеки на рівні громад з деталізацією по видах правопорушень, розкриттю, вжитих заходах. Система body cameras для всіх патрульних поліцейських з автоматичним завантаженням записів до хмарного сховища забезпечує об'єктивну фіксацію всіх взаємодій з громадянами. Відкритий портал «Прозора поліція» містить інформацію про бюджети, закупівлі, кадрові призначення, дисциплінарні провадження. Регулярні онлайн-конференції керівників правоохоронних органів з громадськістю проводяться щомісяця з можливістю задати питання в прямому ефірі.

Мультисекторальний підхід реалізується через створення галузевих безпекових рад за участю представників бізнесу, громадянського суспільства, місцевої влади. Грантова програма «Безпечний бізнес» об'єднує близько 5000 підприємств, які інвестують у системи безпеки, обмінюються інформацією про загрози, співфінансують безпекові проєкти у громадах. Соціальні служби, освітні заклади, медичні установи інтегровані в систему раннього виявлення осіб, схильних до протиправної поведінки. Механізм соціального замовлення дозволяє громадським організаціям отримувати фінансування на реалізацію проєктів з профілактики правопорушень, роботи з групами ризику, медіації конфліктів.

Правова визначеність повинна забезпечуватися через прийняття Кодексу внутрішньої безпеки, який систематизував би все законодавство в цій

сфері та усунув суперечності та прогалини. Стандартні операційні процедури для всіх типових ситуацій необхідно розробляти з урахуванням кращих практик та затверджувати на національному рівні.

Ресурсне забезпечення трансформації реалізується через диверсифікацію джерел фінансування. Окрім державного бюджету, залучаються кошти міжнародної технічної допомоги (понад 500 млн євро на 2024–2027 рр.), місцевих бюджетів через програми співфінансування, бізнесу через механізми публічно-приватного партнерства. Централізовані закупівлі обладнання через ProZorro дозволяють економити до 20 % коштів. Програма енергоефективності для об'єктів безпекової інфраструктури знижує операційні витрати на 30 %. Механізм перформанс-контрактів пов'язує фінансування підрозділів з досягненням конкретних результатів.

В узагальненому вигляді практичні напрямки реалізації трансформаційних принципів здійснення внутрішньої безпекової політики візуалізуються наступним чином (рис. 3.2).

Відтак, проведений аналіз сучасних трансформаційних принципів реалізації внутрішньої безпекової політики України та практичних напрямків їх імплементації дозволяє сформулювати комплексні висновки щодо перспектив та умов успішної трансформації в умовах безпрецедентних викликів.

Дослідження показує, що трансформація системи внутрішньої безпеки України відбувається в унікальному контексті одночасного ведення оборонної війни, проведення демократичних реформ та європейської інтеграції. Ця тріада викликів створює як додаткові складності, так і можливості для фундаментальних змін. Війна, будучи трагедією національного масштабу, водночас стала каталізатором прискорення реформ, які в мирний час могли б тривати десятиліттями. Екзистенційна загроза державності змусила подолати інституційний опір змінам та мобілізувала суспільну підтримку трансформацій, які раніше сприймалися скептично.

Рис. 3.2. Практичні напрямки реалізації трансформаційних принципів здійснення внутрішньої безпекової політики

Джерело: складено на підставі [348].

Запропонована система трансформаційних принципів формує цілісну методологічну основу для реформування сектору внутрішньої безпеки. Ці принципи не є механічним переліком побажань, а становлять взаємопов'язану систему, де кожен елемент підсилює та доповнює інші. Людиноцентричність, як базовий принцип, визначає ціннісну основу всіх інших трансформацій, забезпечуючи переорієнтацію системи безпеки на служіння громадянам. Інтегрованість створює організаційні передумови для ефективної реалізації всіх інших принципів через подолання відомчої

розрізненості. Технологічність надає інструменти для практичного втілення таких принципів, як проактивність, транспарентність та evidence-based підхід.

Критично важливим висновком є необхідність комплексного впровадження всіх принципів. Досвід показує, що вибіркова реалізація окремих елементів не дає очікуваного ефекту. Наприклад, впровадження передових технологій без зміни організаційної культури та підходів до роботи з громадянами призводить лише до автоматизації застарілих практик. Аналогічно, підвищення транспарентності без реального залучення громадськості до процесів прийняття рішень перетворюється на формальність. Лише синергія всіх принципів забезпечує якісну трансформацію системи.

Аналіз практичних напрямків реалізації демонструє, що трансформація внутрішньої безпекової політики є не абстрактним процесом, а конкретною програмою дій з вимірюваними результатами. Створення поліцейських офісів громади, розгортання інтелектуальних систем відеоспостереження, впровадження мобільних додатків для взаємодії з громадянами – все це реальні проекти, які вже демонструють позитивні результати в пілотних регіонах. Важливо, що ці практичні кроки не є ізольованими ініціативами, а складають елементи цілісної стратегії трансформації.

Ресурсне забезпечення трансформації залишається одним з ключових викликів. Попередні оцінки показують необхідність інвестицій на рівні 15–20 млрд грн протягом 5 років для повноцінної реалізації всіх запропонованих напрямків. В умовах воєнної економіки та бюджетного дефіциту це видається складним завданням. Однак досвід свідчить, що інноваційні підходи до фінансування – залучення міжнародної допомоги, публічно-приватні партнерства, оптимізація витрат через централізовані закупівлі – дозволяють мобілізувати необхідні ресурси. Більше того, інвестиції в безпеку мають мультиплікативний ефект, створюючи умови для

економічного розвитку та залучення інвестицій.

Людський фактор виявляється критичним для успіху трансформації. Зміна організаційної культури правоохоронних органів від силової до сервісної моделі вимагає не лише перепідготовки персоналу, але й зміни поколінь. Досвід реформи патрульної поліції показав, що залучення нових кадрів з іншими цінностями та підходами дає швидші результати, ніж спроби переформатувати носіїв старої культури. Водночас повна заміна кадрів неможлива й недоцільна – необхідний баланс між збереженням досвіду та впровадженням інновацій [82, с. 67].

Міжнародний контекст трансформації створює додаткові можливості та обмеження. З одного боку, процес європейської інтеграції надає чіткі орієнтири та стандарти для реформ, доступ до експертизи та фінансування. З іншого боку, необхідність відповідати численним вимогам та стандартам може створювати додаткове навантаження на і так перевантажену систему. Ключовим є розуміння, що європейські стандарти – це не зовнішні вимоги, а інструменти підвищення ефективності власної системи безпеки.

Суспільна підтримка трансформації є необхідною умовою її успіху. Соціологічні дослідження свідчать, що громадяни готові підтримати реформи, які приносять відчутні результати в їхньому повсякденному житті. Створення безпечного середовища у громадах, швидке та професійне реагування на виклики поліції, прозорість та підзвітність правоохоронних органів – це ті зміни, які формують довіру та підтримку. Водночас, будь-які прояви корупції, непрофесіоналізму чи зловживань миттєво руйнують крихку довіру, що вимагає постійної уваги до якості роботи на всіх рівнях.

Воєнний контекст трансформації створює парадоксальну ситуацію. З одного боку, війна ускладнює проведення реформ через обмеженість ресурсів, необхідність концентрації на обороні, режимні обмеження. З іншого боку, саме війна створює «вікно можливостей» для фундаментальних змін, які в мирний час зустріли б потужний опір. Суспільство, мобілізоване перед обличчям зовнішньої загрози, готове

підтримати радикальні зміни, якщо вони сприймаються як необхідні для перемоги та виживання держави.

Довгострокова перспектива трансформації внутрішньої безпекової політики України пов'язана з формуванням принципово нової моделі безпеки, адаптованої до реалій ХХІ ст. Ця модель має поєднувати кращі світові практики з національними особливостями, технологічні інновації з людським виміром, ефективність з демократичним контролем. Успішна реалізація запропонованих принципів та практичних напрямків створить основу для побудови системи внутрішньої безпеки, яка не лише забезпечить захист від актуальних загроз, але й стане конкурентною перевагою України в постконфліктний період.

Ключовим висновком є розуміння того, що трансформація внутрішньої безпекової політики – це не одноразовий проєкт, а постійний процес адаптації до змінюваних умов. Запропоновані принципи та механізми створюють рамку для цієї адаптації, але їх конкретне наповнення має постійно еволюціонувати відповідно до нових викликів та можливостей. Створення культури постійного вдосконалення, готовності до змін, відкритості до інновацій є найважливішим результатом трансформації.

Таким чином, сучасні трансформаційні принципи реалізації внутрішньої безпекової політики України формують комплексну методологію переходу від пострадянської моделі правоохоронної системи до сучасної демократичної системи забезпечення безпеки громадян. Їх успішна імплементація вимагає політичної волі, суспільної підтримки, адекватних ресурсів та послідовності в реалізації. Водночас, вже перші кроки трансформації демонструють її можливість та необхідність навіть в умовах війни. Створення ефективної, демократичної, орієнтованої на громадян системи внутрішньої безпеки є не лише вимогою європейської інтеграції, але й необхідною умовою побудови успішної української держави, здатної забезпечити безпеку та добробут своїх громадян в складному та динамічному світі ХХІ ст.

3.2. Особливості формування та реалізації внутрішньої безпекової політики України

Внутрішня безпекова політика України спрямована на забезпечення правопорядку, реагування на надзвичайні ситуації, захист національних інтересів, боротьбу з тероризмом, корупцією та організованою злочинністю, а також на зміцнення обороноздатності держави. Реалізація цієї політики має низку особливостей, які зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками.

Унікальність процесів, що відбуваються в Україні, спонукає шукати вирішення проблем внутрішньої безпеки в комплексному використанні політичних, інституційних, економічних, нормативно-правових, інформаційних механізмів, що сприятиме досягненню взаємної відповідальності особистості, суспільства і держави за стан соціального клімату в країні та забезпечення стабільності суспільних відносин на користь створення необхідних передумов для подальшого розвитку.

При розробленні внутрішньої безпекової політики важливо розуміти, що її зміст і стратегічне бачення не повинні обмежуватися виключно питаннями правоохоронної діяльності. Вона стане дійсно ефективним інструментом державної політики лише за умови, що в ній буде комплексно визначено завдання безпеки в різних сферах суспільного життя, вирішення яких має ключове значення для загального рівня внутрішньої безпеки.

У нинішніх умовах глибоких трансформацій особливо важливо усвідомлювати обмеженість вузького підходу до формування системи внутрішньої безпеки, коли окремі підсистеми суспільства, набуваючи певної автономії, втрачають цілісність і діють у різних напрямках, що ускладнює досягнення загальнонаціональних цілей розвитку. Такий розрив між підсистемами послаблює здатність суспільства ефективно реагувати на сучасні виклики та загрози. Водночас потенціал конкретного суспільства щодо встановлення належного ступеня впорядкованості та гармонізації взаємодії

всіх його складових значною мірою визначає можливості підтримання сталого та оптимального рівня внутрішньої безпеки.

Відповідно проблематику внутрішньої безпеки необхідно розглядати у ширшому соціальному-правовому контексті, забезпечуючи тісний взаємозв'язок із заходами безпеки в економічній, політичній, соціальній, інформаційній, духовній та інших сферах.

Відтак, внутрішня безпека постає як багатогранне й міжгалузеве явище, яке охоплює широкий спектр суспільних відносин, включаючи різні об'єкти, властивості та критерії оцінки. Вона потребує комплексного підходу, де превалюють системність, узгодженість дій та стратегічна орієнтація на довгостроковий розвиток і зміцнення стійкості суспільства до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Функціонування суспільства відбувається під впливом протилежно спрямованих тенденцій, які, поряд із зовнішніми впливами, що вимагають адаптації системи, обумовлені також початковою внутрішньою суперечливістю, властивою громадському організму. Виходячи з основних ідей теорії синергетики, можна стверджувати, що суспільство є складною самоорганізованою нерівноважною системою відкритого типу, стабільність якої забезпечується сукупністю внутрішніх підтримувальних механізмів [25, с. 143].

У цілому розвиток системи внутрішньої безпеки в сучасних умовах має бути орієнтований на досягнення стратегічної мети: запобігання, нейтралізацію та мінімізацію загроз безпеці особи, суспільства та держави; забезпечення надійного захисту ключових об'єктів від злочинних посягань; ефективну ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій і швидке відновлення стабільних умов для життєдіяльності громадян, функціонування органів влади й інфраструктурних систем.

Гарантування внутрішньої безпеки суспільства та держави базується на комплексному протистоянні різним формам загроз, що можуть впливати на їхню стабільність. На сучасному надскладному етапі для української

державності та незалежності одним із найважливіших імперативів став підхід до стану захищеності не тільки з точки зору протистояння впливу реальних та потенційних викликів та загроз, а й з позиції ефективності управлінських процесів, що створюють умови захисту від цих загроз та сприяють задоволенню інтересів громадян, суспільства і держави в цілому. Рівень такої безпеки визначається розвиненістю державних і суспільних інститутів, ефективністю правової системи, формуванням громадянської свідомості, а також можливістю законодавчими методами захищати права та свободи всіх соціальних груп [6, с. 38].

Внутрішня безпека зосереджується на аналізі суспільних процесів і явищ, що пов'язані з усуненням загроз та інших дестабілізуючих факторів всередині країни. Її забезпечення є ключовим завданням держави, що проявляється у підтримці стабільності державних і недержавних інституцій, дотриманні соціально-правових норм та захисті громадян.

Внутрішня безпека виступає одночасно умовою і результатом державного управління. У такій інтерпретації забезпечення безпеки передбачає необхідність максимальної мобілізації державою та суспільством основних соціальних ресурсів, високого ступеню координації та демократизації діяльності структур виконавчої, законодавчої та судової влади.

Функції гарантування внутрішньої безпеки покладаються на органи державної влади, військові формування та правоохоронні структури, які діють у межах своїх повноважень. Досягнення цього завдання можливе лише через узгоджену державну політику у сфері внутрішньої безпеки, впровадження своєчасних превентивних і відновлювальних заходів.

У цьому контексті система внутрішньої безпеки України охоплює сукупність державних органів та установ, які реалізують свої повноваження через відповідні механізми та засоби, спрямовані на захист інтересів держави, прав і свобод громадян, а також ключових суспільних цінностей від внутрішніх загроз і злочинних посягань.

Вважаємо за доцільне акцентувати на необхідності системного підходу до реалізації внутрішньої безпекової політики України, що забезпечуватиме її цілісне сприйняття і зв'язок із суміжними сферами життєдіяльності суспільства, які відіграватимуть в даному випадку роль функціональних регуляторів.

Згідно із Законом України «Про національну безпеку України» [275] та положеннями Стратегії національної безпеки [291], до сектору безпеки та оборони відносять центральні органи виконавчої влади, що здійснюють діяльність у сферах громадської безпеки, правопорядку, цивільного захисту, охорони прав і свобод громадян, міграційної політики та контролю державного кордону. Зокрема, до таких структур входять Національна гвардія України [208], Національна поліція України [209], Державна прикордонна служба України [77], Державна міграційна служба [206] та Державна служба України з надзвичайних ситуацій [264], діяльність яких координується Міністерством внутрішніх справ України (МВС) [265].

Міністерство внутрішніх справ України є ключовим органом виконавчої влади, який відповідає за розробку та реалізацію державної політики у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. Діяльність МВС спрямована на захист конституційного ладу, прав і свобод громадян, підтримку правопорядку та ефективне реагування на загрози безпеці держави. МВС України виконує критично важливі функції у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. Його завдання охоплюють широкий спектр заходів – від боротьби зі злочинністю до реагування на надзвичайні ситуації та захисту державного кордону [265].

У сучасних умовах важливо продовжувати реформування системи внутрішньої безпеки, посилювати міжнародну співпрацю та впроваджувати сучасні технології для підвищення ефективності діяльності МВС, що завдяки комплексному підходу до реалізації безпекової політики може гарантувати стабільність, правопорядок та захист прав громадян в Україні.

Ключова роль МВС полягає у створенні умов для формування

безпечного життєвого простору в країні, а також у розбудові ефективної системи внутрішньої безпеки, що є важливим фактором у протидії збройній агресії з боку рф.

У сучасних умовах, з урахуванням повномасштабного вторгнення та складної внутрішньополітичної ситуації, функції та завдання МВС набули особливої значущості (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Узагальнена система функцій та завдань МВС в контексті реалізації державної політики у сфері забезпечення внутрішньої безпеки

<i>Основні функції МВС</i>		<i>Завдання МВС</i>	
Розробка та реалізація державної політики у сфері внутрішньої безпеки	- формування стратегічних напрямів внутрішньої безпекової політики; - забезпечення інтеграції національної безпекової політики з міжнародними стандартами; - координація діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення громадської безпеки	Зміцнення правоохоронної системи	- оптимізація структури Національної поліції України; - підвищення професійного рівня правоохоронців; - впровадження програм міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю
Забезпечення публічного порядку та громадської безпеки	- контроль за дотриманням правопорядку в містах і населених пунктах; - запобігання та протидія масовим заворушенням; - патрулювання громадських місць та забезпечення безпеки під час масових заходів	Реалізація програм із підвищення рівня громадської безпеки	- запровадження концепції «Безпечне місто» та «Безпечна громада»; - забезпечення відеоспостереження на вулицях та у громадських місцях; - розвиток інституту шерифів у сільській місцевості
Боротьба зі злочинністю та корупцією	- організація та проведення оперативно-розшукової діяльності; - протидія організованій злочинності, наркоторгівлі та тероризму; - виявлення та ліквідація корупційних схем у правоохоронних органах і державному управлінні	Підвищення рівня підготовки особового складу	- запровадження сучасних навчальних програм для поліцейських; - посилення фізичної, психологічної та тактичної підготовки правоохоронців; - розширення програм міжнародних стажувань

Цивільний захист і реагування на надзвичайні ситуації	- організація заходів із запобігання та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; - забезпечення ефективного функціонування Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС); - проведення рятувальних та евакуаційних заходів у разі природних і техногенних катастроф	Покращення реагування на надзвичайні ситуації	- розвиток системи раннього попередження про надзвичайні ситуації; - зміцнення матеріально-технічної бази ДСНС; - підготовка населення до дій у разі надзвичайних подій
Міграційна політика та захист державного кордону	- регулювання процесів міграції та інтеграція біженців у суспільство; - контроль за в'їздом та виїздом іноземців; - забезпечення безпеки на державному кордоні у взаємодії з Державною прикордонною службою України	Забезпечення ефективної міграційної політики	- посилення контролю за нелегальною міграцією; - оптимізація системи реєстрації та видачі документів; - захист прав біженців та внутрішньо переміщених осіб
Охорона прав і свобод громадян	- захист населення від незаконних посягань на життя, здоров'я, майно; - контроль за дотриманням прав людини в діяльності правоохоронних органів; - забезпечення доступу громадян до правової допомоги	Боротьба з кіберзлочинністю	- створення кіберпідрозділів у структурі МВС; - посилення контролю за цифровими загрозами та кібератаками; - впровадження нових технологічних методів для ідентифікації кіберзлочинців
Впровадження сучасних технологій у сфері внутрішньої безпеки	- розвиток та впровадження «Системи безпечного міста»; - вдосконалення електронного документообігу в правоохоронних органах; - використання біометричних технологій для ідентифікації осіб	Зміцнення міжнародної співпраці	- розширення співпраці з НАТО та ЄС у сфері безпеки; - обмін досвідом з іноземними партнерами; - участь у міжнародних миротворчих місіях

Джерело: складено на підставі [265].

Усі вищевказані положення охоплюють широкий спектр діяльності – від забезпечення правопорядку та боротьби зі злочинністю, цивільного захисту населення і реагування на надзвичайні ситуації, до розробки та реалізації державної політики у сфері внутрішньої безпеки.

Внутрішня безпекова політика базується на практичних засадах реалізації системи державних заходів, стратегій і механізмів, що забезпечують підтримання громадського порядку, боротьбу із злочинністю, протидію корупції, захист прав і свобод громадян, запобігання соціальній напрузі, а також посилення довіри до інституцій державної влади. Вона базується на правових нормах, стратегічному плануванні, інституційній спроможності та активному залученні громадянського суспільства [337].

Виходячи з цього твердження, до основних завдань внутрішньої безпекової політики України відносяться:

- забезпечення громадського порядку та громадської безпеки;
- запобігання та протидія злочинності;
- боротьба з корупцією на всіх рівнях влади;
- профілактика соціальних конфліктів та зменшення соціальної напруги;
- забезпечення прав і свобод громадян;
- розвиток інституцій громадянського суспільства;
- створення ефективної системи кризового реагування.

На нашу думку, для комплексного вирішення зазначених вище завдань, необхідно провадити наступні заходи:

1. Якісну модернізацію нормативно-правової бази шляхом приведення її у відповідність до реалій сьогодення, ліквідації прогалин, усунення суперечностей і правових колізій.
2. Подальше реформування та оптимізацію організаційно-структурної побудови правоохоронних органів для підвищення їхньої ефективності.
3. Створення сучасної, надійної системи інформаційного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ.
4. Зміцнення дисципліни, підвищення рівня законності у роботі

правоохоронних структур, удосконалення координації та взаємодії між різними підрозділами, як у межах відомств, так і на міжвідомчому рівні, а також розвитку міжнародного співробітництва.

5. Належне технічне забезпечення правоохоронних органів сучасними видами озброєння, засобами індивідуального захисту, спеціальними засобами, оперативною, криміналістичною та інформаційною технікою, системами зв'язку, комп'ютерною технікою, транспортом, обмундируванням і спорядженням.

6. Підвищення рівня соціального захисту працівників правоохоронних органів, забезпечення належних правових, матеріальних і морально-психологічних умов служби, створення додаткових гарантій для самих співробітників і членів їхніх сімей, а також підвищення престижу правоохоронної служби, у тому числі шляхом активнішого залучення страхових механізмів і благодійних програм.

7. Формування позитивного іміджу правоохоронної системи у громадській свідомості, відновлення довіри громадян до правоохоронних органів через підвищення прозорості їх діяльності та ефективності реагування на виклики суспільства.

Одним із ключових напрямів внутрішньої безпекової політики є гарантування стабільного громадського порядку та громадської безпеки. Це завдання охоплює широкий спектр заходів, спрямованих на створення безпечного середовища для життя та діяльності громадян, збереження суспільного спокою, протидію злочинним проявам та зниження рівня насильства в суспільстві.

Забезпечення громадського порядку передбачає підвищення ефективності діяльності Національної поліції та інших правоохоронних органів, застосування сучасних технологій для моніторингу ситуації у громадських місцях, розвиток системи швидкого реагування на порушення порядку, підвищення правової обізнаності населення щодо прав та обов'язків громадян.

Попередження злочинності, як найбільш продуктивний засіб підтримання правопорядку та забезпечення безпеки громадян, – це не тільки нейтралізація та мінімізація негативних обставин, а й стимулювання позитивних процесів соціального життя суспільства. Превентивні засоби боротьби зі злочинністю є найбільш ефективними й за економічними параметрами, оскільки дозволяють вирішувати низку завдань шляхом формування, насамперед, системи заходів дієвої соціальної профілактики та виховання законодавчої культури, що реалізуються державою з метою послідовного покращення умов життя населення.

У свою чергу особливості практики забезпечення громадської безпеки полягають у забезпеченні безпеки масових заходів, об'єктів критичної інфраструктури, громадського транспорту; протидії терористичним загрозам і диверсійній діяльності; зміцненні взаємодії між правоохоронними органами та місцевими громадами; створенні превентивних програм, спрямованих на профілактику правопорушень.

У цьому сенсі роль внутрішньої безпекової політики зводиться до сприяння правопорядку через підтримання громадського спокою в умовах війни, протидії дискримінації, захисту вразливих груп населення, зниження рівня злочинності шляхом раннього виявлення загроз.

Ефективна реалізація політики громадського порядку і безпеки є запорукою соціальної стабільності, формує довіру до влади, підвищує рівень суспільного добробуту та сприяє збереженню демократичного правопорядку.

Військовий стан та сучасні кризові умови суттєво ускладнили забезпечення правопорядку. Так, за даними МВС, у 2023 р. кількість тяжких злочинів зросла на 15 % порівняно з довоєнним періодом через економічну кризу та соціальну напругу. Масовий рух внутрішньо переміщених осіб (понад 4 млн осіб станом на 2024 р.) створив додаткове навантаження на правоохоронні органи. Диверсії, незаконний обіг зброї та мінування територій ускладнюють підтримання порядку, особливо в прифронтових регіонах [232].

Орієнтирами для розробки та реалізації комплексних програм зі

стабілізації ситуації у сфері громадської безпеки мають бути:

- орієнтація всіх заходів на забезпечення реального досягнення кінцевих цілей планованої діяльності;
- підпорядкованість тактичних заходів загальної стратегії запланованій діяльності;
- спрямованість заходів на середньострокову та довгострокову перспективу;
- повноцінне поєднання територіального (регіонального) підходу з міжгалузевим, оскільки вирішення основної маси проблем в регіонах, що розглядається, виходить як за межі компетенції конкретних відомств, так і за межі існуючих територіальних утворень;
- узгодження намічених цілей з обсягом та структурою ресурсів, необхідних для їх досягнення;
- врахування зовнішніх факторів, що впливають на стан внутрішньої безпеки.

В умовах зростаючих викликів внутрішня безпекова політика України має орієнтуватися на системний і комплексний підхід до проблем попередження, реагування та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (НС).

Надзвичайна ситуація – це порушення нормальних умов життєдіяльності людей на певній території внаслідок аварій, катастроф, стихійних лих або інших небезпечних подій, що призводять до значних матеріальних збитків або людських жертв.

На законодавчому рівні сфера внутрішньої безпеки та надзвичайних ситуацій регулюється низкою нормативно-правових актів, а саме: Конституцією України [244], яка закріплює право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, Кодексом цивільного захисту України [135], який визначає основи державної політики у сфері цивільного захисту, законами України «Про Національну поліцію» [276], «Про правовий режим надзвичайного стану» [283], Положенням «Про Державну службу України з надзвичайних ситуацій» [264], які створюють законодавчу базу для організації

відповідних заходів. Також діють Стратегії, Концепції та Програми розвитку системи цивільного захисту, що адаптують українське законодавство до стандартів ЄС та міжнародних вимог.

В Україні питання попередження та ліквідації надзвичайних ситуацій на сьогодні є одним із пріоритетних напрямів державної політики у сфері внутрішньої безпеки. Це зумовлено комплексом об'єктивних викликів, серед яких тривалий військовий конфлікт, численні техногенні аварії, природні катастрофи, зокрема повені та лісові пожежі, а також глобальні пандемії, що продемонстрували вразливість окремих елементів національної безпекової системи.

Так, у 2023 р. відбулося суттєве зростання кількості надзвичайних ситуацій порівняно з попереднім роком: загальний приріст становив 65,2 %. Особливо помітно зросла кількість техногенних надзвичайних ситуацій – на 45,5 %, в той час як чисельність надзвичайних ситуацій природного характеру зросла майже удвічі [109]. Водночас, якщо розглядати п'ятирічну динаміку, то кількість надзвичайних ситуацій у 2023 р. залишається на відносно низькому рівні й входить до числа найменших показників, зафіксованих із 1997 р.

За характером подій спостерігалось зростання випадків медико-біологічних надзвичайних ситуацій більш ніж у два рази, у стільки ж – кількість пожеж у природних екосистемах. Також суттєво збільшилися аварії в системах життєзабезпечення – на 60 %, транспортні НС – на 50 % та метеорологічні – на 25 %. Водночас на 5 % зменшилась кількість техногенних надзвичайних ситуацій, пов'язаних із пожежами [109].

У 2023 р. також зафіксовано зростання кількості загиблих унаслідок надзвичайних ситуацій на 32,5 %, а кількість постраждалих зросла майже у 7 разів. Така динаміка пояснюється зростанням частки загиблих у результаті пожеж, вибухів, раптового руйнування будівель та споруд, а також внаслідок катастрофічної події – підриву росією Каховської гідроелектростанції.

Протягом 2023 р. підрозділи ДСНС здійснили 404 368 оперативних виїздів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, реагування на

небезпечні події та гасіння пожеж, у результаті чого вдалося врятувати життя 5 555 громадянам. У ході цих заходів було ліквідовано 67 934 пожежі, збережено від знищення полум'ям 19 549 будівель і споруд, а також 1651 одиницю техніки.

З метою підтримки базових умов для забезпечення безпеки і виживання населення в умовах суттєвого зниження температури, а також у випадках перебоїв з енергопостачанням, у межах системи ДСНС було підготовлено 1 258 пунктів незламності. Упродовж 2023 р. в цих пунктах допомогу отримали понад 240 300 осіб.

У 2024 р. головна увага діяльності ДСНС була зосереджена на подоланні наслідків збройної агресії росії проти України та наданні всебічної допомоги населенню. Рятувальники активно працювали над ліквідацією пожеж, проведенням розбору завалів зруйнованих споруд, евакуацією та порятунком людей. Значні зусилля були також спрямовані на забезпечення належних умов життєдіяльності для громадян у кризових умовах та реалізацію комплексу заходів у сфері протимінної діяльності [253, с. 47].

У цих умовах ефективна внутрішня безпекова політика повинна не лише реагувати на наявні загрози, але й випереджати їх шляхом створення превентивних, адаптивних і стійких механізмів управління. Такі механізми мають ґрунтуватися на комплексному підході до ідентифікації та аналізу ризиків, інтеграції міжгалузевих політик, координації між державними структурами різних рівнів та впровадженні сучасних технологій моніторингу і раннього попередження.

Один із ключових векторів у побудові дієвої системи безпеки – це підвищення стійкості як інституційної, так і громадської. Йдеться про здатність держави та суспільства оперативно реагувати на кризи, ефективно використовувати наявні ресурси, підтримувати соціальну згуртованість і довіру навіть у найбільш складних обставинах.

У цьому контексті важливо, щоб органи державної влади були спроможними до оперативного прийняття рішень, координували зусилля між

собою, а також взаємодіяли з неурядовими структурами та громадськістю. Залучення громадян до процесів забезпечення безпеки стає не лише бажаним, але й необхідним елементом стратегії сталого розвитку, адже саме громадяни найкраще обізнані з локальними умовами та можуть виступати як активні учасники превентивних і кризових заходів.

Реалізація такої політики можлива лише за умов тісної взаємодії всіх зацікавлених сторін – держави, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Лише консолідація зусиль на всіх рівнях забезпечить створення системи, здатної не тільки протидіяти наявним загрозам, а й адаптуватися до нових ризиків, які виникають внаслідок глобальних трансформацій. Спільна робота у напрямі безпеки сприятиме формуванню цілісної, гнучкої та надійної моделі національної стійкості, здатної забезпечити захист життя, прав і свобод громадян, а також збереження стратегічної спроможності держави у довгостроковій перспективі.

Національні інтереси України у внутрішній політиці полягають у забезпеченні демократичного розвитку, територіальної цілісності, стабільного функціонування державних інституцій, соціального добробуту населення та безпеки кожного громадянина. У цьому контексті набуває особливого значення розбудова ефективної системи публічного управління, зміцнення державного контролю над ключовими сферами безпеки, протидія сепаратизму та екстремізму, забезпечення економічної стабільності як елементу безпеки.

Слід зазначити, що основні напрями реалізації внутрішньої безпекової політики щодо захисту національних інтересів полягають у правовому забезпеченні, а саме вдосконаленні законодавчої бази, що регламентує діяльність у сфері внутрішньої безпеки, інституційній спроможності в питаннях підвищення ефективності правоохоронних і судових органів, інформаційній безпеці з огляду на необхідність протидіяти фейковій інформації, кібератакам та деструктивній пропаганді, соціальній стабільності, що сприяє розвитку політиці зайнятості, підтримці вразливих верств населення, забезпеченню доступу до якісної освіти та охорони здоров'я,

публічній комунікації, формуванню прозорих і відкритих механізмів взаємодії між державою і громадянським суспільством, а також регіональній безпеці, зміцненні місцевого самоврядування, розвитку територіальних громад, боротьбі з локальними загрозами.

З 2014 р. Україна стикається з безпрецедентними викликами, пов'язаними з військовою агресією РФ та окупацією частини своїх територій. Це вимагає адаптації стратегії національної безпеки до умов гібридної війни, зокрема посилення кібербезпеки, інформаційної протидії, контррозвідки та територіальної оборони.

У цих умовах особливої ваги набуває питання кібербезпеки. Україна регулярно зазнає кібератаки на державні установи, критичну інфраструктуру та фінансовий сектор. Зростання кіберзагроз, що охоплюють усі сфери життєдіяльності, а також постійне вдосконалення методів їх реалізації вимагають перегляду підходів до їхнього виявлення та нейтралізації. Критично важливим стає оперативне виявлення вразливостей і кіберінцидентів, швидке реагування на них та своєчасне інформування про загрози для зменшення потенційних збитків.

На думку експертів, 2022 р. можна вважати початком першої світової кібервійни. Це – період безпрецедентного загострення кіберзагроз, що охопили не лише державний сектор, а й ключові сфери економіки України.

Протягом цього періоду кількість кібератак зросла у 3,5 рази порівняно з попереднім роком. За офіційними даними, Служба безпеки України у 2022 р. заблокувала понад 4,5 тис. кібератак, а Держспецзв'язку зафіксувало близько 7 тис. кіберінцидентів. Інтенсивність атак постійно зростає, а їхні методи стають дедалі складнішими. Так, лише у грудні 2022 р. Держспецзв'язку відбило майже 400 масштабних DDoS-атак, зафіксувало понад 170 тис. спроб використання вразливостей, тисячі заражень та сотні спроб сканування систем [131, с. 112].

Показово, що за кількістю кібератак у 2022 р., у Рейтингу найбільш атакованих хакерами країн світу Україна посіла друге місце у світі після США.

Окрім атак на державні органи та їхні IT-мережі, значна кількість кібератак спрямована на український бізнес. Основними цілями є установи, які забезпечують стабільність і життєздатність країни, зокрема фінансовий сектор, логістичні компанії, критично важлива інфраструктура, енергетична галузь та засоби масової інформації [131, с. 141].

Згідно з річним звітом Microsoft за 2022 р., найбільш атакованими сферами в Україні стали: 27 % – державні установи, 10 % – IT-галузь, 9 % – медіа, 8 % – енергетичний сектор, 7 % – транспорт, 7 % – телекомунікації, 5 % – фінанси, 3 % – ритейл та ін. (рис. 3.3).

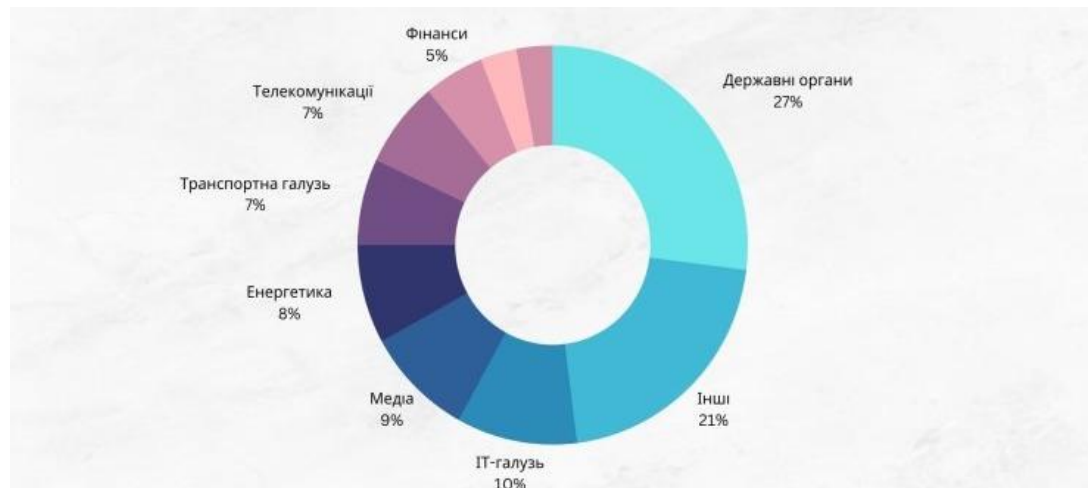

Рис. 3.3. Динаміка кібератак за ключовими сферами в Україні
Джерело: складено на підставі [131, с. 249].

Динамічний розвиток цифрових технологій обумовлює необхідність створення більш ефективної та гнучкої національної системи кібербезпеки, здатної своєчасно адаптуватися до змін у безпековому середовищі. Це дозволить гарантувати громадянам України безпечне користування національним сегментом кіберпростору та сприятиме цифровізації всіх сфер суспільного життя.

Для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку в цифровій реальності Україна повинна бути готовою ефективно протидіяти

деструктивним діям у кіберпросторі. Це потребує зміцнення кіберстійкості на всіх рівнях, посилення координації між відповідальними органами та формування системи кібербезпеки, заснованої на принципах довіри та взаємодії.

В умовах таких викликів ухвалена нова Стратегія кібербезпеки України [329], яка визначає ключові національні пріоритети у сфері кібербезпеки, оцінює існуючі та потенційні кіберзагрози, а також окреслює основні цілі та завдання, спрямовані на створення безпечного кіберпростору, є вкрай актуальною. Реалізація цієї стратегії сприятиме ефективному використанню цифрових ресурсів в інтересах громадян, суспільства та держави.

Документ базується на положеннях Конституції України [144], чинних законів «Про національну безпеку України» [275] та «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» [281], а також міжнародних зобов'язань України, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [140] і Конвенції про кіберзлочинність [141].

В умовах збройної агресії проти України найбільшої актуалізації набуває захист стратегічних об'єктів і критичної інфраструктури, виявлення та нейтралізація диверсійно-розвідувальних груп, мобілізація населення та ресурсів, впровадження механізмів військово-цивільного співробітництва та підтримка морально-психологічного клімату в суспільстві.

Згідно з державними пріоритетами ключовими складовими національних інтересів України у сфері внутрішньої безпеки є захист громадян, суспільства та держави від терористичних загроз, у тому числі міжнародного характеру, а також реагування на надзвичайні ситуації природного й техногенного походження та їхні наслідки. В умовах воєнного стану до них додається протидія загрозам, які виникають унаслідок збройної агресії.

Наголосимо, що основними завданнями у сфері протидії злочинності вважаються виявлення, усунення та попередження чинників, що сприяють виникненню злочинності, посилення ролі держави як гаранта безпеки

громадян і суспільства через створення належного правового забезпечення та дієвих механізмів його реалізації, удосконалення діяльності правоохоронних органів, зокрема структур, які борються з організованою злочинністю та тероризмом, шляхом формування умов для їх ефективної роботи, активізація діяльності державних інституцій у межах їхніх повноважень у сфері запобігання правопорушенням та розширення міжнародної співпраці в правоохоронній сфері, особливо з державами-партнерами, з метою ефективної протидії транснаціональній злочинності.

Правові засади боротьби з тероризмом становлять Конституція України [144], Кримінальний кодекс України [154], Закон України «Про боротьбу з тероризмом» [255], Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом [99], Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом (1997 р.) [191], Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [192], інші міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, а також інші нормативно-правові акти, що приймаються на виконання законів України.

Законодавство України у сфері боротьби з тероризмом встановлює правові та організаційні засади протидії цьому небезпечному явищу з метою забезпечення захисту особи, суспільства та держави. Воно спрямовано на виявлення й усунення факторів, які сприяють виникненню терористичних загроз, а також регламентує функції та обов'язки органів виконавчої влади, громадських об'єднань, установ, посадових осіб і громадян. Крім того, передбачає механізми взаємодії між цими суб'єктами, а також гарантії правового й соціального захисту осіб, залучених до заходів з протидії тероризму [255].

Беручи до уваги значні фінансові та інституційні ресурси, що виділяються урядами багатьох країн на протидію тероризму, особливо важливим є систематичний аналіз й узагальнення наявної інформації для глибшого розуміння його різних аспектів.

Одним із ключових інструментів дослідження глобального впливу тероризму є Глобальний індекс тероризму (GTI), який розробляється Інститутом економіки та миру (IEP) на основі даних з Terrorism Tracker та інших авторитетних джерел. Цей індекс має на меті сприяти конструктивній практичній дискусії щодо майбутніх викликів тероризму та визначення необхідних політичних заходів у відповідь.

GTI являє комплексне дослідження, що охоплює 163 країни й майже все населення світу (99,7 %), оцінюючи кожну країну за шкалою від 0 (відсутність терористичного впливу) до 10 (максимальний вплив тероризму). Одним із основних завдань цього індексу є моніторинг динаміки терористичної загрози у світі та виявлення глобальних і регіональних тенденцій [323, с. 110].

За даними GTI 2024 р., показник України становить 1,686 одиниць, що свідчить про зниження терористичної загрози у порівнянні з попередніми періодами. Наприклад, у рейтингу за 2018 р. (на основі даних за 2017 р.) Україна займала 21-е місце серед 163 країн із індексом 6,048, що відповідало рівню «високої» терористичної небезпеки [323, с. 114].

Наразі Україна демонструє стійку тенденцію до зниження рівня терористичної активності та поліпшення безпекової ситуації, що свідчить про ефективність здійснюваних заходів на національному та міжнародному рівнях, завдяки посиленню заходів національної безпеки та контртерористичних стратегій, підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів та спецслужб, активній міжнародній підтримки у сфері безпеки та зростанню координації з міжнародними організаціями у боротьбі з тероризмом.

Дослідження кола основних завдань внутрішньої безпекової політики України доводить, що її ефективна реалізація відіграє ключову роль у боротьбі з корупцією, яка є не лише внутрішньою, а й міжнародною вимогою, особливо в контексті євроінтеграції. Прогрес у реформах, цифровізації та діяльності антикорупційних органів свідчить про потенціал для змін, однак системні проблеми, зокрема в судовій системі, та воєнні виклики гальмують очікувані

результати.

Корупція є системною проблемою, що послаблює державні інституції, знижує ефективність використання ресурсів і підриває довіру до влади. В Україні вона історично пов'язана з концентрацією політичної та економічної влади в руках еліт, що ускладнює реформи. У воєнний час корупція становить додаткову загрозу, оскільки може перешкоджати розподілу гуманітарної допомоги, закупівлі озброєння та відновленню інфраструктури.

Слід наголосити, що в останні роки боротьба з корупцією стала одним із пріоритетних напрямів державної політики України. Відбулася масштабна реформа антикорупційного законодавства, в рамках якої було створено низку спеціалізованих інституцій, покликаних забезпечити системний підхід до запобігання і протидії корупційним проявам. Серед них – Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) та Вищий антикорупційний суд України (ВАСУ).

Теоретичною основою впровадження антикорупційних заходів є принципи правопорядку, доброчесності та прозорості, закріплені в Конвенції ООН проти корупції [139], яка ратифікована Україною у 2009 р. Боротьба з корупцією регулюється Законом України «Про запобігання корупції» [262], Антикорупційною стратегією на 2021–2025 роки [264] та іншими нормативно-правовими актами. У 2022 р. Верховна Рада України затвердила стратегію, яка передбачає комплексний підхід до зменшення корупції, включаючи прозорість, підзвітність і цифровізацію. Водночас НАЗК розробило проєкт закону для вдосконалення механізмів запобігання корупції, зокрема підвищення стандартів доброчесності посадовців.

Крім того, впроваджено низку важливих інструментів прозорості й підзвітності: функціонують електронні реєстри публічних декларацій посадовців, реєстри осіб, викритих у корупційних правопорушеннях, а також запроваджено відкриту систему електронних державних закупівель, що сприяє підвищенню рівня довіри громадськості та міжнародних партнерів до

процесів управління державними ресурсами.

Водночас подальший розвиток антикорупційної політики вимагає посилення інституційної спроможності відповідних органів, удосконалення механізмів превенції корупції та активної участі громадянського суспільства у процесах моніторингу й контролю.

Так, у рейтингу за Індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index, CPI), що щорічно публікується організацією Transparency International, Україна у 2023 р. отримала 36 балів зі 100, посівши 104 місце серед 180 країн, що є покращенням на 3 бали порівняно з попереднім роком [362].

У 2024 р. Україна отримала 35 балів зі 100 можливих та посіла 105-те місце серед 180 країн світу [362]. Відповідний показник має також Сербія, тоді як Домініканська Республіка випереджає Україну на один бал. Натомість країни, такі як Алжир, Бразилія, Малаві, Непал, Нігер, Таїланд і Туреччина, набрали на один бал менше.

Після зростання показників на 3 бали у 2023 р., цьогорічні результати свідчать про уповільнення темпів позитивних змін у сфері антикорупційної політики. Незважаючи на те, що основними драйверами змін залишаються реформи, орієнтовані на процеси європейської інтеграції та виконання міжнародних зобов'язань, спостерігається зростання формального підходу до реалізації антикорупційних заходів і відсутність належної якості втілення розпочатих перетворень.

Втрата позицій в Індексі сприйняття корупції у 2024 р. демонструє недостатність суто програмного виконання взятих Україною зобов'язань без реального зміцнення інституційної спроможності. Це вимагає комплексного перегляду існуючих підходів до управління державними процесами та формування довгострокової стратегії протидії корупції, орієнтованої на досягнення практичних результатів.

Показники CPI мають бути розцінені як важливий сигнал для державних органів щодо необхідності негайного переходу від декларативних кроків до системних реформ, спрямованих на зміцнення правової держави, забезпечення

прозорості та підзвітності влади, а також підвищення довіри громадян і міжнародної спільноти до інституційних змін в Україні.

Підтверджує цю офіційну інформацію і позиція українського суспільства. За результатами опитування, проведеного компанією Info Sapiens на замовлення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), більшість населення – 61,2 % – вважає, що рівень корупції зріс, серед бізнесу таких 46,3 % [362].

Важливим аспектом державного управління у сфері внутрішньої безпеки є узгоджене планування заходів, ефективний розподіл наявних ресурсів і сил, а також координація дій правоохоронних органів та інших державних структур у виявленні, запобіганні та нейтралізації потенційних і реальних загроз.

Принципово важливим показником прозорості та ефективності реалізації державної політики у сфері забезпечення внутрішньої безпеки є рівень довіри населення до складових інституцій у системі МВС (рис. 3.4).

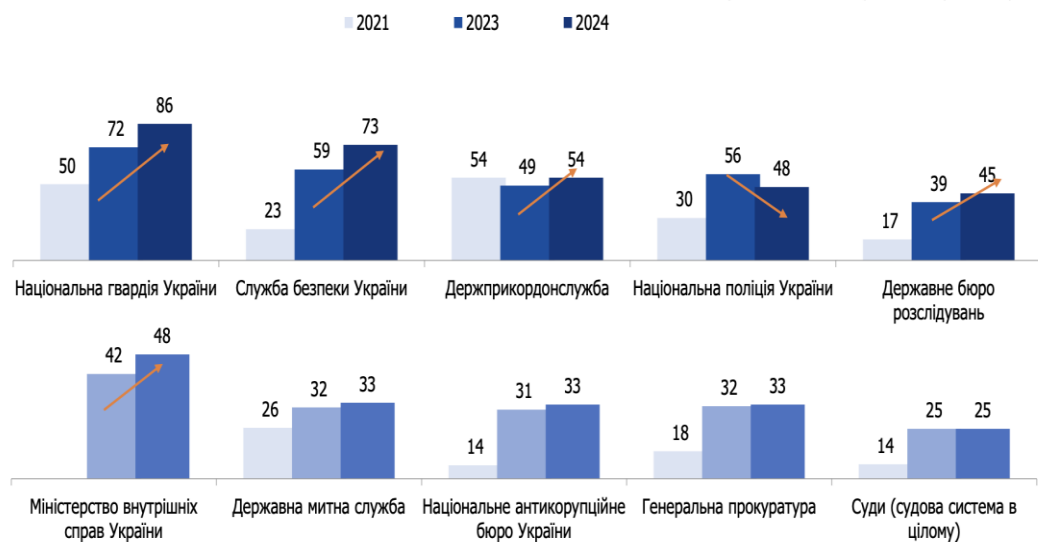

Рис. 3.4. Рівень довіри населення до складових інституцій у системі МВС, 2021–2024 рр.

Джерело: складено на підставі [227].

Так, результати проведених досліджень станом на 2024 р. свідчать, що найбільшим рівнем довіри серед громадян користуються установи, пов'язані із захистом і безпекою. Зокрема, найвищий рівень довіри серед державних інституцій отримали Національна гвардія України – її підтримують 86 % українців, у порівнянні з 2023 роком цей показник зріс на 14 %, та Державна служба з надзвичайних ситуацій з показником на рівні 82 % [227].

Служба безпеки України посіла друге місце із рівнем довіри 73 %, що також демонструє зростання на 14 % порівняно з 2023 р. Державна прикордонна служба отримала підтримку 54 % населення.

Національній поліції та Міністерству внутрішніх справ довіряють по 48 % громадян. Однак рівень довіри до Національної поліції зменшився у порівнянні з 2023 р., коли він становив 56 % [227].

Найнижчий рівень довіри мають Державна митна служба, Національне антикорупційне бюро України, Генеральна прокуратура та судова система загалом. Державне бюро розслідувань (ДБР) підтримує 45 % населення. Водночас Національне антикорупційне бюро (НАБУ), Генеральна прокуратура та Державна митна служба мають приблизно однаковий рівень довіри – близько 33 %, тоді як понад 60 % респондентів висловлюють їм недовіру.

Загалом найменший рівень довіри серед усіх правоохоронних органів отримала судова влада – лише 25 %, хоча в порівнянні з 2021 р. можемо спостерігати позитивну динаміку збільшення довіри до цієї інституції з 14 % у 2021 р. до 25 % у 2024 р. [227].

Гарантування безпеки на всіх рівнях ієрархічної структури суспільства можна умовно визначити як нормативно-правовий базис, маючи на увазі, в першу чергу, Конституцію України, а також сукупність законів і підзаконних актів, якими передбачається захист особи, держави, суспільства загалом, державних і суспільних інститутів та регулюється діяльність суб'єктів національної безпеки.

В контексті реалізації внутрішньої безпекової політики в листопаді

2024 р. Президент України представив План внутрішньої стійкості України, який висвітлює актуальні напрями забезпечення внутрішньої безпеки в Україні, захищеного публічного простору та безпеки приватного життя, як базових потреб громадян країни. МВС України у співпраці з іншими державними інституціями запроваджує нову загальнодержавну систему безпеки, що охоплює всі рівні адміністративно-територіального устрою: «Безпечна область», «Безпечна громада», «Безпечне місто», основною метою якої є забезпечення належного рівня захисту громадян у публічному просторі по всій країні. Внутрішня безпека у Плані внутрішньої стійкості проголошена однією з ключових конкурентних переваг України та включає такі ключові напрями, як безпеку громад і навчальних закладів, охорону публічних просторів і цивільний захист, гуманітарне та оперативне розмінування, зміцнення державного кордону.

Таким чином, особливості становлення, формування та реалізації внутрішньої безпекової політики України обумовлені складним поєднанням внутрішніх трансформаційних процесів та зовнішніх викликів, що потребує системного підходу до забезпечення безпеки як багатогранного й міжгалузевого явища. Ефективність внутрішньої безпекової політики визначається здатністю держави адаптуватися до динамічних змін безпекового середовища, забезпечувати комплексну протидію загрозам та формувати стійке безпечне середовище для розвитку суспільства в умовах сучасних викликів.

3.3. Аналіз закордонного досвіду та можливості системної імплементації передових практик забезпечення внутрішньої безпекової політики

Початок третього тисячоліття характеризується загостренням проблем у суспільному розвитку та безпеці. Об'єктивні закономірності ускладнення соціальних відносин сучасного суспільства визначають особливі вимоги до їх

державного регулювання, покликаного порівнювати і впорядкувати процеси, що відбуваються.

Більшість країн безапеляційно усвідомили необхідність побудови ефективної системи управління суспільним розвитком, підтримки її на рівні, що диктується суспільною практикою, та її постійного оновлення. Деякі лише вступають на шлях розуміння цієї незаперечної істини.

Дослідження закордонного досвіду формування та реалізації внутрішньої безпекової політики набуває особливої актуальності в контексті сучасних викликів, з якими стикається Україна.

Аналіз передових міжнародних практик дозволяє не лише виявити ефективні механізми забезпечення безпеки, але й визначити оптимальні шляхи їх адаптації до національних умов. Компаративний підхід до вивчення систем внутрішньої безпеки різних країн створює методологічну основу для системної модернізації вітчизняної безпекової архітектури з урахуванням кращих світових стандартів та практик.

Сучасна парадигма внутрішньої безпеки в розвинених демократичних країнах характеризується переходом від традиційної моделі реактивного реагування на загрози до проактивної стратегії превентивного управління ризиками.

Цей підхід базується на комплексному розумінні безпеки як багатовимірного феномену, що охоплює не лише правоохоронну діяльність, але й соціальну стабільність, економічну безпеку, захист критичної інфраструктури, кібербезпеку та стійкість суспільства до різноманітних викликів.

Провідні країни світу демонструють тенденцію до інтеграції різних компонентів безпекової системи в єдину архітектуру, що забезпечує синергетичний ефект у протидії сучасним загрозам.

Досвід Сполучених Штатів Америки у сфері забезпечення внутрішньої безпеки є унікальним з огляду на масштабність та комплексність створеної системи.

Формування Департаменту внутрішньої безпеки США (Department of Homeland Security – DHS) як централізованого органу координації безпекової політики стало революційним кроком у реорганізації національної системи безпеки. Ця структура об'єднала 22 федеральні агенції з загальною чисельністю понад 240 тис. співробітників та річним бюджетом, що перевищує 90 млрд дол. станом на 2024 р. [202].

Ключовою особливістю американського підходу є застосування концепції «всіх загроз» (all-hazards approach), яка передбачає інтегровану систему реагування на природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні акти та інші надзвичайні ситуації.

Американська модель характеризується широким використанням передових технологій у забезпеченні безпеки. Так, система біометричної ідентифікації US-VISIT обробляє дані понад 200 млн осіб щорічно, забезпечуючи контроль на кордонах та виявлення потенційних загроз.

Програма Secure Communities інтегрує бази даних правоохоронних органів на федеральному, штатному та місцевому рівнях, що дозволяє миттєво ідентифікувати осіб, які становлять загрозу безпеці. Водночас, система NTAS (National Terrorism Advisory System) забезпечує оперативне інформування громадськості про потенційні загрози через мультиканальну систему комунікації, включаючи мобільні додатки, соціальні мережі та традиційні ЗМІ.

Особливої увагу заслуговує американська практика формування культури безпеки через програму «See Something, Say Something», яка заохочує громадян повідомляти про підозрілу активність. За даними DHS, ця програма сприяла запобіганню понад 50 потенційних терористичних актів за останні п'ять років.

Інтеграція приватного сектору в систему забезпечення безпеки через програми Critical Infrastructure Partnership Advisory Council та Enhanced Cybersecurity Services демонструє ефективність публічно-приватного партнерства у сфері безпеки. Понад 85 % критичної інфраструктури США перебуває у приватній власності, що робить таку співпрацю життєво

необхідною для національної безпеки.

Європейський досвід забезпечення внутрішньої безпеки демонструє відмінний від американського підхід, що базується на принципах багаторівневого управління та субсидіарності.

Так, 1 квітня 2025 р. Європейська Комісія представила стратегічний документ під назвою «ProtectEU: Європейська стратегія внутрішньої безпеки», який став суттєвим кроком на шляху до формування спільного бачення Європейського Союзу щодо забезпечення безпеки своїх громадян [216]. Цей документ, розроблений за ініціативи Єврокомісії, не є нормативно-правовим актом, проте виконує роль стратегічної рамки, що окреслює головні напрями та пріоритети дій держав-членів на найближчу перспективу. Він слугує відправною точкою для майбутніх політик і ініціатив, які в подальшому узгоджуватимуться з Радою ЄС та Європейським Парламентом.

ProtectEU був створений Європейською Комісією – центральним виконавчим органом ЄС, що відповідає за стратегічне планування та ініціювання політик у межах Союзу.

Стратегія внутрішньої безпеки стала відповіддю на актуальні загрози, виявлені, зокрема, у звітах на кшталт «EU Serious and Organised Crime Threat Assessment» (EU-SOCTA), а також своєрідною відправною точкою для нового етапу політики внутрішньої безпеки Європи, підкреслюючи прагнення ЄС до модернізації підходів у зв'язку зі змінами у геополітичному середовищі та технологічному контексті.

ProtectEU позиціонується як багаторівнева та всеосяжна стратегія, орієнтована на реагування на різні загрози: від терористичних проявів і транснаціональної злочинності до гібридних викликів та злочинів у кіберпросторі. Вона передбачає комплексний підхід, який охоплює не лише діяльність державних органів, а й активну участь громадських організацій, приватного сектору та наукових установ. У цілому стратегія внутрішньої безпеки спрямована на створення простору свободи, безпеки та правосуддя для понад 450 млн громадян.

Відповідно ключовими елементами європейської моделі забезпечення внутрішньої безпеки є надання розширених повноважень Europol, посилена співпраця між національними правоохоронними органами, створення Європейської системи критичних комунікацій та спільних стандартів захисту критичної інфраструктури, інтегровані системи управління кордонами через агенцію Frontex, вдосконалення механізмів цифрової ідентифікації громадян ЄС, а також гармонізація національного законодавства у сфері безпеки.

Особливістю європейського підходу є акцент на превентивних заходах та соціальній профілактиці. Програма Radicalisation Awareness Network об'єднує понад 6000 практиків з усієї Європи, які працюють над запобіганням радикалізації та насильницькому екстремізму.

Європейська система раннього попередження про загрози (EU Early Warning System) забезпечує обмін інформацією між країнами-членами в режимі реального часу, що дозволяє оперативно реагувати на транскордонні загрози. Водночас механізм цивільного захисту ЄС координує надання допомоги країнам, що постраждали від надзвичайних ситуацій, мобілізуючи ресурси 33 країн-учасниць.

Щодо певних особливостей та деталізації існуючих моделей внутрішньої безпеки провідних країн європейського простору, зупинимось на практиці забезпечення лідерів цього сегменту, а саме на досвіді Німеччини, Франції та Великобританії.

Німецька модель внутрішньої безпеки заслуговує на особливу увагу через її федеративну структуру та ефективну систему розподілу повноважень між федеральним центром та землями. Ця модель формувалася протягом десятиліть після Другої світової війни з урахуванням історичних уроків та демократичних принципів, закладених в Основному законі (Grundgesetz) [60].

Федеральне міністерство внутрішніх справ Німеччини (Bundesministerium des Innern und für Heimat) координує діяльність численних спеціалізованих агенцій, створюючи багаторівневу систему забезпечення безпеки.

Структура німецької системи внутрішньої безпеки відображає федеративний устрій країни. На федеральному рівні діють Федеральна поліція (Bundespolizei) з штатом понад 51 000 співробітників, яка відповідає за охорону кордонів, безпеку на залізничному транспорті та в аеропортах, а також виконує спеціальні завдання.

Федеральна кримінальна поліція (Bundeskriminalamt, ВКА) з бюджетом понад 800 мільйонів євро координує боротьбу з організованою злочинністю, тероризмом та кіберзлочинністю на національному рівні.

Федеральне відомство з питань міграції та біженців (BAMF) обробляє понад 200 000 заяв про надання притулку щорічно, використовуючи сучасні біометричні системи та бази даних для перевірки особистості заявників.

Особливістю німецької моделі є принцип «федералізму безпеки», який передбачає, що основна відповідальність за внутрішню безпеку лежить на 16 федеральних землях. Кожна земля має власну поліцію (Landespolizei) загальною чисельністю понад 260 000 співробітників по всій країні.

Земельні поліцейські сили відповідають за повсякденне забезпечення правопорядку, розслідування злочинів та реагування на надзвичайні ситуації. Координація між федеральним та земельним рівнями забезпечується через Постійну конференцію міністрів внутрішніх справ (Ständige Konferenz der Innenminister), яка збирається двічі на рік для вироблення спільної політики.

Федеральне управління цивільного захисту та допомоги при катастрофах (BBK) являє собою центральний орган кризового менеджменту з бюджетом понад 400 млн євро. BBK координує діяльність понад 1,7 млн волонтерів у складі Технічної допомоги (THW), пожежних служб та організацій швидкої допомоги. Система раннього попередження MoWaS (Modulares Warnsystem) може оповістити все населення Німеччини протягом 10 хвилин через різні канали: сирени, радіо, телебачення, мобільні додатки NINA та KatWarn. У 2023 р. система була модернізована з урахуванням досвіду повені 2021 р., коли загинуло понад 180 осіб.

Інноваційним елементом німецької системи є концепція «кооперативної

безпеки» (Kooperative Sicherheit), яка передбачає тісну взаємодію між державними органами, приватним сектором та громадянським суспільством. Ця концепція реалізується через низку механізмів.

Зокрема, програма KRITIS (Kritische Infrastrukturen) об'єднує понад 2000 операторів критичної інфраструктури в дев'яти секторах: енергетика, водопостачання, харчування, охорона здоров'я, телекомунікації, транспорт, фінанси, страхування та державне управління. Оператори зобов'язані дотримуватися мінімальних стандартів безпеки та регулярно звітувати про інциденти. UP KRITIS (Umsetzungsplan KRITIS) створює галузеві платформи для обміну інформацією між державою та бізнесом, що дозволяє оперативно реагувати на нові загрози.

Заслуговує на увагу потужність інвестування Німеччиною значних ресурсів в розвиток кіберзахисту. Федеральне управління з інформаційної безпеки (BSI) з бюджетом понад 200 млн євро та штатом більше 1500 спеціалістів стало одним з найпотужніших кіберцентрів в Європі. BSI управляє Національним центром кіберзахисту (Cyber-AZ), який працює в режимі 24/7 та координує реагування на кіберінциденти. У 2023 р. BSI зафіксувало понад 116 млн спроб кібератак на урядові мережі. Програма «Цифровий захист критичної інфраструктури» передбачає обов'язкову сертифікацію систем безпеки для операторів критичних об'єктів. Cyber-Allianz-Zentrum об'єднує зусилля федеральних та земельних органів, розвідки та правоохоронних структур у протидії кіберзагрозам.

Загалом, система кризового менеджменту Німеччини базується на принципі субсидіарності. Gemeinsames Melde- und Lagezentrum (GMLZ) функціонує як національний ситуаційний центр, що працює цілодобово та координує обмін інформацією між усіма рівнями влади. Система DEÜV (Deutschland Übung) проводить масштабні навчання кожні два роки, залучаючи понад 3000 учасників з федеральних, земельних та місцевих органів влади. Krisenstab des Bundes активується при надзвичайних ситуаціях національного масштабу та може координувати ресурси всієї країни.

Особливу увагу Німеччина приділяє протидії тероризму та екстремізму. Gemeinsames Terrorismusabwehrzentrum (GTAZ) об'єднує представників 40 федеральних та земельних безпекових агенцій в єдиному центрі для обміну інформацією та координації операцій. База даних “Антитерор” містить інформацію про понад 25 000 осіб, підозрюваних у зв'язках з тероризмом. Програма EXIT-Deutschland допомагає людям вийти з екстремістських рухів, надаючи психологічну підтримку та допомогу в реінтеграції. З 2000 р. програма допомогла понад 800 особам залишити праворадикальні групи.

Французька модель внутрішньої безпеки відзначається високим рівнем централізації та потужними повноваженнями держави у сфері її забезпечення [138, с. 165–171]. Ця модель, яка формувалася під впливом республіканської традиції сильної держави та так званої «наполеонівської адміністративної системи», демонструє унікальне поєднання централізованого управління з територіальною деконцентрацією. Міністерство внутрішніх справ Франції (Ministère de l'Intérieur) управляє складною системою, що включає понад 280 000 співробітників та річний бюджет понад 20 млрд євро.

Архітектура французької системи безпеки базується на трьох основних компонентах: Національна поліція (Police Nationale) з 150 000 співробітників, що діє в містах з населенням понад 20 000 осіб; Національна жандармерія (Gendarmerie Nationale) з 100 000 військовослужбовців, відповідальна за сільські райони та малі міста; муніципальна поліція (Police Municipale) з 24 000 співробітників, що підпорядковується місцевій владі. Ця триєдина структура створює щільну мережу безпеки, що охоплює всю територію країни. Direction Générale de la Sécurité Intérieure (DGSI) як головна контррозвідувальна служба має штат понад 3 500 агентів та бюджет близько 400 млн євро.

Викликає науковий інтерес, План Vigipirate, запроваджений у 1978 р. та кардинально модернізований після терористичних атак у Парижі (2015) та Ніцці (2016), який являє собою комплексну систему заходів безпеки з трьома рівнями загрози: пильність (vigilance), посилена безпека (sécurité renforcée) та надзвичайна атака (urgence attentat).

Кожен рівень передбачає конкретний набір з понад 300 заходів, що охоплюють 13 сфер діяльності: транспорт, громадські місця, охорона здоров'я, освіта, культура, спорт тощо. У 2023 р. система Vigipirate була доповнена цифровою платформою, що дозволяє миттєво координувати дії всіх служб безпеки.

Особливістю французького підходу є активне залучення збройних сил до забезпечення внутрішньої безпеки через операцію Sentinelle. Запущена в січні 2015 р. після атак на Charlie Hebdo, операція постійно залучає 7 000–10 000 військовослужбовців для патрулювання та охорони стратегічних об'єктів. Військові мають право застосовувати зброю для самооборони та захисту громадян, що є унікальним для європейської практики. За час операції військові здійснили понад 50 000 патрулювань та забезпечили безпеку понад 4 000 заходів. Витрати на операцію Sentinelle становлять близько 1 млн євро на день [138, с. 203–206].

Крім того, Франція розробила унікальну систему територіальної розвідки Service Central du Renseignement Territorial (SCRT), яка налічує понад 3 000 агентів у всіх департаментах країни. Ця служба займається моніторингом радикалізації на місцевому рівні, відстежує діяльність екстремістських груп та збирає інформацію про потенційні загрози громадському порядку. SCRT тісно співпрацює з місцевою владою, освітніми закладами та соціальними службами через мережу – спеціальних координаторів з питань радикалізації в кожній префектурі.

Система кризового управління Франції (Centre Interministériel de Crise) розташована в підземному бункері під Єлисейським палацом та може координувати дії всіх міністерств та служб у режимі реального часу. СІС оснащений найсучаснішими системами зв'язку та має прямі канали з усіма префектурами, військовими частинами та службами екстреної допомоги.

Система SAIP (Système d'Alerte et d'Information des Populations) може оповістити населення через сирени, мобільні додатки, радіо та телебачення протягом 2-3 хв. У 2022 р. була запущена нова платформа FR-Alert, що

використовує технологію cell broadcast для миттєвого оповіщення всіх мобільних телефонів у зоні небезпеки.

Франція приділяє особливу увагу протидії радикалізації через Національний план запобігання радикалізації (Plan National de Prévention de la Radicalisation), що включає 60 конкретних заходів. Центри дерадикалізації працюють у всіх регіонах, надаючи психологічну допомогу та підтримку сім'ям. Numéro Vert – безкоштовна гаряча лінія для повідомлень про ознаки радикалізації – приймає понад 10 000 дзвінків щорічно. Програма RIVE (Recherche et Intervention sur les Violences Extrémistes) залучає понад 100 психологів та соціальних працівників для роботи з особами, схильними до радикалізації.

Французька модель кіберзахисту координується Національним агентством безпеки інформаційних систем (ANSSI) з бюджетом понад 150 мільйонів євро та штатом у 600 експертів. ANSSI сертифікує системи безпеки для понад 250 операторів життєво важливих послуг (OIV) та проводить регулярні кібернавчання. У 2023 р. ANSSI відреагувало на понад 1 100 серйозних кіберінцидентів. Платформа Cybermalveillance.gouv.fr надає допомогу громадянам та малому бізнесу, обробляючи понад 150 000 звернень щорічно.

Система захисту критичної інфраструктури Франції SAIV (Sécurité des Activités d'Importance Vitale) охоплює 12 секторів та понад 300 операторів. Кожен оператор зобов'язаний розробити Plan de Sécurité Opérateur (PSO) та Plan Particulier de Protection (PPP), які регулярно перевіряються спеціальними інспекціями. Директива SGDSN (Secrétariat Général de la Défense et de la Sécurité Nationale) встановлює єдині стандарти безпеки для всіх критичних об'єктів [138, с. 347–351].

Британський досвід характеризується збалансованим підходом до забезпечення безпеки з акцентом на розвідувальну діяльність та превентивні заходи. Британська модель, що еволюціонувала протягом століть конституційної монархії та парламентської демократії, демонструє унікальне

поєднання традицій та інновацій. Home Office, як центральний орган, координує роботу численних агенцій з загальним бюджетом понад 15 млрд фунтів стерлінгів та штатом понад 35 000 співробітників [412].

Стратегія CONTEST, вперше опублікована в 2003 р. та регулярно оновлювана (остання версія 2023 р.), стала глобальним еталоном комплексного підходу до протидії тероризму. Чотири компоненти стратегії створюють цілісну систему: Prevent (запобігання) з бюджетом понад 40 мільйонів фунтів щорічно працює з понад 500 000 осіб через програми дерадикалізації; Pursue (переслідування) координує роботу MI5, поліції та інших служб для виявлення та нейтралізації терористичних мереж; Protect (захист) забезпечує безпеку понад 3 000 об'єктів критичної інфраструктури; Prepare (підготовка) включає регулярні навчання та вдосконалення планів реагування на надзвичайні ситуації.

Програма Prevent являє собою унікальний превентивний механізм, що залучає понад 500 місцевих координаторів, 150 спеціалізованих поліцейських підрозділів та тисячі працівників освіти, охорони здоров'я та соціальних служб. Prevent надає індивідуальну підтримку особам, вразливим до радикалізації. У 2022–2023 рр. програма отримала понад 6 800 направлень, з яких 1 090 осіб отримали спеціалізовану допомогу. Multi-Agency Public Protection Arrangements (MAPPA) координує роботу поліції, пробації та інших служб для управління ризиками від осіб, які становлять загрозу безпеці [396].

Британська розвідувальна спільнота включає три основні служби: MI5 (Служба Безпеки) з бюджетом понад 3 млрд фунтів та штатом понад 5 000 співробітників відповідає за внутрішню безпеку; GCHQ (Штаб-квартира урядового зв'язку) з 10 000 співробітників займається сигнальною розвідкою та кіберзахистом; MI6 (Секретна розвідувальна служба) проводить розвідувальні операції за кордоном [422].

Об'єднаний розвідувальний комітет координує роботу всіх розвідувальних служб та готує щотижневі брифінги для прем'єр-міністра.

Спільний центр аналізу тероризму об'єднує аналітиків з 16 агенцій для

оцінки терористичних загроз. Система має п'ять рівнів загрози: низький, помірний, істотний, серйозний та критичний.

Система відеоспостереження Великої Британії є найрозвиненішою у світі. Понад 6 млн камер CCTV створюють щільну мережу моніторингу публічних просторів. Лондон лідирує за кількістю пристроїв та має в своєму арсеналі 690 000 камер, що означає одну камеру на 14 жителів. National CCTV Strategy встановлює стандарти якості зображення, зберігання даних та доступу до записів. Комісар з камер спостереження здійснює незалежний нагляд за дотриманням етичних та правових норм використання систем спостереження.

Система ANPR (Автоматичне розпізнавання номерних знаків) створює всеосяжну мережу моніторингу транспорту. Понад 13 000 камер ANPR щодня фіксують понад 55 мільйонів проїздів транспортних засобів. National ANPR Service зберігає дані протягом двох років, створюючи потужний інструмент для розслідування злочинів та виявлення підозрілої активності. Система дозволила розкрити понад 140 000 злочинів за останні три роки та допомогла в затриманні понад 50 000 злочинців.

Особливістю британського підходу є розвинена система громадського контролю та підзвітності. Комітет з питань розвідки та безпеки парламенту здійснює нагляд за діяльністю розвідувальних служб. Офіс комісара з розвідувальних повноважень з бюджетом 20 млн фунтів та штатом 70 інспекторів контролює законність використання спеціальних повноважень.

Незалежний рецензент законодавства про боротьбу з тероризмом щорічно публікує детальні звіти про застосування антитерористичного законодавства. Комісар з біометрії наглядає за використанням біометричних даних правоохоронними органами.

Британська поліцейська система включає 43 територіальні сили в Англії та Уельсі, поліцію Шотландії та поліцейську службу Північної Ірландії з загальною чисельністю понад 150 000 офіцерів [396].

Національна рада начальників поліції (National Police Chiefs' Council) координує стратегічні питання, а Коледж поліції (College of Policing)

встановлює професійні стандарти та проводить підготовку кваліфікованих кадрів.

Спеціалізовані підрозділи включають: Командування боротьби з тероризмом Counter (SO15), Столичну поліцію з понад 1 500 офіцерів, Національне агентство боротьби зі злочинністю з бюджетом 570 млн фунтів для боротьби з організованою злочинністю, та Британську транспортну поліцію для забезпечення безпеки на транспорті.

Система кризового управління COBR (Cabinet Office Briefing Rooms) активується при серйозних інцидентах та координує реагування на найвищому рівні. Секретаріат з питань цивільних надзвичайних ситуацій підтримує готовність до надзвичайних ситуацій через Національний реєстр ризиків, який ідентифікує та оцінює понад 100 типів існуючих та можливих загроз. Місцеві форуми стійкості у 42 регіонах об'єднують місцеві служби для планування та реагування на кризи. Система екстреного оповіщення, запроваджена у 2023 р., може миттєво оповістити мільйони громадян через мобільні телефони.

Програма «Fusion Doctrine», представлена в 2018 р., інтегрує всі аспекти національної безпеки для протидії гібридним загрозам. Рада національної безпеки під головуванням прем'єр-міністра координує стратегічні питання безпеки. Інтегрований огляд 2023 р. визначає кіберпростір, економічну безпеку та стійкість до кліматичних змін як нові виміри безпеки. Велика Британія інвестує понад 2,6 млрд фунтів у Національну програму кібербезпеки, створюючи потужні можливості як для захисту, так і для наступальних кібероперацій Британс [393].

Для об'єктивності дослідження та всебічного розгляду даної проблематики, на нашу думку, варто проаналізувати надбання Скандинавської моделі безпеки, представленої досвідом Норвегії, Швеції та Данії.

Скандинавська модель безпеки характеризується високим рівнем довіри між державою та суспільством, що створює унікальні умови для забезпечення безпеки [319, с. 164–188].

Так, Норвезька концепція «суспільної безпеки» (samfunnssikkerhet)

розглядає безпеку як спільну відповідальність всіх членів суспільства. Після терактів 2011 р. Норвегія не пішла шляхом посилення репресивних заходів, а зосередилася на зміцненні демократичних цінностей та соціальної згуртованості як основи безпеки. Директорат цивільного захисту Норвегії координує роботу 428 муніципалітетів через систему комплексного управління ризиками, що базується на детальному аналізі локальних загроз та вразливостей [319, с. 164–169].

Шведська модель тотальної оборони (totalförsvaret) інтегрує цивільну та військову складові безпеки в єдину систему. Шведське агентство з питань цивільних надзвичайних ситуацій (MSB) координує підготовку суспільства до різноманітних криз через мережу з понад 290 муніципалітетів та 21 регіональної ради [319, с. 170–173].

Унікальною особливістю є система психологічної оборони, спрямована на протидію дезінформації та підтримку стійкості суспільства в умовах гібридних загроз. Швеція інвестувала понад 500 млн крон у створення національної системи оповіщення VMA (Viktigt Meddelande till Allmänheten), яка може охопити 100 % населення протягом кількох хвилин.

Данська модель внутрішньої безпеки демонструє унікальне поєднання скандинавської традиції консенсусу з інноваційними підходами до забезпечення безпеки. Данія, як член НАТО та ЄС, розробила комплексну систему, що балансує між відкритістю демократичного суспільства та необхідністю захисту від сучасних загроз [319, с. 174–188].

Національна стратегія безпеки Данії базується на концепції комплексного підходу, яка інтегрує дипломатичні, військові, економічні та гуманітарні інструменти в єдину систему реагування на виклики.

Данське агентство з надзвичайних ситуацій (Beredskabsstyrelsen) координує національну систему цивільного захисту з бюджетом понад 700 млн крон та штатом близько 500 співробітників.

Унікальною особливістю є інтеграція професійних служб з волонтерським рухом – понад 50 000 добровольців організовані в 3 000

підрозділів по всій країні. Система «Стійкий громадянин» навчає населення базовим навичкам виживання та взаємодопомоги в кризових ситуаціях. З 2017 р. понад 200 000 громадян країни пройшли відповідну підготовку.

Данська поліція (Rigspolitiet), яка має в штаті 15 000 співробітників, організована за принципом децентралізації з сильною центральною координацією. 12 поліцейських округів мають значну автономію в оперативних питаннях, але підпорядковуються єдиній стратегії та стандартам.

Національний слідчий центр (NEC) координує боротьбу з організованою злочинністю та тероризмом, використовуючи передові аналітичні методи. Служба безпеки Данії (PET) – має штат понад 800 співробітників та фокусується на превентивній роботі через програму «Інфохуб», яка об'єднує інформацію від різних державних органів для раннього виявлення загроз.

Особливістю данського підходу є акцент на соціальній профілактиці та роботі з вразливими групами. Модель Aarhus, розроблена після хвилі радикалізації молоді в 2013–2014 рр., стала міжнародним еталоном превентивної роботи.

Програма поєднує зусилля поліції, соціальних служб, освітніх закладів та громадських організацій для виявлення та підтримки осіб, схильних до радикалізації. Ментори-волонтери працюють індивідуально з кожним учасником програми, допомагаючи в реінтеграції до суспільства. За даними 2023 р., програма охопила понад 1 500 осіб з показником успішної реінтеграції 86 %.

Данія розробила комплексну систему кіберзахисту, координовану Центром кібербезпеки (Center for Cybersikkerhed) при військовій розвідці з бюджетом понад 300 мільйонів крон. Національна стратегія кібербезпеки 2022–2024 фокусується на захисті критичної інфраструктури через обов'язкові стандарти безпеки для 140 операторів життєво важливих послуг. Програма Cyberskills спрямована на підготовку 3 000 спеціалістів з кібербезпеки до 2025 р. через партнерства з університетами та приватним сектором.

Система кризового управління Данії (NOST) активується при

надзвичайних ситуаціях національного масштабу та може мобілізувати ресурси всіх державних органів протягом 30 хв.

Данська система раннього попередження використовує мережу з 1 078 сирен та мобільний додаток «112 app», який має понад 2 млн користувачів – близько 35 % населення. Інноваційною особливістю є використання громадян як «живих сенсорів» – додаток дозволяє миттєво повідомляти про інциденти з геолокацією та фотофіксацією.

Данія приділяє особливу увагу захисту критичної інфраструктури через програму «Секторальна відповідальність» (Sektoransvar), яка покладає первинну відповідальність за безпеку на власників об'єктів при державній підтримці та координації.

Національний центр захисту інфраструктури (NCIK) проводить регулярні оцінки вразливостей та координує заходи захисту для понад 500 критичних об'єктів. Особлива увага приділяється енергетичному сектору – Данія як лідер у відновлюваній енергетиці розробила унікальні протоколи захисту вітрових електростанцій та smart-мережевих систем.

Міжнародне співробітництво є ключовим елементом данської моделі безпеки. Данія активно бере участь у Північному оборонному співробітництві (NORDEFCO), обмінюючись розвідувальною інформацією та проводячи спільні навчання з іншими скандинавськими країнами.

Програма Безпечні міста Північної Європи (Nordic Safe Cities) об'єднує 25 міст регіону для обміну досвідом у сфері міської безпеки. Данія також є активним учасником європейських механізмів безпеки, розміщуючи в Копенгагені офіс Європолу для Скандинавії та Балтії.

Варто акцентувати на особливих підходах до забезпечення внутрішньої безпеки Азійсько-Тихоокеанського регіону, який демонструє поєднання традиційних цінностей з передовими технологіями.

Сінгапурська модель «розумної нації» (Smart Nation) інтегрує технології штучного інтелекту, великих даних та Інтернету речей у систему забезпечення безпеки [319, с. 243–248].

Система відеоаналітики PolCam обробляє дані з понад 90000 камер у режимі реального часу, використовуючи алгоритми машинного навчання для виявлення аномальної поведінки.

Сінгапур також розробив унікальну систему SGSecure, яка поєднує мобільний додаток для громадян з національною мережею реагування на надзвичайні ситуації.

Японський підхід до внутрішньої безпеки характеризується акцентом на готовність до природних катастроф та технологічні інновації. Після землетрусу 2011 р. Японія кардинально переглянула свою систему кризового управління, створивши Центральну раду з управління катастрофами під головуванням прем'єр-міністра [319, с. 250–256].

Японська система раннього попередження про землетруси може надіслати сповіщення за 5–10 секунд до початку поштовхів, що дозволяє врятувати тисячі життів. Програма J-Alert забезпечує миттєве оповіщення населення через телебачення, радіо, мобільні телефони та гучномовці, охоплюючи 99,9 % території країни.

Південнокорейський досвід унікальний через необхідність постійної готовності до військових загроз з боку КНДР. Система цивільної оборони Південної Кореї включає понад 17000 укриттів загальною місткістю 23 мільйони осіб [319, с. 258–262].

Програма U-City (Ubiquitous City) інтегрує міську інфраструктуру з системами безпеки через мережу сенсорів та камер, що дозволяє моніторити стан критичних об'єктів у режимі реального часу. Корейська система кібербезпеки KISA (Korea Internet & Security Agency) координує захист національного кіберпростору, обробляючи понад 100 000 інцидентів щорічно.

Канадський досвід характеризується збалансованим підходом до забезпечення безпеки з урахуванням мультикультурного характеру суспільства. Стратегія національної безпеки Канади «Забезпечення відкритого суспільства» підкреслює важливість захисту демократичних

цінностей та прав людини у процесі забезпечення безпеки [423].

Канадський Комплексний центр оцінки тероризму об'єднує розвідувальні дані від різних агенцій для формування цілісної картини загроз.

Канадська програма безпеки та захисту інвестує понад 50 мільйонів доларів щорічно в розробку інноваційних технологій безпеки через партнерства з університетами та приватним сектором.

Ізраїльський досвід забезпечення внутрішньої безпеки є унікальним через постійну загрозу тероризму та необхідність захисту населення в умовах перманентного конфлікту. Концепція «цивільної стійкості» передбачає підготовку всього населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій [355, с. 321–326].

Система Home Front Command координує цивільну оборону, маючи у своєму розпорядженні понад 85000 волонтерів та 2500 штатних співробітників.

Ізраїльська система Iron Dome не лише забезпечує протиракетну оборону, але й інтегрована з системою оповіщення населення, що дозволяє точково попереджати про загрози в конкретних районах.

Особливу увагу заслуговує ізраїльський підхід до кібербезпеки. Національний кібердиректорат Ізраїлю координує захист критичної інфраструктури та розвиває екосистему кіберіндустрії, яка включає понад 500 компаній та генерує 10 % світового ринку кібербезпеки.

Програма CyberSpark створює унікальну екосистему, що об'єднує університети, стартапи, великі корпорації та урядові агенції для розробки інноваційних рішень у сфері кібербезпеки.

У цілому, проаналізовані моделі демонструють, з одного боку, різноманітність підходів до забезпечення внутрішньої безпеки, з іншого боку, вони вирізняються спільним акцентом на впровадженні технологічних інновацій, акцентуванні на попереджувальному моніторингу стану критичної інфраструктури, надзвичайних ситуацій, фокусуванні на значних інвестиційних ресурсах при організації безпекових заходів, при формуванні

професійних стандартів та підготовки кваліфікованих кадрів, а також підвищенні стійкості суспільства до різноманітних викликів та загроз (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Провідні міжнародні моделі у сфері забезпечення внутрішньої безпеки

<i>Провідні міжнародні моделі</i>	<i>Ключові практики</i>
Американська модель	• централізована координація Департаменту внутрішньої безпеки; • концепція безпеки "всі загрози" яка передбачає інтегровану систему реагування на природні катастрофи, техногенні аварії, терористичні акти та інші надзвичайні ситуації; • біометрична система US-VISIT; • формування культури безпеки громадян через програму "See Something, Say Something"; • публічно-приватне партнерство
Німецька модель	• федералізм безпеки; • кооперативна безпека; • програма KRITIS, яка об'єднує понад 2000 операторів критичної інфраструктури в дев'яти секторах: енергетика, водопостачання, харчування, охорона здоров'я, телекомунікації, транспорт, фінанси, страхування та державне управління; • національний центр кіберзахисту (Cyber-AZ), який працює в режимі 24/7 та координує реагування на кіберінциденти
Британська модель	• стратегія CONTEST як глобальний еталон комплексного підходу до протидії тероризму; • програма Prevent, яка є унікальним превентивним механізмом, що залучає понад 500 місцевих координаторів, 150 спеціалізованих поліцейських підрозділів та тисячі працівників освіти, охорони здоров'я та соціальних служб; • система відеоспостереження CCTV, яка є найрозвиненішою у світі, що створює щільну мережу моніторингу публічних просторів; • система автоматичного розпізнавання номерних знаків (ANPR), що створює всеосяжну мережу моніторингу транспорту; • громадський контроль
Французька модель	• план Vigipirate - комплексна система заходів безпеки, в якій кожен рівень передбачає конкретний набір з понад 300 заходів, що охоплюють 13 сфер діяльності, доповнений цифровою платформою, що дозволяє миттєво координувати дії всіх служб безпеки; • територіальна розвідка; • активне залучення збройних сил до забезпечення внутрішньої безпеки через операцію Sentinelle; • система кризового управління (CIC) оснащена найсучаснішими системами зв'язку та прямими каналами з усіма префектурами,

	військовими частинами та службами екстреної допомоги
Скандинавська модель	• суспільна безпека (Норвегія); • тотальна оборона (Швеція); • превентивна робота (Данія); • високий рівень довіри «держава-суспільство»; • волонтерські мережі безпеки, психологічна оборона
Азійсько-Тихоокеанська модель	• модель Smart Nation (Сінгапур), що інтегрує технології штучного інтелекту, великих даних та Інтернету речей у систему забезпечення безпеки; • програма J-Alert (Японія) забезпечує миттєве оповіщення населення через телебачення, радіо, мобільні телефони та гучномовці, охоплюючи 99,9% території країни; • програма U-City (Південна Корея), яка інтегрує міську інфраструктуру з системами безпеки через мережу сенсорів та камер, що дозволяє моніторити стан критичних об'єктів у режимі реального часу; • використання AI та Big Data у внутрішній безпеці; • масштабна цивільна оборона, раннє попередження катастроф
Ізраїльська модель	• цивільна стійкість населення; • кіберіндустрія світового рівня - програма CyberSpark створює унікальну екосистему, що об'єднує університети, стартапи, великі корпорації та урядові агенції для розробки інноваційних рішень у сфері кібербезпеки; • інтегровані системи оповіщення; • система Home Front Command координує цивільну оборону, маючи у своєму розпорядженні понад 85000 волонтерів та 2500 штатних співробітників

Джерело: складено на підставі [138; 202; 319; 355; 393; 396; 412; 422].

Служба безпеки України посіла друге місце із рівнем довіри 73 %, що також демонструє зростання на 14 % порівняно з 2023 р. Державна прикордонна служба отримала підтримку 54 % населення [388].

Національній поліції та Міністерству внутрішніх справ довіряє по 48 % громадян. Однак рівень довіри до Національної поліції зменшився у порівнянні з 2023 р., коли він становив 56 %.

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виділити ключові тренди та передові практики, які можуть бути адаптовані для української системи внутрішньої безпеки [302].

По-перше, спостерігається тенденція до створення інтегрованих систем управління безпекою, що об'єднують різні відомства та рівні влади через єдині координаційні центри.

По-друге, зростає роль превентивних заходів та роботи з громадами для запобігання радикалізації та підвищення стійкості суспільства.

По-третє, технологічні інновації стають ключовим фактором ефективності безпекових систем, від біометрії та відеоаналітики до штучного інтелекту та квантових технологій.

Важливим трендом є розвиток публічно-приватних партнерств у сфері безпеки. Досвід США, Німеччини та Великобританії показує, що залучення приватного сектору до захисту критичної інфраструктури значно підвищує загальний рівень безпеки [142].

Механізми інформаційного обміну між державою та бізнесом дозволяють оперативно реагувати на нові загрози та координувати заходи реагування. Водночас, громадянське суспільство стає активним учасником системи безпеки через програми підвищення обізнаності та залучення до превентивної роботи. Кіберпростір стає новим виміром внутрішньої безпеки, що вимагає специфічних підходів та інструментів. Досвід Естонії, яка після кібератак 2007 р. створила одну з найефективніших систем кіберзахисту в світі, демонструє важливість проактивного підходу. Естонський Центр передового досвіду з кібероборони НАТО став глобальним хабом обміну знаннями та досвідом у сфері кіберзахисту. Програма e-Estonia забезпечує цифрові послуги для 99 % громадян при найвищому рівні захисту даних через технологію блокчейн [56].

Міграційні виклики стали важливим фактором внутрішньої безпеки для багатьох країн. Європейський досвід показує необхідність балансу між гуманітарними зобов'язаннями та безпековими імперативами. Система EURODAC, що містить біометричні дані понад 7 млн осіб, дозволяє ефективно управляти міграційними потоками та виявляти потенційні загрози [44, с. 102]. Водночас програми інтеграції мігрантів у Німеччині та Швеції демонструють важливість довгострокового підходу до міграційної безпеки через освіту, працевлаштування та культурну адаптацію.

Пандемія COVID-19 стала глобальним тестом для систем внутрішньої безпеки та продемонструвала важливість готовності до нетрадиційних загроз.

Південнокорейський досвід використання технологій для відстеження контактів та Новозеландський підхід до кризових комунікацій стали прикладами ефективного реагування. Водночас досвід показав необхідність балансу між заходами безпеки та захистом прав людини, що стало предметом інтенсивних дебатів у демократичних суспільствах.

Зазначені вектори можуть розглядатися як базис пріоритетних напрямів системної імплементації передових практик забезпечення внутрішньої безпекової політики України (рис. 3.5).

Рис. 3.5. Пріоритетні напрями системної імплементації передових практик забезпечення внутрішньої безпекової політики України

Джерело: складено на підставі [302].

Системна імплементація передових практик в українському контексті вимагає врахування національної специфіки та наявних ресурсів. Ключовими напрямками адаптації міжнародного досвіду для України можуть бути:

- створення інтегрованої системи координації безпекових відомств на зразок американського DHS або британського COBRA;
- розробка національної стратегії стійкості, що поєднує елементи скандинавської моделі суспільної безпеки та ізраїльського досвіду цивільної готовності;
- впровадження сучасних технологій безпеки з урахуванням досвіду Сінгапуру та Південної Кореї, але адаптованих до українських реалій та ресурсів;
- розвиток системи превентивної роботи з громадами на основі британської програми Prevent та європейської RAN;
- створення ефективної системи кіберзахисту з використанням естонського та ізраїльського досвіду.

Важливим аспектом є розвиток культури безпеки в українському суспільстві. Досвід США з програмою «See Something, Say Something» та японський підхід до підготовки населення до надзвичайних ситуацій можуть бути адаптовані для підвищення готовності українських громадян. Створення системи громадянської освіти з питань безпеки, регулярні навчання та інформаційні кампанії можуть значно підвищити загальний рівень безпеки [430].

Інституційна спроможність є критичним фактором успішної імплементації передових практик. Досвід показує необхідність інвестицій у підготовку кадрів, створення сучасної інфраструктури та розвиток міжвідомчої координації.

Програми обміну досвідом, стажування українських фахівців у провідних безпекових агенціях світу та залучення міжнародних експертів можуть прискорити трансфер знань та технологій.

Правова база є фундаментом ефективної системи внутрішньої безпеки. Аналіз показує необхідність гармонізації українського законодавства з кращими міжнародними стандартами при збереженні балансу між безпекою та правами людини. Досвід європейських країн у створенні правових механізмів контролю за діяльністю спецслужб та забезпечення прозорості безпекової політики є особливо актуальним для України.

Фінансування безпекових програм залишається викликом для багатьох країн. Аналіз показує, що ефективність не завжди корелює з обсягом витрат. Британський досвід оптимізації ресурсів через централізовані закупівлі та спільне використання інфраструктури, а також канадський підхід до залучення приватних інвестицій у безпекові технології можуть бути корисними для України.

Регіональний вимір безпеки набуває особливого значення в умовах глобалізації загроз. Досвід ЄС у створенні спільних механізмів реагування на кризи та обміну інформацією демонструє ефективність регіональної співпраці. Для України розвиток партнерств з країнами-сусідами та інтеграція в європейські безпекові механізми є стратегічним пріоритетом.

Оцінка ефективності безпекових заходів є важливим елементом системи управління. Американська практика використання метрик та KPI для оцінки діяльності DHS, британська система незалежних оглядів безпекової політики можуть бути адаптовані для створення української системи моніторингу та оцінки.

Комунікаційна стратегія є критичним елементом сучасної безпекової політики. Новозеландський досвід кризових комунікацій під час терактів у Крайстчерчі, французький підхід до інформування громадськості про рівні загрози та японська система оповіщення демонструють важливість ефективної комунікації для підтримки довіри суспільства.

Проведений комплексний аналіз закордонного досвіду демонструє широкий спектр підходів та інструментів забезпечення внутрішньої безпеки, які можуть бути адаптовані для українського контексту. Дослідження моделей

провідних країн світу дозволяє виявити як універсальні принципи, так і специфічні механізми, що довели свою ефективність у різних соціально-політичних та економічних умовах.

Аналіз американського досвіду підтверджує ефективність централізованої координації безпекових структур при збереженні їх функціональної спеціалізації. Створення Департаменту внутрішньої безпеки як єдиного координаційного центру дозволило США суттєво підвищити ефективність реагування на комплексні загрози.

Для України це означає необхідність формування аналогічного координаційного механізму, який би забезпечив синергію зусиль різних відомств при збереженні їх операційної автономії. Особливо важливим є американський досвід залучення приватного сектору до забезпечення безпеки критичної інфраструктури, враховуючи, що значна частина таких об'єктів в Україні також перебуває в приватній власності.

Європейський досвід, представлений моделями Німеччини, Франції та Великобританії, демонструє можливість ефективного поєднання національних традицій управління з сучасними безпековими викликами. Німецька модель кооперативної безпеки доводить, що федеративна структура не є перешкодою для ефективної безпекової політики за умови чіткого розподілу повноважень та налагодженої координації.

Для України, яка проводить децентралізацію, німецький досвід балансу між центральною координацією та регіональною автономією є особливо актуальним. Французька практика використання збройних сил для забезпечення внутрішньої безпеки через операцію *Sentinelles* може бути адаптована в українських умовах, особливо в контексті воєнного стану та необхідності посиленого захисту критичних об'єктів. Британська стратегія *CONTEST* з її чотирикомпонентною структурою надає готову методологічну основу для розробки української національної стратегії протидії тероризму та іншим загрозам.

Скандинавський досвід унікальний своїм акцентом на соціальному

капіталі та довірі між державою і суспільством. Норвезька концепція суспільної безпеки, шведська модель тотальної оборони та данська програма Aarhus демонструють, що ефективна безпека може будуватися не на репресивних заходах, а на превентивній роботі та соціальній інклюзії.

Для України, яка прагне побудувати демократичне суспільство в умовах війни, скандинавський підхід до балансу між безпекою та свободою є важливим орієнтиром. Особливо цінним є досвід протидії радикалізації через соціальну роботу, а не лише силові методи.

Досвід країн Азійсько-Тихоокеанського регіону підкреслює важливість технологічних інновацій у забезпеченні безпеки. Сінгапурська модель Smart Nation, японська система раннього попередження J-Alert та південнокорейська програма U-City демонструють, як передові технології можуть кардинально підвищити ефективність безпекових систем.

Для України, яка має потужний ІТ-сектор, впровадження технологічних рішень у сферу безпеки може стати конкурентною перевагою. Водночас, азійський досвід масової підготовки населення до надзвичайних ситуацій є критично важливим в умовах війни.

Ізраїльська модель, сформована в умовах постійної зовнішньої загрози, має особливу релевантність для України. Концепція цивільної стійкості, система Home Front Command та інтеграція всього суспільства в систему безпеки демонструють, як країна може ефективно функціонувати в умовах перманентної загрози. Ізраїльський досвід розвитку національної кіберіндустрії як елемента безпеки показує, як безпекові виклики можуть стати драйвером економічного розвитку.

Узагальнення міжнародного досвіду дозволяє сформулювати ключові принципи успішної імплементації передових практик в українському контексті.

По-перше, необхідний комплексний підхід, який би інтегрував різні виміри безпеки – від традиційної правоохоронної діяльності до кібербезпеки та соціальної стійкості.

По-друге, критично важливим є баланс між ефективністю безпекових заходів та збереженням демократичних свобод – досвід показує, що найефективнішими в довгостроковій перспективі є системи, які користуються довірою та підтримкою суспільства.

По-третє, успішна безпекова політика вимагає адекватного ресурсного забезпечення – аналіз показує, що ефективні системи безпеки потребують інвестицій на рівні 2–3 % ВВП.

Важливо підкреслити, що імплементація міжнародного досвіду не може бути механічним копіюванням. Кожна успішна модель формувалася в конкретному історичному, культурному та політичному контексті.

Для України критично важливо враховувати власну специфіку: триваючу війну, обмежені ресурси, необхідність одночасного проведення безпекових та демократичних реформ, високий рівень зовнішніх загроз поряд з внутрішніми викликами. Обґрунтована адаптація означає відбір тих елементів міжнародного досвіду, які відповідають українським реаліям та можуть бути реалістично впроваджені з урахуванням наявних ресурсів та інституційної спроможності.

Особливу увагу слід приділити етапності впровадження реформ. Досвід показує, що спроби одночасної імплементації всіх передових практик часто призводять до розпорошення ресурсів та низької ефективності. Натомість, необхідний поетапний підхід з чіткими пріоритетами: на першому етапі – створення базової інституційної архітектури та механізмів координації; на другому – впровадження ключових технологічних рішень та розвиток людського капіталу; на третьому – розбудова превентивних механізмів та програм роботи з суспільством.

Критичним фактором успіху є політична воля та послідовність у проведенні реформ. Міжнародний досвід показує, що створення ефективної системи внутрішньої безпеки займає роки, а іноді й десятиліття послідовної роботи. Зміни політичного керівництва не повинні призводити до кардинальної зміни безпекової політики – необхідна наступність та

довгострокове стратегічне бачення. Водночас, важливою є гнучкість та здатність адаптуватися до нових викликів – досвід пандемії COVID-19 показав, що навіть найрозвиненіші безпекові системи можуть зіткнутися з непередбаченими загрозами.

Суспільна підтримка та легітимність є основою ефективної безпекової політики в демократичному суспільстві. Досвід Скандинавських країн та Великобританії показує, що прозорість, підзвітність та громадський контроль не послаблюють, а навпаки – зміцнюють безпекові структури. Для України розбудова механізмів демократичного контролю над сектором безпеки є не лише вимогою євроінтеграції, але й практичною необхідністю для забезпечення ефективності та легітимності безпекової політики.

Міжнародна співпраця залишається ключовим елементом успішної безпекової політики в глобалізованому світі. Досвід показує, що жодна країна не може забезпечити свою безпеку в ізоляції – необхідні механізми обміну інформацією, спільні навчання, технологічний трансфер та координація зусиль. Для України інтеграція в європейські та євроатлантичні безпекові структури є не лише політичним вибором, але й практичною необхідністю для доступу до передових практик, технологій та ресурсів.

Таким чином, системна імплементація передових міжнародних практик забезпечення внутрішньої безпеки в Україні є складним, але необхідним процесом, що вимагає стратегічного бачення, послідовності, адекватних ресурсів та суспільної підтримки. Успіх цього процесу визначатиме не лише рівень безпеки українських громадян, але й спроможність країни успішно інтегруватися в європейський та євроатлантичний простір, забезпечити сталий розвиток та побудувати демократичне суспільство, стійке до внутрішніх та зовнішніх викликів.

Створення ефективної системи внутрішньої безпеки є інвестицією в майбутнє України, що забезпечить умови для економічного розвитку, соціальної стабільності та реалізації демократичного потенціалу українського суспільства.

Висновки до третього розділу

1. Показано, що трансформація системи внутрішньої безпеки України відбувається в умовах, що є унікальними для сучасної європейської історії. Держава одночасно протистоїть масштабній зовнішній збройній агресії, впроваджує глибокі демократичні перетворення, реалізує процес децентралізації та активно просувається на шляху європейської та євроатлантичної інтеграції. Така виняткова сукупність викликів формує надзвичайно складний контекст для реформування системи безпеки, де кожен з чинників не лише ускладнює реалізацію змін, а й потребує адаптованих, нестандартних підходів і рішень.

2. Комплексний аналіз даної трансформації дозволив обґрунтовано виокремити ключові принципи, що визначають особливості реалізації внутрішньої безпекової політики, до яких віднесено: людиноцентричність, інтегрованість, технологічність, резильєнтність, адаптивність, практичність, партисипативність, транспарентність, мультисекторальність, правова визначеність, континуальність, ресурсозабезпеченість, міжнародна інтегрованість, інклюзивність, гендерна чутливість, екологічність, культурна сенситивність.

Акцентовано, що практична реалізація трансформаційних принципів внутрішньої безпекової політики України вимагає переходу від концептуального рівня до конкретних механізмів, інструментів та проєктів, які б забезпечили втілення задекларованих підходів у повсякденну діяльність безпекових структур. Це створює практичну “дорожню карту” трансформації системи внутрішньої безпеки України.

3. Підкреслено, що внутрішня безпекова політика базується на практичних засадах реалізації системи державних заходів, стратегій і механізмів, що забезпечують підтримання громадського порядку та громадської безпеки, запобігання та боротьбу із злочинністю, протидію корупції, захист прав і свобод громадян, профілактику соціальних конфліктів

та зменшення соціальної напруги, посилення довіри до інституцій державної влади, а також створення ефективної системи кризового реагування. Вона ґрунтується на правових нормах, стратегічному плануванні, інституційній спроможності та активному залученні громадянського суспільства.

4. Визначено, що для комплексного вирішення завдань внутрішньої безпекової політики, необхідно провадити наступні заходи: якісну модернізацію нормативно-правової бази шляхом приведення її у відповідність до реалій сьогодення, ліквідації прогалин, усунення суперечностей і правових колізій; подальше реформування та оптимізацію організаційно-структурної побудови правоохоронних органів для підвищення їхньої ефективності; створення сучасної, надійної системи інформаційного забезпечення діяльності органів внутрішніх справ; зміцнення дисципліни, підвищення рівня законності у роботі правоохоронних структур, удосконалення координації та взаємодії між різними підрозділами, як у межах відомств, так і на міжвідомчому рівні, а також розвиток міжнародного співробітництва; належне технічне забезпечення правоохоронних органів сучасними видами озброєння, засобами індивідуального захисту, спеціальними засобами, оперативною, криміналістичною та інформаційною технікою, системами зв'язку, комп'ютерною технікою, транспортом, обмундируванням і спорядженням; підвищення рівня соціального захисту працівників правоохоронних органів, забезпечення належних правових, матеріальних і морально-психологічних умов служби, створення додаткових гарантій для самих співробітників і членів їхніх сімей, а також підвищення престижу правоохоронної служби, у тому числі шляхом активнішого залучення страхових механізмів і благодійних програм; формування позитивного іміджу правоохоронної системи у громадській свідомості, відновлення довіри громадян до правоохоронних органів через підвищення прозорості їх діяльності та ефективності реагування на виклики суспільства.

5. Систематизовано провідні міжнародні моделі у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. В цілому, проаналізовані моделі демонструють, з одного

боку, різноманітність підходів до забезпечення внутрішньої безпеки, з іншого боку, вони вирізняються спільним акцентом на впровадженні технологічних інновацій, акцентуванні на попереджувальному моніторингу стану критичної інфраструктури, надзвичайних ситуацій, фокусуванні на значних інвестиційних ресурсах при організації безпекових заходів, при формуванні професійних стандартів та підготовки кваліфікованих кадрів, а також підвищенні стійкості суспільства до різноманітних викликів та загроз.

6. Зазначено вектори, які можуть розглядатися як базис пріоритетних напрямів системної імплементації передових практик забезпечення внутрішньої безпекової політики України, серед яких: інституційна архітектура, превентивні механізми, технологічні рішення та суспільна стійкість.

Доведено, що системна імплементація передових практик в українському контексті вимагає врахування національної специфіки та наявних ресурсів, а ключовими напрямками адаптації міжнародного досвіду для України можуть бути: створення інтегрованої системи координації безпекових відомств на зразок американського DHS або британського COBRA; розробка національної стратегії стійкості, що поєднує елементи скандинавської моделі суспільної безпеки та ізраїльського досвіду цивільної готовності; впровадження сучасних технологій безпеки з урахуванням досвіду Сінгапуру та Південної Кореї, але адаптованих до українських реалій та ресурсів; розвиток системи превентивної роботи з громадами на основі британської програми Prevent та європейської RAN; створення ефективної системи кіберзахисту з використанням естонського та ізраїльського досвіду.

РОЗДІЛ IV

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

4.1. Стратегічні орієнтири вдосконалення механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави

Багатовимірний російський виклик суверенітету Української держави, територіальній цілісності та незалежності, що триває десятиліттями, продовжуватиметься й після її загарбницької війни. Україна залишатиметься вільною, демократичною, незалежною та суверенною державою та здійснюватиме ефективний контроль над деокупованими територіями.

Україна залишатиметься високосек'юритизованим середовищем до тих пір, поки країні потрібно буде захищатися від багатовимірної екзистенційної загрози з боку росії. Стабілізаційні зусилля України, ймовірно, відбуватимуться разом із зусиллями щодо приєднання до Європейського Союзу та НАТО. Перспектива членства в ЄС і НАТО стане стимулом для країни до реформ і може розблокувати ресурси, необхідні для досягнення повного членства. Україна вступить у фазу стабілізації та реконструкції як функціонуюча демократична держава зі значними можливостями. Протягом кількох років вона реформувала державні та військові інститути, поступово впроваджуючи стандарти НАТО та ЄС.

Україна фактично є єдиною країною у світі, яка має сучасні досвід і знання прямого військового зіткнення зі збройними силами росії. Українці очікують, що перехід від війни до миру відбудеться в рамках ширшого переходу до забезпечення членства в ЄС і НАТО. Україні потрібно буде одночасно захищатися від загроз екзистенційній безпеці та впроваджувати реформи, яких вимагає процес євроатлантичної інтеграції.

Підтримка громадянами збройних сил та інших служб безпеки України залишається високою. З розвитком конфлікту та переходом України від війни

до миру основні потреби та очікування громадян змінюватимуться.

Збитки, завдані загарбницькою війною, впливатимуть на країну протягом десятиліть. Прийдешні роки породять суспільні проблеми, які, якщо їх не вирішувати, можуть посіяти розбіжності та невдоволення населення. Українські ветерани та їхні сім'ї можуть відчувати себе покинутими або зрадженими, якщо їм не вистачає необхідної психосоціальної й фізичної підтримки, щоб допомогти їм у реінтеграції в суспільство. Звільнення зі збройних сил, найімовірніше, означатиме значне зниження зарплати для багатьох ветеранів. Жертви військових злочинів можуть відчувати, що вони не мають належного доступу до правосуддя та засобів правового захисту. Обіг стрілецької зброї в поєднанні зі зростанням рівня злочинності може посилити почуття незахищеності серед населення. Водночас підозри щодо колабораціонізму можуть спровокувати напругу на колишніх окупованих територіях. З огляду на це можна визначити чотири основні взаємопов'язані пріоритети розвитку внутрішньої безпекової політики в Україні [231, с. 27]:

1. Боротьба з корупцією: Україні потрібно буде продовжувати консолідувати свій шлях до демократичного врядування шляхом викорінення корупції в усіх державних установах.

2. Справедливість: населення очікує, що винуватці військових злочинів будуть притягнуті до відповідальності, а жертви будуть реабілітовані та підтримані.

3. Оборона: Україна буде змушена захищатися від російських багатовимірних загроз її суверенітету та незалежності, а ветерани та їхні родини потребуватимуть реінтеграції в суспільство.

4. Цивільна правоохоронна діяльність: населення сподіватиметься на безпеку для всіх українців і вимагатиме неупередженого виконання законів на всій території України, включно з деокупованими територіями.

Одним із найпереконливіших висновків є те, що зволікання з просуванням вперед в межах усіх чотирьох напрямів поставить під загрозу майбутню стабільність і демократичну консолідацію України, роблячи її

вразливою для російського втручання та агресії. Найпрактичніший спосіб пом'якшити цю небезпеку, одночасно дозволяючи комплексно й узгоджено розглядати всі чотири пріоритети, – ухвалити стратегію всеосяжної післявоєнної рамкової реформи сектору безпеки, яку підтримують Сполучені Штати та інші міжнародні партнери. При формуванні цієї структури важливими є такі міркування [253, с. 92–96]:

- внутрішня спроможність України справлятися з численними одночасними вимогами, тиском і пріоритетами, з якими вона зіткнеться після закінчення війни, з часом зростатиме та поглиблюватиметься, але буде обмежена в найближчому майбутньому;

- міжнародні партнери повинні будуть визнати непередбачуваний характер післявоєнного ландшафту та переконатися, що їхня допомога спрямована на пріоритети сектору безпеки, незалежно від точного географічного простору, в межах якого вони діятимуть;

- повоєнне відновлення України відбуватиметься разом із її зусиллями щодо приєднання до Європейського Союзу та НАТО. Цей факт позитивно вплине на готовність держави дотримуватись реформ і стандартів, а також, ймовірно, сформує координацію міжнародної підтримки сектору безпеки України;

- міжнародна допомога сектору безпеки для України повинна бути пріоритетною, послідовною та постійно адаптованою у світлі екзистенціальних загроз безпеці країни, її бюджетних обмежень та конкретних потреб громадян України;

- після війни сектор безпеки України зіткнеться з високими вимогами. Враховуючи неминучі втрати від військових зусиль, сектор безпеки, ймовірно, одночасно зіткнеться з обмеженнями своєї здатності надавати послуги в післявоєнний період. Запровадження технологічних інновацій, у тому числі тих, що підтримуються штучним інтелектом, запропонує можливості усунути прогалини в можливостях держави.

Серед багатьох компромісів, з якими Україна зіткнеться при розробці

своїї загальної стратегії, слід виділити той, що Україна має унікальну можливість реформувати свій сектор безпеки. Так, 14 грудня 2023 р. Європейський Союз схвалив початок переговорів про членство в ЄС з Україною, створивши нові стимули та канали для прискорених реформ. Переговори про вступ було офіційно розпочато 25 червня 2024 р. Проте процес вступу до ЄС вимагатиме багаторічних комплексних технічних реформ, щоб узгодити систему державного управління України з системою держав-членів ЄС. Більшість бюджетних ресурсів, які Україна, ймовірно, використала б для просування реформ, наразі йдуть на підтримку військових зусиль і будуть потрібні для забезпечення масштабних інвестицій у соціальну та економічну інфраструктуру, необхідну для стабілізації України після закінчення війни.

Намагання розвитку сектору безпеки в Україні без відчуття розриву між стандартами, які Україна повинна буде запровадити, і стандартами, яких вона може реально досягти, можуть обернутися ціною ефективності та стабільності її сектору безпеки. Ігнорування фінансових можливостей України без надання довгострокової допомоги створює ризик підштовхнути Україну до розвитку інституцій сектору безпеки, які неможливо утримати з бюджету з часом.

Існування ефективних структур сектору безпеки, здатних захистити країну від військових нападів, політичної дестабілізації, дезінформаційних кампаній і кібератак, буде основою існування країни та здатності до прогресу. Водночас надмірна сек'юритизація ризикує підірвати самі демократичні прагнення, за які зараз борються понад мільйон українців. Для того, щоб Україна впоралася з наведеними вище компромісами, слід впровадити наступні заходи:

– розробити загальну структуру післявоєнної реформи сектору безпеки. Ефективна структура може початися з розділу про принципи, який визначає роль міжнародної допомоги сектору безпеки України; підтверджує важливість відповідності стандартам ЄС і НАТО; вимагає, щоб реформи були фінансово стійкими в довгостроковій перспективі. Потім рамки, засновані на цих принципах, могли б представити довгострокове бачення сектору безпеки

України, яке відповідає вимогам щодо членства України в НАТО та ЄС і включає відповідні компоненти Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 р. Нарешті, така структура включатиме чіткий план реалізації, який детально описуватиме міжнародні та національні механізми фінансування; представляє графік створення платформи координації допомоги сектору безпеки; встановлює пріоритети на основі спроможності України до поглинання та статусу реформ, які зараз здійснюються; містить положення щодо механізмів контролю та підзвітності для моніторингу та нагляду за допомогою сектору безпеки;

– створити післявоєнну платформу координації сектору безпеки. Створити платформу для координації післявоєнного сектору безпеки, пов’язану з Українською Платформою Донорів для України G7 для України та Контактною групою з питань оборони України для координації допомоги Україні щодо розвитку післявоєнного сектору безпеки. У цьому зв’язку необхідно створити керівний комітет, до складу якого ввійдуть високопосадовці українського сектору безпеки та посадові особи з питань безпеки з країн і міжнародних організацій, які беруть участь в Українській Платформі Донорів для України G7, Контактній групі з питань оборони України та Новому центрі допомоги НАТО для України (NSATU). Водночас необхідно створити виконавчий секретаріат, який складатиметься з українських експертів, а також експертів, відряджених державами-членами та організаціями, які входять до керівного комітету;

– провести комплексну оцінку державних витрат на розвиток післявоєнного сектору безпеки, а також державних видатків на післявоєнний сектор безпеки України; додати чіткі детальні прогнози витрат на потреби післявоєнного сектору безпеки України та реалістичні прогнози післявоєнної бюджетної спроможності України фінансувати свій сектор безпеки;

– підтримувати впровадження технологічних інновацій;

– здійснювати постійний моніторинг потреб сектору безпеки та

очікувань громадян. Проводити щоквартальні опитування, щоб визначити пріоритети правосуддя та безпеки для демографічних груп і географічних місць. Застосовувати результати опитування, щоб визначити пріоритети реформ. Забезпечити прозорий доступ громадськості до висновків і включення їх до планів координації та реалізації платформи координації сектору безпеки.

Захист України від російської агресії має два фронти: бойові лінії та боротьба, що відбувається всередині країни за зменшення корупції.

Україна має довгострокову стійкість, їй притаманні відрив від пострадянської моделі та повне прийняття євроатлантичного режиму управління, і це може залежати від досягнення нового стандарту прозорості та ефективності. Корупція властива не лише Україні: більшість країн, у тому числі країни-члени ЄС і НАТО, мають пов'язані з цим проблеми.

Проте корупція – це виклик, з яким Україна вирішила боротися прямо. На думку 89 % українців, корупція є однією з найсерйозніших проблем в Україні. Визнаючи серйозність суспільних настроїв щодо цього, Уряд України проводить реформи різними способами [362]. Ця робота спирається на те, що було досягнуто після Революції Гідності 2014 р., коли було створено нові антикорупційні інституції. Ці реформи були важливими віхами для України, але вони не повністю виправили проблему.

Наприклад, реформи після 2014 р. не завадили росії використати так звану «стратегічну корупцію» для підриву демократії та суверенітету України. По суті перед своїм повномасштабним вторгненням у 2022 р. РФ використовувала олігархічну корупцію для впливу на систему правосуддя України та інші державні сектори, які підривали верховенство права. Викорінення корупції та реформування інститутів, які могли б ефективно вирішувати цю проблему, також були основними проблемами Європейського Союзу та інших міжнародних донорів. Реформи, пов'язані з боротьбою з корупцією, дозволили ЄС схвалити статус кандидата України в червні 2022 р. та рекомендувати розпочати переговори про вступ України та Молдови в листопаді 2023 р.

Перелік майбутніх реформ відповідно до вимог Європейського Союзу є суттєвим: реформа Конституційного суду, судова реформа, призначення керівника Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, запобігання «відмивання» грошей, імплементація антиолігархічного закону та відповідних рекомендацій Венеціанської комісії (дорадчого органу Ради Європи). Європейський Союз вимагав прогресу щодо цих заходів, перш ніж він погодився розпочати переговори про членство 25 червня 2024 р. Корупційна реформа також має вирішальне значення для майбутнього членства України в НАТО.

Ключова частина загальної антикорупційної архітектури України – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА) [274] – є однією з установ, яка потребує додаткових процедурних інструментів. АРМА здійснює управління та розпорядження майном, арештованим у судовому порядку. Удосконалення повноважень, спроможності та процедур АРМА здійснюється через його постійну співпрацю з Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що сприяє посиленню антикорупційних зусиль України.

До антикорупційних державних органів, на які покладено завдання запобігання та протидії корупції, належать Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство оборони України, Міністерство у справах ветеранів України та міністерства, які займаються відбудовою країни. Щоб бути ефективними, ці організації потребують нагляду з боку зовнішніх органів, підтримки внутрішніх генеральних інспекторів, достатнього персоналу та фінансування для проведення внутрішніх розслідувань. Поки що ці потреби не задоволені. Крім того, деякі антикорупційні процеси та практики, які були започатковані до війни, зупинилися або були призупинені.

Так, електронний реєстр декларацій про майно державних службовців демонструє одну з таких траєкторій. Запущена в 2016 р. система вимагала від державних службовців розкривати свої доходи та активи через загальнодоступні електронні декларації. Це швидко стало важливим способом

боротьби з корупцією, включно з конфліктом інтересів. Функціонування електронного реєстру було призупинено під час війни, загалом через те, що він суперечив пріоритетам національної безпеки. Однак після тиску міжнародної спільноти на український уряд Президент України у жовтні 2023 р. підписав закон про відновлення програми, і декларації про активи знову стали доступними онлайн у грудні 2023 р.

Це засвідчує, що для Європейського Союзу існує вікно можливостей для заохочення Уряду України більш повно підтримуватиме антикорупційні зусилля. Але це вікно може не завжди відкриватися повністю або залишатися відкритим нескінченно довго. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК) мало відстежувати фінансову звітність політичних партій, але цей мандат було призупинено на початку повномасштабного вторгнення росії та не було відновлено до вересня 2023 р. Протягом 18 місяців не було ясності щодо того, чи підтримують проросійські сили політичні партії України.

Міжнародний тиск допоміг змінити це, але, можливо, знадобиться подальший тиск з боку Європейського Союзу, щоб повністю розвинути антикорупційні програми України. Подібно до того, як потенціал боротьби з корупцією зменшився під час війни, спроможність місцевих учасників громадянського суспільства, які працюють над цими питаннями, також різко скоротилася з 2022 р. Деякі члени цих організацій залишили свою роботу через те, що пішли добровольцями як солдати. Інші пішли, тому що міжнародні організації змогли запропонувати зарплату та умови праці, які були привабливішими, ніж ті, що пропонують українські неурядові організації. Відсутність персоналу серйозно перешкоджає тому, що можуть робити місцеві організації громадянського суспільства. Скорочення інституцій та інструментів боротьби з корупцією обмежили доступ громадянського суспільства до ресурсів і осіб, які приймають рішення. Через це представникам громадянського суспільства стає важче виконувати функції наглядових осіб, збільшуючи ймовірність того, що корупція залишиться непоміченою.

З огляду на це пропонуються наступні напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України:

- необхідно зміцнити основні та допоміжні антикорупційні установи та інші відповідні органи. Це вимагатиме зміцнення автономії, політичної незалежності та ресурсів цих установ, як запропоновано нижче. Роль і спроможність незалежних аудиторів перевіряти фінанси та ефективність установ також можна було б посилити, як у нещодавній програмі зміцнення спроможності Рахункової палати, фінансованої США;

- розвивати незалежність і спроможність Національного антикорупційного Бюро України (НАБУ) шляхом:

- 1) збільшення кількості детективів мінімум до 400;
- 2) зміцнення потенціалу криміналістики та прослуховування телефонних розмов;

- 3) законодавчо забезпечити, щоб інші органи, такі як Служба безпеки України (СБУ), не розслідували справи, які підпадають під юрисдикцію НАБУ;

- підвищення незалежності та спроможності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП) шляхом:

- 1) забезпечення юридичної чіткості ролей та обов'язків Генерального прокурора та САП та надання САП необхідної незалежності від Офісу генерального прокурора;

- збільшення кількості прокурорів САП мінімум на 50 %;
- забезпечення контролю САП за власними людськими ресурсами, нерухомістю та фінансами;

- створення механізму дисциплінарної відповідальності та підзвітності, який також дозволяє проводити зовнішній аудит;

- прийняти законодавчі акти щодо вдосконалення процедур відбору голови САП та ключових посадових осіб, зокрема, шляхом зміни складу відбіркової комісії, щоб міжнародні експерти мали вирішальний голос або сформували більшість у комісії;

– узгодження процесуальних повноважень голови САП та виконуючого обов'язки голови САП для забезпечення незалежності установи;

– надання САП відсутніх процесуальних повноважень, зокрема, таких як право ініціювати досудове розслідування проти народних депутатів;

– підвищити спроможність Вищого антикорупційного суду (ВАКС) і забезпечити його ефективну юрисдикцію шляхом:

1) обмеження розширення юрисдикції ВАКС за межі антикорупційних справ високого рівня, у тому числі через законодавство;

2) забезпечення того, щоб будь-які антикорупційні справи на високому рівні, включаючи державну зраду, розглядалися б виключно ВАКС;

3) відбір нового складу членів Громадської ради міжнародних експертів та подовження загального періоду її участі у відборі суддів ВАКС, щоб гарантувати, що Громадська рада міжнародних експертів залишається компетентною до завершення процедури відбору;

4) організація відбору суддів ВАКС за участю Громадської ради міжнародних експертів;

– підвищення потенціалу та зміцнення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) шляхом:

1) забезпечення прозорого та незалежного відбору голови НАЗК за відповідної підтримки міжнародних експертів;

2) забезпечення повернення кадрового складу та бюджетних джерел до рівня до 24 лютого 2022 р.;

– використовувати зміни до законодавства для посилення незалежності та професіоналізму Рахункової палати та Державної аудиторської служби України;

– підвищити роль організацій громадянського суспільства у забезпеченні державного нагляду. Підтримка має включати навчання для представників громадянського суспільства та додаткові фінансові ресурси, щоб Громадська рада доброчесності могла належним чином здійснювати нагляд за відбором суддів.

Слід зазначити, що в секторі юстиції відбувся певний прогрес у боротьбі з корупцією. Наприклад, викриття фактів хабарництва та корупції з боку високопосадовців і суддів свідчить про те, що такі установи, як НАБУ, намагаються вирішити ці проблеми.

У сферах оборони, правоохоронних органів та розвідки також необхідно посилити парламентський контроль через Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки. Робота в цій сфері є багатогранною і має включати баланс між прозорістю та засекречуванням інформації через чутливість військового часу; запровадження після війни більш прозорої системи найму в СБУ та скорочення її персоналу та відповідальності; а також демілітаризацію та створення легальних каналів і механізмів, які дозволяють викривачам повідомляти про внутрішні неправомірні дії (наразі особа, яка повідомляє про правопорушення, може бути притягнута до кримінальної відповідальності, якщо інформація має статус державної таємниці).

У тому ж напрямку, щоб повністю подолати корупцію, було б важливо подолати середню та дрібну корупцію на місцевому рівні. Хоча занадто широке поширення уваги може послабити імпульс для реформування вищих інституцій країни, існує ще один шлях: зосередитися на корупції на високому рівні, а також заохочувати реформи на місцевому рівні, які базуються на існуючих тенденціях в Україні. Наприклад, використання цифрових систем могло б усунути необхідність участі людини в певних бюрократичних процесах. Такі інновації можуть посилити загальний зрушення країни у бік прозорості та високоякісних державних послуг. У цьому зв'язку в межах внутрішньої безпекової політики доцільним видається:

- обмежити політизацію інститутів сектору безпеки, зокрема Конституційного суду. Щоб досягти цього, слід зберігати роль міжнародних експертів і членів громадянського суспільства у відборі та призначенні суддів, а також провести навчання для цих груп, щоб збільшити коло потенційних кандидатів і забезпечити сталість процесу відбору;

- створити Вищий адміністративний суд України (ВАСУ). Це буде

новий спеціалізований суд, який розглядатиме адміністративні справи проти національних відомств суддями, які пройшли належну перевірку на незалежність, компетентність і чесність. У цьому зв'язку слід використовувати відкритий, конкурентний і заснований на заслугах процес відбору;

- забезпечити проведення Вищою кваліфікаційною комісією суддів (ВККСУ) конкурсу на призначення суддів;

- зміцнити суспільну довіру до Верховного Суду. Розробити прозорий та законодавчо обґрунтований механізм проведення одноразової перевірки доброчесності суддів Верховного Суду. Забезпечити пряму та значущу участь незалежних експертів відповідно до передового українського та міжнародного досвіду;

- забезпечити належне виконання ВККСУ своїх функцій та відкрити членство для представників громадянського суспільства;

- зміцнити законодавчі повноважень і потенціалу РІС для виконання своїх наглядових функцій, включаючи відбір та оцінку суддів. Удосконалення Громадської ради доброчесності могло б включати забезпечення належного персоналу та ресурсів, щоб громадянське суспільство могло виконувати свої наглядові функції. Збільшення підтримки цього органу також може дозволити йому розширити свій склад;

- шукати кращий баланс між секретною інформацією та прозорістю. Проект закону № 8394 «Про безпеку класифікованої інформації» [254] має значні недоліки, які можуть створити конфлікт інтересів і знизити прозорість. Щоб подолати ці обмеження слід визначити більш чіткі межі майбутнього розвитку сектору безпеки в Україні та критерії для класифікації інформації:

- покращити нагляд і контроль за сектором розвідки. Кроки в цьому напрямку можуть включати створення правових механізмів для повідомлення про внутрішні порушення; посилення стримувань і противаг шляхом посилення парламентського контролю через Комітет з питань національної безпеки, оборони та розвідки; створення механізмів контролю, виявлення порушень та звітності; вжиття заходів для забезпечення прозорості під час

найму;

– після війни скоротити чисельність СБУ та демілітаризувати її діяльність. Передача СБУ обов'язків досудового розслідування та розслідування економічних злочинів і корупції спеціальним державним антикорупційним органам;

– творити офіси генеральних інспекторів у міністерствах, які здійснюють нагляд за установами сектору безпеки. Генеральним інспекторам необхідно надати повноваження направляти кримінальні провадження до НАБУ у справах про корупцію;

– забезпечити незалежність підрозділів внутрішніх справ у правоохоронних органах. У цьому зв'язку необхідно надати правоохоронним органам повноваження розслідувати злочини, вчинені силами безпеки. Ці підрозділи також займатимуться питаннями корупції та направлятимуть до НАБУ справи про корупцію;

– реорганізація Бюро економічної безпеки України та Державного бюро розслідувань України. Проводити відкриті, конкурентні, засновані на заслугах, процеси відбору нового керівництва та обов'язкову переатестацію для персоналу обох бюро;

– посилити службу дисциплінарних інспекторів Вищої ради юстиції (ВРЮ). Забезпечити відповідність добору дисциплінарних інспекторів ВРЮ найкращим практикам проведення конкурсів на основі заслуг, включаючи значну участь міжнародних експертів. Надавати експертну та технічну допомогу службі дисциплінарних інспекторів для забезпечення належного виконання нею своїх функцій;

– зменшити дрібну корупцію в органах місцевого самоврядування та адміністрації;

– провести роботу з покращення спроможності державного управління та забезпечення кращих умов кар'єрного зростання для державних службовців. Серед інших кроків – забезпечити адекватні зарплати місцевих чиновників;

- підвищити вимоги щодо прозорості для місцевих посадовців, наприклад, відкривши календарі та зустрічі посадовців для громадського контролю та повідомляючи результати зустрічей виборцям;
- продовжити розширення цифровізації адміністративних послуг для обмеження корупційних можливостей;
- розглянути можливість створення робочих груп, які діагностують та пропонують шляхи вирішення проблеми корупції на рівні місцевого самоврядування;
- підвищити ефективність функціонування митних служб і служб збору податків для забезпечення стійкої економіки та ефективних зусиль по боротьбі з корупцією.

Додатково Уряду України доцільно знову взяти на себе зобов'язання щодо змістовної, прозорої судової реформи. Нещодавні реформи, спрямовані на зміцнення доброчесності судової системи, були зосереджені на реконструкції органів судового управління та усуненні корупційних проявів через інтенсивні процеси перевірки. ВРЮ та Вищою кваліфікаційною комісією суддів України (ВККСУ) також обговорюються реформи щодо вдосконалення конкурсного відбору суддів Конституційного Суду. Хоча реформи спочатку були призупинені у відповідь на вторгнення, ВРЮ було відновлено в січні 2023 р., а в червні 2023 р. було активовано роботу ВККСУ.

Україна також продовжує тісно співпрацювати з Європейською Комісією для проведення семи пріоритетних судових реформ, необхідних для членства в ЄС. Так, 17 серпня 2023 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України» від 27.07.2023 р. № 3277-IX [256]. Цей закон мав на меті виконати вимоги Венеціанської комісії та Європейської комісії щодо створення консультативної групи експертів для сприяння більш конкурентному процесу відбору суддів Конституційного Суду.

Консультативна група експертів була заснована у жовтні 2023 р. і з того

часу затвердила методологію оцінювання суддів і почала проводити співбесіди. Окрім цих зусиль, 13 грудня 2022 р. Верховна Рада України проголосувала за ліквідацію Окружного адміністративного суду Києва. Це було зроблено на знак визнання того факту, що системна корупція призвела до того, що суд більше не може ефективно вирішувати спори. Українським інституціям відтоді було доручено відновити цей суд, що є явним пріоритетом міжнародної спільноти.

Незважаючи на такі кроки, подальший прогрес у напрямку реформ є предметом значного скепсису серед українського громадянського суспільства та громадськості. Невиконання громадських очікувань щодо реформ може мати суттєвий дестабілізуючий вплив на Україну, особливо якщо такі невдачі впливають на процес вступу до ЄС. Щоб уникнути такого результату, українському уряду буде важливо не лише повноцінно та змістовно проводити реформи, але й зробити свої зусилля прозорими, щоб громадськість могла оцінити результати. У цьому зв'язку в межах внутрішньої безпекової політики необхідно впроваджувати наступні заходи:

- проводити процеси призначення та перевірки суддів суворо, публічно та за суттєвої участі Громадської ради доброчесності. Вирішення дефіциту кадрів у судовій системі є безпосереднім пріоритетом реформування сектору правосуддя. Одночасно чиниться тиск на установи з метою швидкого відновлення послуг. У подальшому зусилля ВРЮ та ВККСУ, спрямовані на демонстрацію зобов'язань щодо забезпечення прозорих процесів відбору суддів за участю Громадської ради доброчесності, будуть мати вирішальне значення для ефективності процесів відбору;

- посилити процес розслідування та розгляду дисциплінарних скарг на суддів, у тому числі шляхом створення ефективної Служби дисциплінарних слідчих та відновлення дисциплінарних процесів для громадськості. Формування Служби дисциплінарних слідчих сповільнилося через затримки з відновленням ВРЮ, але матиме вирішальне значення для вирішення проблеми щодо кількості скарг. Незважаючи на те, що законодавство про створення

Служби дисциплінарних слідчих було схвалено, терміни її створення залишаються незрозумілими. Посилення процесів найму та винагороди також було визнано необхідним для сприяння незалежності слідчих;

- розглянути заходи для зміцнення довіри громадськості до Верховного Суду. Такі заходи можуть включати розробку прозорого та законодавчо обґрунтованого механізму проведення одноразової перевірки доброчесності суддів Верховного Суду. Така перевірка потребуватиме прямої та суттєвої участі незалежних експертів відповідно до найкращої української та міжнародної практики;

- у рамках довгострокової мети щодо зміцнення доброчесності системи правосуддя та якості юристів, які вступають у цю сферу, продовжувати узгоджувати юридичну освіту в Україні з передовим міжнародним досвідом.

При цьому слід зазначити, що з метою відновлення доступу до правосуддя українська судова система вжила швидких заходів для відновлення судових послуг після російського вторгнення. Судова влада працювала над збереженням судових документів шляхом збирання та оцифрування та впроваджувала політику для забезпечення безперервності діяльності на всій території України. Цей останній крок включав передачу справ з окупованих юрисдикцій або тих, що перебувають під бомбардуванням. Ці дії підтримували роботу судів, хоча обсяг і масштаб вторгнення справді порушили справи та знищили певну судову інфраструктуру та документи.

Міністерство юстиції України також почало спрямовувати поточну допомогу на потреби постраждалого від конфлікту населення. Наприклад, громадські центри правосуддя за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) задокументували юридичні потреби людей, яким потрібна допомога, щоб дістатися до судової системи. Центри також надали направлення для психосоціальної підтримки. Такий комплексний підхід визнає, що здійснення правосуддя вимагатиме більше, ніж просто надання доступу до судових процесів. Водночас низька довіра громадян до системи правосуддя в Україні залишається реальністю. Жителям часто важко отримати

доступ до основних судових послуг, особливо в періоди переміщення. У результаті ті, хто найбільше постраждав від конфлікту, часто мають обмежені можливості захистити свої права, а тим більше повернутися до нормального життя. Це, у свою чергу, уповільнює відбудову, посилює громадське розчарування урядом і створює перешкоди на шляху вступу України до Європейського Союзу. Для боротьби з цими тенденціями було визначено дві сфери, де можна досягти прогресу: покращення судової інфраструктури та реінтеграція органів правосуддя на деокупованих територіях.

З огляду на це в межах внутрішньої безпекової політики рекомендовано вжити наступні заходи:

- Міністерство юстиції України має відновити внутрішнє фінансування та збільшити міжнародне фінансування постачальників правової допомоги через урядові центри безкоштовної правової допомоги та організацій, які надають юридичні послуги, під керівництвом громадянського суспільства. Фінансування дозволить цим групам охопити ширший прошарок населення та забезпечить важливий доступ до інформації та правових процесів. Урядові центри правової допомоги зазнали значних скорочень бюджету внаслідок конфлікту. Відновлення цього фінансування допоможе підтримати українців у проведенні ними судових та адміністративних процесів, пов'язаних зі збитками, спричиненими конфліктом;

- на територіях, де зруйнована судова інфраструктура, слід розташовувати тимчасові пункти правосуддя в безпосередній близькості від закладів правової допомоги. Це мінімізує тягар поїздки для цивільних, особливо там, де громадська інфраструктура була пошкоджена війною;

- посилити зусилля щодо оцифрування судових протоколів, щоб дозволити системі правосуддя зберігати докази та судові протоколи. Оцифровані записи також спростять розгляд справ, порушених конфліктом, а також переміщенням цивільних. Україна вже досягла великих успіхів у підвищенні ефективності інших адміністративних процесів завдяки оцифруванню та просуванню таких додатків, як «Дія», який підключає

українців до державних послуг. Надзвичайно потрібні можливості для подібних зусиль у юридичній та судовій сферах;

– Міністерство юстиції України має провести комплексний і прозорий аудит судових справ, які постраждали від конфлікту, або через те, що вони були близькі до бойових дій, або через те, що вони були навмисно спрямовані як спосіб зірвати справи. Цей аудит має оцінити як кількість справ, у яких було знищено докази та судові протоколи, так і вплив цих втрат на судові рішення. Результати цього аудиту мають інформувати про судову стратегію розгляду зірваних справ. Така стратегія збереже права сторін і забезпечить належне забезпечення інтересів правосуддя;

– Міністерство юстиції України має вжити заходів щодо оцінки ефективності судових процесів. Ця оцінка має визначити сфери, які можуть спричинити затримки або перешкоди доступу громадян до правосуддя. Оцінка також має включати розгляд типів справ, які наразі розглядаються судами України, і чи можна ці справи вирішувати більш ефективно за допомогою альтернативних заходів, включаючи медіацію та арбітраж.

Українські інституції продовжують працювати на окупованих територіях, але лише на папері. Як наслідок, реінтеграція, ймовірно, буде складним і політично делікатним завданням, що вимагає розгляду ряду правових питань. Тим не менш, це життєво важливе завдання, критичне для відновлення українських інституцій і цінностей у регіонах, які раніше були змушені жити під російською окупацією. Щоб підготуватися до реінтеграції, органи юстиції України повинні розробити ретельно вивірену стратегію завоювання довіри українців, а також відновлення правових послуг на деокупованих територіях. Гарантії того, що жителі зможуть повністю відновити українське громадянство, допоможуть зміцнити цю довіру, якщо ці гарантії будуть підкріплені доступом до необхідних юридичних послуг. Щоб гарантувати, що послуги юстиції не залишаються у відокремленні під час реконструкції, Міністерство юстиції України має координувати стратегії сектора юстиції з більш широкими стратегіями державних послуг. Ці стратегії

мають реалізовуватися партнерствами громадянського суспільства таким чином, щоб заохочувати місцевих жителів ділитися своїми потребами у сфері правосуддя з перших вуст. Підтримання подібного діалогу матиме вирішальне значення для відновлення стабільності в умовах напруженості в суспільстві та необхідності правосуддя перехідного періоду.

У цьому зв'язку нагальними завданнями внутрішньої безпекової політики повинні бути такі:

- ВРЮ має розробити план кадрового забезпечення судів на деокупованих територіях;

- необхідно розглянути можливість визнання або прискорення розгляду справ, вирішених окупованими судами. З початку окупації в Криму та на Донбасі російські суди розглядають цивільні, адміністративні та кримінальні справи. Згідно з українським законодавством, ці рішення не можуть бути визнані в українських судах;

- забезпечити адекватні ресурси для роботи з громадськістю через внутрішній бюджет України або через міжнародних партнерів. Унікальні потреби деокупованих територій вимагатимуть інтенсивних заходів з реінтеграції, включаючи роботу з громадськістю та діалог, який допоможе місцевим громадам отримати доступ до їхніх законних прав. Без такого охоплення буде важко відновити довіру громадськості та переконатися, що люди знають, як і де отримати доступ до судових послуг.

4.2. Пріоритетні напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України

З лютого 2022 р. Україна захищається від чергової російсько-агресорської війни. Тепер, коли безпосередня підтримка – військова, дипломатична, фінансова та гуманітарна – для України покращилася, необхідно подбати про довгострокову безпеку країни. Заглядаючи в майбутнє,

зобов'язання щодо безпеки мають базуватися на політичному, економічному та військовому механізмах. Членство в НАТО має важливе значення для безпеки України, але воно також відповідає геостратегічним і нормативним інтересам Альянсу, навіть якщо це ризикована, довгострокова та складна спроба.

У країнах ЄС точаться суперечливі дискусії щодо того, як можна гарантувати безпеку України. Пропозиції варіюються від нейтралітету через двосторонні та багатосторонні зобов'язання щодо безпеки до членства в НАТО. Наприклад, Київський договір безпеки, розроблений у вересні 2022 р., окреслює детальні пропозиції щодо військової, економічної та політичної підтримки з чітко визначеними процесами консультацій та прийняття рішень, об'єднаними разом у багатосторонньому рамковому документі [127].

З точки зору України, необхідні надійні зобов'язання щодо безпеки, оскільки попередні підходи зазнали невдачі: ані Будапештський меморандум 1994 р. [185], ані політична підтримка західних держав не завадила анексії Криму, дестабілізації Донбасу з 2014 р. чи повноцінному вторгненню у 2022 р. Відповідно до Будапештського меморандуму Україна передала всю колишню радянську ядерну зброю на своїй території в обмін на що Росія, Велика Британія та США зобов'язалися поважати суверенітет і територіальну цілісність України. Однак не було передбачено конкретних зобов'язань щодо безпеки; існував лише обов'язок консультуватися з Радою Безпеки ООН та звертатися до неї у разі конфлікту. Росія порушила Будапештський меморандум, анексувавши Крим у 2014 р.

Тут припускається, що безпека та суверенітет України будуть крихкими та піддаватимуться сумніву не лише у випадку продовження війни чи припинення вогню, але навіть якщо їй вдасться звільнити всі окуповані території. Це пояснюється тим, що наміри рф залишатимуться агресивними, доки вона сприймає війну як законний і ефективний засіб просування своїх інтересів. Крім того, у вересні 2022 р. росія оголосила про анексію ще чотирьох українських територій (Донецька, Луганська, Запорізька та

Херсонська). За російською Конституцією вони, як і Крим, не можуть бути повернені. Це означає, що завоювання та інтеграція всіх цих територій залишаються державними цілями росії. Отже, якби рф зменшила бойові дії чи оголосила про припинення вогню, то це було б не через те, що вона відмовилася від своїх максимальних цілей, а через брак можливостей або з тактичних міркувань. Поки російське керівництво продовжує дотримуватися свого неоімперського та агресивного підходу, безпосередня загроза залишається.

Проте безпечність та суверенність України в довгостроковій перспективі присутні серед інтересів членів Європейського Союзу і НАТО. По-перше, Україна, повністю або частково окупована росією, значно погіршить безпекову ситуацію в Європі. Розміщення російських військ на українській території разом із перетворенням білорусі на російський військовий форпост може розширити можливості рф для проєкції сили по відношенню до ЄС і НАТО. Успіх росії в Україні лише зміцнить її переконання в тому, що зовнішньополітичні інтереси можуть бути ефективно досягнуті військовою силою. Базис мілітаризації російської зовнішньої політики – можливості та наміри – можуть бути зруйновані лише за умови явної поразки росії та забезпечення державного суверенітету й територіальної цілісності України в довгостроковій перспективі.

По-друге, військова підтримка України вже сприяє захисту заснованого на правилах порядку в Європі й, таким чином, європейській безпеці, стабільності та процвітання. Російська агресія спрямована не лише на Україну, а й на зміну європейського порядку безпеки на її власну користь. Це продемонстровано у проєкті договору, котрий рф представила США та НАТО у 2021 р. Тут росія не лише вимагала припинити «політику відкритих дверей» Альянсу, а й вимагала вивести всі війська та озброєння, які були розміщені на території членів Альянсу, які приєдналися до НАТО з 1997 р. Це підтверджує, що рф прагне створити буферну зону, що складається зі східних членів НАТО, і сприймає пострадянський простір як виключну зону інтересів, де вона не

приймає повний суверенітет таких держав, як Україна. Таким чином, забезпечення безпеки та суверенітету України також сприяє забезпеченню безпеки членів ЄС та НАТО.

По-третє, ситуація з безпекою в Європі була б стабільнішою, якби армія, яка сьогодні є однією з найсильніших і найдосвідченіших у європейських військах, була інтегрована до НАТО після війни. Якщо Збройні Сили України залишаться поза Альянсом, це може мати дестабілізуючі наслідки.

По-четверте, для відбудови України необхідне стабільне середовище безпеки. У лютому 2023 р. Світовий банк оцінив вартість відбудови України у 411 млрд дол. США. Для таких величезних зусиль, які вимагатимуть як державних, так і приватних інвестицій, потрібна надійна структура. Якщо відбудова зазнає невдачі або загальмується, ситуація з безпекою може погіршитися, а процеси демократичних реформ сповільняться.

Нарешті, вступ України до ЄС включає безпековий вимір. Країна отримала статус кандидата в червні 2022 р. Згідно зі ст. 42(7) Договору про ЄС [89], країни-члени зобов'язані підтримувати одна одну у разі збройного нападу. Проте країни ЄС уже не в змозі захистити Союз без можливостей США.

Було обговорено численні варіанти, що пропонують різний рівень підтримки, але більшість не забезпечує надійних гарантій безпеки. Таким чином, Україна розглядається не як союзник, якого потрібно захищати, а як партнер, якого потрібно підтримувати, хоча масштаби, характер і бажана кінцева мета такої співпраці різняться. Тому ці варіанти більш влучно назвати «зобов'язання щодо безпеки або допомога». Є лише три варіанти гарантій безпеки, які пропонують Україні максимальну, надійну підтримку, яку можна вважати гарантією.

Перший – це демілітаризація росії – тобто скорочення її збройних сил і збройової промисловості до рівня, який би дозволяв їй брати участь лише в самообороні, а не в наступальних операціях. Це також призведе до демілітаризації її стратегічної культури. Однак такі фундаментальні зміни, як

правило, можуть відбутися лише через довгострокові процеси соціалізації або в результаті зовнішніх шоків. Останні включають явну поразку України та або зміну політичного режиму. Але навіть тоді Україна могла б почуватися в безпеці лише за умови денуклеаризації росії одночасно.

Другий варіант – посилення потенціалу стримування Україною через односторонню ядернізацію – тобто або нарощування власного ядерного арсеналу, або тиск через оголошення про такий крок. Адже ядерне стримування зараз захищає і росію, і НАТО. Слід визнати, що придбання ядерної зброї було б дуже складним і тривалим заходом, який мав би мало шансів на успіх без підтримки країн ЄС та США; це дасть переваги у безпеці лише в довгостроковій перспективі, водночас завдаючи шкоди репутації України. Тим не менш, як продемонструвала Південна Корея в березні 2023 р., таке оголошення може допомогти отримати посилену підтримку безпеки США. Якби Україна обрала цей шлях, вона наблизилася б до ізраїльської моделі, яка базується на потужних збройних силах, ядерній зброї та двосторонніх угодах з безпеки.

Демілітаризація рф є нереальною, тоді як ренуклеаризація України явно небажана. Мало того, що це створить серйозну напругу для європейського порядку безпеки та підірве глобальний режим нерозповсюдження, так це майже напевно спонукало б росію до ескалації війни.

Залишається третій варіант: інтеграція України до двосторонніх чи багатосторонніх систем колективної оборони. Двосторонній альянс із гарантіями США та/або мережа двосторонніх альянсів із сильними у військовому відношенні державами, переважно ядерними державами, може гарантувати її безпеку. Проте, незважаючи на те, що країни пропонують допомогу у сфері безпеки, вони утримуються від надання гарантій, які виходять за рамки підтримки та становлять заставу взаємної оборони. Двосторонні та міні-угоди, оголошені в рамках G7 на полях саміту НАТО 2023 р. [123, с. 46], пропонують підтримку, але не гарантії. Це пояснюється тим, що жодна держава не хоче ризикувати військовим зіткненням з росією.

Всередині НАТО досі немає консенсусу щодо того, коли і за яких умов Україні дозволять вступити. У 2008 р. Альянс запропонував Україні перспективу членства, але не вказав ані чітких часових меж, ані конкретних кроків до вступу. Це залишило Україну в сірій зоні політики безпеки.

Починаючи з 2022 р. Генеральний секретар НАТО наголошував на тому, що Україна може приєднатися до Альянсу лише після закінчення війни.

Відсутність консенсусу серед членів НАТО призвела до Вільнюських рішень (2023) [303], які активізують співпрацю між НАТО та Україною, обіцяють вступ, але не окреслюють шлях до нього так чітко, як сподівалася Україна та деякі союзники. Якщо деякі країни НАТО закликали до своєчасного вступу України та узгодження надійних зобов'язань на саміті 2023 р. (Польща та країни Балтії), то США та Німеччина, зокрема, були обережні. Дійсно, вступ України до НАТО тягне за собою численні ризики, головним чином по відношенню до чотирьох елементів: загроза ескалації, час, територіальне охоплення та здатність НАТО діяти [303].

Союзники по НАТО повинні зважити мету довгострокової безпеки України проти короткострокової загрози ескалації. Останнє включає ризик ескалації росією війни (звичайної чи ядерної) та/або її виведення за межі України в країни НАТО. Однак можливі «червоні лінії» рф важко прочитати, і росія навмисно концептуалізує їх у розмитий спосіб. Крім того, російське керівництво підводить національну безпеку під безпеку режиму. Ризики зважують, відповідно до того, наскільки вони загрожують стабільності авторитарної системи. Таким чином, вступ України до НАТО може дестабілізувати діючий політичний режим в росії. Такий розвиток подій усередині країни може спонукати рф до подальшої ескалації війни.

Реакція росії може варіюватися від чергового раунду часткової мобілізації до повної мобілізації або навіть інсценування ядерного інциденту; не можна виключати і застосування тактичної ядерної зброї. Щоправда, наразі немає жодних доказів будь-яких конкретних кроків у напрямку масової військової ескалації за межами України.

У той же час гібридні загрози можуть посилитися. Росія може використати розбіжності всередині НАТО щодо вступу України, щоб послабити єдність Альянсу і, таким чином, його здатність діяти. Росія також може намагатися вплинути на суперечливу дискусію щодо вступу за допомогою дезінформації, зображуючи вступ України як ескалацію, щоб розпалити страхи Заходу (наприклад, через ядерні загрози) і таким чином спричинити зменшення підтримки Заходу. Крім того, можна припустити, що росія використає вступ України до НАТО на міжнародній арені, щоб підкреслити свій наратив про гегемонію Заходу. І в 2024 р. у цьому контексті присутні кілька можливостей, оскільки мають відбуватися вибори в багатьох західних країнах, включаючи США та кілька європейських держав.

Ризики також пов'язані з термінами вступу України до НАТО. Членство України можливе лише після війни. Хоча така обумовленість зменшує ризик втягнення НАТО в конфлікт, вона може посилити стимул для росії продовжувати свою агресію, щоб запобігти вступу України до Альянсу.

Існує подібна дилема щодо території, на яку мають поширюватися гарантії безпеки НАТО. Україна не виконує один із 1995 р. один із критеріїв приєднання, а саме відсутність територіальних суперечок (інші вимоги включають діючу демократію та ринкову економіку, справедливе ставлення до меншин та демократичний контроль над армією). Якби НАТО поставило вступ в залежність від вирішення територіальних суперечок, це могло б стати ще одним стимулом для РФ забезпечити продовження конфлікту з Україною, щоб запобігти вступу. Таким чином, у власних інтересах членів Альянсу було б дозволити гнучкість у виконанні цього критерію, наприклад, шляхом тимчасового обмеження географічних територій, до яких застосовуються оборонні зобов'язання, та укладення додаткових угод.

Історія дає приклади потенційних механізмів, навіть якби геополітичні умови були зовсім іншими: Західна Німеччина приєдналася до НАТО в 1955 р. за умови, що вона не буде прагнути об'єднання Німеччини в односторонньому порядку військовими засобами, інакше ст. 5 не застосовуватиметься. І хоча

контрольована СРСР Німецька Демократична Республіка, звичайно, не була членом НАТО, східні регіони Німеччини приєдналися до Альянсу, коли Німеччина об'єдналася в 1990 р. [123, с. 67].

У випадку України можна передбачити, що вільні території приєднуються до НАТО, а Альянс зобов'язеться поширити свій захист на окуповані території після їх звільнення. Україна буде підлягати обов'язковим консультаціям щодо військових операцій і умовам ст. 5 у разі односторонніх дій. І якщо Україна порушить ці умови, це мало б мати наслідки.

Ще одним ризиком є те, що вступ України може підірвати єдність НАТО, яка є передумовою її здатності діяти як оборонний альянс. Загальні дебати щодо вступу вже створюють напругу для НАТО. Останній етап процесу вступу Швеції був надзвичайно складним, оскільки Туреччина заблокувала його з внутрішніх причин. Деякі члени Альянсу занепокоєні тим, що вступ України може імпортувати існуючі конфлікти в НАТО, оскільки відносини України з деякими з її сусідів, включаючи Угорщину, були складними до війни і залишаються сьогодні. Інші побоюються, що занадто багато уваги приділятиметься росії за рахунок інших загроз, перелічених у Стратегічній концепції до 2022 р., таких як нестабільність на південному фланзі НАТО та Китай.

Крім того, багато членів Альянсу бояться бути втягнутими у війну – наприклад, якщо рф спровокує Україну вздовж лінії зіткнення чи кордону після вступу, або якщо Київ вирішить в односторонньому порядку звільнити території, які залишаються окупованими після приєднання, а НАТО буде змушена реагувати. У таких випадках ухвалення рішень в НАТО могло б призвести до розбіжностей, якими росія знала б, як скористатися. Напад рф після вступу, на який Альянс відповів розділеною манерою, означатиме провал НАТО та створить ризик для України.

Очевидно, що існує компроміс між перевагами довгострокової інтеграції України в західні структури та короткостроковим ризиком послаблення внутрішньої згуртованості цих самих інституцій через триваючі дебати, що

ставить під загрозу підтримку України. Оскільки вступ до НАТО є реалістичним лише в довгостроковій перспективі, вирішення пов'язаних із цим питань можна поки що відкласти. Не в останню чергу український успіх на полі бою може призвести до можливих нових рішень.

У військовому плані вступ України вимагатиме коригування оборонних планів і структур НАТО, щоб члени Альянсу могли захищати нову територію НАТО та інтегрувати українські сили в структури та планування Альянсу. Щоб підкреслити довіру до зобов'язань НАТО після того, як Україна стане членом, було б доцільно розмістити там війська, особливо з таких великих держав, як Німеччина та ядерних держав Франції, США та Великої Британії. Проте найбільш скептично налаштовані США та Німеччина. Поки США, головний постачальник безпеки, не підтримають членство України в НАТО, цього не станеться. Через зниження інтересу США до європейської безпеки, перш за все, європейцям доведеться докласти більше зусиль. Однак останні намагаються реалізувати процес адаптації НАТО, розпочатий у 2019 р.. Станом на 2022 р. лише 7 із 30 членів Альянсу виконали зобов'язання щодо інвестування в оборону 2014 р., тобто зобов'язання інвестувати 2 % національного ВВП в оборону [303].

Проте ані Україна, ані НАТО не виграють від політичних зобов'язань Альянсу, які не були б підтримані військовою силою. Швидше, це завдало б шкоди авторитету НАТО, а отже, безпеці та стабільності Європи. Тому приєднання має відбутися лише за умови, що Україна виконає умови або якщо будуть узгоджені альтернативи.

Хоча на Вільнюському саміті 2023 р. країни Альянсу чітко було заявлено, що Україна стане членом НАТО, не було сформульовано наступних кроків [303].

Оскільки швидкий вступ залишається нереалістичним, необхідні проміжні кроки для значного та надійного посилення безпеки України до вступу.

У Вільнюсі члени НАТО сформулювали останні заходи на підтримку

України – нову Раду Україна-НАТО, додаткові програми співпраці та скасування вимог щодо Плану дій щодо членства – як шлях до членства. Кілька інших угод, укладених у межах Вільнюського саміту, доповнюють ці рішення НАТО. Особливо важливим є Спільна декларація G7 про підтримку України [324], яка окреслює військову, фінансову та економічну підтримку України, одночасно вимагаючи проведення необхідних внутрішніх реформ. Вона оформлена як дорожня карта «інтеграції України в євроатлантичну спільноту».

Водночас, щоб уникнути будь-яких непорозумінь на шляху до вступу, НАТО має пояснити, що положення ст. 5 не застосовуватимуться до членства. Тим не менш, Вільнюські заходи та ті, що описані нижче, запропонують додаткову цінність порівняно з простою тимчасовою підтримкою, доки вони базуються на довгостроковій логіці (а не є спеціальними) і зосереджені на конкретній меті (безпека України та членство в НАТО). Це вимагатиме необхідних зобов'язань, консультацій і процесів прийняття рішень, що, у свою чергу, пом'якшить непорозуміння, спричинені спеціальними заходами.

Для забезпечення безпеки України на шляху до членства в НАТО потрібен комплексний і взаємопов'язаний підхід – такий, що захищає країну більш ефективно та масштабовано. Насправді військовий, політичний та економічний компоненти такого підходу є взаємозалежними й взаємопідсилюючими: безпечна структура є передумовою для економічної реконструкції, і саме остання дає змогу інвестувати в безпеку. Таким чином, взаємно підсилювальні заходи за участю різних гравців (ЄС, НАТО, G7, Контактна група з питань оборони України), такі як узгоджені у Вільнюсі, є важливими. Мета полягає в тому, щоб раз і назавжди закріпити Україну в євроатлантичних структурах і дати зрозуміти конфліктуючим сторонам, а також державам ЄС і НАТО, що Україна належить до цих структур, а не є буферною чи сірою зоною. Основна увага тут приділяється політиці безпеки.

Зобов'язання щодо безпеки мають визначати шлях до гарантій безпеки, тобто до членства в НАТО. Мета полягає в тому, щоб зміцнити Україну та

покращити її безпеку таким чином, щоб країна була готова до вступу, коли виникне політична можливість, тобто коли члени Альянсу погодяться і умови будуть виконані, як було заявлено у Вільнюсі. У результаті рішень у Вільнюсі, прийнятих НАТО, G7 та окремими державами, було запущено комплексну програму підтримки. Щоб бути успішним, імплементація має зосереджуватися на трьох елементах: зміцнення спроможності України до самооборони та подальше закріплення її в НАТО; послаблення військового потенціалу росії; а також підвищення стійкості, стримування та захисту ЄС і НАТО [324].

Вільнюські угоди мають вирішальне значення, але реалізація повинна гарантувати, що вони слугуватимуть базисом до членства в НАТО, а не заміною йому. НАТО має йти узгодженим шляхом, активізувати співпрацю з Україною, а окремі члени Альянсу повинні виконувати двосторонні та міні-угоди, які вже діють або були оголошені. Основна увага повинна бути зосереджена на довгостроковій системній підтримці, яка дозволить Україні покласти край конфлікту на власних умовах.

Слід взяти до уваги, що у світі існує низка глобальних процесів, які є по суті елементами зближення націй, народів і держав під час вирішення найважливіших завдань, включаючи питання безпеки. Однак багато з сучасних глобальних процесів, що протікають, мають значний потенціал негативних наслідків. Чим більше відкриті межі сучасної держави для проникнення інших культурних цінностей, політичних ідеалів та економічних моделей, тим держава вважається успішніше інтегрованою в єдине «глобальне суспільство». Водночас відсутність будь-яких кордонів чи значне їх ослаблення призводить до потенційної вразливості будь-яку із сфер суспільства, ставлячи під сумнів існування суверенної держави.

Актуальні питання існування сучасної незалежної держави та її кордонів у світі, що глобалізується, розглядаються багатьма дослідниками, кожен з яких часто відзначає суперечливість і протиставлення даного поняття багатьом важливим ідеалам глобалізації [12; 20; 34; 96; 104; 156; 165; 175 та ін.].

Останні події на міжнародній арені, що стосуються як сфери фінансово-

економічної взаємопов'язаності та взаємозалежності сучасних держав, так і питань міжнародної безпеки демонструють необхідність пошуку розумного балансу у питаннях відкритості глобальним процесам та здійснення політики безпеки держави, зокрема, внутрішньої.

Через кілька років з моменту першої хвилі глобального фінансово-економічної кризи, в рамках теоретичного та практичного осмислення протиріч державного суверенітету, забезпечення безпеки держави та об'єктивних процесів глобалізації, було зроблено деякі наукові припущення про масштаб та сфери змін, що назріли у взаємодії держав на міжнародній арені. У тому числі наукові висновки та практичні пропозиції торкалися питань коригування або значної зміни політики забезпечення національної безпеки провідних держав.

Досить обґрунтованим видається припущення, що чим вищий рівень доходів населення, розвиненість соціально-політичної системи суспільства, його цінностей, тим більш дієвою є внутрішня безпекова політика.

Забезпечення національної безпеки залежить від ефективності політики у сфері галузевих напрямів, головним чином стосовно внутрішньої безпеки. Важливе значення має опрацювання питань внутрішньої безпекової політики.

Деякими з виділених пріоритетів є створення суспільних відносин у державі на основі пріоритету права та рівності всіх перед законом, реалізація соціальних функцій держави, а також цілеспрямована політика щодо створення умов, які забезпечують гідне життя та вільний розвиток людини, як цільову настанову формування соціальної держави.

Досягти високих результатів у забезпеченні внутрішньої безпеки є неможливим у суспільстві, що перебуває у стані роз'єднаності та внутрішнього розколу. У зв'язку з цим одним із головних напрямів забезпечення внутрішньої безпеки слід вважати державні механізми консолідування суспільства, якісної зміни ставлення громадян до державних органів влади, підвищення легітимності інститутів державного управління у законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади.

У цьому зв'язку доцільно взяти до уваги наступне.

По-перше, нині питання внутрішньої безпеки регламентовані безліччю нормативних правових актів державного і регіонального рівнів, і навіть програм та заходів, що також визначають напрями її регулювання.

По-друге, в Україні існує практика залучення інститутів громадянського суспільства та громадян до діяльності з охорони громадського порядку. Така діяльність частково законами та підзаконними нормативними актами.

По-третє, з метою заповнення прогалин у сфері залучення суспільних та цивільних організацій до охорони правопорядку, вдосконалення правового регулювання внутрішньої безпеки має здійснюватися комплексно, шляхом створення універсальних стандартів в українському законодавстві.

Відповідно до прийнятої Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України як основного концептуального документа у сфері її правового регулювання, виділяються напрями її забезпечення [328].

По-перше, це попередження, виявлення та припинення терористичної та екстремістської діяльності, злочинів, пов'язаних з корупцією, незаконним обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, зброї, боєприпасів, вибухових речовин, організацією незаконної міграції, торгівлею людьми, а також інших злочинних посягань на права та свободи громадянина, матеріальні та духовні цінності суспільства, критично важливі та (або) потенційно небезпечні об'єкти інфраструктури України.

По-друге, діяльність з профілактики соціальних та міжнаціональних конфліктів.

По-третє, діяльність із запобігання, ліквідації та (або) мінімізації наслідків надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, включаючи надання першої допомоги особам, які перебувають у стані, небезпечному для їхнього життя та здоров'я.

По-четверте, діяльність з удосконалення державного управління у сфері пожежної, хімічної, біологічної, ядерної, радіаційної, гідрометеорологічної, промислової та транспортної безпеки.

По-п'яте, діяльність з розвитку міжнародного співробітництва у правоохоронній сфері, а також у сфері запобігання надзвичайним ситуаціям природного та техногенного характеру та ліквідації їх наслідків.

Сама Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України [328], будучи частиною нормативно-правового забезпечення цієї сфери, також потребує державно-політичних механізмів її забезпечення. Виходячи з цього вважається правомірним виділення ще одним напрямом внутрішньої безпекової політики – сприяння заходам двоетапної реалізації цього документа.

Крім виділених раніше напрямів забезпечення реалізації, у Стратегії громадської безпеки та цивільного захисту України слід виділити ті напрями, які узгоджуються із зазначеними вище та відповідають авторському підходу й трактуванню внутрішньої безпеки.

Так, по-перше, обґрунтованим є розгляд напрямів її забезпечення стосовно політико-правової, соціальної та культурно-духовної сфер.

По-друге, пропонується об'єднання політичних механізмів в основні групи відповідно до характерних особливостей єдності управлінських рішень.

Механізми та способи вдосконалення розробки та реалізації державних програм із забезпечення внутрішньої безпеки на цьому етапі як окремого цільового напрямку діяльності органів державної влади України немає.

Водночас, формулювання цілей та пріоритетів у розробці державних програм, що стосуються окремих питань внутрішньої безпеки, залишається прерогативою діяльності органів державної влади. При неминучому поступовому розширенні включеності елементів громадянського суспільства до реалізації державних програм на етапі їх розробки та можливих напрямів коригування їх реалізації, все ж таки моніторинг та системна внутрішньої безпекової політики, на основі цих програм, залишається винятковою сферою здійснення функцій органів державної влади.

По-третє, розгляд вже виділених напрямів реалізації та вироблення нових, пропонується розкривати у тісному взаємозв'язку з положеннями концепції людського потенціалу.

Так, серед найбільш загальних проблем реалізації всіх державних програм виділяють: недосконалість системи державного управління та розбіжність рівня реалізації програми з повноваженнями конкретного виконавчого органу.

Окремою групою слід виділити ті особливості, які зазнають особливої правової оцінки відповідності законодавчим нормам, і навіть прояви відверто кримінального характеру (шахрайство, підробки, нецільове витрачання коштів, корупція тощо.)

Передбачається, що поряд із пріоритетами в політико-правовій, соціальній та культурно-духовній сферах, виділених як основні, в рамках суспільної безпеки, рівень, темпи та умови розвитку людського потенціалу потребують наукового осмислення як окремий пріоритет забезпечення внутрішньої безпеки.

Передбачається забезпечити збалансований просторовий розвиток держави, як щодо освоєння нових сировинних ресурсів, і у традиційних регіонах концентрації інноваційного, промислового та аграрного потенціалу України. Політика держави буде спрямована на розширення свободи підприємництва.

Відкрита взаємодія з різними суспільними структурами з приводу пріоритетів програмного регулювання проблем дозволить подолати замкнутість і формальність реалізації державно-політичного управління. Однак для створення умов конструктивного діалогу між владою та суспільством щодо пріоритетів розвитку об'єктивно обумовленою вимогою є підготовленість до такого діалогу. Підбір форм і методів взаємодії влади та суспільства є найбільш ефективним у контексті реалізації через інститут освіти. Вибір пріоритетів державного програмного регулювання потребує альтернативності та проблемного аналізу в межах обґрунтування. Видається можливим використання технології громадських проєктів як процедури оцінки та пошуку рівноваги між інтересами суспільства, держави загалом та кожного громадянина окремо.

У зв'язку з тим, що єдина державна програма політичного регулювання сфери суспільної безпеки в Україні не розроблена, а сама її розробка у відриві від інших програм не є доцільною, пропонується розгляд групи механізмів, спрямованих на забезпечення внутрішньої безпеки комплексно. Мається на увазі підхід, при якому цілі реалізації однієї програми будуть підтримані результатами наступних. Сама реалізація має розглядатися як лінійний процес. У зв'язку з принциповою неможливістю досягнення абсолютного рівня безпеки, є доцільним застосування циклічного підходу до реалізації виділеного ланцюжка взаємопов'язаних програм.

Користуючись термінологією творця теорії соціальної держави Лоренца фон Штейна [386], при реалізації механізмів суспільної взаємодії стикаються два протилежно спрямовані принципи – принцип суспільства та принцип держави. При цьому обидва вони фактично персоніфіковані в політичній еліті країни, що склалася. Зокрема, принцип суспільства передбачає поступове скорочення можливостей розвитку особистості, оскільки управлінська верхівка держави прагнучиме замкнутої елітарності. У той же час принцип держави передбачає існування та постійний розвиток об'єктивно існуючих знеособлених функцій держави щодо сприяння розвитку особистості на користь розвитку всього суспільства. Таким чином, створюється ситуація, за якої головною функцією держави є розвиток суспільства, тоді як за її реалізації інститут держави стикається з інтересами політичної та правлячої еліти.

Як видається, жодна форма організації громадського управління з використанням інституту держави, не має принципової свободи від описаного внутрішнього протиріччя. У зв'язку з цим є доцільним не тільки розширення управління громадських груп у реалізації програм, а й створення умов для прямої зацікавленості політичної й економічної еліти країни у досягненні заявлених програмних цілей. У програму мають бути закладені такі механізми, які б дозволяли досягати рівноваги між інтересами політичної правлячої еліти та кожного громадянина.

Одним із таких механізмів може бути націленість на інноваційний

розвиток (розвиток людини та її потенціалу) за прямої участі в отриманні економічної вигоди як елітарних верств суспільства, так і громадян країни в цілому, на базі пропорційності вкладу та одержуваного прибутку. Тут передбачаються механізми створення умов справедливої оплати праці, особливо наукомісткої праці, і податкові пільги групам підприємців, які брали участь у створенні наукомісткого продукту.

Крім того, прагнення політичної еліти до замкнутості, яка може бути плідним середовищем для зростання корупції, має бути супроводжена рівною можливістю представляти та відстоювати свої інтереси групами громадян на різних рівнях влади, минаючи бюрократичний апарат (наприклад, використовуючи інститут громадських приймалень). Це сприяє створенню рівноваги та розвитку діалогу між владою та суспільством.

Ще одним способом подолання деструктивного впливу егоїстичних інтересів політичної правлячої еліти, включаючи бюрократичний апарат, є використання постулатів теорії раціональної поведінки. Створення умов, за яких ефективність бюрократичної, управлінської праці буде поставлена в пряму залежність із оплатою праці та відстроченими державними гарантіями. Престижність державної служби в Україні може бути розглянута як капітал, яким слід раціонально розпорядитися. Водночас створення умов, коли державні бюрократичні організації будуть на конкурентній основі боротися за зростання ефективності праці, дозволить у дії оцінити потенціал кожної з таких структур і вжити відповідних організаційних заходів [3, с. 261].

Роль і значення виділеної групи механізмів пошуку альтернативних джерел фінансування, ресурсів, здається, найближчим часом лише зростатиме. Сформована практика використання лише одного джерела фінансування – державного бюджету – відповідає фінансово-економічній ситуації у країні. В очікуванні нових «хвиль рецесії» пошук чи створення умов щодо самоформування приватних інвесторів задля забезпечення реалізації державних програм є одним із перспективних напрямів внутрішньої безпекової політики [233, с. 89].

Оскільки цей напрямок перебуває в стику регулювання відразу кількох сфер, його комплексне забезпечення потребує успішної реалізації більшості державних та цільових програм за умови їхнього постійного фінансування та ресурсного забезпечення. Пошук та створення умов для альтернативних способів підтримки та розвитку таких програм може стати вирішальним фактором у підтримці та розвитку стійкості політичної системи, реалізації комплексу механізмів інноваційного розвитку країни у найближчому майбутньому. Обґрунтованим є використання кількох взаємозалежних механізмів.

Так, розширення законодавчої бази у сфері регулювання благодійної та спонсорської діяльності створить необхідні умови правового регулювання питань забезпечення державних програм. Надалі розвиток напрямів «інвестиційної освіти» в Україні, створення умов на регіональному рівні для розвитку сфери самозайнятості населення дозволить збільшити кількість потенційних інвесторів у розвиток людини як чиннику інноваційного розвитку країни [299, с. 246]. Як видається, сфера освітніх послуг може стати пріоритетною як щодо створення умов формування спонсорської бази, так і щодо розвитку самозайнятості в контексті перспективних механізмів стимулювання інвестиційної активності. Це, передусім, пов'язано з орієнтацією на підвищення наукомісткості праці та розширення наукомісткого сектора економіки. Крім того, розширення доступу населення до розвиненого ринку освітніх послуг є загальним щодо базових умов розвитку людського потенціалу країни.

З правозастосовного і політико-управлінського досвіду, що вже склався, а також практики забезпечення внутрішньої безпеки в деяких країнах світу (наприклад, у США, Німеччині, Великій Британії та ін.), можна говорити про сформовані моделі її забезпечення. При виділенні моделей велике значення мало виявлення найчастіше застосовуваних механізмів політики забезпечення безпеки. Серед таких механізмів вдалося виділити п'ять основних (нормативно-правові, інформаційні, фінансово-економічні, адміністративні,

інституційні), між якими у різних моделях відбувається перерозподіл їхньої частки у реалізації внутрішньої безпекової політики. Відповідно, поєднання цих механізмів окреслює максимум і мінімум можливого регулювання внутрішньої безпекової політики на рівні наведених нижче моделей.

До першої моделі за сукупністю результатів досліджень слід віднести США. Це досить класична модель, суть якої полягає у пріоритеті тимчасового чи постійного обмеження громадян у правах і свободах на користь безпеки всіх членів суспільства та держави в цілому [202]. Цю модель можна назвати моделлю тимчасового обмеження цивільних прав. При досягненні досить швидких результатів у сфері внутрішньої безпекової політики у державному інституті з'являється залежність від запровадженого рівня розширення повноважень держави за рахунок згортання прав і свобод громадян. Поступово це веде до зростання громадянських протестних настроїв і розширення спектру викликів, небезпек та загроз внутрішній безпеці. Такі тенденції через певний проміжок часу спонукають державу повернутися до колишнього рівня громадянських прав і свобод.

Незважаючи на наведене вище, ця модель відрізняється відносним збереженням діалогу між державою та громадянським суспільством, незважаючи на обмеження прав та свобод громадян. Водночас для решти механізмів регулювання внутрішньої безпекової політики залишається менше поле для реалізації. Незбалансованість між реалізованими механізмами в рамках даної моделі може призвести до втрати її ефективності за досить короткий термін. Крім того, така модель може провокувати прояви локального колапсу державного управління на окремих територіях.

До другої моделі віднесено діяльність із забезпечення внутрішньої безпеки держави на прикладі Великої Британії та Німеччини [412; 60]. Особливістю цих країн є передача частини регулюючих функцій на наднаціональних рівнях. Реалізуючи внутрішню безпекову політику, в рамках наддержавних структур ЄС, що вже склалися, дані держави частково втратили можливість контролювати сферу внутрішньої безпекової політики, оскільки

перестали бути провідними і єдиними суб'єктами її забезпечення. Цю модель доцільно назвати моделлю делегування повноважень на наднаціональний рівень. При значному скороченні фінансових, економічних, адміністративних, політичних витрат держави у сфері внутрішньої безпеки в рамках реалізації цієї моделі, слід окремо підкреслити те, що ще не до кінця оцінені втрати названих національних держав у сфері внутрішньої безпеки за останні два-три роки. В рамках цієї моделі, в силу особливостей суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки та складної процедури узгодження повноважень між ними, велике значення надається інституційним, адміністративним та інформаційним механізмам. Однак і в цій моделі простежується незбалансованість між механізмами, що реалізуються, що знижує їх результативність.

Розкривши особливості та специфіку внутрішньої безпекової політики в сучасній Україні, доцільно виділити відносно перехідну модель формальної характеристики суспільної безпеки, що склалася. Оскільки вже зроблено певні кроки до концептуалізації і самостійного понятійно-теоретичного оформлення суспільної безпеки, слід припускати, що формування національної моделі в Україні ще не склалося й знаходиться лише на початкових стадіях. Проте її реалізація дозволяє ефективно парировати такі загрози як: міжнародний тероризм, релігійний екстремізм, формування та розвиток непереборних протиріч у міжнаціональному діалозі. Головним недоліком цієї моделі слід вважати її очевидний формальний характер і відносну нестійкість. Крім того, в рамках цієї моделі вкрай складно проводити моніторинг, оцінку та регулювання внутрішньої безпекової політики, що може призвести до виснаження ресурсів її забезпечення без можливих альтернатив їхньої заміни.

Як видається, на етапі реалізації моделі забезпечення та регулювання внутрішньої безпеки доцільно виходити з необхідності пошуку балансу між регулюючою роллю держави та розширенням функцій громадських організацій у сфері внутрішньої безпекової політики, а також балансу між

механізмами, що реалізуються в ній. Таку модель можна назвати ситуаційною моделлю забезпечення та регулювання внутрішньої безпеки. Виходячи з неї (можна охарактеризувати простір або «коридор ефективних політичних механізмів забезпечення громадської безпеки» як простір взаємопов'язаної діяльності держави та громадських інститутів щодо ефективного регулювання цієї сфери).

У рамках реалізації системної та послідовної внутрішньої безпекової політики потрібна розробка взаємозалежних механізмів державного управління. За своєю суттю такі механізми повинні бути способом реалізації внутрішньої безпекової політики в цілому, а також створювати умови для її своєчасного перетворення відповідно до соціально-економічної та політичної ситуацій, що динамічно змінюється, а також в умовах постійного розширення ризиків, викликів і небезпек, збільшення кількості загроз.

Суспільство, як один з об'єктів захисту, має деякі особливі характеристики. Однією з найважливіших, у тому числі, слід зазначити здатність суспільства до саморозвитку і самоорганізації. Так, громадянське суспільство на етапі розвитку взаємовідносин «держава – громадяни» відіграє дедалі більшу роль. Однак така тенденція має низку неоднозначних результатів, що знижують результативність внутрішньої безпекової політики. Цілеспрямоване та системно організоване включення потенціалу інститутів громадянського суспільства до роботи з пошуку та реалізації механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки об'єктивно стає одним із стратегічних завдань державного управління в найближчому майбутньому.

Одним із значних трендів розвитку відносин між владою та суспільством також стає суспільний запит на збільшення особистої та соціальної відповідальності виконавчої влади. У рамках внутрішньої безпекової політики значимість даного тренду найближчими роками також зростатиме. При забезпеченні внутрішньої безпеки соціальна та громадянська відповідальність стають елементом рівноваги між інтересами й можливими витратами кожного

із суб'єктів її забезпечення.

4.3. Критерії оцінки ефективності механізмів формування внутрішньої безпекової політики

При розробці та застосуванні критеріїв ефективності внутрішньої безпекової політики та оцінці її забезпечення склалася практика врахування діючих підходів оцінки ефективності забезпечення національної безпеки, що зумовлено тісним органічним, логічним і політико-правовим взаємозв'язком національної та суспільної безпеки.

Як відзначають дослідники проблем забезпечення національної безпеки та її видових складових, оцінка ефективності державно-управлінських механізмів попередження внутрішніх і зовнішніх загроз є першорядним завданням в умовах ситуації, що динамічно розвивається [56; 219; 231; 244; 302 та ін.]. Водночас це завдання є складною науковою проблемою. У межах внутрішньої безпеки також об'єктивно виникає потреба в оцінці ефективності державно-управлінських механізмів її забезпечення. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує питання наукової обґрунтованості запропонованих критеріїв для проведення оцінки.

Сучасний рівень розвитку теорії національної безпеки як системотворчої для внутрішньої безпеки створює неоднозначні умови для вироблення єдиного трактування як поняття ефективності забезпечення безпеки, так і критеріїв її оцінки. Досі не завершено наукових дискусій навколо питань розмежування критеріїв ефективності, корисності та раціональності в оцінці заходів безпеки. Це пояснюється проблемами розвитку наукової теорії безпеки у вітчизняній науці, яка є відносно новим напрямом, що не дозволило виробити єдиного методологічного підходу до оцінки ефективності політики безпеки.

Під ефективністю в оцінці державно-управлінських механізмів безпеки

слід розуміти певний отриманий результат впровадження розроблених державно-управлінських рішень у різних сферах. У разі оцінки такого багатоаспектного явища, як національна безпека, а також її складових, і, зокрема, внутрішньої безпеки, видається цілком правомірним вважати застосовувані механізми дійсно ефективними у разі зміни (адаптації) всієї системи, а також розвитку стійкості до загроз, що виникають у кожного елемента такої системи.

Проте в межах сучасних підходів оцінки під ефективністю безпеки загалом прийнято вважати стан передбачуваної (прогнозований стан у майбутньому) захищеності особистості, суспільства та держави [180, с. 93]. Зміст цього підходу суттєво звужує потенціал державно-управлінських механізмів забезпечення безпеки, що розробляються та впроваджуються. Крім того, оцінка прогнозованої ефективності суттєво звужує можливості вдосконалення державно-управлінських механізмів, що вже реалізуються.

Державно-управлінські механізми вважаються неефективними, якщо забезпечення захищеності особистості, суспільства і держави не було реалізовано хоча б на мінімальному рівні. При негативних значеннях ефективності слід говорити про визначення нових перспективних завдань і перегляд підходів до розробки механізмів нівелювання виникаючих загроз. Таким чином, розширення діапазону оцінки ефективності та вироблення методології комплексного дослідження одержаних результатів дозволило б поділяти механізми державного управління у сфері внутрішньої безпеки на ефективні, малоефективні, неефективні або навіть шкідливі, а також виділяти серед них перспективні, тобто ті механізми, які в умовах розвитку політичної системи суспільства виявилися неефективними, але за належного вдосконалення, можуть отримати високу оцінку.

У зв'язку з необхідністю чіткого визначення поняття ефективності в контексті оцінки рівня забезпечення внутрішньої безпеки та розмежування понять, що застосовуються сьогодні для оцінки державно-управлінських механізмів у даній сфері, пропонується такий поділ критеріїв:

– корисність діяльності по забезпеченню внутрішньої безпеки – включає співвідношення між отриманим результатом і витраченими ресурсами для її досягнення;

– раціональність прийнятих та реалізованих державно-управлінських механізмів – передбачає особливий порядок вибору та впровадження механізмів в залежності від конкретно поставлених завдань з урахуванням оперативної обстановки;

– оптимальність реалізованих державно-управлінських механізмів припускає найбільший результат від запланованого при їх розробці;

– економічність діяльності – є поняттям, найбільш близьким до сфери економіки та визначає конкретне значення, після досягнення якого реалізовані механізми стають неефективними, навіть при досягненні завдань забезпечення необхідного стану захищеності.

З огляду на це доцільно виходити з підходу, відповідно до якого національна і внутрішня ефективність механізмів державного управління у сфері безпеки розуміється як співвідношення отриманого результату від їх реалізації до максимально можливого обсягу зважених витрат на їх розробку та впровадження. Цей результат можна описати як стан максимуму керованості соціальної сфери за активного сприяння та конструктивного діалогу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства на основі врахування непорушності прав і свобод людини і громадянина в інтересах суспільного розвитку зі збереженням стійкості політичної системи. При цьому зваженими витратами на отримання ефективного результату слід вважати тимчасове обмеження всіх громадян або їх частини у будь-яких політичних, громадянських, економічних, соціальних та інших правах з дотримання інтересів суспільного розвитку [345].

Такий підхід дозволяє розглядати й оцінювати ефективність внутрішньої безпекової політики з позицій збереження та збільшення суспільно значущих цінностей.

При цьому слід поділяти ефективність механізмів державного

управління у сфері внутрішньої безпеки, що розробляються, та ефективність впровадження внутрішньої безпекової політики.

Зокрема, ефективність механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки характеризується наступними параметрами:

- вимагає врахування перспективних викликів і загроз;
- має ймовірнісний характер;
- вимагає попереднього «польового застосування».

Щодо ефективності впровадження внутрішньої безпекової політики, то в даному контексті передбачається врахування:

- взаємних компенсації і посилення негативних наслідків комплексу механізмів, що застосовуються;
- якості адміністративного ресурсу при впровадженні механізмів;
- оцінки економічних витрат.

Загальним критерієм ефективності в науці прийнято вважати системний показник, в якому враховано всі інші чинники або їх більшість. Критерії ефективності забезпечення внутрішньої безпеки передбачають нерозривний зв'язок із показниками ефективності забезпечення національної безпеки, проте водночас у нормативних документах вказується необхідність, розробки критеріїв та оцінки, що відповідають реаліям та складовим саме внутрішньої безпеки [253, с. 29].

Серед показників забезпечення внутрішньої безпеки за аналогією з її родовим поняттям – національною безпекою – наразі пропонується застосовувати [343, с. 209]:

- рівень безробіття (частка економічно активного населення);
- децильний коефіцієнт (співвідношення доходів 10 % найбільш та 10 % найменш забезпеченого населення);
- рівень зростання споживчих цін;
- рівень державного зовнішнього та внутрішнього боргу у відсотковому відношенні від валового внутрішнього продукту;
- рівень забезпеченості ресурсами охорони здоров'я, культури, освіти та

науки у відсотковому відношенні від валового внутрішнього продукту та ін.

Узагальнюючи значення показників, для розкриття саме внутрішньої безпеки не можна залишити без уваги той факт, що запропонований список не охоплює всього різноманіття елементів, що входять у поняття внутрішньої безпеки.

Основними цінностями для забезпечення захищеності є стан захищеності прав і свобод особи, суспільства та держави в політико-правовій, культурно-духовній та соціальній сфері. У зв'язку з цим критерії ефективності внутрішньої безпекової політики поділяються між трьома групами [180, с. 92–94].

До першої групи відноситься критерій «довіра влади». Враховуючи специфічний зв'язок теорії та практики забезпечення внутрішньої безпеки з правами і свободами громадянина, а також з його життям та здоров'ям, пропонується серед основних показників виділяти рівень злочинності за період, що оцінюється. При цьому під злочинністю в даному контексті розумітиметься весь набір її прояву: корупція, наркотрафік, пряма загроза життю та здоров'ю населення на побутовому рівні, терористична діяльність тощо.

Ще одним важливим показником у цій сфері є рівень міграційного навантаження через те, що багато злочинів можуть бути спровоковані ним. Рівень реалізації державних і регіональних програм забезпечення внутрішньої безпеки вважається тут одним з основних показників, оскільки має системоутворюючий потенціал регулювання політико-правової сфери. Останнім показником, що відноситься до зазначеної групи, можна вважати рівень протестних настроїв громадян [44, с. 103–104].

У межах другої групи виокремлюється критерій «громадські об'єднання» з основними показниками в культурно-духовній сфері. Показники, що виділяються тут, охоплюють питання культурно-духовних основ суспільства та забезпечення його потреб у розвитку. Так, затребуваність ідей патріотизму в суспільстві, як осьового вектору державного розвитку,

через неоднозначність своїх проявів потребує окремої оцінки в критерії, що виділяється. Доступ до культурних цінностей для широких мас, кількість заходів (запланованих та реалізованих на оцінюваний період) різних міністерств та відомств рівнів державної влади, які безпосередньо чи опосередковано реалізують завдання міжнаціонального та міжконфесійного діалогу, також відповідає потребам оцінки критерію ефективності внутрішньої безпекової політики. На окрему увагу заслуговує показник залучення громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства, оскільки він може віддзеркалювати актуальний рівень громадянської активності, а також рівні консолідації суспільства через інститути громадянського суспільства [367, с. 166–167].

У межах третьої групи виділяється критерій «добробут» з основними показниками у соціальній сфері. Показники, що виділяються тут, описують основні характеристики соціальної сфери, що є значущими при розробці та реалізації механізмів державного управління у даній сфері [54, с. 206].

Показники, що виділяються в кожній із груп на основі факторного аналізу, зважені між собою й рівнозначні, оскільки вплив кожного з них рівномірно створює умови для можливості врахування зростаючих викликів і небезпек, а в результаті й загроз зазначених сфер: політико-правової, культурно-духовної та соціально-економічної. Водночас спостерігається існуюча взаємна їх обумовленість між виділеними групами

Розуміючи систему внутрішньої безпеки як динамічну й постійно схильну до впливу, в тому числі чинників непереборної сили (природні катаклізми та катастрофи), видається доцільним надалі включати до оцінки ці критерії. Вони, як правило, є прогнозованими, й можна виходити з того, що їх врахування в оцінці реалізованих механізмів повинен бути підсумковим етапом оцінки ефективності. Прогнозованим природним катастрофам приділяється велика увага в межах оцінки, оскільки їх наявність не скасовує необхідності реалізації механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки. У той час, як механізми державного управління у сфері внутрішньої

безпеки будуть реалізовуватися в умовах, що стрімко погіршилися, порівняно з відсутністю прогнозованих катастроф, їх оцінка повинна враховувати значний вплив (аж до фатального) даного чинника на забезпечення внутрішньої безпеки.

Звісно ж, малозначимим є ступінь оцінки самого чинника, оскільки він лише створює умови посилення чи ослаблення напруженості реалізації механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки. У запропонованій методиці оцінки вважається більш значним зафіксувати тенденцію падіння ефективності механізмів, що формується, з подальшим їх оперативним коригуванням, враховуючи фактор природної катастрофи і стрімку динаміку зміни самої внутрішньої безпеки.

З огляду на викладене вище, запропонований набір критеріїв, поділених на три групи, в кореляції з визначенням внутрішньої безпеки відповідає обраному вище підходу оцінки ефективності внутрішньої безпекової політики. При цьому необхідно враховувати багатоаспектність і багатогранність запропонованих критеріїв і розглядати їх співвідношення у кожній групі.

Запропонована методика дозволяє в рамках оцінки розробки, підготовки та прийняття рішень при плануванні уникнути частих проявів підсумовування негативних наслідків існуючої неузгодженості між різними суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки в державно-управлінських механізмах, що реалізуються. Так, прикладом може бути різке збільшення злочинних посягань на життя та здоров'я особистості, збереження її власності, зі збільшенням міграційного навантаження. При цьому в поєднанні з посиленням заходів контролю, наприклад, трудових мігрантів та несприятливою соціально-економічною обстановкою, дії державних органів влади різних рівнів щодо забезпечення внутрішньої безпеки, відповідно до своєї юрисдикції та повноважень, можуть створювати умови для погіршення управлінського регулювання, стаючи додатковою загрозою політичній та соціальній стабільності в суспільстві.

Для реалізації процедури оцінки забезпечення внутрішньої безпеки

необхідно задати діапазон можливих значень у вигляді раціонального числа від нуля до одиниці.

Виходячи з рівнозначності складових критеріїв ефективності внутрішньої безпекової політики, стає очевидним, що максимальне значення кожного з них $1/3 = 0,33$. Відповідно значення критеріїв потрібно обирати таким чином, щоб максимальне значення кожного з них не перевищувало вищевказаного значення 0,33. Слід наголосити, що жоден із критеріїв при попередній оцінці за показниками, що входять до них, не може дорівнювати нулю, оскільки це означатиме відсутність мінімально необхідної кількості інститутів держави, які націлені на забезпечення безпеки особистості та суспільства. Відсутність таких інститутів може свідчити або про втрату владою контролю над якоюсь частиною території своєї країни, або про введення надзвичайного чи воєнного стану на частини територій держави.

Відтак, у найбільш загальному вигляді індексну оцінку ефективності внутрішньої безпекової політики можна представити наступною формулою:

$$\text{ОПВБ} = \sum_{i=1}^n 0,33 * I_1 + 0,33 * I_2 + 0,33 * I_3, \quad (4.1)$$

де ОПВБ – оцінка стану внутрішньої безпекової політики; отримане значення має відповідати обраному діапазону від 0,1 до 1;

n – кількість обраних критеріїв;

I_1 – інтегральне значення індексів та показників, що описують значення критерію «Довіра влади»; може набувати значення від 0,1 до 1;

I_2 – інтегральне значення індексів та показників, що описують значення критерію «Громадські об'єднання», може набувати значення від 0,1 до 1;

I_3 – інтегральне значення індексів та показників, що описують значення критерію «Добробут»; може набувати значення від 0,1 до 1.

Запропонувавши у загальному вигляді формулу оцінки стану внутрішньої безпекової політики, доцільно описати характеристику значень,

що можуть бути одержані.

Враховуючи багатовимірність та багатоаспектність внутрішньої безпекової політики, пропонується поділ діапазону її оцінки на такі градації: така, що приносить результат; малоефективна, неефективна та фатальна. При цьому політикою забезпечення, що дає результат, призначається діапазон від 0,8 до 1; малоефективною – з результатом у діапазоні від 0,6 до 0,7; неефективною – від 0,4 до 0,5; фатальною – від 0,1 до 0,3.

Цей підхід ґрунтується на ефективності внутрішньої безпекової політики у поєднанні з виділеними критеріями. Наприклад, при оцінці забезпечення внутрішньої безпеки кожен із критеріїв оцінюватиметься в проміжку від 0,1 до 0,33 (залежно від оцінки виділених показників), відтак, мінімально необхідним значенням у середньому вважатиметься 0,03. Фактично це означає, що показники критеріїв мають як мінімум демонструвати стійкість політичної системи та актуального етапу соціально-економічного розвитку суспільства. Водночас, якщо показники, що формують зважування критеріїв, знаходяться в діапазоні від 0,02 до 0,09, це може свідчити про відсутність будь-якої внутрішньої безпекової політики або значущих її результатів для підтримки стійкості соціально-економічної системи на мінімально допустимому рівні (фактично це відповідатиме стану гострої фази розвитку громадянської війни). При цьому слід зазначити, що сумарна індексна оцінка не може дорівнювати 1, але може бути близькою до даного значення. Головним чином це пояснюється тим, що в межах державного управління неможливо досягти стану абсолютної та повної захищеності об'єктів та суб'єктів внутрішньої безпекової політики. Стрімка динаміка політичних і соціально-економічних процесів не дає можливості державному управлінню досягти стану повної захищеності від загроз, небезпек, викликів та ризиків внутрішньої безпеки.

Зважаючи на вищевикладене є можливим і науково обґрунтованим формулювання низки рекомендацій щодо підвищення рівня ефективності внутрішньої безпекової політики. Спираючись на аналітичні дані

багаторівневого порівняння за кожним із трьох критеріїв – «довіра влади», «добробут» і «громадські об'єднання», можна виділити групи регіонів із загальними низькими показниками. Запропонована методика дозволяє також згрупувати запропоновані механізми підвищення ефективності внутрішньої безпекової політики на основі виявленої специфіки регіонів, а також узгодити отримані результати з ситуаційною моделлю внутрішньої безпекової політики.

Зокрема, слід виділити такі механізми, що сприятимуть не лише позитивним змінам актуального стану ефективності внутрішньої безпекової політики, а й дозволять превентивно реагувати на потенційний розвиток та розширення ризиків, викликів небезпек у даній сфері. Так, у рамках авторського підходу пропонується розкривати напрями вдосконалення трьох механізмів формування внутрішньої безпекової політики: правовий, інформаційний та інституційний. У цьому трактуванні передбачається, що адміністративний механізм в ситуаційній моделі слід включити до інституційного, оскільки у практиці державного управління їх ототожнення досить велике, що дозволяє зробити висновок про різницю лише термінології, але з сутності проявів механізмів. Розглядаючи фінансово-економічний механізм, безперечно, слід зазначити, що в середньостроковій перспективі для України він не втрачає своєї значущості, але різкі зміни в його ефективності більшою мірою залежать від факторів зовнішнього порядку, і на даному етапі відносно ефективно регулюються інституційним та інформаційним механізмами.

Наприклад, правовий механізм формування внутрішньої безпекової політики сприятиме законодавчому вдосконаленню сфери внутрішньої безпеки, а також удосконаленню правозастосовної практики. Проведена оцінка показує, що в рамках територій сучасної України не існує такого регіону, який не мав би показників, що дозволяють говорити про відсутність ризиків, викликів і небезпек для внутрішньої безпеки, особливо таких викликів як низький рівень ефективності правової системи та діяльності

органів державної влади та місцевого самоврядування. Як правило, названі виклики для внутрішньої безпеки корелюють з такими небезпеками, як соціальна і політична дестабілізація, корупція. Загальна недовіра громадян до інститутів права, за відомими дослідженнями у сфері міжнаціональних та міжетнічних конфліктів сприяє формуванню та розростанню радикальних форм правового та громадянського нігілізму, реалізації потреб громадян у справедливості через неправомірні, неконвенційні форми досягнення своїх інтересів. У зв'язку з цим основним механізмом слід вважати подальше вдосконалення законодавства в частині забезпечення захисту особистих прав і свобод громадян, діяльності громадських організацій, а також можливого спектру їх взаємодії з органами влади.

Крім того, назріла необхідність послідовної й транспарентної політики та правозастосовної практики щодо протидії корупції. Гучні справи щодо державних чиновників вищої ланки управління та прийняття рішень у таких справах, за відсутністю застосування практики реальних покарань, небажання органів державної влади та органів місцевого самоврядування забезпечувати повні звіти про свою діяльність для громадського контролю, а також практика призначення різних правових санкцій щодо громадян, які вчинили однакові правопорушення, – все це створює умови для розширення масштабів прояву викликів та небезпек для внутрішньої безпекової політики України. Однак застосування даних механізмів у всіх регіонах України без урахування специфіки прояву ризиків і викликів, а також за результатами оцінки ефективності внутрішньої безпекової політики від 0,4 і нижче, може призвести до стрімкого згорання демократичних свобод громадян, нагнітання опозиційних настроїв громадян та різкого збільшення акцій громадянської непокори. Тому пропонується уникати крайнього, довготривалого обмеження прав громадян.

Таким чином, правовий механізм удосконалення внутрішньої безпекової політики пропонується розглядати як механізми стабілізації соціально-економічної та політичної ситуації без максимального розширення

повноважень держави у сфері внутрішньої безпекової політики.

Щодо інституційного механізму формування політики забезпечення внутрішньої безпеки, то у зв'язку з останніми змінами в законодавстві об'єктивно обґрунтованою видається необхідність розвитку громадянської активності, підтримки та розвитку громадських організацій. Це сприяло б формуванню вищого рівня консолідації громадян у суспільстві. Ще одним напрямом є розмежування сфер діяльності вже існуючих інститутів громадянського суспільства.

З опорою на модель регулювання внутрішньої безпекової політики, слід окремо наголосити на необхідності запобігання у «депресивних» регіонах України (з низькою ефективністю внутрішньої безпекової політики) надто широкого та безконтрольного залучення громадських організацій до розробки та реалізації механізмів забезпечення внутрішньої безпеки.

Щодо інформаційного механізму формування внутрішньої безпекової політики, то в даному випадку слід зазначити наступне. Широке й повне інформування громадян щодо актуальних значень і змін соціально-економічних показників розвитку суспільства, індексації пенсійних виплат, реформування у сфері праці та соціального обслуговування дозволить уникнути наростання протестних настроїв серед громадян, оскільки буде нівельовано базу формування уявлень громадян про існування крайньої соціальної несправедливості в суспільстві. Поступово лише підвищується актуальність застосування технологій і можливостей мережі Інтернет. Нові майданчики для громадського обговорення ініціатив органів та інститутів державної влади дозволяють створити атмосферу причетності та активного залучення громадян до реалізованих заходів і технологій у сфері внутрішньої безпекової політики. Особливої уваги даний механізм заслуговує у зв'язку з тим, що наразі є доцільним поступове вибудовування діалогу між владою та суспільством з найбільш гострих питань забезпечення внутрішньої безпеки. Інформаційний механізм удосконалення внутрішньої безпекової політики має великий потенціал використання,

оскільки не лише забезпечує успішне впровадження двох інших, а й дозволяє здійснювати безперервний моніторинг розвитку соціально-економічної політичної ситуації.

Серед можливого спектру трактування інформаційного аспекту забезпечення внутрішньої безпеки та його механізмів, в інтересах досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження видається обґрунтованим виділити серед усіх напрямків інформаційної взаємодії процес комунікації між державою та інститутами громадянського суспільства. Це пояснюється стрімко зростаючою в останні кілька років кількістю та інтенсивністю інформаційного обміну між державою та громадянами.

На окрему увагу заслуговує цілеспрямована державна політика України щодо розробки та уточнення положень концепції інформаційної безпеки у взаємозв'язку з оновленням усіх концептуальних документів, що поєднують сучасні підходи до подолання ризиків, викликів, небезпек і загроз для безпеки України. Серед актуальних загроз безпеці слід назвати такі:

- підрив суверенітету України;
- дестабілізація внутрішньополітичної ситуації;
- вплив на інформаційну інфраструктуру України;
- кіберзлочинність, порушення прав громадян на недоторканність приватного життя;
- залежність України від зовнішньоекономічної політики інших держав.

Державна політика, реалізована на користь громадян на етапі розвитку комунікаційних систем взаємодії «державна – суспільство» не може бути успішною без урахування в ній ролі, прав і обов'язків суб'єктів – особистості, нашого суспільства та держави.

Сучасне інформаційне суспільство передбачає, що метою перетворення та вдосконалення процесів державного управління є якісна зміна умов обміну інформацією, цінностями та ідеями між громадянами. При цьому центральним елементом в інформаційних процесах стає розвиток людського потенціалу держави і суспільства, що накопичується в капіталі країни. Таким чином,

громадяни стають активними суб'єктами створення та перетворення різних видів інформації [85, с. 164].

Проте, з урахуванням результатів наукового аналізу реалізованої інформаційної політики України, слід виділити основні оформлені види інформаційної протидії в межах забезпечення внутрішньої безпеки:

– інформаційна протидія по лінії «держава – громадянське суспільство» формується й функціонує у ситуації, коли інститути громадського контролю переходять до стратегії протиставлення себе контрольованим інститутам держави безвтрат легітимність влади. З часом при послідовній реалізації правових норм і політичного управління набуває нормативних, конвенційних форм, та гострота протиставлення знижується;

– інформаційна протидія по лінії «держава – позасистемна опозиція» – проявляється, головним чином, у передвиборчий період. При відсутності значних результатів на виборах, продовжує впливати на актуальний стан викликів, небезпек і погроз у сфері внутрішньої безпеки, однак має тенденцію до поступового пом'якшення антагонізму та повного його зникнення;

– інформаційна протидія по лінії «держава – іноземні агенти» – формується і функціонує в ситуації жорсткого зовнішнього тиску деструктивних елементів на інститути державного управління через функціонуючі інститути громадських організацій усередині країни. З перебігом часу протидія тільки наростає й особливо загострюється під час виборів. Може розвиватися незалежно від виборчого циклу. Може створити умови для суттєвого загострення актуальних викликів і небезпек для внутрішньої безпеки, дестабілізації соціальної і політичної стабільності.

У зв'язку з цим доцільними є розробка та реалізація інформаційних механізмів забезпечення внутрішньої безпеки на близькострокову та середньострокову перспективу. Всі механізми, що складаються із заходів та технологій у даному контексті, пропонується розглядати в послідовному розподілі за напрямками реалізації.

По-перше, одним із важливих напрямів діяльності держави у сфері

забезпечення діалогу держави та громадянського суспільства є створення умов для легітимації влади, а також реалізація технологій та механізмів передачі частини владних повноважень та формування державних органів влади відповідно до переваг громадян та опори на Конституцію. У розробці заходів та технологій забезпечення внутрішньої безпеки на етапі підготовки до цілеспрямованої інформаційної взаємодії є необхідним створення всіх умов для її прозорості, відкритості та демократичності.

По-друге, обговорення питань політичного курсу розвитку країни створює умови не тільки для розширення електоральної бази різних політичних партій, але й розгляду альтернативних варіантів вирішення соціально-політичних проблем суспільства. Відкритий діалог вирішує проблеми відсутності, спотворення, неточності чи невчасності інформації, що є одним із важливих базових елементів зародження та розвитку політичного конфлікту, відкритого позаправового зіткнення опозиції та влади, особливо у період виборів.

Особливо перспективними в контексті розвитку інформаційних технологій діалогу влади та суспільства з проблем, що охоплюють сферу внутрішньої безпеки, є технології, пов'язані з мережею Інтернет.

Можна дійти висновку, що поява та закріплення нових форм інформаційної взаємодії між державою та громадянським суспільством має особливе значення для стійкості політичної системи та подальшого розвитку інформаційних технологій забезпечення такого діалогу. Таким чином, слід окремо відзначити, що вже сформувалася тенденція розвитку технологій, форм і способів інформаційної взаємодії між державою та громадянами в Україні.

По-третє, головним принципом реалізації механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки має стати абсолютна легітимність всього процесу інформаційного обміну.

По-четверте, видається доцільним на постійній основі сформувати та розвивати політичну освіту для широких мас. Такий захід може бути

реалізований через публічні лекції зі структурних елементів політичного процесу, а також створення привабливості іміджу людини, залученої як волонтер у виборчий процес. Формування особистої та громадянської позиції людини як активного учасника виборчого процесу на різних його етапах дозволить також націлити громадян на електоральну поведінку, яка б сприяла реалізації процедури передачі владних повноважень на правовій основі. Організація політичної освіти є доцільною не тільки для групи громадян, які вже мають виборче право, а також для тих, хто найближчими роками отримає його. Це дозволить не лише створити спадкоємність культури активної громадянської позиції у виборчому процесі з урахуванням права, але й сформувати умови перспективної роботи в цьому напрямі. Враховуючи специфіку виборчого процесу сучасної України, слід наголосити, що запропонований захід політичної освіти не повинен мати епізодичний безсистемний характер.

По-п'яте, в інтересах розробки заходів і технологій забезпечення внутрішньої безпеки слід передбачити використання тих інформаційних технологій, які поступово втратили, або втрачають актуальність для безпосередньої взаємодії держави та суспільства. Групу таких інформаційних технологій можна вважати такими, що дають малий ефект для зростання ефективності та якості діалогу між владою та суспільством. Однак водночас їх використання в рамках здійснення внутрішньої безпекової політики може принести значну користь. Так, громадяни останнім часом активно беруть участь у виявленні корупціонерів на низових рівнях влади, забезпечують збирання доказової бази для розгляду у судовому процесі.

Ще одним напрямом стає самоорганізація громадян за принципом спільності інтересів, здатних забезпечити зростання ефективності забезпечення внутрішньої безпеки. Так, громадяни активніше стали брати участь у пошуках осіб, які зникли безвісти, особливо під час бойових дій. Особливо високого резонансу серед широких верств населення набувають інформаційні приводи, що стосуються життя та здоров'я дітей, що, в тому

числі, свідчить про зростання громадянської природності у широких мас, формування цінності життя та здоров'я дитини, пріоритету її прав щодо прав дорослого громадянина.

Застосування наведених технологій у рамках механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки також вбудовується в системність політичної освіти суспільства, популяризації позитивного іміджу особистості з активною громадянською позицією. Позитивна емоційна установка, що передається населенню в рамках такої інформаційної взаємодії, здатна створити атмосферу зростання патріотичних настроїв за збереження обов'язковості виконання правових норм. Це дозволить у рамках забезпечення внутрішньої безпеки ефективно боротися з можливою організацією акцій громадянської непокори на хвилі соціально-економічного невдоволення.

Ще однією інформаційною технологією, яка в якийсь момент значно втратила свою значущість для діалогу влади та держави, але потенційно стрімко реанімується в останні роки, є технологія народних мітингів. Потенціал цієї технології складно переоцінити, оскільки участь у мітингах безпосередньо перших осіб держави, поряд із пересічними громадянами, створює відчуття особливо тісного зв'язку влади та суспільства на даному етапі розвитку їхньої взаємодії.

Масові заворушення та акції громадянської непокори, як правило, будуються на невдоволенні громадян, які беруть у них участь, протиставленні своїх позицій і позицій влади. Зіткнення між громадянами та представниками влади сприймається населенням як вияв реальних дій, реальної боротьби за відстоювання своїх інтересів та ідеалів. Усунути таке протиставлення громадянської позиції та позиції представників органів влади є можливим через роз'яснювальну роботу з населенням. Тут передбачається створення у масовій свідомості широкого загалу громадян образу працівника правоохоронних органів як захисника життя і здоров'я кожного громадянина, що у мітингах і демонстраціях забезпечує досягнення інтересів громадян за підтримки соціально прийнятного рівня захищеності кожної особи.

Слід зазначити, що інформаційна взаємодія держави та суспільства щодо формування позитивної оцінки дій державних органів влади не потребує великих фінансових вкладень чи спеціальної підготовки. Це, з одного боку, робить такі спонтанні акції надзвичайно вигідними технологіями інформаційної взаємодії. З іншого ж боку, їхня безконтрольність через неможливість контролювати весь простір мережі Інтернет може стати надзвичайно небезпечним джерелом загроз для внутрішньої безпеки у близькостроковій та середньостроковій перспективі.

По-шосте, у процесі інформаційної взаємодії доцільно ширше використовувати рекламні та політичні технології. Наприклад, створення та проведення масштабної рекламної кампанії в рамках реалізованих проєктів соціальної реклами в місті з метою формування поведінки «раціонального виборця» серед населення може стати ресурсом у забезпеченні громадської безпеки у передвиборний період. Доцільним видається в таких рекламних кампаніях наголошувати на політичному виборі виборця, який сприймається як особистий «соціально-політичний внесок у майбутнє» країни.

По-сьоме, у сфері політики предметом зіткнення між великими групами населення є альтернативні погляди на необхідний політичний, соціальний та економічний шлях розвитку країни. Розширення можливості висловлювання власної позиції громадян щодо подальшого шляху розвитку держави у виборчому процесі також потребує розробки технології її реалізації. Детальне опрацювання технологічних фаз реалізації відкритих майданчиків для висловлювання своєї позиції є важливим і виправданим для реалізації механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки за умови підтримки безпеки життя та здоров'я її учасників. Реалізація такої технології без системного підходу до масової політичної освіти в країні може призвести до несприятливих результатів. У зв'язку з цим окремо слід наголосити на важливості системного та послідовного підходу до реалізації заходів та технологій впровадження механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки.

Видається обґрунтованою розробка та застосування технологій інформаційної взаємодії держави та суспільства з акцентуванням уваги громадян на демократичних засадах реалізації права меншості на власну позицію, а також політичного плюралізму. Характеристики інформації, що використовується в рамках цілеспрямованого соціально-політичного інформування громадян з боку держави, можуть стати вирішальними для політичного конфлікту. З технологічної точки зору видається складним у сучасних умовах забезпечити абсолютність таких характеристик інформації як точність, актуальність та повнота. У той самий час, постійне прагнення до вдосконалення у цій сфері може значно знизити рівень напруженості в суспільстві.

Вільний доступ до інформаційних ресурсів політичної меншини забезпечить підтримку соціально прийняттого рівня рівноваги опозиції та влади. Однак надання абсолютної свободи висловлювання особистої політичної позиції громадян чи груп громадян може сприяти збільшенню загроз внутрішній безпеці у формі прояву політичного та інших форм екстремізму. При створенні та реалізації технологій та механізмів забезпечення демократичних прав і свобод громадян у процесі інформаційної взаємодії держави та опозиційних груп громадян необхідно усвідомлювати раціонально обґрунтовану потребу в певному обмеженні свободи висловлювань на користь підтримки безпеки суспільства в цілому.

Для запобігання формуванню войовничих груп позасистемної опозиції, які трактують такий захід усвідомленого обмеження свободи висловлювань громадян як політичні репресії, доцільно використовувати заходи пропагандистського характеру. У матеріалах, які будуть використовуватися проти груп позасистемної опозиції, в цьому контексті обґрунтованим є реалізації принципу раціонального послідовного роз'яснення (доказу) ущербності та антидержавної, антигромадської спрямованості таких дій. Як і розглянуті вище заходи та технології, цю технологію слід розглядати як елемент системи масової політичної освіти у країні.

Запропоновані напрями вдосконалення механізмів формування внутрішньої безпекової політики спрямовані на зниження ризиків, рівня викликів, небезпек та загроз для внутрішньої безпеки, особливо для регіонів України з найменшими показниками ефективності внутрішньої безпекової політики.

Висновки до четвертого розділу

1. Визначено основні взаємопов'язані пріоритети вдосконалення внутрішньої безпекової політики в Україні:

– боротьба з корупцією: Україні потрібно буде продовжувати консолідувати свій шлях до демократичного врядування шляхом викорінення корупції в усіх державних установах;

– справедливість: населення очікує, що винуватці військових злочинів будуть притягнуті до відповідальності, а жертви будуть реабілітовані та підтримані;

– оборона: Україна буде змушена захищатися від російських багатовимірних загроз її суверенітету та незалежності, а ветерани та їхні родини потребуватимуть реінтеграції в суспільство;

– цивільна правоохоронна діяльність: населення сподіватиметься на безпеку для всіх українців і вимагатиме неупередженого виконання законів на всій території України, включно з деокупованими територіями.

2. Зазначено, що досягти високих результатів у забезпеченні внутрішньої безпеки є неможливим у суспільстві, що перебуває у стані роз'єднаності та внутрішнього розколу. У зв'язку з цим одним із головних напрямів забезпечення внутрішньої безпеки слід вважати державні механізми консолідування суспільства, якісної зміни ставлення громадян до державних органів влади, підвищення легітимності інститутів державного управління у законодавчій, виконавчій та судовій гілках влади.

3. Запропоновано напрями вдосконалення правового, інформаційного й

інституційного механізмів формування внутрішньої безпекової політики.

Зокрема, в межах правового механізму формування внутрішньої безпекової політики запропоновано здійснювати подальше вдосконалення законодавства в частині забезпечення захисту особистих прав і свобод громадян, діяльності громадських організацій, а також можливого спектру їх взаємодії з органами влади. Крім того, необхідним є впровадження послідовної й транспарентної політики та правозастосовної практики щодо протидії корупції. Таким чином, першу групу механізмів державного управління у сфері внутрішньої безпеки пропонується розглядати як механізми стабілізації соціально-економічної та політичної ситуації без максимального розширення повноважень держави у сфері внутрішньої безпекової політики.

У межах інституційного механізму формування внутрішньої безпекової політики об'єктивно обґрунтованим видається необхідність розвитку громадянської активності, підтримки та розвитку громадських організацій. Це сприяло б формуванню вищого рівня консолідації громадян у суспільстві.

У межах інформаційного механізму формування внутрішньої безпекової політики пропонується широке та повне інформування громадян щодо актуальних значень та змін соціально-економічних показників розвитку суспільства, індексації пенсійних виплат, реформування у сфері праці та соціального обслуговування, що дозволить уникнути наростання протестних настроїв серед громадян, оскільки буде нівельовано базу формування уявлень громадян про існування крайньої соціальної несправедливості у суспільстві.

4. Запропоновано розділити критерії результативності внутрішньої безпекової політики між трьома групами.

До першої групи відноситься критерій «довіра влади». Враховуючи специфічний зв'язок теорії та практики забезпечення внутрішньої безпеки з правами і свободами громадянина, а також з його життям та здоров'ям, пропонується серед основних показників виділяти рівень злочинності за період, що оцінюється. При цьому під злочинністю в даному контексті

розумітиметься весь набір її прояву: корупція, наркотрафік, пряма загроза життю та здоров'ю населення на побутовому рівні, терористична діяльність тощо. Ще одним важливим показником у цій сфері є рівень міграційного навантаження через те, що багато злочинів можуть бути спровоковані ним. Рівень реалізації державних і регіональних програм забезпечення внутрішньої безпеки вважається тут одним з основних показників, оскільки має системоутворюючий потенціал регулювання політико-правової сфери. Останнім показником, що відноситься до зазначеної групи, можна вважати рівень протестних настроїв громадян.

У межах другої групи виокремлюється критерій «громадські об'єднання», пов'язаний з основними показниками у культурно-духовній сфері. Показники, що виділяються тут, охоплюють питання культурно-духовних основ суспільства та забезпечення його потреб у розвитку. Так затребуваність ідей патріотизму в суспільстві, як осового вектора державного розвитку, через неоднозначність своїх проявів потребує окремої оцінки у критерії, що виділяється. Доступ до культурних цінностей для широких мас, кількість заходів (запланованих та реалізованих на оцінюваний період) різних міністерств та відомств рівнів державної влади, які безпосередньо чи опосередковано реалізують завдання міжнаціонального та міжконфесійного діалогу, також відповідає потребам оцінки критеріїв ефективності внутрішньої безпекової політики. На окрему увагу заслуговує показник залучення громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства, оскільки він може віддзеркалювати актуальний рівень громадянської активності, а також рівні консолідації суспільства через інститути громадянського суспільства.

В межах третьої групи виділяється критерій «добробут», пов'язаний з основними показниками у соціальній сфері. Показники, що виділяються тут, описують основні характеристики соціальної сфери, що є значущими при розробці та реалізації механізмів державного управління у цій сфері.

5. Запропоновано розуміти ефективність механізмів формування внутрішньої безпекової політики як співвідношення отриманого результату

від їх реалізації до максимально можливого обсягу зважених витрат на їх розробку та впровадження. Цей результат можна описати, як стан максимуму керованості соціальної сфери за активного сприяння та конструктивного діалогу органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадянського суспільства на основі врахування непорушності прав і свобод людини та громадянина, в інтересах суспільного розвитку, зі збереженням стійкості політичної системи. При цьому зваженими витратами на одержання ефективного результату слід вважати тимчасове обмеження всіх громадян або їх частини у будь-яких політичних, громадянських, економічних, соціальних та інших правах за дотримання інтересів суспільного розвитку.

РОЗДІЛ V

МОДЕЛЮВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

5.1. Формування концептуальної моделі безпеки соціального об'єкта

Кількість жертв серед цивільного населення, включаючи дітей і людей похилого віку, протягом 2024 р., порівняно з 2023 р., зросла, оскільки російські війська використовували невибіркову зброю, пошкоджували критично важливу цивільну інфраструктуру та навмисно атакували цивільне населення. На окупованих росією територіях, де продовжувалися репресії щодо неросійської ідентичності, відбувалися страти, тортури та інші види жорстокого поводження з цивільними особами, затриманими ув'язненими та військовополоненими.

Росія, незважаючи на значні втрати, продовжила свою агресивну війну проти України та отримала територіальні здобутки, зокрема у лютому 2024 р., окупувавши місто Авдіївка, яке було українським оплотом ще з 2014 р. У Харківській області просування окупантів було стримано українськими військами. У серпні Україна розпочала несподіваний наступ у Курській області рф, окупувавши кілька сотень квадратних кілометрів території. Щоб вирішити проблему поповнення сил на фронті, у квітні Україна ухвалила закон, що знижує вік мобілізації з 27 до 25 років [388].

Іноземна військова та фінансова допомога Україні продовжувалася, що викликало занепокоєння щодо її майбутньої стійкості, особливо після перемоги Дональда Трампа на президентських виборах у США. Економіка України змогла зростати протягом 2024 р., хоча й зазнала серйозних ушкоджень через нестачу робочої сили, а також періодичні відключення електроенергії по всій країні, спричинені навмисними атаками росії на

енергетичну інфраструктуру країни.

У квітні Україна повідомила Раду Європи про те, що вона скорочує сферу дії своїх відступів до меншої кількості статей Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) та скасовує відступи, пов'язані з примусовою або обов'язковою працею, свободою думки, совісті чи релігії, правом на ефективний засіб правового захисту та заборонаю дискримінації [388].

Кількість жертв серед цивільного населення була вищою, ніж у 2023 р., і часто це траплялося далеко від активної лінії фронту, оскільки війська рф продовжували обстрілювати населені пункти ракетами та безпілотниками. Серед них був напад на дитячу лікарню «Охматдит» у Києві, яка була серйозно пошкоджена після ураження крилатою ракетою 8 липня 2024 р., що є очевидним воєнним злочином. На той час діти з усієї України проходили в цій лікарні медичні процедури, такі як хіміотерапія та реконструктивна хірургія. У результаті нападу двоє людей загинули та понад 100 отримали поранення, включаючи дітей. Як і численні інші атаки протягом 2024 р., удар по Охматдиту був частиною ширшої скоординованої російської атаки; того ж дня загинуло щонайменше 43 мирних жителів у містах Київ, Дніпро та Кривий Ріг [388].

Росія продовжувала систематичні атаки на енергетичну інфраструктуру. За даними Міжнародного енергетичного агентства, станом на травень 2024 р. 70 % теплових енергетичних потужностей України було або зруйновано, або окуповано. Дефіцит виробництва електроенергії призвів до регулярних відключень електроенергії, особливо у спекотні літні місяці та взимку, коли сукупна шкода була найбільшою, а попит досягав піку [388].

З'являлося все більше доказів позасудових страт українських військовополонених російськими військами. У соціальних мережах поширювалися численні відео, які нібито демонструють такі інциденти, а Генеральна прокуратура України стверджувала, що з 2022 р. було страчено щонайменше 147 українських полонених, майже 90 % (127) з них – у 2024 р. [388].

Сотні українських військовополонених були судимі в росії та на окупованих нею територіях України, часто лише за участь у бойових діях. Відсутність належної правової процедури в таких судах також була рівнозначна воєнному злочину.

21 серпня 2024 р. український парламент проголосував за ратифікацію Римського статуту Міжнародного Кримінального Суду, але з декларацією згідно зі статтею 124, що протягом семи років Україна «не визнаватиме юрисдикцію» Міжнародного Кримінального Суду щодо воєнних злочинів, «коли, ймовірно, злочин було скоєно її громадянами». Це створило неоднозначність, яка могла перешкодити ефективному розслідуванню Міжнародним Кримінальним Судом злочинів за міжнародним правом, скоєних в Україні [388].

Міжнародний Кримінальний Суд видав додаткові ордери на арешт високопоставлених російських військових командирів, яких звинувачували у воєнних злочинах, скоєних в Україні. Серед них були напади на цивільне населення та заподіяння надмірної випадкової шкоди цивільним особам або пошкодження цивільних об'єктів, а також злочин проти людяності у вигляді нелюдських дій.

Люди похилого віку продовжували непропорційно сильно страждати від російської агресії. За даними HelpAge International, люди похилого віку та люди з інвалідністю становили від 20 до 50 % тих, хто проживав у межах 25 км від активних ліній фронту. Ця група, яка часто не могла дістатися до фізично недоступних укриттів під час повітряної тривоги через інвалідність, залишалася однією з тих, хто найбільше ризикує [95].

Люди похилого віку, 80 % з яких жили за межею реальної бідності через надзвичайно низькі пенсії, також залишалися здебільшого без доступу до житла, коли були переміщені внаслідок конфлікту. Вони були надмірно представлені в притулках для переміщених осіб, оскільки їм не вистачало доходу для пошуку орендного чи іншого житла. Ці притулки були фізично недоступні для людей похилого віку з інвалідністю, що призвело до

розміщення тисяч людей похилого віку з інвалідністю в установах догляду з початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. У вересні російська бомба влучила в будинок для людей похилого віку в Сумах, у результаті чого одна людина загинула та щонайменше 12 інших отримали поранення в закладах, що охороняються міжнародним гуманітарним правом.

Генеральна прокуратура повідомила про 80 % зростання зареєстрованих випадків домашнього насильства у 2024 р. порівняно з 2023 р., при цьому кількість жертв цих випадків перевищила 5000, більшість з яких – жінки та діти. В аналітичній записці, опублікованій Інститутом глобальної політики, серед основних причин гендерно зумовленого насильства названо [388]:

- сексуальні злочини, скоєні військовослужбовцями російських військ;
- нестабільні умови життя внутрішньо переміщених осіб;
- економічну нестабільність;
- жорсткі гендерні ролі та стрес і травми, пов’язані з війною.

Парламент ухвалив новий Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [257] від 06.12.2017 р. № 2227-VIII, спрямований на гармонізацію Кримінального кодексу України з Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству та боротьбу з ними. Серед іншого, Закон запровадив кримінальні правопорушення за низку актів гендерно зумовленого насильства, включаючи залякування та сексуальні домагання як офлайн, так і онлайн.

У червні в Києві вперше з 2021 р. відбувся Марш рівності. Однак суттєвого прогресу у правовому визнанні та захисті прав одностатевих пар досягнуто не було. Відповідний законопроект, вперше зареєстрований у березні 2023 р., ще не розглядався парламентом. Законопроект 2021 р., який пропонував включити сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність до Кримінального Кодексу як обтяжуючі обставини злочинів на ґрунті ненависті,

не розглядався.

Місцеві неурядові організації повідомляли про значні та тривалі екологічні збитки, спричинені триваючою російською агресією, включаючи забруднення ґрунту, води та повітря на материковій частині України та в Чорному морі. Влада та екологи повідомляли про забруднення річок Сейм та Десна в серпні та вересні, що виникли вище за течією в росії; це спричинило масову загибель риби.

У червні уряд ухвалив Національний план з енергетики та клімату на період до 2030 р., метою якого було гармонізувати енергетичну та кліматичну політику України з політикою ЄС, зокрема шляхом поступової відмови від виробництва електроенергії на основі вугілля до 2035 р. [292].

Порушення права на освіту продовжувалося на окупованих територіях, діти піддавалися індоктринації, а окупаційна влада покладалася на примус до вчителів, що в деяких випадках рівносильне примусовій праці.

Росія продовжила політику «русифікації» окупованих територій, включаючи Крим. У січні Міжнародний суд ООН постановив, що обмеження на надання освіти українською мовою є порушенням Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [388].

Релігійні меншини, неросійські ЗМІ та культура продовжували зазнавати нападів. Де-факто влада окупованих Донецької та Луганської областей повідомила своїх мешканців, що «паспорти», які вони почали видавати у 2016 р., стануть недійсними з 1 грудня 2024 р. та їх необхідно буде обміняти на повноцінні російські паспорти. Мешканці без російських паспортів вважатимуться «іноземними громадянами», їм буде відмовлено в доступі до деяких життєво важливих послуг, а також їм загрожуватиме депортація.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у червні постановив, що російська адміністрація Криму порушила численні права людини, нав'язуючи кримським жителям російське громадянство, переміщуючи утримуваних осіб до росії, насильницьким чином зникаючи жителів та придушуючи релігійну

свободу та свободу ЗМІ. ЄСПЛ постановив, що ставлення до кримсько-татарського народу, включаючи примусове закриття політичних та культурних установ, переслідування лідерів громад та напади на приватну власність, було дискримінаційним [100].

Продовжували надходити достовірні повідомлення про тортури та інші види жорстокого поводження, а також насильницькі зникнення українських цивільних осіб та військовослужбовців. Близько 97 % колишніх українських військовополонених, опитаних Моніторинговою Місією ООН з моніторингу прав людини в Україні, повідомили, що в російському полоні вони піддавалися тортурам та іншим видам жорстокого поводження, включаючи жорстокі побиття, удари електричним струмом, сексуальне насильство, позбавлення сну та імітацію страт. Незалежна міжнародна комісія з розслідування по Україні повідомила в жовтні, що російська влада проводила «скоординовану державну політику катування українських цивільних осіб та військовополонених»; вона дійшла висновку, що це є злочинами проти людяності [199].

Росія не надала спостерігачам ООН доступ до місць утримання під вартою, де утримувалися українські цивільні особи та військовополонені. Інші міжнародні організації, включаючи гуманітарні, мали обмежений або взагалі не мали доступу до місць утримання під вартою, що перебувають під контролем РФ, або до окупованих територій загалом. Це, разом з обмеженнями на пересування цивільних осіб на цих територіях, перешкоджало мешканцям отримувати доступ до основних послуг.

Звинувачення Росії у порушеннях міжнародного права українськими силами, такі як їхній нібито смертельний напад на ринок у Донецьку в січні, не могли бути неупереджено задокументовані через відсутність доступу до них для незалежних ЗМІ та правозахисних організацій.

У березні де-факто влада окупованої Донецької області ухвалила захід, що дозволяє експропріацію майна, залишеного переміщеними особами. Цей захід рівносильний експропріації майна, спрямованого проти переміщених

осіб.

Наразі спостерігається зростаюча потреба у захисті українських біженців від організованої злочинності, розслідуванні воєнних злочинів, боротьбі з торгівлею людьми та контрабандою вогнепальної зброї, а також забезпеченні виконання санкцій є основними проблемами та пріоритетами співпраці між ЄС та Україною у сфері внутрішньої безпеки.

Повномасштабне російське вторгнення в Україну з використанням звичайних озброєнь знаменує другу хвилю сучасного стратегічного попередження для Європейського Союзу з часів Балканських воєн 1990-х років. Подальше поширення міжнародного тероризму, а також взаємозалежність внутрішніх і зовнішніх викликів змусили ЄС прийняти свою першу в історії Європейську стратегію безпеки (ESS).

Завдяки цьому ЄС почав визначати себе як актор у сфері безпеки з глобальною відповідальністю та закликав до проактивної стратегічної культури в Європі, яка могла б сприяти ранньому, швидкому та, за необхідності, – рішучому втручання.

Європейська стратегія безпеки (ESS) сформулювала амбіцію, яку ЄС мав прийняти як сміливе бачення, але яку досі не досяг з точки зору можливостей жорсткої безпеки [220]. Однак, коли росія розпочала свою агресивну війну проти України, вона зустріла інший, набагато більш єдиний та рішучий Європейський Союз, ніж очікувала. Зокрема, вже в червні 2022 р. Європейська Рада надала Україні статус кандидата на членство в ЄС. Таким чином, Європейський Союз взяв на себе політичне зобов'язання та моральну відповідальність захищати суверенітет та територіальну цілісність України.

Разом зі США ЄС запровадив десять історичних пакетів санкцій (станом на квітень 2023 р.). Згідно з даними Європейської Ради, ЄС заморозив російські державні та приватні активи на суму 321,5 млрд євро та скоротив двосторонні торговельні потоки приблизно на 150 млрд дол. США, заборонивши імпорт нафти шляхом встановлення граничних цін, а також запровадив санкції на транспортування та експорт технологій, машин та

електроніки [220, с. 47].

Що стосується індивідуальних санкцій після анексії Криму, то ЄС запровадив санкції проти 207 організацій та 1473 осіб.

Також існує заборона SWIFT на десять російських та чотири білоруські банки, а ліцензії на мовлення кількох ЗМІ, таких як «Супутник» та RT (раніше Russia Today), були призупинені. Санкції проти медіаканалів, які, як доведено, контролюються російською владою, відповідають європейському законодавству, яке забороняє пропаганду війни та виправдання насильства, тим самим захищаючи цінності свободи та безпеки інформаційного простору в Європейському Союзі [220, с. 39].

На основі бази даних EUvsDisinfo було виявлено 236 різних комунікаційних платформ, що активно використовувалися для поширення антиукраїнських неправдивих наративів, дезінформації та пропаганди підготовки до війни протягом шестимісячного періоду ескалації з 1 вересня 2021 р. по 22 лютого 2022 р. Через рік після початку повномасштабної агресії NewsGuard виявив понад 350 ворожих сайтів, включаючи 182 англomовні, 51 французьку, 39 німецькомовних та 35 італійських платформ. Багато фактів свідчать про ескалацію інформаційної війни з боку росії, включаючи систематичну діяльність з впливу в інформаційному просторі Західної Європи [131, с. 84].

Для підготовки та підтримки ворожих інформаційних операцій спецслужби росії та їхні афілійовані особи організували кілька різних типів кібероперацій проти України. Основними цілями були вебсайти, інформаційні системи та бази даних державних установ (переважно оборонних відомств), критична інфраструктура (включаючи урядовий зв'язок, банківську та енергетичну системи) та великі медіакомпанії. Для сприяння досягненню бажаного стратегічного результату також було скомпрометовано веб-сайти місцевих органів влади України.

Було використано помітну кількість новішого шкідливого програмного забезпечення, такого як WhisperGate, HermeticWiper, IsaacWiper, CaddyWiper

та Double-Zero. Воно було встановлено в урядових інформаційних системах (і залишалося «в режимі очікування») за кілька місяців до початку звичайної атаки. Передбачалося, що, якщо початково запланований ефект не буде досягнутий, буде здійснено подальшу кібератаку. Щоб краще приховати свій кібер-статус, росіяни також співпрацювали з хакерськими групами білоруського походження [131, с. 122].

Важливо, що кібератака на систему Viasat KA-SAT (Viasat Outage) 24 лютого 2022 р. спричинила масштабне збій зв'язку в перший день вторгнення. Компанія Viasat, яка мала контракт на надання інтернет-послуг українським військовим та поліцейським підрозділам, не змогла повністю відновити роботу системи протягом трьох тижнів. Ця масштабна кібератака торкнулася десятків тисяч супутникових модемів по всій Європі, включаючи вітрові турбіни німецької енергетичної компанії Enercon – лише один із прикладів вразливості взаємозалежності в кіберсфері [131, с. 215].

Як остаточний урок, під час першого етапу вторгнення росії вдалося посіяти певну плутанину серед країн-членів ЄС та порушити або, меншою мірою, уповільнити процеси колективного прийняття рішень, але не надто довго та в запланованому обсязі. Відповідно, росія була змушена перейти від початкової тактики блицкригу до тривалішої стратегії війни на виснаження через опір України. Те саме можна спостерігати в інформаційному просторі, де центр ваги впливової діяльності змістився більше в бік контролю інформаційного поля внутрішньої аудиторії росії та сприяння антизахідній коаліції серед нестабільних країн на Близькому Сході, в Азії, Африці та Латинській Америці.

Військова агресія рф та широкомасштабне насильство проти цивільного населення спричинили масштабну гуманітарну кризу та призвели до величезної хвилі біженців, які тікають з України. Станом на 2022 р. приблизно 4 млн осіб мали тимчасовий статус захисту в ЄС. Згідно з даними Європейської міграційної мережі, більшість біженців оселилася в Німеччині (25,3 %), Польщі (25,1 %) та Чеській Республіці (11,3 %). Співвідношення

кількості біженців війни на 1000 жителів (станом на 2022 р.) було найвищим в Ірландії (0,9), Естонії (0,9) та Польщі (0,8) [150, с. 125].

Окрім інших проблем, статус багатьох біженців з України залишається невизначеним. За даними Агентства Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері правоохоронних органів (Європол), багато опортуністичних злочинних мереж використовують їх для торгівлі людьми та зброєю, відмивання грошей, терористичної діяльності та воєнних злочинів. Європейське агентство прикордонної та берегової охорони (Frontex) зосереджується на боротьбі з транскордонною організованою злочинністю, особливо з торгівлею людьми та контрабандою вогнепальної зброї.

У січні 2023 р. Frontex та Державна прикордонна служба України підписали грантову угоду на суму 12 млн євро на постачання професійного обладнання. Окрім регулярної координації з Консультативною місією ЄС в Україні та Місією ЄС з надання допомоги на кордоні Молдові та Україні, Frontex також надає свої звіти Інтерполу. Раннє попередження, своєчасний обмін інформацією та обмін розвідувальними даними між ЄС та Україною є ключем до боротьби з транснаціональною організованою злочинністю [150, с. 129].

7 березня 2022 р. 9 агентств ЄС, що співпрацюють у рамках Мережі агентств юстиції та внутрішніх справ, опублікували Спільну заяву, в якій проголосили зобов'язання надати допомогу Україні. З основних оперативних агентств Агентство Європейського Союзу з питань співробітництва у сфері кримінального правосуддя (Євроюст) зосереджується на основних міжнародних та воєнних злочинах, скоєних в Україні, та на забезпеченні виконання фінансових санкцій ЄС щодо російських та білоруських організацій.

Євроюст підтримує розгортання Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ІСПА), головною метою якого є покращення розслідувань шляхом збору доказів та сприяння формуванню справ для Спільних слідчих груп (ЖТ) щодо України. Євроюст також є членом

Спеціальної групи з питань заморожування та вилучення активів, створеної Європейською Комісією для забезпечення координації діяльності держав-членів щодо виконання санкцій ЄС та вивчення інших правових заходів [150, с. 132].

Європейський поліцейський офіс взаємодіє з українськими правоохоронними органами через українського офіцера зв'язку, який працює в штаб-квартирі агентства. Існує три основні оперативні напрямки роботи з Україною [406, с. 32]:

- розслідування воєнних злочинів;
- виконання санкцій ЄС;
- боротьба з кіберзлочинністю, екстремізмом та торгівлею людьми.

Розслідування воєнних злочинів в Україні підтримуються Проектом аналізу основних міжнародних злочинів (AP CIC). Також було створено Оперативну робочу групу OSINT для підтримки цих розслідувань. Європол повідомляє, що було зроблено понад 7000 фотографій та відеоматеріалів, зібрано понад 540 свідчень свідків та ідентифіковано понад 150 підозрюваних. Для забезпечення виконання санкцій ЄС було розпочато операцію «ОСКАР» – звірку списків санкцій з оперативними даними 41 країни-учасниці [190].

Важливо, щоб західні країни не дозволили «втомі від війни» взяти гору над їхньою політичною рішучістю та продовжували підтримувати Україну в максимально можливому обсязі. Результати війни в Україні можуть призвести до двох основних шляхів розвитку для ЄС: або більш єдине та рішуче стратегічне самовизначення, ніж будь-коли раніше, або гірке визнання того, що інтереси безпеки Європи не можуть бути достатньо гарантовані.

Запровадження санкцій виявило більшу залежність від росії, ніж можна було очікувати. Незважаючи на це, необхідно рухатися вперед із цілеспрямованою політикою санкцій та виділяти значні додаткові кошти на їх ефективне забезпечення дотримання.

Крім того, вивчаючи досвід України, ЄС повинен приділяти більше уваги захисту своєї інформації та кіберпростору, а також іншої критичної

інфраструктури, і продовжувати надавати Україні спільну допомогу в цих сферах у більших масштабах.

Як було зазначено, зростаюча потреба в захисті українських біженців від організованої злочинності, розслідуванні воєнних злочинів, забезпеченні виконання санкцій, а також боротьбі з торгівлею людьми та контрабандою вогнепальної зброї є основними проблемами та пріоритетами співпраці між ЄС та Україною у сфері внутрішньої безпеки. «Другий фронт» співпраці у сфері правопорядку має посилитися, щоб Україна перемогла та приєдналася до Європейського Союзу – якомога швидше [400].

Ефективно розширені та доступні програми соціального захисту є основою порядку відновлення Уряду України, який приділяє особливу увагу вразливим групам та їхнім потребам. Це соціальні послуги, включаючи заходи, пов'язані із зайнятістю, з відповідним бюджетуванням та очікуваними пріоритетами реалізації, зазначені в секторі соціального захисту та засобів до існування. Послуги охорони здоров'я, благополуччя та психічного здоров'я для населення, зокрема для ветеранів та жертв гендерно зумовленого насильства також враховуються в секторі охорони здоров'я. Для реагування на потреби ВПО, людей похилого віку та людей з інвалідністю, а також для вирішення питань догляду за дітьми, аспекти доступної та інклюзивної інфраструктури повинні бути відображені в:

- тимчасовому житлі;
- варіантах екстреної підтримки;
- доступній іпотеці;
- компенсаціях за ремонт та реконструкцію житла;
- проєктах безпеки, зокрема, будівництві бомбосховищ тощо.

Спеціальна допомога ветеранам була передбачена у державному бюджеті на 2024 р. для Міністерства у справах ветеранів; вона переважно зосереджена на переході до цивільного життя (3,8 млрд грн або близько 100 млн дол. США) та психічній, фізичній і психологічній реабілітації, а також професійній адаптації (2,5 млрд грн, або близько 66 млн дол. США) [109, с. 77].

Програми Міністерства соціальної політики України, на які було виділено кошти у бюджеті на 2024 р., включають підтримку осіб, які постраждали від гендерно обумовленого насильства (200 млн грн або близько 5,3 млн дол. США), та забезпечення малими груповими будинками та житлом для дітей (575 млн грн, або близько 15 млн дол. США) [197].

Громадянські та економічні ініціативи для молоді, зосереджені на фізичній культурі та спорті, є важливими для залучення молоді до повернення та розвитку в країні. Міністерство молоді та спорту України мало бюджет на 2024 р. у розмірі 94 млн грн (2,5 млн. дол. США) на економічну діяльність молоді та бюджет на загальну суму 5 млрд грн (132 млн. дол. США) на фізичну культуру та спорт [109, с. 112].

Український молодіжний фонд та Український ветеранський фонд були створені для залучення та координації підтримки молоді та ветеранів як альтернативні інструменти позабюджетного фінансування.

Існує потреба інвестувати в житло, базові послуги, соціальний захист та засоби до існування, і всі ці фактори регулярно згадуються біженцями та ВПО як фактори, що сприяють поверненню.

Партнерство між центральними та місцевими органами влади, громадянським суспільством, науковими колами та приватним сектором може допомогти розробити та впровадити рішення, що відповідають цим потребам, за допомогою індивідуальних пакетів підтримки громад. Ці пакети підтримки також можуть пропонувати:

- підтримку психічного здоров'я та психосоціальну підтримку;
- допомогу із засобами до існування та фінансуванням бізнесу;
- технічну допомогу для сприяння поверненню та інтеграції біженців та ВПО.

Зростання кількості людей з інвалідністю, спричинене безпосередньо війною, свідчить про важливість деінституціоналізації та проживання людей з інвалідністю у громадах України. Соціалізація та адаптація мають бути в основі будь-яких заходів, з належним урахуванням та створення доступних

реабілітаційних просторів. Головною метою є повернення таких осіб до активної соціально-економічної участі у житті своєї громади. Створення доступного та безбар'єрного середовища для людей з різними порушеннями допомагає людям з інвалідністю підтримувати мобільність та навички самостійного догляду, підвищує їхню мотивацію до соціальних контактів та сприяє їхній участі на ринку праці, дозволяючи їм робити внесок в економічне зростання та активне прийняття рішень у громаді. Слід запровадити послуги з житла та організації робочого місця для сприяння реабілітації та забезпечення ефективної соціальної та трудової адаптації людей з інвалідністю [227].

Пріоритетом є посилення сприяння на рівні громади шляхом задоволення потреб тих, хто повертається до своїх громад, щоб вони могли жити якомога самостійніше.

Гарантований доступ до житла та медичних послуг, реабілітації, протезів, основних ліків, можливостей працевлаштування, варіантів освіти/перепідготовки та попереднє врахування потреб зазначених категорій та особистих життєвих обставин повинні бути пріоритетами будь-якої громадської підтримки ветеранів. Зусилля з демобілізації та ефективна соціально-економічна реінтеграція повинні враховувати зміну демографічного профілю. Крім того, реалізація стратегії переходу від військової служби до цивільного життя повинна включати [227]:

- психологічну та правову допомогу;
- соціальний, професійний та кваліфікаційний розвиток;
- підтримку культурної адаптації та планування життя – не лише для військовослужбовців та ветеранів війни, але й для членів їхніх сімей та членів сімей загиблих солдатів.

Реформи гендерної рівності та недискримінації мають бути невід'ємною частиною планування відновлення та реконструкції, а організації громадянського суспільства та правозахисні групи, що представляють жінок та ЛГБИ-осіб, повинні повноцінно та рівноправно брати участь у державних та місцевих процесах планування.

Гендерна рівність та порядок денний розширення прав і можливостей жінок, включаючи розширений доступ жінок до ринку праці та бізнесу та їх включення до них з метою побудови короткострокової та довгострокової економічної безпеки, є пріоритетами для забезпечення того, щоб відбудова кращого життя в Україні відбувалася гендерно-чутливим та інклюзивним чином.

У процесі відновлення важливо залучати жінок до процесу прийняття рішень на всіх рівнях, де застосовуються інструменти планування, бюджетування та моніторингу з урахуванням гендерних аспектів. Серед найнагальніших питань – як запобігати та реагувати на гендерно обумовлене насильство, яке є прямим наслідком війни або опосередковано спричинене стресовими факторами війни.

Високоякісна очна освіта з надійними умовами безпеки дозволяє дітям спілкуватися з однолітками та закладає основу для масштабного повернення дітей та молоді до країни, а також для їхньої майбутньої продуктивності та зайнятості. Функції молодіжної інфраструктури на рівні громади слід посилити шляхом консультування та груп підтримки для вирішення проблем психічного здоров'я, соціальної та фізичної активності для переміщеної та безробітної молоді, а також навчання та консультування для сприяння працевлаштуванню молоді. Ці заходи сприятимуть порядку денному зростання та забезпечать орієнтовану на майбутнє Україну, залучаючи молодь країни до планування відновлення та реконструкції як на національному, так і на місцевому рівнях.

На рівні громади система догляду за дітьми та виховання дітей має бути трансформована таким чином, щоб вона:

- відповідала потребам економічного розвитку країни;
- сприяла розвитку соціальних, освітніх, медичних та інших послуг на місцевому рівні;
- захищала право дітей зростати в сім'ї.

Поєднання соціальних послуг на рівні громади, програм сприяння

працевлаштуванню та інвестицій в інклюзивну інфраструктуру з безбар'єрним громадським транспортом задовольнить критичні потреби людей похилого віку та забезпечить досягнення довгострокової мети деінституціоналізації. Зусилля щодо зміцнення співпраці між сусідніми громадами або, власне, створення механізмів перерозподілу між громадами забезпечать рівний доступ до послуг.

Загострення внутрішньої ситуації в Україні останніми роками, множинний характер загроз для її безпеки та стабільного розвитку, ускладнення проблеми соціального прогнозування та запобігання кризам дуже актуалізували завдання побудови моделі безпеки на регіональному, галузевому та загальнодержавному рівні. Створення такої моделі та проведення експериментів на ній виключали б кон'юнктурне цілепокладання в розробці програм економічної та політичної модернізації країни, а також оптимізували б процеси прийняття управлінських рішень у сфері забезпечення її безпеки.

Зростаюча важливість проблеми побудови моделі безпеки соціальних систем взагалі визначається тим, що сфера застосування моделювання (у широкому розумінні цього слова) як природного методу пізнання і практичних дій, що сягає своїм корінням в самі глибини історії, з часом розширювалася, відображаючи об'єктивні тенденції розвитку цивілізації. Тому тепер, коли над людством нависла загроза великомасштабної катастрофи, про що свідчать кризові явища регіонального та глобального масштабів, дослідження безпеки методом соціального моделювання відповідає життєвим потребам людини та суспільства [136, с. 173].

Загострення самої проблеми виживання та сталого розвитку, констатоване на міжнародній конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 р., яка була присвячена питанням такого розвитку, зумовила необхідність вибору нової парадигми вивчення шляхів та засобів забезпечення національної, регіональної та міжнародної безпеки. Основу цього процесу повинні складати розуміння необхідності відмови від панування ідеологічних догм та пошук нових інформаційних технологій дослідження факторів, що впливають на безпеку тієї чи іншої соціальної системи. Один із найефективніших методів дослідження

являє собою соціальне моделювання на фоні суттєвого зростання складності, комплексності, системності проблем соціально-політичного розвитку. Як найважливіший інструмент пізнання сучасної соціальної реальності соціальне моделювання здатне суттєво полегшити та оптимізувати вивчення складних суспільно-політичних явищ та процесів. Модель безпеки могла б успішно використовуватися під час розробки основних напрямів її забезпечення, а також у процесі оцінки ефективності системи безпеки конкретного соціального об'єкта [297].

Найважливішими загрозами для внутрішньої безпеки є такі [356, с. 95]:

- різке погіршення всіх соціальних показників якості життя та соціального захисту населення;
- велика питома вага людей, що живуть за межею бідності;
- майнова диференціація населення;
- розшарування суспільства на вузьке коло багатих і переважну масу незабезпечених людей;
- наростання процесів соціальної напруженості.

Загрози у цій сфері виражаються в таких явищах [356, с. 98]:

- незахищеність значної частини населення, що особливо потребують допомоги (інваліди, біженці, вимушені переселенці та ін.);
- обмеження або неврегульованість природних прав людини та громадянина (право на матеріальне забезпечення у старості, право на свободу пересування, на безпечні умови життя, на житло та ін.);
- незадовільний стан медичного обслуговування населення, постачання його ліками, медичної (у тому числі стаціонарної) допомоги найбільш уразливим категоріям населення (діти, літні, хронічні хворі тощо);
- зростання хронічного алкоголізму та наркоманії серед різних верств населення;
- зростання небезпечних захворювань епідемічного характеру, таких як СНІД, туберкульоз, сифіліс та інші венеричні захворювання, дедалі ширше поширення їх серед молоді;

- підвищення захворюваності та смертності населення в окремих професійних та вікових групах, у тому числі смертності новонароджених;
- масові стресові розлади, зростання суїцидних проявів, руйнування моральних підвалин та духовна деградація значної частини населення;
- зниження тривалості життя населення, зростання смертності та падіння народжуваності, що перейшли критичний рубіж, за яким починається депопуляція (скорочення чисельності) населення;
- підвищення небезпеки здоров'ю населення у зв'язку з погіршенням умов праці, побуту, відпочинку, харчування, навчання та виховання дітей та підлітків;
- підвищення техногенних навантажень на людину за одночасного різкого зниження адаптаційних можливостей організму;
- невпорядковані міграційні процеси;
- еміграція інтелектуальної та професійної еліти;
- хаотичність та недостатня регульованість внутрішньої міграції.

Ці негативні прояви набирають сили, охоплюють дедалі більше регіонів України та стають певною соціальною тенденцією. Їх наростання вкрай небезпечно і веде до:

- деградації суспільства, зниження його інтелектуального та продуктивного потенціалу;
- скорочення чисельності населення;
- втрати основних джерел духовного та економічного розвитку.

Крім того, в умовах певного послаблення державної влади, втрати нею авторитету як гаранта забезпечення прав і свобод громадян, підштовхує окремі верстви суспільства до масового протистояння владі, провокує громадські потрясіння, супроводжується посиленням впливу екстремістських громадських та націоналістичних сил.

Проблеми виникають у результаті такої взаємодії природи і людини, при якому антропогенне навантаження на територію (його визначають через техногенне навантаження і щільність населення) перевищує екологічні можливості цієї території, зумовлені головним чином її природно-ресурсним

потенціалом і загальною стійкістю природних ландшафтів (комплексів, геосистем) до антропогенних впливів.

Особливо небезпечним є антропогенне забруднення атмосферного повітря та його екологічні наслідки для природних екосистем, що впливає безпосередньо на стан атмосфери (нагрівання, зміна вологості тощо), на її фізико-хімічні властивості (зміна складу, збільшення вмісту діоксиду вуглецю та різних домішок, метану тощо). Основні джерела забруднення атмосферного повітря регіонів нашої країни – машини та установки, що використовують сірковмісне вугілля, нафту, газ [233, с. 147].

Слід зазначити, що найбільші труднощі в процесі соціального моделювання пов'язані з його першим етапом – безпосередньою побудовою моделі (процедура моделювання).

Для вирішення такого завдання необхідно розробити загальну методику побудови моделі внутрішньої безпеки. Вона представляє сукупність приватних прийомів створення ідеальної моделі дослідження і покликана полегшити розробку процедури моделювання.

З цією метою слід проаналізувати накопичений у нашій країні та за кордоном досвід моделювання особливостей функціонування соціальних систем (об'єктів). Аналіз дозволяє стверджувати: хоча кожна з відомих моделей глобального та регіонального розвитку так чи інакше торкається проблеми миру та безпеки, в основу побудови та розвитку моделей закладаються математичні моделі конфліктів. У результаті безпека ототожнюється зі «станом без конфлікту», що значно звужує розуміння феномену безпеки та обмежує можливості соціального моделювання [181, с. 126].

Звідси вбачається необхідним і можливим моделювання в системному дослідженні безпеки спеціальної моделі, орієнтованої на вивчення безпеки соціальних систем.

Вихідну, базову категорію у пошуку нових засобів і методів вивчення проблем безпеки являє соціальна система (соціальний об'єкт). Універсальність та синтетичність цього поняття стимулюють його застосування у випадках, коли

розглядається будь-яка спільнота людей – малі та великі соціальні групи, нації, держави, світова спільнота. Кожній із цих соціальних систем відповідають її неповторні особливості. Загальні для них всіх закономірності розвитку та самоорганізації дозволяють говорити про універсальність поняття «соціальна система» для опису процесів забезпечення безпеки на всіх рівнях.

В основі життєдіяльності соціальних систем лежить необхідність усвідомленого, цілеспрямованого ослаблення дезорганізуючого впливу на них зовнішнього і внутрішнього середовища. Цей принцип безпосередньо пов'язаний з життєво важливими потребами системи та її елементів у безпеці, виживанні та здатністю цих систем до прогресивного розвитку.

Дослідження безпеки в такому аспекті дозволяє визначати її як властивість соціальної системи, яка полягає в її здатності до підтримання такого порядку її внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків, при якому дезорганізуючий вплив зовнішнього та внутрішнього середовища мінімальний.

Безпека соціальної системи має безліч станів, при яких істотно важливі для її збереження та прогресивного розвитку властивості залишаються у допустимих параметрах. А ці параметри визначаються потребами самої системи у виживанні та прогресивному розвитку. Отже, безпека перестає бути якимось статичним станом рівноваги. А процес її забезпечення не є якимось стримуючим фактором розвитку соціальної системи [369, с. 74].

Такий підхід дозволяє стверджувати, що той тип динамічної рівноваги, який характерний для складних систем, що саморегулюються, полягає у підтримці істотно важливих для їх збереження параметрів у допустимих межах, та його можна розглядати як явище, по суті, тотожне безпеці. У свою чергу, ця теза дозволяє при розробці методики побудови моделі безпеки соціальних систем спиратися на досвід дослідження самих гомеостатичних процесів, що протікають в них. Використання накопиченого досвіду, готових схем і виявлених взаємозалежностей для побудови моделі явища, раніше не вивченого, оптимізує процес моделювання, скорочує трудовитрати, економить сили, кошти та час дослідників.

Наведене вище надало можливість встановити таку послідовність етапів побудови концептуальної моделі безпеки соціального об'єкта (рис. 5.1).

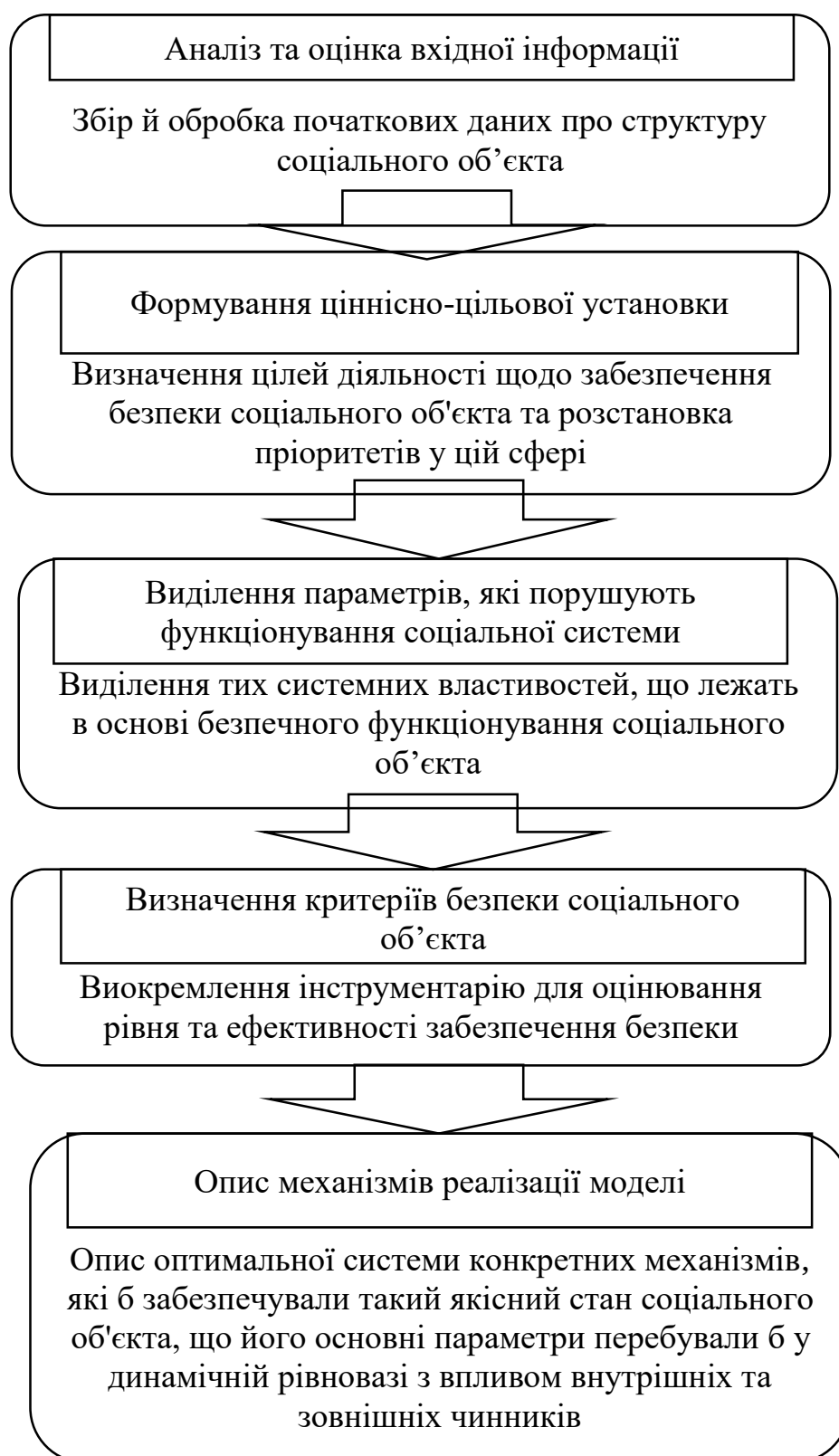

Рис. 5.1. Послідовність етапів побудови концептуальної моделі безпеки соціального об'єкта

Джерело: складно на підставі [326].

Розглянемо цей процес більш детально.

1. *Аналіз та оцінка вихідної інформації.* На цьому етапі дослідник отримує та обробляє початкові дані про структуру соціального об'єкта. При цьому об'єкт сприймається як цілісна, самостійна система. Внутрішня структура такої цілісної системи складається з елементів (частин), між якими є прямі та зворотні зв'язки та взаємодія. Вона може мати кілька рівнів та включати відносини субординації та координації елементів (частин).

З огляду на це особливу увагу слід приділяти вивченню всієї сукупності взаємозв'язків у досліджуваному об'єкті з метою виявити характер взаємозалежності його елементів. При цьому необхідно враховувати фактори впливу умов довкілля на процес його функціонування, для чого слід визначати ті зовнішні та внутрішні зв'язки та відносини, від яких залежать його життєздатність та здатність до розвитку.

2. *Формування ціннісно-цільової установки.* У цій операції визначаються цілі діяльності щодо забезпечення безпеки соціального об'єкта та проводиться розстановка пріоритетів у цій сфері. А це обов'язкова умова визначення переліку інтересів, реалізація яких необхідна для безпечного та прогресивного розвитку об'єкта.

Звісно ж, що статичне закріплення пріоритетів тут неможливе, оскільки кожному етапу розвитку суспільства має відповідати певна парадигма дії механізму забезпечення безпеки. Звідси сама концепція забезпечення безпеки не може бути абстрактною, незалежною від рівня розвитку суспільних відносин. Це означає, що при розробці такої концепції треба ґрунтуватися на об'єктивній оцінці відповідності реального стану соціальної системи тому чи іншому етапу її розвитку.

3. *Виділення параметрів, які порушують функціонування соціальної системи.* У цій операції, виходячи з ціннісно-цільової установки, виділяють ті системні властивості, що лежать в основі безпечного функціонування соціального об'єкта. Визначити ж їх повний перелік можна лише в процесі його дослідження з урахуванням специфіки, виявлених взаємозв'язків та

взаємозалежностей у рамках системної організації.. Але при цьому наявність таких, притаманних будь-якому соціальному об'єкту життєво важливих властивостей, як цілісність, відносна самостійність (автономність) і стійкість, дозволяє розглядати їх як основні. У державного управління та права ці властивості прийнято розуміти відповідно як територіальну цілісність, суверенітет та стійкість конституційного ладу.

Результатом двох перших стадій роботи повинні стати формування переліку інтересів та розстановка пріоритетів у сфері забезпечення безпеки соціального об'єкта.

4. *Визначення критеріїв безпеки соціального об'єкта.* У цьому процесі розробляється дослідний арсенал, який дозволяв би оцінювати рівень та ефективність забезпечення безпеки. Отримані таким чином критерії можуть розглядатися як аналітичний інструмент визначення ефективності забезпечення безпеки, формування стратегії та тактики управління (у широкому значенні) соціальним об'єктом.

Для цього на основі проведеного раніше виділення життєво важливих властивостей соціального об'єкта встановлюються межі їх допустимої зміни під впливом умов зовнішнього та внутрішнього середовища. Перевищення допустимих величин означає переростання впливу на джерело внутрішньої чи зовнішньої загрози існуванню та прогресивному розвитку соціального об'єкта. Потім у межах визначення ступеня зміни згаданих властивостей формується система критеріїв. Правильне застосування показників соціальної статистики, інформації з офіційних та конфіденційних джерел, що розглядаються як індикатори безпеки, дозволяє не тільки завершити формування списку загроз безпеці, але також визначити їх характер і ступінь впливу на сферу безпеки соціального об'єкта. При цьому діагностуються як сама безпека, так і ефективність системи її забезпечення.

Результатом цієї операції може бути й оцінка вразливості, тобто виявлення тих зв'язків, процесів і предметів, вплив на які зменшує безліч безпечних станів соціального об'єкта. Крім того, наявність системи критеріїв

безпеки дає можливість встановити оптимальну послідовність заходів щодо стимулювання чи локалізації процесів розвитку виділених властивостей та коригувати діяльність з виконання таких заходів.

5. *Опис механізму безпеки.* Завершальний етап побудови моделі безпеки представляє опис оптимальної системи конкретних механізмів, які б забезпечували такий якісний стан соціального об'єкта, що його основні параметри перебували б у динамічній рівновазі з впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Тут слід розглянути особливості формування механізму забезпечення безпеки. Йдеться, з одного боку, про діяльність із забезпечення безпеки соціальної системи, з іншого – про структуру органів, що спеціалізуються у цій сфері.

При цьому слід враховувати, що безпека представляє певний вид діяльності, функцію соціальної системи. Ця функція полягає у забезпеченні такого якісного стану системи, при якому її найважливіші властивості залишаються в межах, зумовлених її потребами у виживанні та прогресивному розвитку. Результатом цієї діяльності є такий стан соціальної системи, який тією чи іншою мірою відповідає критеріям безпеки.

Оскільки щодо певної соціальної системи правомірно говорити про максимум і мінімум її безпеки в даний проміжок часу, то саме поняття безпеки має охоплювати безліч станів, при яких ця система була б здатна підтримувати в допустимих межах зміни – під впливом внутрішнього і зовнішнього середовища – істотно важливих для свого збереження та прогресивного розвитку параметрів; причому підтримка цих параметрів забезпечується динамічною рівновагою соціальної системи у її взаємовідносинах із зовнішнім середовищем та у її внутрішніх відносинах. І кожному з багатьох таких станів має відповідати певна структура органів, які беруть безпосередню участь у забезпеченні безпеки. Їхня сукупність утворює систему та підсистеми забезпечення безпеки.

З викладеного вище слід наголосити, що в межах побудови моделі безпеки дослідник стикається з необхідністю поєднувати функціональний

підхід, в якому описується процес забезпечення безпеки, зі структурним підходом, коли йдеться про стан структури соціального об'єкта. Таке поєднання досягається шляхом побудови певної системної моделі. Вона складається з моделі забезпечення безпеки (як моделі взаємодії частин соціальної системи в аспекті безпеки) і низки базових моделей, що відображають структуру підсистеми забезпечення безпеки.

Оскільки зміст взаємодії у сфері забезпечення безпеки представляє певний різновид процесів соціального управління, правомірно стверджувати, що в основі моделі взаємодії, що поєднує в єдине ціле окремі базові моделі, лежить класична модель управління, описана в працях У. Ешбі [395].

Водночас запропонована методика побудови концептуальної моделі безпеки певного соціального об'єкта була б неповною без визначення універсального переліку базових моделей, що є структурними елементами загальної, системної моделі безпеки. Такий перелік має охоплювати всі сфери життєдіяльності соціальної системи й тому містити такі базові моделі: політичну, економічну, соціокультурну, екологічну та інформаційну.

Забезпечення безпеки кожної із частин соціальної системи передбачає чітко окреслені цілі, спеціальну організаційну структуру, засоби та методи забезпечення безпеки. Тому можна говорити про те, що оптимальна структура всієї підсистеми забезпечення безпеки має ґрунтуватися на принципі відповідності організаційної структури органів безпеки підсистемам конкретного соціального об'єкта, а отже, і пропонованого переліку базових моделей.

Значення підсистеми забезпечення безпеки для сталого розвитку соціального об'єкта полягає в тому, що завдяки її функціонуванню політична, економічна, соціокультурна та інші підсистеми суспільства можуть вивільняти необхідні для виконання своїх основних функцій матеріальні та інтелектуальні ресурси. Соціальний об'єкт, формуючи та зміцнюючи підсистему забезпечення безпеки, економить сили та засоби, створює умови для прогресивного розвитку як самого себе, так і його елементів. Це означає,

що функціонування підсистеми забезпечення безпеки спрямоване не тільки на його збереження засобами соціального контролю та примусу, а й на забезпечення прогресивного розвитку соціального об'єкта.

У цьому значно підвищується роль єдиного центру, координуючого діяльність різних підрозділів підсистеми забезпечення безпеки. Слід наголосити, що ослаблення, дроблення цілісної підсистеми обумовлює необхідність забезпечення безпеки власними силами для всіх компонентів соціального об'єкта. Це породжує виникнення багатьох підрозділів, служб безпеки, що вимагають значних матеріальних ресурсів на своє утримання. Якщо така громіздка, багаторівнева система виявляється позбавленою єдиного координуючого центру, її ефективність істотно знижується, а деяких випадках функціонування такої сукупності силових підрозділів може гальмувати прогресивний розвиток самого соціального об'єкта. Оскільки шляхом розробки та застосування комплексу заходів відповідно до стратегії забезпечення його безпеки керівна ланка підсистеми забезпечення безпеки локалізує вплив факторів, здатних завдати істотної матеріальної та духовної шкоди об'єктам безпеки, остільки функціонування такої єдиної, цілісної підсистеми, підпорядковане не ідеологічним догмам, а науково обґрунтованій концепції забезпечення безпеки, яка, своєю чергою, є необхідною умовою прогресивного розвитку будь-якого соціального об'єкта.

При цьому необхідно пам'ятати, що в умовах трансформаційного періоду зменшення посилюється залежність безпеки соціального об'єкта від якості соціального управління та ефективності підсистеми забезпечення безпеки. Особливості трансформаційного періоду повинні бути відображені у спеціальній, біфуркаційній моделі безпеки, яка описувала б процес забезпечення безпеки під час перебування соціального об'єкта в стані нестійкої рівноваги. При цьому підсистемі безпеки слід вжити всіх можливих заходів для збереження стійкості соціального об'єкта. Вичерпавши їх, вона має забезпечити найбільш сприятливий для об'єкту загалом та для його елементів зокрема перехід у новий стан через будь-який ефективний

компроміс, тобто відбір з можливого різноманіття організацій соціальної системи виключно такої організації, яка б відповідала цілям сталого розвитку соціальної системи. Причому на стадії перетворення, в умовах трансформації чи розпаду структурно-функціональних зв'язків у старій соціальній системі зростає пріоритетність забезпечення безпеки особистості – основного елемента будь-якої соціальної системи, носія культурно-історичної спадщини старої системи. А загалом необхідно зазначити, що в умовах її трансформації, як парадигма забезпечення безпеки, так і зміст самої моделі безпосередньо залежать від вибору шляху подальшого соціального розвитку, сукупності прийнятих цілей і програм суспільно-політичного розвитку.

5.2. Модернізація системи забезпечення внутрішньої безпеки

Метою системи забезпечення внутрішньої безпеки є створення механізму, що дозволяє виробити політику і стратегію держави та суспільства у сфері забезпечення внутрішньої безпеки та реалізувати її в конкретних функціях сил, окремих органів та осіб, які беруть участь у забезпеченні внутрішньої безпеки.

Загалом можна зазначити, що система внутрішньої безпеки служить протидії внутрішнім загрозам національним інтересам країни. До основних параметрів цієї системи слід віднести [347, с. 215]:

- надійність;
- забезпечення виконання цілей системи в повному обсязі;
- розумну достатність, обмежену можливостями держави формувати й утримувати систему.

Основними принципами функціонування системи внутрішньої безпеки є [339, с. 238]:

- законність;
- дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави;

- взаємна відповідальність особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки;
- інтеграція із зовнішніми міжнародними структурами забезпечення безпеки;
- дотримання Конституції та законодавства України при здійсненні діяльності щодо забезпечення внутрішньої безпеки;
- єдність, взаємозв'язок, збалансованість політичних, економічних, інформаційних заходів забезпечення внутрішньої безпеки;
- дотримання норм міжнародного права та українського законодавства під час здійснення заходів примусового характеру, зокрема й використанням військової сили;
- поєднання централізованого та децентралізованого управління силами та засобами забезпечення безпеки з розмежуванням повноважень у цій сфері між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Виходячи з цільового призначення системи внутрішньої безпеки, основних принципів функціонування та її параметрів, композицію її структурних компонентів можна визначити так [349, с. 341]:

- цілі системи як відображення об'єктивних потреб особистості, суспільства, держави у надійній захищеності та їх інтересів усередині країни;
- інтереси особистості, суспільства, держави як усвідомлення потреби у безпечному існуванні та прогресивному розвитку;
- цінності особистості, суспільства, держави як сукупність матеріальних та духовних цінностей країни зі своїми світоглядними витоками, культурними, соціально-географічними та демографічними характеристиками;
- сили та засоби, спеціально призначені для забезпечення внутрішньої безпеки, створені відповідно до закону;
- органи, що відповідають цілям системи, та володіють необхідною інформацією, силами та засобами для впливу на зміни стану системи з метою приведення її в стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави;

- ресурси забезпечення внутрішньої безпеки;
- об'єкти внутрішньої безпеки, тобто особистість, суспільство, держава

(рис. 5.2).

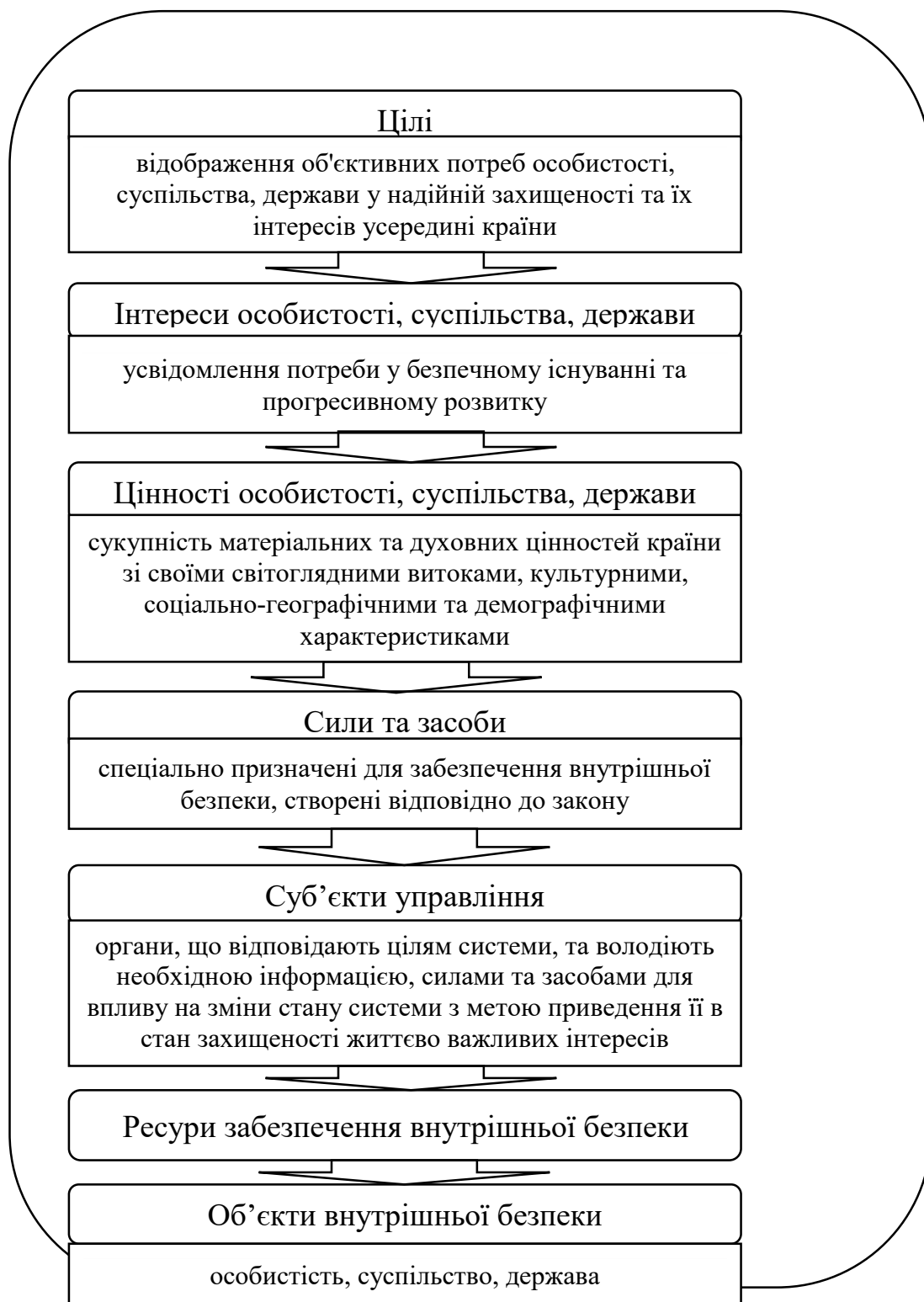

Рис. 5.2. Композиція системи забезпечення внутрішньої безпеки держави

Джерело: складено на підставі [349].

Основні зв'язки структурних компонентів системи внутрішньої безпеки відбиваються у структурному підході. При системному підході увага зосереджується на п'яти основних компонентах [372, с. 147–148]:

- гностичному, що включає дії щодо накопичення та аналізу нових знань, інформації про реальні та потенційні загрози;
- проєктувальному, що включає дії, пов'язані з плануванням діяльності у напрямку досягнення цілей системи;
- конструкційному, що включає дії, пов'язані з вирішенням завдань щодо відбору та композиційної побудови впливу на систему з використанням сил і засобів на кожному етапі досягнення цілей, а також визначення особливостей діяльності щодо забезпечення безпеки в кожній сфері на конкретному етапі;
- комунікаційному, що включає дії, пов'язані із встановленням доцільної та конструктивної взаємодії між органами, силами та засобами у процесі функціонування системи;
- організаторському, що включає дії, пов'язані з реалізацією конкретного впливу на загрози інтересам особистості, суспільства, держави з метою їх усунення (парування, локалізації).

Розглянуті структурні компоненти є принциповою теоретичною моделлю системи забезпечення внутрішньої безпеки в найзагальнішому вигляді, яка відповідає всім формальним ознакам будь-якої соціальної системи, а саме [369, с. 85]:

- пов'язаності (цілісності), що передбачає обмеження дослідження виділенням вивчених залежностей між об'єктивними областями;
- константності (стабільності), що передбачає відтворюваність (модельована система може бути виявлена в різноманітних умовах і виявляється інваріантною при зміні ряду параметрів явища);
- технологічності (модель повинна перевірятися у реальному експерименті та спостереженні);
- спостережуваності (можливості пов'язати ключові моменти

теоретичної моделі з реальними ефектами, які можна фіксувати в області об'єктів, що вивчається);

– огляду (включення в модельні можливості мінімальної кількості параметрів).

Крім того, як і будь-яка складна система, система внутрішньої безпеки, будучи підсистемою системи національної безпеки, залежно від суб'єкта, який виступає організуючим початком, сама може бути поділена на дві підсистеми – державну та недержавну (громадську). Обидві із зазначених підсистем теоретично можна також розглядати як окремі самостійні системи, які мають власну структуру і виконують певні, лише їм властиві функції (хоча деякі їх функції і, насамперед, основні можуть збігатися). Водночас слід пам'ятати, що вони доповнюють та контролюють одна одну щодо виявлення реальних та потенційних загроз національним інтересам, пошуку шляхів ефективної протидії їм, визначення національних пріоритетів.

Державна система внутрішньої безпеки являє собою сукупність державних органів, які забезпечують захист особистості, суспільства, держави від загроз з боку організацій, осіб, об'єктів, що знаходяться під управлінням держави та/або на її території, а також виконують функції забезпечення умов для розвитку особистості, суспільства, держави, в рамках наявних можливостей [132, с. 114].

Найважливішою особливістю державної системи забезпечення внутрішньої безпеки є те, що держава має паралельно займатися проблемами забезпечення громадянина, суспільства та власної безпеки. Деякі моделі безпеки побудовані саме на цьому принципі, але насправді державні органи передусім зайняті забезпеченням безпеки власне держави, бо це закладено в самому механізмі державності [152, с. 64]. Державна система забезпечення безпеки функціонує на двох рівнях – державному та регіональному.

Громадську систему внутрішньої безпеки слід розглядати як існуючі та постійно створені суспільні структури різного рівня, що виконують роль демократичної бази та основи системи громадської безпеки країни. Ця роль

визначається здатністю зазначених структур виконувати функції [328]:

- попередження про виникнення джерел соціальної небезпеки та назріванні різних загроз;
- раннього попередження кризових ситуацій, конфліктів та катаклізмів;
- формування громадської думки та впливу на неї;
- захисту прав та свобод громадян, інтересів громадянського суспільства
- залучення громадян до практичної діяльності щодо забезпечення громадської безпеки, досягнення громадянського миру та згоди;
- боротьби з соціальними аномаліями та моральними вадами, корупцією, службовою безвідповідальністю та некомпетентністю чиновників;
- розвитку громадянської самосвідомості.

З урахуванням наведених теоретичних положень і конструкцій можна розглянути систему забезпечення внутрішньої безпеки України на сучасному етапі розвитку, а також охарактеризувати основи її функціонування.

Характеризуючи специфіку сучасного етапу, слід зазначити, що його якісна своєрідність визначається складністю та суперечливістю соціально-економічної та політичної ситуації в країні, насамперед хворобливістю та складністю процесів реформування суспільних відносин, особливо у сфері економіки, виробництва, тим паче на тлі повномасштабного російського вторгнення.

Зазначені обставини пояснюють особливу значущість удосконалення структури внутрішньої безпеки країни, зміцнення насамперед внутрішньої складової національної безпеки України.

Механізм забезпечення внутрішньої безпеки України передбачає відповідні структури, їх функції, певні процедури ухвалення та реалізації рішень з питань безпеки.

Основу цього механізму складають органи законодавчої, виконавчої та судової влади, державні, громадські та інші об'єднання, громадяни, які беруть участь у забезпеченні внутрішньої безпеки відповідно до закону, а також законодавство, яке регламентує відносини у сфері безпеки [159, с. 89].

Внутрішня безпека досягається проведенням єдиної державної політики, яка має бути спрямована на вирішення таких завдань [245, с. 84–85]:

- мобілізація всіх можливих резервів, джерел бюджетних доходів податкового характеру для виходу України з кризи;
- централізація валютних резервів країни, а також контроль за ціноутворенням та поставками у сфері природних монополій;
- акцентування грошово-кредитної політики на підтримку виробництва з відповідним регулюванням грошових потоків і відсоткових ставок;
- боротьба з корупційними проявами;
- очищення товаропровідної мережі від криміналу;
- вживання екстрених заходів щодо захисту внутрішнього ринку та стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників;
- проведення активної промислової, структурної та науково-технічної політики;
- розвиток демократичної, правової держави;
- недопущення загострення соціального та політичного протистояння, що створює небезпеку політичних криз;
- досягнення суспільної згоди, сприятливого соціально-психологічного та морального клімату в суспільстві;
- надійний захист життя, здоров'я, майна, прав і свобод громадян;
- створення умов існування та розвитку сім'ї, її державна підтримка;
- підвищення доступності та ефективності рівня освіти;
- досягнення реальних зрушень у боротьбі зі злочинністю, вдосконалення законодавства з метою усунення юридичних передумов, що полегшують скоєння різноманітних злочинів і зловживань;
- проведення збалансованої регіональної політики, оптимальне співвідношення інтересів центру та регіонів, що перебувають у різних природно-кліматичних, соціально-економічних умовах;
- здійснення демократичної національної політики.

Такі загалом основні напрями політики забезпечення національної

безпеки у внутрішній сфері становлять політичну основу функціонування системи внутрішньої безпеки України.

Для створення та підтримки необхідного рівня захищеності об'єктів безпеки країни розробляється система правових норм, що регулюють відносини у сфері національної, в тому числі й внутрішньої безпеки, визначаються органи державної влади та управління в цій сфері, формуються та перетворюються органи забезпечення внутрішньої безпеки й виробляється механізм контролю за їх діяльністю.

Громадяни, громадські й інші об'єднання та організації також є суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки. Вони мають відповідні права та обов'язки в цій сфері відповідно до закону. Держава, як основний суб'єкт забезпечення внутрішньої безпеки, гарантує та здійснює правовий та соціальний захист громадянам, громадським організаціям, які сприяють у забезпеченні безпеки та тим самим складають, відповідно до закону, недержавну систему внутрішньої безпеки.

Таким чином, структура внутрішньої безпеки формується у процесі історичного розвитку, а причиною її виникнення є потреби суспільства, держави, індивідів, перед якими постають певні завдання. Структура може виникати внаслідок об'єктивних потреб чи суб'єктивно поставлених цілей.

Функції щодо забезпечення внутрішньої безпеки з'являються також відповідно до потреб особистості, суспільства та держави. Спочатку вони, як правило, мають характер окремого завдання, а в подальшому оформляються організаційно, набувають певної (відносної) самостійності.

Приведення структури та функцій системи внутрішньої безпеки в адекватний потребам особистості, суспільства та держави стан неможливий без урахування досвіду провідних розвинених країн. Особливо важливою є проблема залучення армії до підтримки стабільності в державі.

Очевидно, що кожному конкретному соціальному об'єкту має відповідати індивідуальна система критеріїв безпеки, яка б відображала його специфіку. Наявність загальних, базових властивостей соціального об'єкта

(цілісність, відносна самостійність і стійкість) дозволяє сформувати універсальну систему оцінки ефективності забезпечення безпеки. При цьому необхідно враховувати наступні важливі положення.

1. Безпека соціальної системи характеризується наявністю певних цільових, програмних установок, які відповідають інтересам її виживання та прогресивного розвитку. Такі «концепції майбутнього» повинні відповідати цілям суспільного розвитку та реальним засобам їх досягнення (інтелектуальним і матеріальним ресурсам цієї соціальної системи). Система тим ефективніша, чим вищий ступінь її відповідності поставленим цілям, виділеним з безлічі можливих цілей. Причому обов'язковим компонентом процесу цілепокладання і ціледосягнення має бути принцип збереження системи, її безпеки. Він зводиться до неприпустимості переростання деструктивного впливу зовнішнього середовища та внутрішньої ентропії тих кордонів, за якими соціальна система втрачала б свою життєздатність та здатність до розвитку.

Відсутність ціннісно-цільової установки, яка б постулювала потребу соціальної системи в безпечному функціонуванні, її невідповідність вимогам об'єктивності або незгода її елементів щодо самих цілей або шляхів їх досягнення можуть свідчити про вразливість даної системи, наявність у її функціонуванні тенденцій, розвиток яких може послабити її стійкість. Наслідком може стати втрата соціальною системою відносної самостійності та, зрештою, самої цілісності, а це означало б руйнування системи.

2. Автономність соціальної системи визначається насамперед її здатністю до самоврядування та самоорганізації. У першому випадку мається на увазі її здатність переходити за певний заданий час з одного стану в інший (необхідний) під впливом керуючої підсистеми. З такого визначення можна припустити, що й зміни стану, структури чи функцій соціальної системи настають у ситуації, коли керуючий вплив виходить від керуючої підсистеми, та якщо з довілля. Слід при цьому прийняти до уваги ті ситуації, коли ці зміни особливо суперечать цілям прогресивного розвитку соціальної системи; тоді

це означає це ослаблення її безпеки. Тому й саму безпеку соціальної системи можна оцінити, виходячи з допустимих меж автономності системи. При цьому безліч її безпечних станів буде обмежено, з одного боку, станом тотального контролю та повної керованості всіх її елементів або частин з боку підсистеми управління, а з іншого – станом втрати впливу керуючого впливу підсистеми управління на переважну більшість елементів або частин соціальної системи. У першому випадку вона приречена на застій і втрату здатності до прогресивного розвитку, а в другому – на хаос, руйнування чи підпорядкування впливу довкілля.

Автономність і самоврядність соціальної системи визначаються також співвідношенням двох факторів – безліччю її можливих станів і здатністю впливів, що управляють, змінювати їх у необхідному напрямку. Процес самого управління характеризується оперативністю, гнучкістю, швидкодією і здатністю керуючої підсистеми вибирати ефективні рішення. Загальний критерій оптимізації управління дозволяє визначити, наскільки керуючий вплив за своїми результатами близький до ідеального (змодельованого) результату.

У цьому зв'язку слід пам'ятати, що самоврядування і самоорганізація багато в чому залежить від механізму зворотного зв'язку.

Відсутність цього зв'язку (сигналів про відхилення соціальної системи від мети) або високий ступінь спотворення інформації, що наповнює канали зв'язку, ведуть до невідповідності керуючого впливу об'єктивним потребам соціальної системи. Такі дефекти зворотного зв'язку призводять до вибору неправильного рішення у сфері соціального управління, а це може мати певні наслідки для безпеки системи в цілому.

Отже, для забезпечення безпеки соціальної системи, збереження її якісної специфіки вирішальну роль відіграє її здатність швидко і в достатньому обсязі засвоювати інформацію з внутрішнього та зовнішнього середовища і так само швидко та правильно реагувати на цю інформацію. Спотворення чи запізнювання реакції можуть свідчити про вразливість

соціальної системи, оскільки нерозвиненість механізмів отримання, обробки та зберігання інформації звужує адаптаційні можливості системи, діапазон станів її безпечного функціонування.

Крім того, для забезпечення безпеки соціальної системи необхідна наявність паралельних каналів інформації, які б дозволяли своєчасно доставити потрібну інформацію у разі виходу з ладу основних каналів та перевірити її достовірність. Це передбачає, що рівень забезпечення безпеки прямо пропорційний рівню розвиненості підсистеми збору, обробки та зберігання інформації.

Стійкість соціальної системи має зовнішній і внутрішній аспекти. Тому щодо ступеня її стійкості правомірно говорити про стійкість як її внутрішньої структури, так і характеру взаємовідносин соціальної системи із зовнішнім середовищем. Інтенсивні зміни цих взаємин можуть свідчити про значні коливання зовнішнього впливу на цю соціальну систему. Очевидно, що такі зміни не можуть не торкатися інтересів забезпечення безпеки, оскільки нестійкість у взаємовідносинах із довкіллям діалектично взаємопов'язана з нестійкістю внутрішньої структури.

Один з основних критеріїв безпеки становить кількість вимірів стійкості соціального об'єкта, тобто кількість впливів внутрішнього та зовнішнього середовища, які він здатний асимілювати, врівноважити. У найпростішому випадку стійкість може бути одномірною, пов'язаною лише з будь-яким одним класом впливу. Забезпечення безпеки складного, багаторівневого соціального об'єкта передбачає наявність багатовимірної системи безпеки, орієнтованої на асиміляцію не одного класу впливів, а на забезпечення стійкості соціального об'єкта в умовах комплексного впливу факторів, що дезорганізують, у політичній, економічній, соціокультурній та інших сферах його життєдіяльності.

З відношенням числа класів зовнішніх і внутрішніх впливів, які даний об'єкт здатний урівноважити, до вже відомих класів впливів, з якими об'єкт врівноважитись не в змозі, пов'язаний так званий коефіцієнт стійкості. Таким

чином цей показник допомагає оцінити як ефективність системи безпеки, так і ступінь стійкості самого соціального об'єкта.

Застосування коефіцієнта стійкості для дослідження безпеки соціальної системи особливо ефективно з урахуванням такого чинника, як час її адаптації. Тривалість часу з моменту реєстрації одним з елементів структури безпеки джерела деструктивного впливу до настання відчутних наслідків його локалізації в масштабах усієї соціальної системи дозволяє судити як про її життєздатність та здатність до розвитку, так і про ефективність управління у сфері безпеки.

Очевидно, що найбільш розвиненою є та соціальна система, яка в ході історичного розвитку виявилася здатною не тільки врівноважитись з великою кількістю класів дезорганізуючого впливу, а й узагальнити накопичений досвід і покласти його в основу власної структури безпеки. У процесі свого розвитку соціальна система активно включає нові класи впливу середовища у свій досвід, набір вже відомих класів і на цій основі будує цілісну, стратегію забезпечення безпеки, що постійно вдосконалюється, та визначає лінію поведінки у своєму середовищі.

У цьому процесі закономірно зростає значення здатності соціальної системи до ефективного засвоєння подій, що повторюються, в цьому середовищі з метою розширити можливості збереження своєї якісної специфіки при інтенсивних змінах середовища. У науковій літературі цю здатність прийнято називати навченістю.

Завдяки навченості соціальна система, асимілювавши відомі класи впливу, виробивши раціональні відповіді ним і зберігши ці відповіді у своїй пам'яті, отримує можливість реагувати на появу нових класів деструктивного впливу. Це пов'язано з тим, що віднесення до сфери пам'яті відповідей, отриманих на повторні зміни середовища, вивільняє ресурси, необхідні для пошуку та дослідження нових класів її деструктивного впливу. Крім того, соціальна система, засвоївши інформацію про деяку послідовність подій у середовищі, може після сигналу про першу з них випереджати інші ще до того,

як вони діють на систему.

Звідси випливає, що іншим важливим критерієм безпеки є обсяг накопиченої та використовуваної у сфері соціального управління інформації про вже відомі класи деструктивного впливу та методи їх асиміляції (попередження, виявлення та локалізації).

На додаток до зазначених вище, виправданим при моделюванні безпеки соціальних об'єктів є застосування низки інших критеріїв її ефективності, зокрема надійності та інших показників, відомих у системі дослідження соціальних процесів, що використовується нині, – оптимальність структури, характер функціонування підсистем підготовки та перепідготовки її «кадрів», тривалість і режим безперервного функціонування компонентів соціальної системи.

Наведений перелік перестав бути вичерпним, а має розглядатися як вихідний щодо безпеки конкретного соціального об'єкта методом моделювання. Очевидно, що все, викладене вище, є описом основних підходів до вирішення проблеми визначення критеріїв безпеки соціальних систем. Більш глибоке проникнення в її сутність вимагає фундаментального дослідження на іншому якісному рівні.

5.3 Механізми формування та реалізації ситуаційної моделі забезпечення внутрішньої безпеки

Концепція національної безпеки реалізується за допомогою послідовного втілення в життя державної стратегії та політики національної безпеки [142, с. 11].

Концепція національної безпеки покликана забезпечити концентрацію політичної волі держави задля відстоювання своїх життєво важливих інтересів. Вона може бути дієздатною та переконливою лише в тому випадку, якщо в ній органічно поєднуються гарантії завойованих свобод із захистом

держави. Це передбачає порівняння основних положень і вимог концепції з найважливішими параметрами міжнародних відносин, що динамічно розвиваються, в масштабах сучасного світового співтовариства. Перша умова при їх розробці – це врахування універсальних, загальновизнаних у всьому світі компонентів та стандартів забезпечення національних інтересів та національної безпеки. До них належать:

- всіляке зміцнення місця та ролі країни у сучасному світі;
- захист національних інтересів, цілей та пріоритетів держави;
- збереження та забезпечення економічного, політичного та воєнно-політичного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів країни;
- захист прав, свобод, гідності та матеріального благополуччя всіх її громадян;
- позначення регіонів та країн, на які поширюються життєво важливі інтереси країни;
- реальні та потенційні загрози національним інтересам та національній безпеці тощо.

Стратегія національної безпеки ґрунтується на Концепції національної безпеки. Вона має бути середньостроковою (5–10 років) програмою дій із забезпечення національної безпеки України, а також за відповідними силами, засобами та ресурсами [63, с. 49].

Політика національної безпеки має розроблятися на основі Концепції національної безпеки у контексті стратегії національної безпеки. Вона повинна включати комплекс поточних заходів, що здійснюються в рамках системи забезпечення національної безпеки України та спрямованих на вирішення конкретних завдань щодо реалізації національних інтересів та цілей України, парирування загроз у міжнародній, військовій, економічній, соціальній, інформаційній, екологічній та інших сферах життєдіяльності особистості, суспільства та держави [107, с. 136].

Забезпечення національної безпеки – це діяльність держави, всього

суспільства та кожного громадянина окремо, спрямована насамперед на захист та забезпечення національних інтересів України. Головною метою забезпечення національної безпеки України є створення та підтримання такого економічного, політичного, міжнародного та військово-стратегічного становища країни, яке створювало б сприятливі умови для розвитку особистості, всього українського суспільства та держави і виключало небезпеку послаблення ролі та значення України як суб'єкта міжнародного права, підризу здатності держави реалізувати власний потенціал [200].

Отже, забезпечення національної безпеки має бути орієнтоване не лише на запобігання загрозам, а й на здійснення комплексу заходів щодо розвитку та зміцнення прав і свобод особистості, матеріальних та духовних цінностей суспільства, захисту конституційного ладу, забезпечення суверенітету та територіальної цілісності держави. При цьому необхідно виходити з того, що головним пріоритетом діяльності України має стати підвищення якості життя її громадян як найважливішої мети національного розвитку, що зумовлює як національні інтереси, так і всю національну ідеологію.

На основі концепції, стратегії та політики національної безпеки та у взаємозв'язку з ними мають розроблятися воєнна доктрина, концепція зовнішньої політики, концепція військового будівництва, концепції та стратегії економічної, інформаційної, екологічної та інших видів безпеки.

Забезпечення національної безпеки як комплекс цілеспрямованої діяльності громадських і державних інститутів та структур з виявлення, попередження та протидії різним загрозам безпеці громадян України, українського суспільства та держави, будучи одним з основних національних інтересів України, виступає одночасно обов'язковою та неодмінною умовою ефективного захисту всіх її інших національних інтересів. При цьому необхідно виключити можливість будь-якої держави чи союзу держав шляхом економічного, політичного, військового, інформаційного чи інших видів впливу послабити роль і значення України як суб'єкта міжнародних відносин, дестабілізувати її внутрішній розвиток, завдати шкоди її національним

інтересам.

Найважливішими передумовами забезпечення національної безпеки є ідеологія непорушності конституційного ладу та наявності високорозвиненої економіки що об'єднує всі верстви суспільства та підтримується більшістю громадян країни.

Основні напрями діяльності із забезпечення національної безпеки визначаються життєво важливими інтересами України та необхідністю вироблення та використання ефективних засобів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Насамперед це:

- правове забезпечення реформ та створення ефективного механізму контролю за дотриманням законодавства України;
- вжиття та реалізація необхідних заходів щодо запобігання наслідкам економічної кризи;
- збереження та розвиток науково-технічного та виробничого потенціалу;
- перехід до економічного зростання при зниженні рівня техногенних катастроф;
- підвищення конкурентоспроможності промислової продукції, поліпшення якості.

Досягнення довгострокових цілей забезпечення національної безпеки реалізується шляхом вирішення комплексу підпорядкованих їм завдань у всіх сферах діяльності держави та суспільства.

Функціонування системи безпеки держави включає три взаємопов'язані між собою напрями. По-перше, вироблення політики держави щодо захисту своїх життєво важливих інтересів. Це передбачає розробку концептуальних поглядів на проблему безпеки загалом та на її окремі складові (концепція зовнішньої політики у сфері воєнної, економічної, екологічної, інформаційної та інших видів безпеки).

Другий напрямок – реалізація комплексних програм, планів та поточних заходів у різних сферах безпеки. Це пов'язано з розробкою та реалізацією

екстрених заходів, спрямованих на вирішення криз, конфліктів та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують безпеці України.

Останній напрямок передбачає, поряд із загальною концепцією безпеки, розробку концепції безпеки для перехідного періоду, коли відбуваються якісні зміни стану суспільства та держави, що супроводжуються політичними та економічними кризами, соціальними конфліктами, що дестабілізують соціально-політичну ситуацію в країні та в окремих її регіонах. Умови перехідного періоду мають характерні особливості. Тому поряд із загальною концепцією безпеки перехідного періоду доцільно розробляти приватні концепції безпеки стосовно різних умов розвитку суспільних відносин і соціально-політичної й оперативної обстановки, що складається.

Звісно ж, такі концепції безпеки мають бути передбачені у разі виникнення різноманітних надзвичайних ситуацій, і, насамперед, – соціальних криз, конфліктів та збройних конфліктів, а також в умовах воєнного часу.

Специфіка сучасного періоду повномасштабного вторгнення зумовлює потребу гнучкого, оперативного та адекватного реагування на загрози безпеці, тобто вироблення варіантів ситуаційних концепцій безпеки та доктрин, стратегій і програм діяльності, що з них випливають. Таким чином, йдеться про розробку так званої «кризової концепції внутрішньої безпеки», яка комплексно охоплює всі види реальних загроз та адекватних заходів щодо їх протидії.

До якісно особливих станів суспільства та держави можна віднести стан війни та надзвичайний стан. Класичне визначення війни дає військова наука.

Надзвичайний стан характеризує стан суспільства та держави в період різкого загострення політичних, економічних, національних, конфесійних та інших протиріч, виникнення соціально-політичних криз і конфліктів із застосуванням засобів насильства та збройної боротьби, коли існує реальна загроза безпеці держави, стабільності та стійкості її соціальних інститутів [374, с. 79]. Концепція надзвичайного стану потребує розробки відповідного понятійного апарату. До таких фундаментальних категорій, що відображають

динаміку розвитку та формування надзвичайного стану, належать поняття «криза», «конфлікт» та пов'язані з ним визначення «надзвичайна ситуація», «конфліктна ситуація», «кризова ситуація».

Серед критеріїв виникнення надзвичайного стану можна виділити такі [206, с. 211]:

- рівень зовнішньої та внутрішньої стійкості суспільства та держави в цілому та їх інститутів зокрема;
- ступінь напруженості боротьби конфліктуючих сторін;
- рівень загрози суверенітету та територіальній цілісності;
- ступінь уразливості засад конституційного ладу;
- рівень здатності та готовності держави і суспільства оперативно й адекватно реагувати на загрози, що виникають;
- стан протидії органів безпеки злочинній діяльності екстремістських сил, орієнтованих на підлив конституційного ладу.

Основними ознаками надзвичайного стану є [79]:

- безконтрольне вирішення суперечностей, що виникають, некерований стихійний характер їх розвитку;
- криза влади, нездатність органів державної влади чинити регулюючий вплив на процеси розвитку, зростання соціальної напруги;
- деформація економічних відносин, масове збурення населення;
- параліч діяльності правоохоронних органів;
- активізація злочинності;
- розпалювання соціальних, міжнаціональних та конфесійних конфліктів;
- формування паралельних структур влади, армії, правоохоронних органів та незаконних збройних формувань;
- перехід до застосування насильницьких методів боротьби, моральний та фізичний терор своїх опонентів;
- ідеологічний диктат окремих партій, громадських рухів, корпоративних груп.

Правовий аспект концепції безпеки включає вироблення єдиної правової політики щодо забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави в умовах стабільного розвитку, надзвичайного стану (ситуації) та воєнного часу [11, с. 83].

У сучасних умовах назріла необхідність створення такої правової системи, яка б змогла на загальнодержавному рівні забезпечити створення правового та організаційного механізму вирішення конфліктів та оперативний вплив на соціальні процеси й суспільні відносини в різних умовах обстановки, в тому числі й кризових. Необхідно створення такого блоку законодавчих актів, який би закріплював правові норми як найважливіший засіб вирішення можливих кризових, конфліктних та інших надзвичайних явищ, процесів, ситуацій поряд з політичними, режимними, військовими та іншими заходами, спрямованими на стабілізацію соціально-політичної обстановки в зоні конфлікту.

Не менш актуальною є розробка правових актів, що визначають:

- особливості функціонування основних компонентів правової системи;
- специфіку здійснення міжгалузевих зв'язків та функціонування правових інститутів в особливих умовах;
- порядок правотворчості та правозастосування при виникненні кризових та конфліктних обставин;
- зміст юридичних дій та відповідальність фізичних та юридичних осіб у районах надзвичайного стану тощо.

Нарешті важливою є детальна регламентація організуючих та регулятивних можливостей правової системи щодо:

- відновлення порушеного управління;
- встановлення особливого режиму підтримки безпеки та громадського порядку, спрямованих на локалізацію злочинних та інших негативних проявів;
- організацію життєдіяльності населення у зоні лиха.

Однією з характерних тенденцій сучасного права є процес формування системи нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері

надзвичайних обставин як самостійної галузі права, що активно розвивається.

Правовий аспект проблеми безпеки тісно пов'язаний із правовим забезпеченням діяльності державних інституцій в умовах режиму надзвичайного стану. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 р. № 1550-III [283] містить лише загальні положення, які визначають підстави та порядок введення надзвичайного стану, форми державного управління та заходи, що застосовуються в умовах даного правового режиму. Поряд із цим видається доцільним визначати повноваження сил безпеки у місцевостях, в яких оголошено надзвичайний стан, та закріплювати ці повноваження в правових актах, що визначають їх правовий статус у системі органів виконавчої влади.

Особлива увага має бути приділена розробці законодавства, що регламентує особливості проведення попереднього розслідування, здійснення прокурорського нагляду і ведення судочинства в умовах режиму надзвичайного стану, забезпечити ведення судочинства на об'єктивній та всебічній основі.

Можливість створення тимчасових судів повною мірою кореспондує з правом і можливістю органу, який прийняв рішення про запровадження надзвичайного стану, створювати тимчасові органи управління з тимчасовим обмеженням або зупиненням повноважень органів місцевого самоврядування.

У концепції управління в особливих умовах доцільно передбачити:

- організацію функціонування системи управління у звичайній стабільній обстановці, при виникненні криз та конфліктів та в умовах надзвичайного стану;

- зміни в організаційній структурі органів виконавчої влади, їх функціях, правах та обов'язках, створення спеціальних адаптивних організаційних структур, розрахованих на надзвичайні обставини;

- створення тимчасових органів виконавчої влади у зонах надзвичайного стану, визначення їхньої компетенції, порядку взаємодії та координації діяльності з органами державної влади, а також органами

військового командування;

- нормативно-правове регулювання у сфері управління державою та її інститутами в особливих умовах;

- вироблення загальнодержавної системи прогнозування криз та конфліктів, створення організаційного механізму попередження та нейтралізації загроз безпеці особистості, суспільства та держави за надзвичайних обставин;

- організацію підготовки та управління стійкою роботою органів виконавчої влади в особливих умовах;

- комплексне планування та розроблення програм забезпечення безпеки на регіональному рівні в особливих умовах;

- порядок створення, оснащення, підготовки та підтримки в постійній готовності до дій в умовах криз і конфліктів сил та засобів загальнодержавної та регіональних систем управління;

- створення системи наукового та інформаційного забезпечення органів виконавчої влади в особливих умовах, організація управління структурами державної влади в усіх сферах безпеки та виконання міжнародних зобов'язань;

- створення запасів матеріальних цінностей та фінансових засобів, необхідних для забезпечення життєдіяльності населення у особливих умовах.

Крім того, з метою забезпечення внутрішньої безпеки в умовах надзвичайного стану пропонуємо здійснити такі заходи:

- створити у структурі Ради національної безпеки і оборони України постійно діючий комітет із соціальних конфліктів та надзвичайних ситуацій;

- зміцнити структуру Державної служби України з надзвичайних ситуацій у справах цивільної оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійних лих щодо забезпечення життєдіяльності населення;

- створити у складі правоохоронних органів, прокуратури та основних силових структур спеціальні ланки для забезпечення своєї діяльності за умов криз і конфліктів та реалізації правових норм Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану»;

– розробити правовий статус і механізм функціонування військової адміністрації у зонах надзвичайного стану.

Розкривши особливості та специфіку політики забезпечення внутрішньої безпеки в Україні в сучасних умовах, у дисертаційній роботі сформовано перехідну модель забезпечення внутрішньої безпеки. Однак головним недоліком цієї моделі можна вважати її очевидний формальний характер і відносну нестійкість.

Результати аналізу виділених моделей дозволив визначити основні механізми забезпечення внутрішньої безпеки на сучасному етапі, які визнаються ефективними в різних моделях.

Як видається, на наступному етапі становлення моделі забезпечення внутрішньої безпеки доцільно виходити з необхідності пошуку балансу між регулюючою роллю держави та розширенням функцій громадських організацій у сфері політики забезпечення внутрішньої безпеки, а також балансу між механізмами, що реалізуються в ній. Таку модель можна назвати ситуаційною моделлю забезпечення внутрішньої безпеки. Виходячи з неї можна охарактеризувати простір або «коридор ефективних політичних механізмів забезпечення внутрішньої безпеки» як простір взаємопов'язаної діяльності держави та громадських інститутів щодо ефективного регулювання цієї сфери.

Рішення, що приймаються, повинні будуватися залежно від ситуації, що склалася в соціально-політичній системі суспільства і в кореляції із зростаючими загрозами людині, суспільству та державі щодо забезпечення внутрішньої безпеки.

Політичні механізми, що розробляються та реалізуються, доцільно розглядати в проміжку від абсолютної відмови від державного регулювання сфери внутрішньої безпеки, тобто «диктатури суспільства» до абсолютного обмеження суспільства та особистості прав із боку держави та її інститутів, тобто «диктатури держави». При цьому слід розуміти, що реалізація стратегії «диктатури суспільства» веде до критичного зростання загрози особистості та

самому суспільству. Водночас «диктатура держави» призводить до критичного зростання загроз суспільству та державі. Однак у проміжку між максимальним рівнем забезпечення прав і свобод особи та суспільства, за умови підтримки мінімальної ефективності державно-політичних регулюючих механізмів, можлива успішна реалізація стратегії забезпечення внутрішньої безпеки з передачею основних виконавчих функцій структурами та інститутам громадянського суспільства із збереженням мінімального державного контролю.

Крім того, в проміжку між мінімальним рівнем забезпечення права і свободи особи та суспільства при максимальному розширенні повноважень держави та її інститутів можлива реалізація успішної стратегії забезпечення внутрішньої безпеки з керівною роллю держави та її інститутів, зі збереженням мінімального залучення інститутів громадянського суспільства (наприклад, через громадський контроль прийнятих рішень).

У силу того, що запропонована модель залежить від динаміки змін у соціально-політичній системі, необхідно розуміти, що і запропоновані стратегії передбачається реалізовувати ситуативно; вони повинні бути невеликих масштабів (щоб відповідних цілей можна було досягти за відносно короткий проміжок часу).

А втім, успішними стратегіями в рамках цієї ситуативної моделі можуть бути такі:

- де є поєднання високого рівня та свободи розвитку інститутів громадянського суспільства, за максимальної демократичності державно-політичних механізмів забезпечення внутрішньої безпеки. У такій ситуації роль провідного суб'єкта системи забезпечення внутрішньої безпеки відіграють інститути громадянського суспільства;

- де існує широкий доступ інститутів громадянського суспільства, громадських організацій до достатньо повної інформації про політико-управлінську діяльність держави у сфері внутрішньої безпеки, за наявності певних тимчасових обмежень у правах громадських організацій;

– де вводиться обмеження на доступ до окремих видів інформації про діяльність держави для особи і суспільства, із закріплюваними фінансово-економічними механізмами обмеження діяльності громадських організацій (наприклад, особливу увагу держави до державних структур, що мають доступ до державної таємниці та мають співробітництво з громадськими організаціями щодо реалізації громадського контролю;

– де вводиться тимчасове чи постійне обмеження на проведення та участь у мітингах, зборах для особистості, із запровадженням прямої регулюючої ролі держави та її інститутів у діяльність громадських організацій (наприклад, на територіях, де вводиться режим надзвичайно ситуації, комендантської години).

У рамках реалізації системної й послідовної політики забезпечення внутрішньої безпеки потрібна розробка взаємозалежних політичних механізмів. За своєю суттю такі механізми повинні бути способом реалізації системи політики забезпечення внутрішньої безпеки в цілому, а також створювати умови для її своєчасного перетворення відповідно до соціально-політичної ситуації, що динамічно змінюється, з постійним розширенням ризиків, викликів і небезпек, збільшення кількості загроз.

Серед наукових публікацій існує достатня кількість розробок, присвячених інформаційним аспектам забезпечення безпеки та державного управління різних сфер. Водночас на особливу увагу в нашому дисертаційному дослідженні заслуговують інформаційні аспекти політичної комунікації громадян і держави, в тому числі у виборчому процесі.

Серед можливого спектру трактування інформаційного аспекту забезпечення внутрішньої безпеки та його політико-управлінських механізмів, в інтересах досягнення поставленої мети дисертаційного дослідження є обґрунтованим серед усіх напрямків інформаційної взаємодії виділити процес політичної комунікації між державою та інститутами громадянського суспільства, в тому числі у виборчому процесі. Це пояснюється стрімко зростаючою в останні кілька років кількістю та інтенсивністю інформаційного

обміну між державою та громадянами.

Широке обговорення питань політичного курсу розвитку створює умови як для розширення електоральної бази різних політичних партій, так і для розгляду альтернативних варіантів вирішення соціально-політичних проблем суспільства. Відкритий діалог дозволяє вирішувати проблеми відсутності, спотворення, неточності чи невчасності політичної інформації, що є одним із важливих базових елементів зародження та розвитку політичного конфлікту, відкритого позаправового зіткнення опозиції та влади, особливо в період виборів.

Розвиток уявлень про демократичний устрій суспільства поступово створив широкий набір базових і невідчужуваних прав і свобод людини і громадянина. Їх реалізація та поступове розширення в демократичних режимах призвели до виникнення наукової дискусії про природні обмеження прав і свобод людини в інтересах забезпечення безпеки.

У рамках реалізації державно-політичних механізмів щодо забезпечення інтересів суспільства кожна держава формує низку пріоритетів та пріоритетних напрямків. Насамперед така практика пов'язана з великими фінансовими та економічними витратами при реалізації політики безпеки. Другою причиною вважається принципова неможливість реалізації відразу всіх інтересів і потреб громадян держави. Ще однією причиною формування та виділення пріоритетів у державній політиці є необхідність концентрації максимальної кількості ресурсів на тих напрямках, які забезпечують високий рівень реалізації інтересів суспільного, соціального та політичного розвитку.

Виділення розвитку людського потенціалу в Україна як пріоритету політики забезпечення внутрішньої безпеки ґрунтується на сформульованому авторському визначенні, де особистість є одним з об'єктів захисту. Авторську позицію також підтверджує критика підходів соціально-економічної діяльності державно-політичного управління країни останніми роками, а також урахування динамічного розвитку інформаційного суспільства в Україні, в якому поняття капіталу поступово розширюється з його фінансового

розуміння до сукупної оцінці всіх потенційних можливостей та результатів інтелектуальної діяльності.

В рамках нашого дослідження слід зупинитися на перешкодах у реалізації пріоритету політики забезпечення внутрішньої безпеки – розвитку людського потенціалу. Однією з подібних тенденцій слід вважати правовий нігілізм. Під останнім розуміється заперечення норм права як системи обов'язкових правил і соціального інституту, який може успішно регулювати взаємини людей [173, с. 17].

Заперечення правових норм, як зазначають науковці й практичні політики, багато в чому оформилось у свідомості громадян у поведінкову норму.

Ще одним важливим і багато в чому однопорядковим проявом останніх років у поведінці громадян стало заперечення особистої відповідальності за успішну реалізацію механізмів державно-політичного управління при концентрації на їхніх недоліках. У найбільш загальному сенсі такі прояви слід вважати «демократичним егоїзмом особистості», «диктатурою свободи кожного» – громадянським нігілізмом. Найбільш яскравим його проявом є заперечення обов'язку брати участь у політичному житті суспільства [334, с. 105–106]. Однак існує чимало інших аспектів прояву громадянського нігілізму. Наприклад, пасивність громадян при прийнятті рішень на регіональному рівні, окрім інших причин, демонструє незрілість, неготовність брати на себе соціальну та громадянську відповідальність за напрямок розвитку суспільства. Також слід відзначити постійно зростаючий чинник злочинної недбалості громадян, як у владних структурах, так і в багатьох інших сферах життєдіяльності суспільства, що тягне за собою масову загибель людей, – горезвісний «людський фактор».

Одним із факторів розвитку правового та громадянського нігілізму можна вважати, в окремих випадках, перевищення посадових повноважень представниками різних гілок влади, корупційну складову, неповороткість державно-адміністративних механізмів. Усі вони створюють умови для

збільшення кількості актуальних викликів та загроз внутрішній безпеці. Відносно новим, але, за оцінками багатьох фахівців, найскладнішим аспектом взаємозв'язку цивільного та правового нігілізму можна вважати факти перевищення посадових повноважень в обмеженні прав громадян із боку представників правоохоронних органів. Реалізація принципу взаємної соціальної відповідальності всіх груп громадян може бути забезпечена лише на паритетній основі як між громадянами, так і між громадянами та державою.

Не заглиблюючись у різноманіття причин і етапів формування правового та громадянського нігілізму, для вирішення поставлених у дисертаційному дослідженні завдань доцільно сконцентруватися на запропонованих механізмах і технологіях їх подолання на користь реалізації пріоритету забезпечення внутрішньої безпеки України у близькостроковій перспективі. Досліджуючи питання внутрішньої безпеки через основні постулати концепції людського потенціалу, слід розглянути особистість як основний складовий елемент побудови всіх форм об'єднання, включаючи суспільство та державу як носія прав і свобод. Забезпечення життя та здоров'я особистості є однією з основних функцій представників владних структур та адміністрації різних рівнів та сфер життєдіяльності суспільства. Тоді як відсутність чи недостатність політичних механізмів у цій сфері може бути одним із джерел формування викликів та загроз забезпечення внутрішній безпеці.

Пропонується розглядати систему механізмів забезпечення внутрішньої безпеки у взаємозв'язку таких елементів державного управління:

- прогнозування виникнення загроз, їх запобігання та подолання наслідків;
- врахування ризиків.

Насамперед це зумовлено збільшенням кількості випадків масової загибелі людей у надзвичайних ситуаціях.

Подібна взаємодія може бути реалізована шляхом не лише розширення громадського контролю за розробкою та реалізацією механізмів державного

регулювання сфери транспорту, системи оповіщення громадян про надзвичайні ситуації, контролю прийнятих управлінських рішень та багатьох інших. Існує обґрунтована потреба у створенні механізму формування відповідального ставлення громадянина до забезпечення власної безпеки. Просте тиражування необхідної суспільству інформації без її затребуваності кожним громадянином об'єктивно неспроможне принести задовільних результатів. Наприклад, під час проведення щеплювальної кампанії населення, експертна медична спільнота окремо наголошує на необхідності вакцинації не менше 90 % населення, інакше механізм перестає бути ефективним. Як видається, подібний принцип залученості більшості також повинен реалізовуватися і в соціально-політичній сфері.

По-перше, слід виходити з того, що у демократичних суспільствах розуміння «свободи громадянина» без відповідної провідної ролі держави досить часто призводить до формування культури «громадянської неучасті» як вибору поведінки особистості. Такі тенденції загалом спостерігаються й у суспільстві. Незважаючи на піднесення патріотичної хвилі серед громадян, дослідження громадської думки фіксують значне зниження рівня громадянської активності, на прикладі участі у діяльності громадських організацій. У зв'язку з цим в якості механізму забезпечення внутрішньої безпеки пропонується розширення правової освіти та виховання населення. Такий механізм має бути реалізований у межах загальної середньої освіти. Як і загалом процес освіти, даний механізм передбачає безперервність, що реалізується через різні громадські та професійні об'єднання, кінцевою метою якого має стати формування та постійний розвиток громадянської культури та соціальної відповідальності.

По-друге, поступовий розвиток і вдосконалення функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні створило широку базу для участі громадян з контролюючою функцією в різних питаннях державного планування та регулювання життя суспільства. Пропонується скористатися позитивним досвідом впровадження громадського контролю на різних етапах

державного регулювання суспільного життя. Цьому сприятиме створення інституту «громадського контролю», які реалізовуватимуть функції суспільної експертизи державних норм надання послуг громадянам.

Формування відповідальної громадянської поведінки серед населення має потенціал підтримки політичних механізмів забезпечення внутрішньої безпеки в період виборчої кампанії.

По-третє, у рамках авторського визначення внутрішньої безпеки окремого розгляду вимагають питання подолання громадянського та правового нігілізму. Механізми, заходи та технології, запропоновані автором у цьому контексті, можуть бути поділені на дві великі групи. Насамперед – це механізми державно-адміністративного та законодавчого характеру. Тобто питання, вирішення яких перебуває виключно у віданні держави. До другої групи пропонується виділити заходи та технології, реалізація яких перебуває у спільному віданні держави та суспільства.

По-четверте, у рамках подолання загроз внутрішній безпеці, що виникають через прояви деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів, правоохоронними органами було здійснено спробу впровадження комплексних механізмів щодо реформування всього інституту. Проте до об'єктивно відчутних змін це не призвело. Крім того, прояви деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів розширилися в масштабах і торкаються сфери не просто обмеження прав і свобод, а загрози життю та здоров'ю особистості.

В рамках дослідження найбільш значущих характеристик деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів пропонується постійно вдосконалювати законодавчі механізми припинення їх проявів. Також значний потенціал має пропозиція створення такого контролюючого органу над структурою Міністерства внутрішніх справ України, функціонал якого був би сконцентрований лише на ефективному припиненні випадків грубого порушення прав та свобод громадян.

Тут же видається обґрунтованим створення сприятливих умов розвитку

громадських правозахисних організацій, які допомагають населенню у відстоюванні своїх прав. У той же час, окремого розгляду та регулювання потребує питання фінансування таких організацій. Запропоновані механізми, а також заходи та технології як їх складові, як видається, дозволили б суттєво знизити прояв деструктивних тенденцій у діяльності державно-політичних інститутів щодо громадянських прав і свобод. Це так само сприяло б подоланню цивільного та правового нігілізму населення.

По-п'яте, прояви релігійного екстремізму, безперечно, сприяють розвитку правового та громадянського нігілізму. У рамках розгляду проявів релігійного екстремізму як загрози громадянському світу необхідно навести найбільш загальне визначення даного поняття, що відповідає рішенням цільових установок дослідження. Так, у дисертаційній роботі під поняттям громадянського світу розуміється стан балансу, рівноваги між різними потенційно конфліктними інтересами, цінностями та цільовими установками великих груп громадян, які сформувалися за різними ознаками. Як зазначалося вище, зважаючи на значущість збереження такої рівноваги в суспільстві на користь забезпечення внутрішньої безпеки будь-які зміни вважатимуться значними. У зв'язку з цим доцільною є розробка механізмів перспективного державного законодавчого регулювання цієї сфери.

По-шосте, питання взаємодії мігрантів і місцевого населення є невід'ємною частиною розробки політики забезпечення внутрішньої безпеки.

У цьому зв'язку пропонується впровадження низки механізмів державно-політичного характеру із залученням громадських інститутів. Так, серед механізмів забезпечення державного порядку найбільш перспективними є подальша робота з коригування законодавства у сфері регулювання потоків та якості міграції на територію України. Однак питання зовнішньої міграції не є єдиними у цьому контексті. Давно назріло питання про створення чітких механізмів оцінки та регулювання внутрішньої міграції в Україні. Включення в єдину політику з управління в цій сфері різних громадських організацій, розширення дорадчих органів при Президентові України та формування їх на

постійній основі дозволить подолати епізодичність та безсистемність реалізованих механізмів міграційної політики. Перспективною є також розробка політичних механізмів, що охоплюють питання створення єдиного культурного середовища на базі української мови.

Існуючі ініціативи та правові вимоги обов'язкового оволодіння українською мовою видаються необхідними та мають бути підтримані поширенням серед освітніх некомерційних організацій обов'язків з надання послуг з навчання українській мові на безоплатній основі. На нашу думку, активну роль в інтеграції мігрантів повинні також відігравати функціонуючі національні громади.

Перспективним механізмом реалізації внутрішньої безпекової політики держави є розробка системи цінностей, спрямованих на формування образу єдиної нації. Технології формування та розвитку громадянської освіти населення країни, що сприяють подоланню криз розвитку суспільства, є механізмом перспективного парирування викликів і загроз для внутрішньої безпеки.

По-сьоме, одним із найбільш ефективних механізмів боротьби з правовим і цивільним нігілізмом є розробка системи цінностей та ідеалів соціально-політичного розвитку країни, а також формування та подальше уточнення, вдосконалення національної ідеї.

По-восьме, видається необхідним окремо зупинитися на питанні вдосконалення політичної культури участі різних об'єднань громадян у реалізації механізмів державно-політичного характеру.

Ще одним важливим напрямом забезпечення внутрішньої безпеки та одночасно з цим сферою подолання громадянського та правового нігілізму є пропозиція механізмів щодо підтримки рівноваги політичної системи, досягнення політичної стабільності, не перешкоджаючи суспільному розвитку. Сепаратизм, як загроза політичній стабільності держави, має широкий спектр причин появи, і тому його прояви можуть бути різними.

Не піддаючи предметному науковому аналізу таку багатогранну та

багатоаспектну проблему, як терористична діяльність та протидія їй, слід сконцентрувати увагу на механізмах протидії їй у рамках політики забезпечення внутрішньої безпеки.

Специфіка терористичної діяльності, а також масштабність її наслідків для держави передбачає найбільш ефективними механізмами вважати політично обґрунтоване, часткове, виборче та тимчасове обмеження прав і свобод громадян на користь внутрішньої безпеки за високої ймовірності терористичної атаки. Відстеження та запобігання тероризму є одним із головних завдань забезпечення безпеки людини, особистості та суспільства. Необхідно виходити з того, що будь-які обмеження права і свободи людини не є самоціллю, вони є наслідком об'єктивних умов здійснення політики безпеки в державі.

Відповідно в дисертаційному дослідженні пропонується низка механізмів, які б підтримували реалізацію існуючих державних підходів і могли б сприяти перспективному характеру забезпечення внутрішньої безпеки.

Важливим аспектом підтримки політичної стабільності держави є питання стійкості політичної системи. Найбільш перспективними механізмами подолання загроз внутрішній безпеці в даному контексті можна вважати запрошення громадян до реальної оцінки діяльності політичних лідерів. Довгий час у країні обговорювалося питання відсутності реальної можливості зворотного зв'язку виборця з тими політичними лідерами, яких вони підтримали під час виборів. За сучасної тенденції розширення демократичних прав громадян у межах виборчого права України є доцільним на користь підтримки стійкості політичної системи пропонувати громадянам форми особистої участі в оцінці діяльності політичних лідерів. Однією з таких форм може бути інститут дострокових виборів як запит з боку правлячої еліти на довіру з боку населення.

У рамках авторського підходу до комплексного розгляду питань забезпечення внутрішньої безпеки та розвитку людського потенціалу країни

доцільною є розробка методологічної бази, яка б описувала шляхи та можливості побудови успішної життєвої та професійної стратегії. Формування системи пропагандистських матеріалів, націлених на створення і впровадження національних моделей успішної життєвої стратегії самостійної особистості за прикладом «шляху успіху Стіва Джобса» чи Білла, сприятиме формуванню активної громадянської позиції в населення. Це також дозволить підтримати механізми державного регулювання щодо створення та розвитку самозайнятості населення як основи зростання рівня життя економічно активного населення.

Як видається, одним із перспективних механізмів щодо забезпечення внутрішньої безпеки та подолання громадянського та правового нігілізму, а також вирішення питань соціальної стабільності є деяке розширення функцій та залучення профспілкових організацій до розвитку людського потенціалу країни. Сучасні підходи до системи навчання у професійній освіті потребують вдосконалення рівня кваліфікації на безперервній основі. Водночас політичний курс на інноваційний розвиток країни вимагає не тільки постійного зростання кваліфікації зайнятого населення. Проблеми підготовки кадрів, здатних реалізувати «інноваційний прорив» держави, зароджуються на етапі вибору професійної підготовки абітурієнтами.

Незважаючи на численні аналітичні опрацювання питання надвиробництва в країні професіоналів економістів, юристів та менеджерів, абітурієнти, як і раніше, готові робити вибір на користь професійної підготовки саме за цими спеціальностями. Спроби державного регулювання ситуації, що склалася, відсутнього результату не принесли. Сформувалася парадоксальна тенденція, за якої підготовка кадрів на основі вільного вибору майбутньої професії створює додаткове навантаження в рамках державної політики зайнятості населення замість того, щоб сприяти подоланню проблем, що виникають.

Крім пропагандистської роботи з абітурієнтами в рамках профорієнтації, є доцільним широке залучення роботодавців наукомісткої сфери до

регулювання напрямів підготовки вищого професійного ступеня. Підвищення вартості освіти та поступове переосмислення її цінності серед населення вимагає залучення до процесу надання освітніх послуг третьої сторони. Майбутні роботодавці могли б надавати підтримку тим студентам, і саме з професійною підготовкою, яка реально затребувана. Реалізувати таку підтримку можна у різних формах, зокрема, таких, як кредитування освіти або цільове навчання, що оплачується за рахунок власних коштів роботодавця.

Додаткове використання ресурсів у межах діяльності профспілок у рамках постійного підвищення кваліфікації працівників об'єктивно сприятиме розвитку людського потенціалу країни.

Висновки до п'ятого розділу

1. Показано, що найважливішими загрозами для внутрішньої безпеки є наступні: різке погіршення всіх соціальних показників якості життя та соціального захисту населення; велика питома вага людей, що живуть за межею бідності; майнова диференціація населення; розшарування суспільства на вузьке коло багатих і переважну масу незабезпечених людей; наростання процесів соціальної напруженості.

Зазначено, що загрози ля внутрішньої безпеки виражаються у таких явищах, як: незахищеність значної частини населення, що особливо потребують допомоги (інваліди, біженці, вимушені переселенці та ін.); обмеження або неврегульованість прав людини та громадянина (право на матеріальне забезпечення у старості, право на свободу пересування, на безпечні умови життя, на житло та ін.); незадовільний стан медичного обслуговування населення, постачання його ліками, медичної (у тому числі стаціонарної) допомоги найбільш уразливим категоріям населення (діти, літні, хронічні хворі тощо); зростання хронічного алкоголізму та наркоманії серед

різних верств населення; зростання небезпечних захворювань епідемічного характеру, таких як СНІД, туберкульоз, сифіліс та інші венеричні захворювання, дедалі ширше поширення їх серед молоді; підвищення захворюваності та смертності населення в окремих професійних та вікових групах, у тому числі смертності новонароджених; масові стресові розлади, зростання суїцидних проявів, руйнування моральних підвалин та духовна деградація значної частини населення; зниження тривалості життя населення, зростання смертності та падіння народжуваності, що перейшли критичний рубіж, за яким починається депопуляція (скорочення чисельності) населення; підвищення небезпеки здоров'ю населення у зв'язку з погіршенням умов праці, побуту, відпочинку, харчування, навчання та виховання дітей та підлітків; підвищення техногенних навантажень на людину за одночасного різкого зниження адаптаційних можливостей організму; невпорядковані міграційні процеси; еміграція інтелектуальної та професійної еліти; хаотичність та недостатня регульованість внутрішньої міграції.

2. Запропоновано послідовність етапів формування концептуальної моделі безпеки певного соціального об'єкта:

- аналіз та оцінка вихідної інформації;
- формування ціннісно-цільової установки;
- виділення параметрів, які порушують функціонування соціальної системи;
- визначення критеріїв безпеки соціального об'єкта;
- опис механізмів безпеки.

Підкреслено, що результатом двох перших етапів формування моделі безпеки певного соціального об'єкта повинні стати формування переліку інтересів та розстановка пріоритетів у сфері забезпечення безпеки соціального об'єкта.

Визначено, що, разом з тим, запропонована методика побудови концептуальної моделі безпеки певного соціального об'єкта була б неповною без визначення універсального переліку базових моделей, що є структурними

елементами загальної, системної моделі безпеки. Такий перелік має охоплювати всі сфери життєдіяльності соціальної системи і тому містити такі базові моделі: політичну, економічну, соціокультурну, екологічну та інформаційну.

3. Зазначено, що метою системи забезпечення внутрішньої безпеки є формування та реалізація механізмів, які дозволяють виробити політику і стратегію держави і суспільства у сфері забезпечення внутрішньої безпеки та реалізувати її у конкретних функціях сил, окремих органів та осіб, які беруть участь у забезпеченні внутрішньої безпеки з метою протидії внутрішнім загрозам національним інтересам країни.

До основних параметрів системи забезпечення внутрішньої безпеки запропоновано віднести: надійність; забезпечення виконання цілей системи в повному обсязі; розумну достатність, обмежену можливостями держави формувати і утримувати систему.

Основними принципами функціонування системи внутрішньої безпеки є наступні: законність; дотримання балансу життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави; взаємна відповідальність особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки; інтеграція із зовнішніми міжнародними структурами забезпечення безпеки; дотримання Конституції та законодавства України при здійсненні діяльності щодо забезпечення внутрішньої безпеки; єдність, взаємозв'язок, збалансованість політичних, економічних й інформаційних заходів забезпечення внутрішньої безпеки; дотримання норм міжнародного права та українського законодавства під час здійснення заходів примусового характеру, зокрема, з використанням військової сили; поєднання централізованого та децентралізованого управління силами та засобами забезпечення безпеки з розмежуванням повноважень у цій сфері між органами державної влади та місцевого самоврядування.

Виходячи з цільового призначення системи внутрішньої безпеки, основних принципів функціонування та її параметрів, визначено композицію системи забезпечення внутрішньої безпеки держави:

- цілі системи як відображення об'єктивних потреб особистості, суспільства, держави у надійній захищеності їх інтересів усередині країни;
- інтереси особистості, суспільства, держави як усвідомлення потреби у безпечному існуванні та прогресивному розвитку;
- цінності особистості, суспільства, держави як сукупність матеріальних та духовних цінностей країни зі своїми світоглядними витоками, культурними, соціально-географічними та демографічними характеристиками;
- сили та засоби, спеціально призначені для забезпечення внутрішньої безпеки, створені відповідно до закону;
- органи, що відповідають цілям системи, та володіють необхідною інформацією, силами та засобами для впливу на зміни стану системи з метою приведення її в стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави;
- об'єкти внутрішньої безпеки, тобто особистість, суспільство, держава;
- ресурси забезпечення внутрішньої безпеки.

Показано, що основні зв'язки структурних компонентів системи внутрішньої безпеки відбиваються у структурному підході. При системному підході увага зосереджується на п'яти основних компонентах:

- гностичному, котрий включає дії щодо накопичення та аналізу нових знань, інформації про реальні та потенційні загрози;
- проєктувальному, що включає дії, пов'язані з плануванням діяльності у напрямку досягнення цілей системи;
- конструкційному, що включає дії, пов'язані з вирішенням завдань щодо відбору та композиційної побудови впливу на систему з використанням сил і засобів на кожному етапі досягнення цілей, а також визначення особливостей діяльності щодо забезпечення безпеки в кожній сфері на конкретному етапі;
- комунікаційному, що включає дії, пов'язані із встановленням доцільної та конструктивної взаємодії між органами, силами та засобами у процесі функціонування системи;

– організаторському, що включає дії, пов'язані з реалізацією конкретного впливу на загрози інтересам особистості, суспільства і держави з метою їх усунення (парування, локалізації).

Підкреслено, що розглянуті структурні компоненти є принциповою концептуальною моделлю системи забезпечення внутрішньої безпеки в найзагальнішому вигляді, яка задовольняє всім формальним ознакам будь-якої соціальної системи, а саме:

– пов'язаності (цілісності), що передбачає обмеження дослідження виділенням вивчених залежностей між об'єктивними областями;

– константності (стабільності), що передбачає відтворюваність (модельована система може бути виявлена в різноманітних умовах і виявляється інваріантною при зміні ряду параметрів явища);

– технологічності (модель повинна перевірятися у реальному експерименті та спостереженні);

– спостережуваності (можливості пов'язати ключові елементи теоретичної моделі з реальними ефектами, які можна фіксувати у сфері об'єктів, що вивчається);

– огляду (включення в модельні можливості мінімальної кількості параметрів).

Зазначено, що функціонування системи забезпечення внутрішньої безпеки держави включає три взаємопов'язані між собою напрями, а саме:

– вироблення політики держави щодо захисту своїх життєво важливих інтересів. Це передбачає розробку концептуальних поглядів на проблему безпеки загалом та на її окремі складові (концепція зовнішньої політики у сфері воєнної, економічної, екологічної, інформаційної та інших видів безпеки);

– реалізація комплексних програм, планів та поточних заходів у різних сферах безпеки. Це пов'язано з розробкою та реалізацією екстрених заходів, спрямованих на вирішення криз, конфліктів та інших надзвичайних ситуацій, що загрожують безпеці України;

– розробка концепції безпеки для перехідного періоду, коли відбуваються якісні зміни стану суспільства та держави, що супроводжуються політичними та економічними кризами, соціальними конфліктами, які дестабілізують соціально-політичну ситуацію в країні та в окремих її регіонах.

Підкреслено, що поряд із загальною концепцією безпеки перехідного періоду доцільно розробляти приватні концепції безпеки стосовно різних умов розвитку суспільних відносин і соціально-політичної й оперативної обстановки, що складається.

4. Виокремлено стратегічні пріоритети модернізації внутрішньої безпекової політики держави, серед яких:

- мобілізація всіх можливих резервів, джерел бюджетних доходів податкового характеру для виходу України з кризи;
- централізація валютних резервів країни, а також контроль за ціноутворенням та поставками у сфері природних монополій;
- акцентування грошово-кредитної політики на підтримку виробництва з відповідним регулюванням грошових потоків і відсоткових ставок;
- боротьба з корупційними проявами; очищення товаропровідної мережі від криміналу;
- вживання екстрених заходів щодо захисту внутрішнього ринку та стимулювання конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників;
- проведення активної промислової, структурної та науково-технічної політики; розвиток демократичної, правової держави;
- недопущення загострення соціального та політичного протистояння, що створює небезпеку політичних криз;
- досягнення суспільної згоди, сприятливого соціально-психологічного та морального клімату в суспільстві; надійний захист життя, здоров'я, майна, прав і свобод громадян;
- створення умов існування та розвитку сім'ї, її державна підтримка;
- підвищення доступності та ефективності рівня освіти;
- досягнення реальних зрушень у боротьбі зі злочинністю,

вдосконалення законодавства з метою усунення юридичних передумов, що полегшують скоєння різноманітних злочинів і зловживань;

- проведення збалансованої регіональної політики, оптимальне співвідношення інтересів центру та регіонів, що перебувають у різних природно-кліматичних, соціально-економічних умовах;

- реалізація демократичної національної політики.

5. Зазначено, що ситуаційна модель забезпечення та регулювання внутрішньої безпеки спрямована на пошук балансу між регулюючою роллю держави та розширенням функцій громадських організацій у внутрішньої безпекової політики, а також балансу між механізмами, які дозволяють її реалізувати.

Підкреслено, що, в силу того, що запропонована модель залежить від динаміки змін у соціально-політичній системі, успішними стратегіями в цьому зв'язку можуть бути такі, що:

- поєднують високий рівень і свободу розвитку інститутів громадянського суспільства за максимальної демократичності державно-політичних механізмів забезпечення внутрішньої безпеки. У такій ситуації роль провідного суб'єкта системи забезпечення внутрішньої безпеки відіграють інститути громадянського суспільства;

- мають широкий доступ інститутів громадянського суспільства та громадських організацій до достатньо повної інформації про політико-управлінську діяльність держави у сфері внутрішньої безпеки, за наявності певних тимчасових обмежень у правах громадських організацій;

- матимуть обмеження на доступ до окремих видів інформації про діяльність держави для особи і суспільства із закріплюваними фінансово-економічними механізмами обмеження діяльності громадських організацій (наприклад, особливу увагу держави до державних структур, що мають доступ до державної таємниці та мають співробітництво з громадськими організаціями щодо реалізації громадського контролю);

- вводять тимчасове чи постійне обмеження на проведення та участь у

мітингах, зборах для особистості, із запровадженням прямої регулюючої ролі держави та її інститутів у діяльність громадських організацій (наприклад, на територіях, де вводиться режим надзвичайно ситуації, комендантської години).

Наголошено, що механізми формування та реалізації ситуаційної моделі забезпечення та регулювання внутрішньої безпеки передбачають наявність відповідних структур, їх функцій, певних процедур ухвалення та реалізації рішень з питань безпеки та є простором взаємопов'язаної діяльності держави та громадських інститутів щодо ефективного регулювання цієї сфери.

Суб'єктами зазначених механізмів виступають органи законодавчої, виконавчої й судової влади, державні, громадські та інші об'єднання та громадяни, які беруть участь у забезпеченні внутрішньої безпеки відповідно до законодавчих та підзаконних нормативних актів, а також законодавство, яке регламентує відносини у сфері безпеки.

Підкреслено, що перспективним механізмом реалізації внутрішньої безпекової політики держави є розробка системи цінностей, спрямованих на формування образу єдиної нації. Технології формування та розвитку громадянської освіти населення країни, що сприяє подоланню криз розвитку суспільства, є механізмом перспективного парирования викликів і загроз для внутрішньої безпеки.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено нове вирішення наукової проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення та функціонування комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики.

Отримані у процесі дослідження результати підтверджують загальну методологію, покладену в його основу, а реалізована мета і завдання дослідження дають можливість зробити у дисертації такі висновки:

1. Крізь призму державного управління визначено сутнісну характеристику та змістове наповнення формування внутрішньої безпекової політики. Зазначено, що внутрішня безпека є системою певних властивостей суспільства, за якої за рахунок внутрішніх механізмів, опосередкованих функціонуванням різних державних і громадських інститутів зберігається його стійкий стан та розвиток, забезпечуються умови для реалізації інтересів особистості, суспільства та держави і одночасно їх захищеність від загроз, а також надзвичайних ситуацій соціального, природного та техногенного характеру. Конфігурація безпеки, пов'язана з геополітичними питаннями стратегічної стабільності і військово-політичними проблемами, має величезне значення для стійкого розвитку держав. Однак часто процеси глобалізації в зовнішній діяльності держав входять в протиріччя з поточними потребами розвитку регіонів.

2. Окреслено методологічні підходи до організації функціонування державної служби як суб'єкта формування внутрішньої безпекової політики. У процесі дослідження охарактеризовано системи управління державною службою, які включають центральні та місцеві органи влади, а також відповідні комісії. Важливим є забезпечення ефективної роботи державних органів відповідно до їх компетенції, що вимагає визначення чітких цілей,

завдань та принципів функціонування інституту державної служби України.

3. Науково обґрунтовано побудову системи забезпечення внутрішньої безпеки держави. Визначено, що безпеку системи характеризує допустима міра громадського вираження протиріч між цінністю свободи людини і незабезпеченою його безпекою. Нездатність ефективно долати зовнішні загрози може проявлятися як зростання національного і регіонального сепаратизму, крім того, наявність низького геополітичного статусу країни, схильність влади країни до тиску ззовні, відсутність інвестицій або їх гіперболічне зростання, недопустиме вивезення вітчизняних капіталів за межі держави також може породжувати виклики і ризики безпеки.

Використання мережевого підходу дозволяє створювати умови для забезпечення безпеки на основі культури безпеки і геокультури, інтегрувати розподілений в просторі потенціал кожного учасника, об'єднуючи їх в єдину систему. Мережі створюють соціальну основу для об'єднання інститутів громадянського суспільства міжнародних, урядових, некомерційних, приватних – у прагненні досягти цільових орієнтирів, у підвищенні адаптаційних можливостей кожного учасника і реалізації їхніх інтересів.

4. На основі системного аналізу визначено стратегічні орієнтири вдосконалення механізмів формування внутрішньої безпекової політики держави. Окреслено, що соціалізація внутрішньої безпеки як процес створення системи соціальних детермінант зниження конфліктного потенціалу в суспільстві і утримання індивіда у рамках цінностей, що легітимують державою, припускає рішення двох завдань, що стоять перед державою, а саме: створення соціальних умов для зниження конфліктного потенціалу суспільства і впровадження цінностей існуючого суспільства у свідомість, за допомогою виховання, освіти, пропаганди і агітації. Ці два завдання вирішуються шляхом зниження протистояння кожного індивіда, як державі, так і громадянському суспільству. Вирішуються ці завдання за рахунок створення несутеренційної соціально-класової структури, з мінімальною соціальною диференціацією, яка мінімізує конфліктний потенціал суспільства.

Об'єктом особливого соціального «силового механізму» виступає соціальна структура, на яку може і повинна чинити дію держава. Державний примус у формуванні соціальної структури, в якій відсутні істотні відмінності, повинно стати для держави генеральною лінією політики у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. Для реалізації подібної політики потрібні органи, наділені повноваженнями розробки стратегії зміни соціальної структури, у напрямі зниження існуючих регіональних, національних і соціальних відмінностей. Потрібна воля панівного класу і потрібні економічні умови, що вимагають зміни соціальної структури суспільства.

5. Виокреслено пріоритетні напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України. Головним потенціалом забезпечення внутрішньої безпеки служать ресурси, які дозволять впоратися з кризою управління. Для розробки політичної стратегії безпеки використовуються методики управлінської діагностики і динамічного моделювання об'єктів управління, недостатнє управління провокує виникнення відсталих регіонів, ринків насильства і загрозу сепаратизму. Методика оцінки управління регіональними процесами включає такі індикатори: загальну характеристику регіону, основні соціально-економічні показники (питома вага регіону в соціально-економічних показниках, питома вага міського і сільського населення, напрями міграції і інше), показники соціально-політичної безпеки (чисельність громадських об'єднань, етнополітична активність, розвиненість демократичних інститутів, рівень толерантності і соціальної довіри, престиж загальнонаціональних цінностей і інше), показники зовнішньо-політичної безпеки (стабільність – нестабільність у сусідніх країнах, розвиненість зовнішніх зв'язків, наявність і вплив діаспор і інше).

6. Обґрунтовано критерії оцінки ефективності механізмів формування внутрішньої безпекової політики. На основі поліпарадигмального підходу доведено, що основними загрозами і політичними ризиками безпеки в процесі здійснення стратегії розвитку є загрози геополітичного характеру, пов'язані з кардинальними трансформаціями усього світопорядку, а також виклики

глобалізації, що виражаються в послабленні здатності держави забезпечувати стійкий політико-правовий порядок на території країни, визначено, що значимими політико-інформаційними ресурсами забезпечення внутрішньої безпеки виступають організаційні, синергетичні, інформаційні технології, матеріальні ресурси і нематеріальні символічні системи.

7. Визначено напрями формування концептуальної моделі безпеки соціального об'єкта. Обґрунтовано, що оптимізації процесу вироблення політичної стратегії внутрішньої безпеки сприяє гармонізація макро- і мікрополітики, а послаблення здатності держави забезпечувати стійкий політико-правовий порядок обумовлено їх конфронтацією, доведено, що проблема ослабленої державності може вирішуватися за допомогою механізмів дискурсивного конструювання реальності.

Розробка політичної стратегії безпеки спирається на об'єктивну і усебічну оцінку на основі індикаторів і порогових значень стану досліджуваної соціальної спільності і соціально-політичного середовища. Моделі безпеки визначають специфіку регіонів, що входять в соціально-політичний простір національної держави, а адекватний вибір моделі регіональної безпеки дозволяє визначити найбільш сприятливий розвиток регіону з точки зору його безпеки, що у свою чергу обумовлює безпеку і стійкий розвиток суспільства в цілому.

8. Надано пропозиції щодо модернізації системи забезпечення внутрішньої безпеки через аналіз глобальних тенденцій в області безпеки суспільства і людини, який показав, що небезпеки і загрози набувають усе більш комплексного взаємопов'язаного характеру. Чинники, що впливають на посилення безпекових заходів під впливом глобалізації і внутрішніх соціально-політичних процесів, згруповані автором за напрямками, а саме:

які викликані переходом до нового соціально-економічного і політичного устрою, та виражаються в загостренні соціальної напруженості, породженої глибокою кризою практично в усіх сферах громадського життя, криміналізації, локальних конфліктах. Потреба в соціально-політичних

перетвореннях обумовлена багато в чому з тенденціями світового розвитку, особливо з процесами глобалізації і інформатизації, виникненням транснаціональних корпорацій, що вступили в суперництво з провідними країнами за економічне панування у світі;

які пов'язані з недостатнім розвитком політичної системи і демократії та обумовлені недостатньою розвиненістю громадянського суспільства, цивільної самосвідомості, нав'язуванням правлячою елітою нетрадиційних для суспільства соціально-політичних нововведень без достатньої підготовки на тлі зіткнення світоглядних позицій громадян з існуючим режимом правління в країні, скороченням можливості громадян впливати на результати виборів, виключенням їх участі з процесів реформування, проведення соціально-економічних реформ.

9. Удосконалено механізми формування та реалізації ситуаційної моделі забезпечення внутрішньої безпеки. Констатовано та науково окреслено, що безпека соціальної системи має на увазі наявність безлічі станів, при яких цілісність, стійкість і інші важливі для її збереження параметри залишаються в допустимих межах, визначуваних потребами самої системи. Таким чином, забезпечення безпеки не є стримуючим чинником, що перешкоджає інноваціям, а, навпаки, сприяє активній успішній адаптації до умов існування, що змінюються, відповідно до принципу «без безпеки немає розвитку, без розвитку немає безпеки». Ефективна політика у даному контексті – це таке управління конфліктними взаємодіями в суспільстві, яке відбивається в політичному дискурсі як найбільш впливова ідеологема, «політична формула», що підтверджує легітимність владної еліти, що прагне до збереження інституціональної структури, що склалася, включає зусилля із відтворення ідеї єдиної державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянчук В. Ф. та ін. Глобальна та національна безпека : підручник / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ. 2016. 784 с.
2. Авер'янов В. Б., Дерещ В. А., Пухтецька А. А. Концептуальні засади реформування органів виконавчої влади України з урахуванням європейських принципів та стандартів належного урядування («good governance»). *Форум права*. 2006. № 2. С. 4–12.
3. Ажажа М. А., Куртєв А. В. Компетентісний підхід та особливості його реалізації в системі підготовки кадрів державного управління та надання публічних послуг. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2024. Вип. 1(20). С. 256–263. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-1-30>.
4. Акімова Л. М. Механізми державного управління економічною безпекою України: аналіз чинників впливу, систематизованих за окремими сферами її розвитку. *Аспекти публічного правління*. 2018. Т. 6. № 6-7. С. 5–13
5. Акімова Л. М. Теоретичні основи державного управління розвитком національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1210>.
6. Ананьїн В. О., Горлинський В. В. Національна безпека держави в сучасних умовах : монографія / за заг. ред. В. О. Ананьїна. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. 345 с.
7. Андреев С. О. Цивільний захист як напрям державної політики з питань національної безпеки: аналіз законодавчих новацій. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 4. С. 24–28.
8. Андрейцев В. В. Суб'єктний склад діяльності, пов'язаної з об'єктами підвищеної небезпеки: господарсько-правові аспекти. *Економіка та право*. 2019. № 3. С. 39–48.
9. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові гарантії реалізації прав громадян у сфері виконавчої влади. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 296–305.
10. Андрощук О., Грінченко В. Модель інформаційно-аналітичного

забезпечення управлінської діяльності органу охорони державного кордону. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Військові науки та технічні науки*. 2020. № 1 (82). С. 5–18. <https://doi.org/10.32453/3.v82i1.527>.

11. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Талком, 2017. 576 с.

12. Антонюк О. Державна самоідентифікація України в процесі реалізації національних інтересів. *Персонал*. 2017. № 11. С. 4–10.

13. Афонін Е. А. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики. Київ : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. 160 с.

14. Ахламов А. Г., Голинська О. В. Бюджетна політика та бюджетне планування в умовах прогнозової невизначеності: регіональний рівень : наук.-метод. розробка. Київ : НАДУ, 2011. 48 с.

15. Бабков Ю. П., Адамчук М. М. Підходи до прийняття рішень при реагуванні на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. *Стан та перспективи реформування сектору безпеки і оборони України* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 25–26 листоп. 2016 р.). Київ : Паливода А. В., 2016. С. 24–27.

16. Бабков Ю. П., Белай С. В., Бондаренко О. Г. Підходи до запровадження елементів національної системи стійкості у діяльність органів державного і військового управління. *Чесць і закон*. 2023. № 3 (86). С. 12–20.

17. Багацько Л. С. Національна безпека України: загрози та виклики. URL: <https://www.dipcorpusinfo.at.ua/news>.

18. Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні : навч. посіб. : у 2 ч. Київ : ВПЦ АМУ. Ч. 1: Теоретико-методологічні засади, 2010. 276 с.

19. Бакуменко В. Д. Прийняття рішень в державному управлінні : навч. посіб. : у 2 ч. Київ : ВПЦ АМУ. Ч. 2: Науково-прикладні аспекти, 2010. 276 с.

20. Бандурка О. М. Забезпечення фінансової безпеки держави в умовах воєнного стану. *Актуальні питання фінансової безпеки* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 27 берез. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац.

ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 18–20.

21. Баранов А. Сучасний стан розвитку публічного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2019. Т. 7. № 8. С. 5–12. <https://doi.org/10.15421/151936>.

22. Барановська Т. М. Децентралізація влади як основний напрям вдосконалення державної політики розвитку територіальної громади. *Актуальні проблеми державного управління*. 2015. № 2. С. 145–153.

23. Баштанник В. В. Інституціоналізація правозахисної функції влади як напрям гуманізації публічного управління: досвід Європейського Союзу та Україна. *Збірник ДРІДУ НАДУ*. 2011. С. 87–97.

24. Баштанник О. В. Інституціональна/інституційна спроможність інститутів політичної системи як аналітична категорія та функціональний аспект публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. № 2 (80). С. 83–98. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.15>.

25. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2 (17). С. 140–147.

26. Березуцький В. В., Березуцька Н. Л., Богодист А. О. та ін. Безпека людини у сучасних умовах. Харків : Мезіна В. В., 2018. 207 с.

27. Беренда С. В. Еволюція економічної інтеграції в країнах Європи : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 168 с.

28. Белаї С. В. Державні механізми протидії кризовим явищам соціально-економічного характеру: теорія, методологія, практика : монографія. Харків : НАНГУ, 2015. 349 с.

29. Белаї С. В., Споришев К. О. Аналіз протиріч системи військового управління силами безпеки України. *Актуальні питання забезпечення службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану* : матеріали міжвідомчого круглого столу співробітників підрозділів СБУ, науково-педагогічних працівників Національної академії СБУ (м. Київ, 16 листоп., 2023 р.). Київ : НА СБУ, 2024. Вип. 2. С. 36.

30. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи.

Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 43–49.

31. Битяк Ю. П., Яковюк І. В. Спільна політика безпеки і оборони ЄС: еволюція і стратегія розвитку. *Євроатлантична інтеграція України: свідомий вибір моделі безпеки* : зб. наук. ст. за матеріалами III Харків. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова (м. Харків, 3 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. Харків, 2017. Ч. 1. С. 3–9.

32. Бицюра Ю. До проблеми визначення понять сталого економічного зростання та розвитку. *Економіст*. 2006. № 5. С. 62–65.

33. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і безпека розвитку політичних, економічних і соціальних систем. Глобалізація і безпека розвитку. Київ : КНЕУ, 2001. 733 с.

34. Білоус В. І. Поняття соціальної безпеки та її роль в системі національної безпеки держави. *Ефективна економіка*. 2019. № 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.3.41>.

35. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 13–26.

36. Богущ В. М., Кривуца В. Г., Кудін А. М. Інформаційна безпека: термінологічний навчальний довідник. Київ : ООО «ДВК», 2004. 508 с.

37. Бодрук О. С. Структура воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти. Київ : НППМБ, 2001. 300 с.

38. Бойко А. В., Шкуропадська Д. Б., Гладка Ю. А. та ін. Стійкість економіки: оцінювання та забезпечення : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. 444 с.

39. Бойко О. А. Об'єкти підвищеної небезпеки: упровадження вдосконалених підходів до їх ідентифікації. *Цивільний захист та пожежна безпека*. 2023. № 1 (15). С. 83–91. <https://doi.org/10.33269/nvcz.2023.1.83-91>.

40. Бойко-Бойчук О. В. Механізми державного управління: узагальнена модель. URL: concept.at.ua/load/0-0-0-34-20.

41. Бондаренко М. Ю. Вплив громадськості на прийняття владних рішень у сучасній Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2010. № 4 (31). С. 59–64.

42. Борденюк В. І. Місцеве врядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії : монографія. Київ : Парлам. вид-во, 2007. 576 с.
43. Борисевич С. Сутність і завдання публічної політики. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*. 2011. Вип.1. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nrzd/2011_1/2.pdf.
44. Будякова О., & Слободенюк К. Соціально-економічні чинники впливу на міграційні процеси в Україні в умовах воєнного стану. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2025. № 1 (77). С. 96–106. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-77-96-106>.
45. Великанова М. М. Ризик у правовій доктрині: підходи до визначення сутності. *Проблеми цивільного права та процесу*. 2017. С. 159–162. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/47.pdf.
46. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
47. Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду та поправки до нього. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України*. Опубліковано 21 серп. 2024 р. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/252711.html>.
48. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики. Київ : НІСД, 2016. 528 с.
49. Вольська О. Публічне управління як системне явище в сучасному суспільстві. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2020. № 3. С. 15–20. <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.3.2>.
50. Вонсович О. С. Національна безпека України в умовах сучасних геополітичних змін. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2017. Вип. 24 (2). С. 18–24.
51. Воропаєва Т. С. Національна безпека України: етнопсихологічні аспекти. *Проблеми безпеки української нації на порозі XXI ст.* Київ, 1998. С. 156–158.
52. Гаєвський Б., Ребкало В. Культура державного управління: організаційний аспект : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 144 с.
53. Гайдур Г. І., Гахов С. О., Скибун О. Ж. Оцінка стану кібербезпеки

критичної інфраструктури з використанням ШІ. *Сучасний захист інформації*. 2025. № 2 (62). С. 31–41. <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2025.020831/>.

54. Ганслі Теренс М. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки / пер. з англ. Київ : Основи, 1996. 237 с.

55. Гбур З. В. Економічна безпека як одна зі складових забезпечення національної безпеки України на сучасному етапі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 81–86.

56. Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства. Аналітичний документ. Київ, 2018. 105 с. URL: https://www.civic-synergy.org.ua/wpcontent/uploads/2018/04/blok_XXIend_0202.pdf.

57. Глобальна та національна безпека : підручник / В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук та ін. / за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.

58. Глушков В. Є., Редько Р. М. Економічна безпека підприємства як динамічна категорія. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки*. 2012. № 4 (70). Т. 2. С. 47–52.

59. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.

60. Голодник Ю. А. Діяльність правоохоронних органів Німеччини в механізмі забезпечення прав громадян, інтересів суспільства та держави: приклад для України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73). № 4. С. 72–76. <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.4/10>.

61. Голосніченко І. П. Людиноцентристська політика Української держави. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2013. № 3. С. 101–106.

62. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18–24.

63. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. Київ : Євроатлантикіформ, 2017. 592 с.

64. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Стратегічне планування:

вирішення проблем національної безпеки : монографія. Київ : НІСД, 2010. 288 с.

65. Гордієнко С. Г., Доронін І. М. Державна безпека України в сучасних умовах: проблеми компетенції державних органів. *Інформація і право*. 2021. № 2 (37). С. 81–92. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2\(37\).238340](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238340).

66. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.

67. Григоренко О. М., Ключка Ю. П., Гарбуз С. В. Класифікація об'єктів підвищеної небезпеки з урахуванням імплементації Директиви Севезо 3 на території України. *Збірка наукових праць НУЦЗУ*. 2017. № 25. С. 14–21. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfEmergencies/vol25/grigorenko.pdf>.

68. Гринь Д. М. Сейсмічна небезпека території України : за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 8 березня 2023 р. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 6. С. 25–33. <https://doi.org/10.15407/visn2023.06.025>.

69. Гриньова В. М. Державне регулювання економіки : підручник. Київ : Знання, 2008. 398 с.

70. Гриценко А., Кожієл М., Єрмолаєв А., Флурі Ф. Нормативно-правова база в галузі безпеки і оборони України. 2-ге вид., допов. Київ : Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння. 2012. 820 с.

71. Грицяк І. Основні принципи права Європейського Союзу та їх застосування в державному управлінні. *Вісник НАДУ*. 2004. № 3. С. 43–50.

72. Громадські організації та органи державного управління: питання взаємовідносин / упоряд. Н. Р. Нижник, В. М. Олуйко. Хмельницький : Вид-во ХУУП. 198 с.

73. Гусейнов Р. Н., Панчук Ю. В., Рябікін І. М. Деякі питання визначення категорії техногенної небезпеки об'єктів господарської діяльності при виконанні комплексних судових пожежно-технічних та інженерно-екологічних експертиз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. Вип. 19. С. 539–549. <https://doi.org/10.32353/khrife.1.2019.43>.

74. Данільян О. Г., Дзьобань О. Н., Панов М. І. Національна безпека

України: структура та напрямки реалізації : навч. посіб. Харків : Фоліо, 2002. 285 с.

75. Даньшин М. В., Лантінов Я. О. Злочини проти основ національної безпеки України : альбом схем / за заг. ред. Я. О. Лантінова. Харків : Харків юридичний, 2012. 24 с.

76. Державна міграційна служба України. URL:<https://dmsu.gov.ua/>.

77. Державна прикордонна служба України. URL: <https://dpsu.gov.ua>.

78. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : монографія / за ред. З. С. Варналія. Київ : НІСД, 2007. 820 с.

79. Державна служба України з надзвичайних ситуацій. URL: <https://dsns.gov.ua/>.

80. Державне управління : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Мельника, О. Ю Оболенського. Київ : Знання, 2004. 344 с.

81. Державне управління : підручник : у 2 т. / ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, Ю. П. Сурмін та ін. Київ ; Дніпропетровськ : НАДУ, 2012. Т. 1. 564 с.

82. Державне управління в умовах адміністративної реформи в Україні / за заг. ред. Н. Р. Нижник, О. Д. Крупчана. Київ: Вид. дім «Ін-Юре», 2002. 95с.

83. ДСТУ 2293-99. Охорона праці. Терміни та визначення основних понять. https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=21726.

84. Деякі питання ідентифікації об'єктів підвищеної небезпеки : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.09.2022 р. № 1030. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1030-2022-%D0%BF#Text>.

85. Дегтяр А. О. Державно-управлінські рішення: інформаційно-аналітичне та організаційне забезпечення. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2004. 224 с.

86. Дегтяр А. О., Амосов О. Ю., Мартиненко В. М. Механізми прийняття управлінських рішень органами державної влади щодо соціально-економічного розвитку регіонів : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. 300 с.

87. Дегтяр А. О., Крюков О. І. Правове забезпечення державного регулювання інновацій в Україні. *Державне будівництво*. 2011. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2011-2/index.html>.

88. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Концептуальні підходи до розуміння сутності забезпечення національної безпеки у сучасній науці. *Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади* : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. С. 75–104.

89. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) від 25.03.1957 р. (консолідована версія станом на 1 січня 2005 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text.

90. Доктрина інформаційної безпеки України : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

91. Домбровська С. М. Механізм забезпечення державної соціальної безпеки в Україні. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Серія: *Державне управління*. 2015. Т. 254. Вип. 242. С. 28–32.

92. Домбровська С. М., Гусаров О. О., Дуднева Ю. Е. Проблеми та перспективи розвитку державного управління : монографія. Харків : УПА, 2014. 172 с.

93. Домбровська С., Помаза-Пономаренко А., Нікіпелова Є. Уніфікація правового механізму України та Республіки Польща щодо зміцнення національної безпеки : монографія. Харків: НУЦЗУ. 2019. 256 с.

94. Домбровська С., Татарнікова Т. Державна політика формування безпеки туризму. *Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції (м. Черкаси, 20 лют. 2025 р.) / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси : НУЦЗ України, 2025. С. 27–29.

95. Дослідження HelpAge щодо становища людей літнього віку в Україні. URL: <https://starenki.com.ua/doslidzhennya-helpage-shhodo-standovishha-lyudej-litnogo-viku-v-ukrayini/>.

96. Ейтутіс Г. Д., Попова Д. В. Дослідження складових економічної безпеки України для сталого розвитку держави. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 62. С. 29–36. <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i62.133517>.

97. Економічна безпека України : монографія / В. Г. Федоренко, І. М. Грищенко, О. Ф. Новікова, та ін. ; за ред. В. Г. Федоренка, І. М. Грищенко, Т. Є. Воронкової. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2017. 462 с.
98. Європейська агенція з прикордонної та берегової охорони (Frontex). URL: <https://www.frontex.europa.eu>.
99. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом від 26.02.2009 р. № 2990-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text.
100. Європейський суд з прав людини. URL: <https://www.echr.coe.int>.
101. Єзеров А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2. С. 60–67.
102. Єманов В. В., Бєлай С. В., Тробюк В. І. Обґрунтування пропозицій з удосконалення системи підготовки та перепідготовки персоналу сектору безпеки і оборони України в умовах відсічі збройної агресії. *Вісник Національного університету цивільного захисту. Державне управління*. 2023. Вип. 1 (18). С. 271–279. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-1-29>.
103. Єнін М. Н. Безпека. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://vue.gov.ua/Безпека>.
104. Забезпечення інформаційної безпеки держави : навч. посіб. / В. Б. Дудикевич, І. Р. Опірський, П. І. Гаранюк, В. С. Зачепило, А. І. Партика. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2017. 204 с.
105. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків : Право, 2009. 584 с.
106. Загорулько А. П. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «внутрішня безпека України». *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Державне управління*. 2019. № 2 (11). С. 19–28. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3532668>.
107. Загурська-Антонюк В. Ф. Полістратегія та правове регулювання політики національної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 134–140. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2020.19-20.134>.

108. Запорожець Т. В. Державна політика у сфері захисту критичної інфраструктури : навч. посіб. Київ : ДКС-Центр, 2024. 186 с.
109. Збереження і розвиток України в умовах війни та миру: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, Е. М. Лібанова, О. В. Скрипнюк; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ : Наук. думка, 2024. 220 с.
110. Звіт про діяльність Департаменту кіберполіції Національної поліції України у 2024 році. *Кіберполіція*. 31.01.2025 р. <https://cyberpolice.gov.ua/news/zvitpro-diyalnist-departamentu-kiberpolicziyi-nacziionalnoyi-policziyi-ukrayiny-u--rocz-7074/>.
111. Зовнішня політика США : навч.-метод. посіб. / уклад.: І. М. Коваль, Ю. І. Майстренко. Одеса : Астропринт, 2024. 111 с
112. Зозуля І. Українська нація та її безпека: новий погляд на національну безпеку України. *Право України* 2004. Т. 5. 141–145.
113. Індекс сприйняття корупції – 2023. Україна покращила свій показник на 3 бали. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/uk/indeks-spryuunyattya-koruptsii-2023-ukraina-pokraschyla-sviy-pokaznyk-na-3-baly/>.
114. Індекс сприйняття корупції – 2024. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2024/>.
115. Інститут глобальної політики. URL: <https://igp.org.ua>.
116. Інформаційна безпека: філософське та організаційно-правове підґрунтя рефлексії національних інтересів України / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Ю. Ю. Калиновський, Д. О. Олейніков; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2024. 224 с.
117. Історія Загальної декларації прав людини. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/istoriya-zahalnoyi-deklaratsiyi-prav-lyudyny>.
118. Кадебська Е. В., Лопоха В. В. Національна безпека як правова категорія. URL: <http://www.s-pilnota.net.ua/ru/article/id-3144/>.
119. Казакова Л. О. Національна безпека держави: понятійно-категоріальний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128–132. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18>.
120. Калашник О. М. Екологічна безпека як складова державної

політики. України: понятійно-термінологічний аспект. *Демократичне врядування*. 2018. № 21. URL: <http://dv.lvivacademy.com/about>.

121. Кальницька М. А. Соціальна безпека: поняття та рівні дослідження. *Глобальна та національні проблеми економіки*. 2017. № 17. С. 566–571.

122. Каплан М. А. Баланс сили, біполярність та інші моделі міжнародних систем. *Американський політичний науковий огляд*. 1957. Вип. 51. № 3. С. 684–695.

123. Каптан М. В. Двосторонні безпекові угоди України як інструмент протидії російській агресії: правова оцінка. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 1. С. 42–52. <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-7>.

124. Картавцев В. С., Гордієнко С. Г. До питання про концептуальні засади діяльності Служби безпеки України. *Науковий вісник Академії СБ України*. 1997. № 5. С. 3–10.

125. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. Київ : НІСД, 2013. 101 с.

126. Кизим М. О., Губарева І. О., Хаустова В. Є., Манойленко О. В. Аналіз контекстуальних і часових закономірностей розвитку поглядів на пріоритети забезпечення обороноздатності країн світу. *Бізнес Інформ*. 2022. № 4. С. 4–12. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-4-4-12>.

127. Київський безпековий договір. Міжнародні гарантії безпеки для України : рекомендації. Київ, 13 верес. 2022 р. 10 с. URL: https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b41823b01f15fa24a1325edf4_1663050954.pdf.

128. Кириленко В. А., Городнов В. П., Литвин М. М., Іщенко Д. В. Теоретичні основи інформаційно-аналітичного забезпечення процесів охорони державного кордону (в контексті завдань національної безпеки України в прикордонній сфері) : монографія. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2009. 472 с.

129. Кириченко В. Є. Національні інтереси: баланс компромісів, синтез доцільності. *Віче*. 1992. № 6 (9). С. 4–9.

130. Киссинджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. Київ : Наш Формат, 2019. 320 с.

131. Кібербезпека в інформаційному суспільстві: Інформаційно-аналітичний дайджест / відп. ред. О. Довгань ; упоряд. О. Довгань, Л. Литвинова, С. Дорогих ; Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України» ; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2024. № 2 (лютий). 253 с.

132. Кобко Є. В. Система забезпечення національної безпеки України: елементи та характер їх реалізації в сучасних умовах. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 112–116.

133. Ковбаса В. М., Кусько Р. В., Дрозд Т. В. Діяльність Національної поліції в умовах воєнного стану: окремі проблемні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 245–248. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/57>.

134. Ковбасюк Ю. В., Бакуменко В. Д. Державне регулювання в умовах ринкової економіки. *Енциклопедія державного управління* : у 8 т. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1: Теорія державного управління. С. 153–154.

135. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 31.03.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

136. Козлов К. І. Органи влади і громадські організації: модель взаємодії у контексті гарантування соціальної безпеки. *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. № 1 (31). С. 165–173.

137. Кокун О. М. Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика : монографія. Київ : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 214 с.

138. Коломієць О. В. Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації. Київ : КиМУ, 2013. 427 с.

139. Конвенція ООН проти корупції від 18.10.2006 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

140. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. *Рада Європи*. 04.11.1950 р. Ратифіковано Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/print.

141. Конвенція про кіберзлочинність від 07.09.2005 р. N 2824-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575/ed20050907#Text.

142. Кондратьєв Я. Ю., Ліпкан В. А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2003. 20 с.

143. Конституційне право України : підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Наук. думка, 2003. 732 с.

144. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право, 2016. 82 с.

145. Копанчук В. О. Концептуальні засади національної безпеки України в умовах глобалізації з акцентом світового досвіду. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2018. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1614>.

146. Корж І. Ф. Державна безпека: методологічні підходи до системи складових понять. *Правова інформатика.* 2012. № 4 (36). С. 69–75.

147. Косецов В. О., Бінько І. Ф. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів : монографія. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 1996. 61 с.

148. Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки. Київ : ДЕМІД, 2002. 144 с.

149. Котух Є. В. Розвиток публічно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки. *Інвестиції: практика та досвід.* 2021. № 13-14. С. 58–63. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.13-14.58>

150. Коцюба В. Порухення прав людини в контексті російсько-української війни. *Історико-політичні проблеми сучасного світу.* 2023. № 47. С. 124–133. <https://doi.org/10.31861/mhpi2023.47.124-133>.

151. Кравчук О. В. Державне управління забезпечення державної безпеки в умовах «цифровізації». *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування.* 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_22.

152. Кремень В. Т., Бінько І. Ф., Головащенко С. І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення : монографія. Київ :

МАУП, 1998. 92 с.

153. Криза правоохоронної системи України : монографія / за заг. ред. В. В. Євдокімова, Д. О. Грицишина. Житомир : Вид. дім «Бук-друк», 2023. 584 с.

154. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

155. Криштанович М. Ф. Реалізація механізмів публічного управління у сфері цивільного захисту. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2017. Вип. 1 (6). С. 341–347.

156. Криштанович М. Ф., Пушак Я. Я., Флейчук М. І., Франчук В. І. Державна політика забезпечення національної безпеки України: основні напрямки та особливості здійснення : монографія. Львів : Сполом, 2020. 418 с.

157. Крищенко А. Є. Особливості визначення терміна «публічна безпека і порядок». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1. С. 206–214.

158. Крук С. І. Інституційний розвиток державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 43 с.

159. Крук С. І. Поняття та сутність механізмів державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України. *Держава та регіони*. 2018. № 4. С. 87–90.

160. Крюков О. І., Помаза-Пономаренко А. Л. Теорія та історія державного управління : конспект лекцій. Харків : НУЦЗ України, 2016. 40 с.

161. Крюков О. І., Шкурат І. В. Методологія дослідження та механізми формування еліти в умовах глобалізації. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 2. С. 71–77.

162. Кулінська А. В. Механізм забезпечення національної безпеки України як об'єкт управління цілеспрямованого впливу. URL: <https://bit.ly/3UNdrD6>.

163. Курило А. Г. Місце інформаційної безпеки в системі національної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2022. № 1 (14). <https://doi.org/10.52363/2414->

5866-2021-1-12.

164. Лазор О. Я., Лазор О. Д. Публічне управління та адміністрування: ретроспектива деяких теоретичних аспектів. *Університетські наукові записки*. 2015. Вип. 56. С. 111–121.

165. Латинін М. А., Лозинська Т. М. Державне регулювання економічних відносин в умовах глобалізації : монографія. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2011. 220 с.

166. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 206 с.

167. Левченко. О. В. Система забезпечення інформаційної безпеки держави у воєнній сфері: основи побудови та функціонування : монографія. Житомир : Вид-во «Євро-Волинь», 2021. 172 с.

168. Лемак О. Забезпечення національної безпеки як функція держави. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 38. С. 64–67.

169. Лепіхов А. Нові підходи Великої Британії до забезпечення національної стійкості. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень. 20.02.2023. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/natsionalna-bezpeka/novi-pidkhody-velykoyi-brytaniyi-do-zabezpechennya-natsionalnoyi>.

170. Ліпкан В. А. Національна безпека України : навч. посіб. Київ : КНТ, 2009. 574 с.

171. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. Київ : Вид-во Європейського ун-ту, 2003. 208 с.

172. Ліпкан В. А. Політичні засади геостратегії сучасної Української Держави : монографія. Одеса : Гельветика, 2024. 830 с.

173. Луцький А. І. Правовий нігілізм в умовах формування української правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2010. № 1. С. 16–19.

174. Маковій В. П., Усата Г. О. Інформаційно-аналітична підтримка діяльності поліції як складова частина системи заходів із забезпечення інформаційної безпеки держави. *Морська безпека та оборона*. 2023. № 1. С. 62–68. <https://doi.org/10.32782/msd/2023.1.8>.

175. Макогон Ю. В., Амоша І. О. Майбутнє України: стратегія поступу : монографія. Донецьк : Академія економічних наук України, 2008. 304 с.
176. Малик Я., Береза О., Криштанович М. Національна безпека : навч. посіб. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. 280 с.
177. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 576 с.
178. Матвієнків С., Воробець Н. Національна безпека в сучасній Україні. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. Вип. 13. С. 104–110.
179. Матета О. А. Категорія «національні інтереси» як складова національної безпеки України. Харків, 2020. С. 315–317. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/443904d2-e74a-4a92-b63d-f65b6216501b/content>.
180. Матюшкова Т. П. Внутрішнє безпекове середовище в Україні: формування, забезпечення, оцінка рівня ефективності. *Національна безпека як конституційна цінність: сучасні виклики* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 22 черв. 2023 р.). Чернівці, 2023. С. 92–95.
181. Маценко В. Г. Математичне моделювання : навч. посіб. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2014. 519 с.
182. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету. Серія: Історична*. 2017. Спецвипуск. С. 781–789.
183. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2021. № 2 (30). С. 68–72. <https://doi.org/10.23939/law2021.30.068>.
184. Мельтюхова Н. М., Набока Л. В. Реалізація державно-управлінських відносин на регіональному рівні : монографія. Харків : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2014. 180 с.
185. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text.
186. Менеджмент у державному управлінні: особлива частина : навч. посіб. / В. П. Петков, С. В. Петков, Р. С. Наливайко, О. Г. Комісаров та ін. ; за

заг. ред. В. П. Петкова. Київ : КНТ, 2019. 216 с.

187. Механізми державного управління: сутність і зміст / Р. М. Рудницька, О. Г. Сидорчук, О. М. Стельмах ; за ред. д.е.н., проф. М. Д. Лесечка, к.е.н., доц. А. О. Чемериса. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2005. 28 с.

188. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552.

189. Михайленко П., Довбня В. Державна варта Української Держави. *Іменем Закону*. 2007. № 15.

190. Михайлов Д. Європол приєднався до спільної слідчої групи щодо розслідування міжнародних злочинів в Україні. *Суспільне новини*. 05.10.2023 р. URL: <https://suspihne.media/587905-evropol-priednavsa-do-spilnoi-slidcoi-grupi-sodo-rozsliduvanna-miznarodnih-zlociniv-v-ukraini>.

191. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом від 15.12.1997 р. (Про приєднання із застереженням до Конвенції див. : Закон № 2855-III (2855-14) від 29.11.2001). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_374#Text.

192. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 12.09.2002 р. № 149-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text.

193. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1989. № 13. Ст. 108.

194. Міжнародне енергетичне агентство. URL: <https://www.iea.org>.

195. Міністерство внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/contacts/national-guard-ukraine>.

196. Міністерство молоді та спорту України. URL: <https://mms.gov.ua>.

197. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua>.

198. Міністерство у справах ветеранів. URL: <https://mva.gov.ua>.

199. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: <https://ukraine.ohchr.org/uk/>.

200. Моргалюк О. В. Проблема забезпечення національної безпеки в умовах глобалізації. URL: <https://bit.ly/3O47Ru9>.

201. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного

адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42–52. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.86.42-52>.

202. Мосейко А. Г., Негодченко В. О. Досвід Сполучених Штатів Америки щодо публічного адміністрування в сфері національної безпеки. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 323–329. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-48>.

203. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 288–293. <https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.44>.

204. Мюджахіт Б., Стельмах А. Сучасні аспекти формування та реалізації публічної безпеки: європейський досвід. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. № 5. С. 6–17. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-5-6-17>.

205. Назимко Є. С., Буга Г. С., Князєв С. М. Поняття «Community Policing». *Правова позиція*. 2023. № 2 (39). С. 184–187. <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-2.37>.

206. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика / укл. : Алієв Р. В., Джус О. А., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Микитюк М. А., Павлюк О. О., Петков В. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М., Юрков А. В. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 480 с

207. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. 776 с.

208. Національна гвардія України. URL: <https://ngu.gov.ua/>.

209. Національна поліція України. URL: <https://npu.gov.ua/>.

210. Національна стійкість України: стратегія відповіді на виклики та випередження гібридних загроз: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Н. В. Хамітов, Є. І. Головаха, С. С. Дембіцький, В. А. Смолій; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ : НАН України, 2022. 552 с.

211. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/>.

212. Нашинець-Наумова А. Концептуальні підходи щодо забезпечення

національної безпеки: інформаційно-правові та інституційні засади. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 34–39.

213. Нижник Н. Р., Ситник Г. П., Білоус В. Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стані тенденції розвитку) : навч. посіб. / за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. Ірпінь, 2000. 304 с.

214. Никифоров А. Є. Інноваційна діяльність: теорія і практика державного управління : монографія. Київ : КНЕУ, 2010. 420 с.

215. Нікітенко О. І. Правоохоронна діяльність щодо забезпечення внутрішньої безпеки України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 98–101.

216. Нова стратегія внутрішньої безпеки ЄС із фокусом на кібербезпеку: ProtectEU. URL: <https://cybersec.net.ua/statti/846-protecteu-nova-stratehiia-vnutrishnoi-bezpeky-yes-iz-fokusom-na-kiberbezpeku.html>.

217. Новицький Г. В. Щодо визначення поняття «національні інтереси». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2012. Вип. 20. Ч. 1. Т. 1. С. 173–176.

218. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. Зміни та доповнення, 2012–2014 / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, Київ, 2015. 296 с.

219. Носач А. В. Загрози національній безпеці як обов’язкова ознака злочинності, що посягає на державний суверенітет і територіальну цілісність України. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 50–56. <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-9>.

220. Огляд стратегічних документів Європейського Союзу у сфері економічної безпеки : аналіт. огляд / Д. С. Покришка. Київ : НІСД, 2024. 41 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.12>.

221. Омельченко О. С. Поняття та сутність протидії розслідуванню злочинів на стадії кримінального провадження. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1 (60). С. 96–103.

222. Організація інформаційно-аналітичного забезпечення органів управління військами (силами) : підручник / Ю. Г. Даник, С. А. Микусь, В. Г. Солонніков, В. О. Крайнов та ін. Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2019. 237 с.

223. Організація системи забезпечення національної стійкості на

регіональному і місцевому рівнях : аналіт. доп. / О. О. Резнікова, К. Є. Войтовський, А. В. Лепіхов ; за заг. ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД, 2021. 140 с.

224. Орлова Н., Козирєва О. Економічна та соціальна безпека внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2024. № 9. С. 123–133. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-9-123-133>.

225. Основи інформатизації Національної гвардії України : навч. посіб. / Г. А. Дробаха, О. А. Олещенко, О. Ю. Іохов, В. Е. Лісіцин та ін. Харків : НАНГ України, КП «Міська друкарня», 2016. 366 с.

226. Остапенко О. Про сучасні правові засади протидії вчиненню адміністративних правопорушень. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2017. № 876. С. 182–188.

227. Оцінка ситуації в країні та діяльності влади, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, віра в перемогу. *Центр Розумкова*. Вересень 2024 р. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia>

228. П'ятницька Г., Найдюк В., Ракша Н. Трансфер технологій управління. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 5. С. 27–43.

229. Павленко Б. О., Гулаков В. А. Характеристика національної безпеки як основи захисту суспільства. *Правові горизонти*. 2019. Вип. 20. С. 30–34.

230. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Державне управління. 2021. Т. 32 (71), № 3. С. 102–107. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/17>.

231. Павленко І., Нагірний В., Потапенко В., Малярєвський Є. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування. Київ : НІСД, 2024. 31 с. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-04/ad_zagrozi_vnutr_polit.pdf.

232. Паламарчук Д. Національна безпека: національні цінності, інтереси, цілі, завдання. 2024. *БІНТЕЛ*. № 2. URL: https://bintel.org.ua/nukma/nacionalna_bezpeka/.

233. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія: Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2023. Вип. 3. С. 143–150. <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19>.

234. Петренко Н. О., Поліщук О. А. Формування економічної безпеки регіону: теоретико-методологічний аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 21-22. С. 112–118. <https://doi.org/10.32702/23066814.2020.21-22.112>.

235. Пилипчук В. Г, Дзьобань О. П., Настюк В. Я. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія. Харків : Право, 2009. 200 с.

236. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 17–21.

237. Пирожков С. І. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2003. № 1. С. 6–12.

238. Пирожков С. І. Національна та регіональна безпека: погляд України. *Нова безпека*. 2003. № 2. С. 9–16.

239. Піхняк Т. А. Проблеми механізму державного регулювання економічного зростання. URL: [http:// www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Znphktei/2011_1/statti/pixnyak/pixnyak.htm](http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Znphktei/2011_1/statti/pixnyak/pixnyak.htm).

240. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112.

241. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11–18. <https://doi.org/10.35774/app2021.01.011>.

242. Поліція України. Європол створив оперативну робочу групу OSINT для підтримки розслідувань воєнних злочинів в Україні. 30.11.2023. URL: <https://mvs.gov.ua/news/jevro-pol-stvoriv-operativnu-robocu-grupu-osint-dlia-pidtrimki-rozsliduvan-vojennix-zlociniv-v-ukrayini>.

243. Полтораков О. Ю. Безпека держави та безпека суспільства: специфіка політичного взаємовпливу в національному та європейському контекстах. Київ : LAT & K, 2009. 300 с.

244. Помаза-Пономаренко А. Л., БондарД. В., Демент М. О. Державна

безпека кордону: ризики та загрози для національної безпеки України й ЄС. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2023. Вип. 2. С. 75–80. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2023-2-8>.

245. Пономаренко Г. О. Управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави: адміністративно-правові засади : монографія. Харків : СПД ФО Вапнярчук Н. М. 2007. 448 с.

246. Пономарьов С. П. Внутрішня і зовнішня безпека держави: шляхи її забезпечення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2 (82). С. 169–176.

247. Пономарьов С. П. Публічна безпеки в системі сектору безпеки і оборони України. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. «круглого столу» (м. Харків, 27 жовт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 173–178.

248. Порока С. Г. Правове забезпечення державної політики у сфері національної та цивільної безпеки України. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16867/1/Poroka.pdf>.

249. Правові основи формування та функціонування органів державної влади у контексті євроінтеграції : монографія / за ред.: Ю. П. Битяка, О. Г. Данильяна ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2010. 384 с.

250. Правосуд О. В. Фактори формування довіри населення як механізму публічного управління в контексті забезпечення системи безпеки. URL: <http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15861/1/Pravosud818.pdf>.

251. Примуш Р. Б. Інформаційне забезпечення стратегічного планування в сфері національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 7. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/7_2018/41.pdf.

252. Природні та техногенні загрози, оцінювання небезпек : навч. посіб. для студ. спец. 263 «Цивільна безпека» / О. А. Нагурський, О. М. Вахула, О. І. Козій, М. П. Петрук, Н. М. Параняк ; Нац. ун-т «Львівська політехніка». Львів : Растр-7, 2020. 172 с.

253. Пріоритети розвитку реального сектора в умовах війни та

повоєнного відновлення економіки України : аналіт. доп. / О. В. Собкевич, А. В. Шевченко, В. М. Русан та ін. ; за заг. ред. Я. А. Жаліла. Київ : НІСД, 2024. 104 с. <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2024.03>.

254. Про безпеку класифікованої інформації : проєкт Закону України від 27.01.2023 № 8394. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI08684A>.

255. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 25. Ст. 180.

256. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення положень про конкурсний відбір кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України : Закон України від 27.07.2023 р. № 3277-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3277-20#Text>.

257. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 34.

258. Про впорядкування питань, пов'язаних із забезпеченням ядерної безпеки : Закон України від 24.07.2004 р. № 1868-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 46. Ст. 511.

259. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України : Закон України від 23.02.2006 р. № 3475-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 258.

260. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 4. Ст. 43.

261. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011, № 32. Ст. 314.

262. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

263. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України від 20.06.2022 р. № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>.

264. Про затвердження Положення про Державну службу України з

надзвичайних ситуацій : Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 р. № 1052. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>.

265. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 878. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF#Text>.

266. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF>.

267. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 р. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 31. Ст. 286.

268. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 34. Ст. 481.

269. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 9. Ст. 108.

270. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 47. Ст. 256.

271. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 48. Ст. 650.

272. Про Концепцію реформування Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : Указ Президента України від 22.10.2021 р. № 544/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0068525-21#Text>.

273. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України : Указ Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-16#Text>.

274. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10.11.2015 р. № 772-VIII. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>.

275. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.

276. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

277. Про національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 51. Ст. 127.

278. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18.01.2001 р. № 2245-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.

279. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.

280. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39.

281. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII. Дата оновлення: 20.04.2025. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.

282. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

283. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 23. Ст. 176.

284. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

285. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25.02.2017 р. № 47/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text>.

286. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ

Президента України від 26.05.2015 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>.

287. Про розвідку : Закон України від 17.09.2020 р. №912-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>.

288. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 р. № 2229. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

289. Про стратегічний оборонний бюлетень України : Указ Президента від 17.09.2021 р. №473/2021. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063525-21#Text>.

290. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0022525-21#Text>.

291. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>.

292. Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.06.2024 р. № 587-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text>.

293. Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/907-2021-%25D1%2580#Text>.

294. Про схвалення Стратегії цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 31.12.2024 р. № 1351-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1351-2024-%D1%80#Text>.

295. Про техногенну безпеку : проект Закону України від 04.12.2008 р. № 3438. URL: https://ips.ligazakon.net/document/jf2ni00a?ed=2008_12_04.

296. Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення : Закон України від 13.12.2001 р. № 2893. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 96.

297. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>.

298. Прокудін О. С. Розуміння поняття внутрішньої безпеки України від противоправних посягань в сучасній науці. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 1. С. 96–98.

299. Раделицький Ю. В. Державне регулювання ринку фінансових інвестицій: зарубіжний досвід і національні реалії. *Науковий Вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.13. С. 242–248.

300. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження*. 2023. № 1 (5). С. 144–162. <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-8>.

301. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.

302. Резнікова О. О., Войтовський К. Є., Лепіхов А. В. Національні системи оцінювання ризиків і загроз: кращі світові практики, нові можливості для України : аналіт. доп. / за ред. О. О. Резнікової. Київ : НІСД. 2020. 84 с.

303. Результати Вільнюського саміту НАТО 11–12 липня 2023 р. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-vilnyuskoho-samitu-nato-11-12-lypnya-2023-roku>.

304. Рижук Ю. М. Забезпечення органами місцевого самоврядування прав людини в умовах воєнного стану. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 25–30. <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.3>.

305. Рік діяльності Уряду: розробка стратегічних документів у сфері безпеки та оборони. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2021/03/02/rik-diyalnosti-uryadu-rozrobka-strategichnih-dokumentiv-u-sferi-bezpekita-oboroni/>.

306. Розбудова безпеки і оборони. Збірка матеріалів щодо Плану партнерських дій із створення інститутів оборони і безпеки (PAP-DIB) / за ред. Філіпа Х. Флурі, Вітлема Ф. ван Іїкелена, Женева. Київ, 2006. 383 с.

307. Рубан А. В. Національна безпека як об'єкт державного регулювання. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2018. Вип. 2 (9). С. 58–62.

308. Рубан А. В. Національна безпека як об'єкт державного

регулювання. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління.* 2018. Вип. 2 (9). С. 58–62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1492097>.

309. Рубан А. В. Формування дієвих механізмів вирішення проблем державного регулювання у сфері національної безпеки. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2019. Вип. 11. С. 141–143.

310. Руснак І. С., Хижняк В. В. Національна безпека та підвищення обороноздатності України в контексті нових викликів і загроз. *Стратегічна панорама.* 2015. № 1. С. 12–20.

311. Рябовол Л. Т. Національна безпека України: структурно-функціональний аналіз. *Вісник Університету імен Альфреда Нобеля. Серія: Право.* 2020. № 1 (1). С. 25–30. <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2020-1-1-4>.

312. Сапа Н. В. Теоретико-методологічні засади механізму антикризового державного управління. *Гуманітарний вісник ЗДІА.* 2009. Вип. 38. С. 106–116.

313. Селіванов В. Безпека України: нелегкий шлях становлення. *Голос України.* 1993. 6 квіт. С. 3.

314. Семенченко А. І. Методологія стратегічного планування у сфері державного управління забезпеченням національної безпеки України. Київ : НАДУ, 2008. 429 с.

315. Сиволап Л. А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : Економічні науки.* 2014. Вип. 27. С. 55–62.

316. Система і компетенція державних органів зі спеціальним статусом у сфері національної безпеки України : монографія / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк. Харків : Право, 2009. 200 с.

317. Ситник Г. П. Державне управління національною безпекою України : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.

318. Ситник Г. П., Неліпа Д. В., Орел М. Г. Політичне, публічне та державне управління у сфері національної безпеки у контексті публічної та державної політики. *Науковий часопис Академії національної безпеки.* 2020. № 1-2. С. 8–32.

319. Ситник Г. П., Орел М. Г. Національна безпека в контексті

європейської інтеграції України : підручник / за ред. Г. П. Ситника. Київ : МАУП, 2021. 372 с.

320. Скиба М. Стимулювання інноваційної діяльності в контексті посткризового відновлення економіки України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2011. № 2. С. 145–152.

321. Скоморовський В. Б., & Лучко О. О. Роль міжнародних організацій у протидії тероризму. *Legal Bulletin*. 2024. № 13. С. 109–116. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2024-13-A16>.

322. Смолянчук В. Ф., Деменко О. Ф., Прибутко П. С. Основи національної безпеки України : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2017. 140 с.

323. Собакарь А. О., Ковалів М. В. Адміністративно-правові засади діяльності державних органів у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 845. С. 156–160.

324. Спільна декларація про підтримку України. 12 липня 2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277>.

325. Споришев К. О. Аналіз нормативно-правової бази інформаційно-аналітичного забезпечення сил безпеки України. *Честь і закон*. 2024. № 1 (88). С. 142–149.

326. Стан та перспективи соціальної безпеки в Україні: експертні оцінки : монографія / О. Ф. Новікова, О. Г. Сидорчук, О. В. Панькова та ін. Київ ; Львів : ЛПІДУ НАДУ, 2018. 184 с.

327. Статут ООН. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf.

328. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України : затв. від Указом Президента України від 29.06.2021 р. URL: <https://mvs.gov.ua/ministry/normativna-baza-mvs/proekti-normativnix-aktiv/strategiya-gromadskoyi-bezpeki-ta-civilnogo-zaxistu-ukrayini-zatverdzeno-vid-29062021>.

329. Стратегія кібербезпеки України : Указ Президента України від 26.08.2021 р. № 447/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>.

330. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України

від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>.

331. Суворов В. П. Трансформація багаторівневого управління на основі глобальних стратегій ЄС та національна стійкість України в умовах гібридних загроз. *Державне будівництво*. 2023. № 2 (34). С. 183–196. <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2023-2-15>.

332. Сунгуровський М. В. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2001. № 3–4. С. 43–53.

333. Сухоруков А. І., Ладюк О. Д. Фінансова безпека держави : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 192 с.

334. Сучасне суспільство, людина, право в умовах глобальних трансформацій : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. Б. Жданенко та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2020. 344 с.

335. Татарнікова Т. Механізми державного контролю служб внутрішньої безпеки в країнах-членах ради Європи. *Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє* : матеріали XXIV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю (м. Черкаси, 18 квіт. 2024 р.). Черкаси : ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. С. 313–314.

336. Татарнікова Т. О. Аналіз міжнародного досвіду щодо механізмів державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.4.21>.

337. Татарнікова Т. О. Внутрішня безпекова політика: впливові чинники та шляхи вдосконалення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.1.21>.

338. Татарнікова Т. О. Захист національних інтересів як основа державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 22. С. 287–290. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.288>.

339. Татарнікова Т. О. Ключові принципи формування внутрішньої безпекової політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 19. С. 238–240. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.19.238>.

340. Татарнікова Т. О. Механізми правового регулювання у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2024. Вип. 2 (21). С. 135–139. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-2-15>.

341. Татарнікова Т. О. Механізми формування національно-державної ідеології забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 21. С. 208–210. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.21.208>.

342. Татарнікова Т. О. Національно-державна ідеологія як передумова забезпечення внутрішньої безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2025. Вип. 1 (22). С. 61–66. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2025-1-7>.

343. Татарнікова Т. О. Політичні механізми вдосконалення політики забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 24. С. 212–214. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.24.212>.

344. Татарнікова Т. О. Попередження злочинів й адміністративних правопорушень як інструмент державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 8. С. 244–246. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.8.244>.

345. Татарнікова Т. О. Розвиток місцевого самоврядування як ключовий чинник ефективності внутрішньої безпекової політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.11.26>.

346. Татарнікова Т. О. Роль і місце інститутів місцевого самоврядування у процесах забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 7. С. 240–242. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.7.240>.

347. Татарнікова Т. О. Система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: сучасний стан та перспективи розвитку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 23. С. 213–216. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.23.213>.

348. Татарнікова Т. О. Специфіка формування внутрішньої безпекової політики в сучасних умовах. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.12.22>.

349. Татарнікова Т. Складові економічної безпеки в умовах сучасної

глобалізації. *Розвиток компетентності в публічному секторі: європейські стандарти та перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Івано-Франківськ, 2025. С. 339–341.

350. Татарнікова Т. Формування інструментів безпеки держави. *Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 2025 р.) / за заг. ред. С. М. Домбровської. Харків : НУЦЗУ, 2025. С.

351. Таукешева Т. Д., Даудова Г. В. Бюджетна децентралізація як чинник зміцнення місцевого самоврядування в Україні. *Теорія та практика державного управління*. 2015. Вип. 1 (49). URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/3/02.pdf>.

352. Теоретико-методологічні засади забезпечення національної безпеки держави у її визначальних сферах : монографія / В. Ю. Богданович, А. І. Семенченко, Ю. В. Єгоров, О. О. Бортник. Київ : Вид-во Кий, 2007. 370 с.

353. Теоретичні основи національної безпеки України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / О. Дзьобань. Київ : Освіта України, 2009. 384 с.

354. Теорія прийняття рішень органами військового управління : монографія / В. І. Ткаченко, Є. Б. Смірнов та ін. ; за ред. В. І. Ткаченка, Є. Б. Смірнова. Харків : ХУ ПС, 2008. 542 с.

355. Терент'єва А. Досвід держави Ізраїль щодо управління безпекою цивільного населення в умовах кризових ситуацій. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 2 (14). С. 310–333. [https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2\(14\)-310-333](https://doi.org/10.33269/2618-0065-2023-2(14)-310-333).

356. Тимошенко В. І. Внутрішні загрози національній безпеці України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 94–99. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.14>.

357. Тихий В. П. Безпека людини: поняття, правове забезпечення, значення, види. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 2 (85). С. 31–46.

358. Ткаченко В. І., Смірнов Є. Б., Астахов О. О. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2 (43). С. 3–8.

359. Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління:

проблеми взаємовідносин та оптимізації взаємодії : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2001. 256 с.

360. Торічний В. О., Федорчук А. В., Глуздань О. П. Специфіка антикризового управління в інституціях сектору безпеки і оборони України. *Національні інтереси України*. 2024. № 3 (3). С. 144–154. [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-3\(3\)](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2024-3(3)).

361. Труш О. О., Кошкіна А. О. Система підтримки прийняття рішень органами державного управління в умовах надзвичайних ситуацій (інцидентів). *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 4 (43). С. 1–7.

362. Україна в Індексі сприйняття корупції – 2024. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/>.

363. Україна: 30 років на європейському шляху / Ю. Якименко та ін. ; Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова. Київ : Заповіт, 2021. 392 с.

364. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024 : монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін. ; за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. Київ : Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

365. Український ветеранський фонд. URL: <https://veteranfund.com.ua>.

366. Український молодіжний фонд. URL: <https://uyf.gov.ua>.

367. Фатхутдінов В. Г. Категорія «національна безпека» як детермінанта операціоналізації поняття «громадська безпека». *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 3 (100). С. 160–170.

368. Федорчук О. В. Класифікація механізмів державного управління. *Демократичне врядування*. 2008. Вип. 1. URL: <http://www.academy.lviv.ua>.

369. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем : підручник. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 216 с.

370. Харун О.А., Рожок Т.В. Національні інтереси в забезпеченні національної безпеки України. *Економіка і суспільство*. Вип. 13, 2017. С. 135–138.

371. Харченко Н. П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2007. Т. 20 (59).

№ 2. С. 278–284.

372. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Теоретичні підходи до визначення сутності поняття «національна безпека» та її складових. *Проблеми економіки*. 2024. № 4 (62). С. 134–153.

373. Холл А. Д., Фейджин Р. Е. Определение понятия системы. *Исследования по общей теории систем. Сборник переводов с польского и английского*. М. : Прогресс, 1969. С. 252–286

374. Хомік М. М. Концептуальні підходи до застосування військ (сил) Збройних Сил України та інших військових формувань під час надзвичайних ситуацій природного, техногенного і воєнного характеру. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2018. № 2 (63). С. 75–80.

375. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). Харків : Право, 1996. 164 с.

376. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. С. 356.

377. Цілі Сталого Розвитку. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku>.

378. Чечель О. М. Принципи та механізм державного регулювання економіки. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Державне управління*. 2013. № 2. С. 103–111.

379. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 4 (74). С. 96–101. <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15>.

380. Шамрай В. О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти) : монографія. Київ : КВІЦ, 1998. 225 с.

381. Шевченко С. О., Гаєвська Л. А. Інноваційні підходи до модернізації публічного управління у сфері забезпечення якості освіти в мережевому середовищі. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/issue/archive>.

382. Шестернін А., Роговенко О. Роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні національної безпеки України. *Молодий вчений*. 2024. № 3(127). С. 85–89. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-3-127-13>.

383. Шипілова Л. М. Стратегічне планування у сфері національної безпеки. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2023. 143 с.
384. Шмаков О. М. Методологічні основи теорії внутрішньої безпеки держави. *Чесць і закон*. 2004. № 2. С. 3–8.
385. Штеба Р. Ю. Теоретичні засади державної політики у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2019. Вип. 1 (10). С. 415–422.
386. Штейн Л. фон. История социального движения Франции с 1789 года. СПб. : Тип. А. М. Котомина, 1872. 320 с.
387. Штимер Л. Т. Облікова система установ державного сектору економіки: проблеми та перспективи розвитку. *Економічний форум*. 2015. № 1. С. 276–282.
388. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>
389. Якобчук В. П., Тищенко С. В., Пугачова Н. С. Інноваційні підходи до публічного управління в контексті інтелектуалізації суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 6. С. 83–87.
390. Ярмачі В. Х. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України. *Митна справа*. 2009. № 4 (64). С. 61–65.
391. Яровий Т. С. Концептуальні засади лобіювання як інструмент реалізації цілей державної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 2. С. 99–103.
392. Ястребенецький М. О., Харченко В. С. Інформаційні та керуючі системи атомних електричних станцій для безпеки та захищеності. США : IGI Global, 2014. 450 с.
393. A Strong Britain in Age of Uncertainty. The National Security Strategy. London: The Stationery Office Limited, 2010. 37 p.
394. Andersen-Rodgers, D., Crawford, K. Human Security: Theory and Action. Lanham: Rowman & Littlefield, 2018. 320 p.
395. Ashby, W. Ross. An Introduction to Cybernetics. London: Chapman & Hall, 1956. Internet (1999): <http://pcp.vub.ac.be/books/IntroCyb.pd>.

396. Balzacq, T. Securitization theory. London: Routledge, 2011. 272 p.
397. Brown, D. Electronic government and public administration. *International Review of Administrative Sciences*. 2005. Vol. 71, Issue 2. P. 241–254.
398. Brown, S. Thinking About National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. 1st ed. Colorado: Westview Press, 1983. 288 p.
399. Brzezinski, Z. The Grand Chessboard: American Primacy and its Geostrategic Imperatives. New York: Basic Books. 1997. 223 p.
400. Bundesministerium des Innern. URL: <https://www.bmi.bund.de/DE/ministerium/ministerium-node.html>.
401. Buzan, B. People, states and fear. An agenda for international security studies in the Post-Cold War Era. ECPR Press, 1991. 318 p.
402. Cronin, A. How Terrorism Ends: Understanding the Decline and Demise of Terrorist Campaigns. Princeton University Press, 2009. 336 p.
403. Department of Homeland Security. USA. URL: <https://www.dhs.gov/>.
404. European Institute for Gender Equality (EIGE). Gender Equality Index 2024 – Sustaining Momentum on a Fragile Path. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2024. 164 p. <https://doi.org/10.2839/9523460>.
405. European Union Agency for Criminal Justice Cooperation. URL: <https://www.eurojust.europa.eu>.
406. Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu>.
407. Fisher, James D. The Enclosure of Knowledge. Books, Power, and Agrarian Capitalism in Britain, 1660–1800. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. XIII. 330 p. <https://doi.org/10.1017/9781009049283>.
408. Giddens, Anthony. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives. London: Profile, 1999. 100 p.
409. Hendrickson, D., Karkoszka, A. The challenges of security sector reform. SIPRI Yearbook 2002: Armaments, disarmament and international security. Oxford University Press, 2002. 882 p.
410. Hoffmann, S. World Disorders: Troubled Peace in the Post-Cold War Era. Lanham, Boulder, New York and Oxford: Rowman and Littlefield, 2000. 288 p.
411. Holmes, K.R.H. What is National Security? The Heritage Foundation. 2015. Pp. 17-26. URL: <https://www.heritage.org/militarystrength-essays/2015-essays/what-national-security>.

412. Home Office. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/home-office>. Institute for Economics & Peace. Global Terrorism Index 2023. 2023. URL: <https://reliefweb.int/report/world/global-terrorism-index-2023>.

413. Kattler, A., Ettensperger, F. National internal security policies across Europe – a comparative analysis applying big data clustering techniques. *Political Research Exchange*. 2020. Vol. 2(1). <https://doi.org/10.1080/2474736X.2020.17>.

414. Knight, J. Issues and Trends in Internationalization: A Comparative Perspective. In *A New World of Knowledge, Canadian Universities and Globalization*. Canada: IDRC. 1999. URL: http://www.idrc.ca/en/ev-9400-201-1-DO_TOPIC.html#begining.

415. Kryshchanovych, Svitlana, Tatarnikova, Tetiana, Rybkina, Svitlana, Kopanchuk, Olena, and Motorny, Vladimir. Scientific and Methodological Approach to Strengthening Intellectual Security and Human-Centricity through Optimizing the Use of Artificial Intelligence. *International Journal of Religion*. 2024. Vol. 5(9). Pp. 760-771. <https://doi.org/10.61707/p60brq41>.

416. Kur, L., Bor, E., Mwaeke, P. Security Implications of Using the Military in Maintaining Peace through Internal Security Operations, a Case of Central Equatoria State – Juba. *Open Journal of Political Science*. 2024. Vol. 14. Pp. 81-90.

417. Lippman, Walter. Public Opinion. New York, London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York; Collier Macmillan Publishers, London, 1949. 268 p.

418. MacFarlane, S. Neil; Yuen Foong Khong. Human security and the UN: a Critical History. United Nations intellectual history project. Indiana University Press, 2006. P. 346.

419. Maslow, Abraham H. Motivation and Personality. 2nd ed. New York: Harper & Row, 1970.

420. Montesquieu, Charles de. De l'esprit des lois. T.5. Paris, 1816. 266 p.

421. Morgenthau, H.J. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. Fifth Edition, Revised. N.Y.: Alfred A. Knopf, 1978. 653 p.

422. News Guard. URL: <https://www.newsguardtech.com>.

423. Nordic Safe Cities. URL: <https://nordicsafecities.org/>.

424. Ortynskyi, V. Information Security in the Context of National Security: Legal Mechanisms for Protecting State Information Resources. *Veritas: Legal and*

Psychological-Pedagogical Research. 2025. Vol. 1(1). Pp. 1-9.
<https://doi.org/10.23939/veritas2025.01.001>.

425. Paliukh, V., Kovtun, I., Pidlisna, T., Tatarnikova, T., & Poroka, S. The Influence of National Information Security Policies on Advancing Higher Education. *Qubahan Academic Journal*. 2025. Vol. 5(1). Pp. 628-639.
<https://doi.org/10.48161/qaj.v5n1a1500>.

426. Paliukh, V., Trobiuk, V., Tatarnikova, T., Yakymenko, S., & Verba, S. Modernization of the Educational Process Through the Implementation of a Modern Strategy for Ensuring Information Security. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. 14(1). *Special Issue*. Pp. 152-156. URL:
https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140141/papers/A_25.pdf.

427. Qureshi, Hanif. Internal Security: an International Outlook. *Indian Police Journal*. 2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3893442>.

428. Svitková, K. Resilience in the National Security Discourse. *Obrana a Strategie (Defence & Strategy)*. 2017. Vol. 17(1). Pp. 21-42.
<https://doi.org/10.3849/1802-7199.17.2017.01.021-042>.

429. Tatarnikova, T. The Development of Mechanisms of Creation of the State Policy in the field of Internal Security. *Public Administration and State Security Aspects*. 2024. Vol. 2. Pp. 63-67. <https://doi.org/10.52363/passa-2024.2-10>.

430. The National Security Strategy. Washington D.C.: White House, 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

431. Ukraine. Third Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA3). February 2022 – December 2023. URL: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/202402/UA%20RDNA3%20report%20EN.pdf>.

432. Zhovnirchuk, Y., Larina, N., Stoliar, Y., Tatarnikova, T., & Sukharnykov, V. Innovative Approaches in Public Administration: Strategies and Tools for Achieving Sustainability. *Economic Affairs*. 2024. Vol. 69(02). Pp. 1191-1197. <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2024.40>.

ДОДАТКИ

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
 Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
 дисертації

Статті у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у базах
 даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

1. Paliukh, V., Kovtun, I., Pidlisna, T., Tatarnikova, T., & Poroka, S. The Influence of National Information Security Policies on Advancing Higher Education. *Qubahan Academic Journal*. 2025. Vol. 5(1). Pp. 628-639. (Q2) <https://doi.org/10.48161/qaj.v5n1a1500>. Особистий внесок: визначено вплив внутрішнього безпекового інформаційного середовища на розвиток вищої освіти.
2. Kryshtanovych, Svitlana, Tatarnikova, Tetiana, Rybkina, Svitlana, Kopanchuk, Olena, and Motorny, Vladimir. Scientific and Methodological Approach to Strengthening Intellectual Security and Human-Centricity through Optimizing the Use of Artificial Intelligence. *International Journal of Religion*. 2024. Vol. 5(9). Pp. 760-771. <https://doi.org/10.61707/p60brq41>. Особистий внесок: визначено методологічні підходи до формування безпекового інформаційного середовища.
3. Paliukh, V., Trobiuk, V., Tatarnikova, T., Yakymenko, S., & Verba, S. Modernization of the Educational Process Through the Implementation of a Modern Strategy for Ensuring Information Security. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. 14(1). Special Issue. Pp. 152-156. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140141/papers/A_25.pdf. Особистий внесок: автором визначені стратегічні напрями безпеки освітнього процесу.
4. Zhovnirchuk, Y., Larina, N., Stoliar, Y., Tatarnikova, T., & Sukharnykov, V. Innovative Approaches in Public Administration: Strategies and Tools for Achieving Sustainability. *Economic Affairs*. 2024. Vol. 69(02). Pp. 1191-1197. <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2024.40>. Особистий внесок: визначено іноваційні напрями розвитку безпекового середовища.

Статті у наукових фахових виданнях

5. Татарнікова Т. О. Аналіз міжнародного досвіду щодо механізмів державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.4.21>
6. Татарнікова Т. О. Внутрішня безпекова політика: впливові чинники та шляхи вдосконалення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.1.21>.
7. Татарнікова Т. О. Захист національних інтересів як основа державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції:*

практика та досвід. 2024. № 22. С. 287–290. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.288>.

8. Татарнікова Т. О. Ключові принципи формування внутрішньої безпекової політики держави. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 19. С. 238–240. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.19.238>.

9. Татарнікова Т. О. Механізми правового регулювання у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2024. Вип. 2 (21). С. 135–139. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-2-15>.

10. Татарнікова Т. О. Механізми формування національно-державної ідеології забезпечення внутрішньої безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 21. С. 208–210. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.21.208>.

11. Татарнікова Т. О. Національно-державна ідеологія як передумова забезпечення внутрішньої безпеки. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2025. Вип. 1 (22). С. 61–66. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2025-1-7>.

12. Татарнікова Т. О. Політичні механізми вдосконалення політики забезпечення внутрішньої безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 24. С. 212–214. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.24.212>.

13. Татарнікова Т. О. Попередження злочинів й адміністративних правопорушень як інструмент державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 8. С. 244–246. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.8.244>.

14. Татарнікова Т. О. Розвиток місцевого самоврядування як ключовий чинник ефективності внутрішньої безпекової політики. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.11.26>.

15. Татарнікова Т. О. Роль і місце інститутів місцевого самоврядування у процесах забезпечення внутрішньої безпеки. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 7. С. 240–242. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.7.240>.

16. Татарнікова Т. О. Система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: сучасний стан та перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 23. С. 213–216. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.23.213>.

17. Татарнікова Т. О. Специфіка формування внутрішньої безпекової політики в сучасних умовах. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.12.22>.

18. Бурик З. М., Красностанова Н. Е., Татарнікова Т. О. Стратегія глобальної безпеки в системі публічного управління. Наукові перспективи. № 11(53) 2024. С. 68–81. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11\(53\)-68-81](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-11(53)-68-81). Особистий внесок: визначено стратегічні напрями забезпечення глобальної безпеки в системі публічного управління.

19. Tatarnikova T. The development of mechanisms of creation of the state policy in the field of internal security. Public administration and state security aspects.

2024. Vol. 2. Pp. 63–67. <https://doi.org/10.52363/passa-2024.2-10>.

20. Tatarnikova T. Criteria of assessment of the effectiveness of public administration mechanisms of ensuring of internal security policy. Public administration and state security aspects. № 1 2025. <https://doi.org/10.52363/passa-2025.1-26>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

21. Татарнікова Т. Механізми державного контролю служб внутрішньої безпеки в країнах-членах ради Європи. Гуманітарний дискурс суспільних проблем: минуле, сучасне, майбутнє: Матеріали XXIV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю. 18 квітня 2024 року, м. Черкаси. Черкаси: ЧПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2024. С. 313–314.

22. Домбровська С., Татарнікова Т. Державна політика формування безпеки туризму. Теорія і практика розвитку туризму: досвід, проблеми, інновації : матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Черкаси, 20 лютого 2025 року / за заг. ред. С. М. Домбровської. Черкаси: НУЦЗ України, 2025. С. 27–29.

23. Татарнікова Т. Формування інструментів безпеки держави. Публічне управління у сфері цивільного захисту: освіта, наука, практика : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Черкаси, 2025 р. / за заг. ред. С. М. Домбровської. Харків : НУЦЗУ, 2025. С. 336–338.

24. Татарнікова Т. Складові економічної безпеки в умовах сучасної глобалізації. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток компетентності в публічному секторі: європейські стандарти та перспективи». Івано-Франківськ. 2025. С. 339–341.

25. Татарнікова Т. Державно-управлінські аспекти національної безпеки. Теоретико-практичні засади управління, економіки та природокористування: аспекти реінтеграції Криму в господарський комплекс України: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 11 листопада 2025 року) / упоряд. О. М. Клименко. Одеса: Олді+, 2025. 427 с.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України –
начальник управління організації роботи та
методичного забезпечення, д. ю. н., професор,
заслужений юрист України
полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

2025 року

АКТ № 116647-2025
від 09.12.2025

Про впровадження у практичну діяльність
Головного слідчого управління Національної
поліції України результатів дисертаційного
дослідження Татарнікової Т.О.

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника управління організації
роботи та методичного забезпечення
Головного слідчого управління Національної
поліції України, полковника поліції Ананченка
Володимира

членів комісії:

начальника 3-го відділу (методичної роботи та
правового забезпечення) управління організації
роботи та методичного забезпечення
Головного слідчого управління Національної
поліції України, доктора філософії в галузі
права, майора поліції Романова Максима

старшого слідчого в особливо важливих
справах 3-го відділу (методичної роботи та
правового забезпечення) управління організації
роботи та методичного забезпечення
Головного слідчого управління Національної
поліції України, доктора філософії в галузі
права, майора поліції Крушеницького Андрія

комісія відповідно до наказу Національної поліції України № 692
від 17.06.2025 «Про затвердження Порядку участі працівників слідчих
підрозділів Національної поліції України в науковій та освітній діяльності»,

склала цей акт щодо розгляду основних положень і результатів дисертаційного дослідження Татарнікової Тетяни Олександрівни на тему «Комплексний механізм формування внутрішньої безпекової політики», поданого на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку.

У дисертації досліджуються питання розроблення та впровадження комплексного механізму формування внутрішньої безпекової політики держави, який інтегрує правові, організаційні та управлінські підходи з метою забезпечення ефективного функціонування системи державного управління у сфері безпеки.

Комісією встановлено, що висновки та рекомендації дисертаційного дослідження мають високу практичну цінність, заслуговують на високу оцінку та можуть застосовуватися в діяльності Головного слідчого управління Національної поліції України, зокрема для вдосконалення адміністративного управління підпорядкованими слідчими підрозділами, підвищення ефективності прийняття управлінських рішень і загального рівня організації роботи.

Таким чином, матеріали, викладені у висновках дисертаційного дослідження, можуть використовуватися під час підготовки листів-роз'яснень для органів досудового розслідування України, оскільки мають належний теоретичний, методологічний і практичний рівень та сприятимуть вдосконаленню їхньої процесуальної діяльності.

Голова комісії:

Володимир АНАНЧЕНКО

Члени комісії:

Максим РОМАНОВ

Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

вул. Володимирська, 33, м. Київ, 01601, тел./факс: (044) 226-34-31, тел. 256-99-05
www.ssu.gov.ua, e-mail: sbu_cu@ssu.gov.ua Код ЄДРПОУ 00034074

16.10.2015

№ _____

На № _____

від _____

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційного дослідження Татарнікової Тетяни Олександрівни «Комплексний механізм формування внутрішньої безпекової політики» на здобуття наукового ступеня доктора наук з державного управління за спеціальністю 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку

Національна безпека як інтегральне поняття включає різні напрями реалізації політики забезпечення захищеності. Виділення внутрішньої безпеки для предметного та всебічного дослідження зумовлюється різними деструктивними проявами в суспільно-політичних відносинах останніх років. Безпека людини, соціальних груп, суспільства та держави на кожному етапі розвитку є одним із найпріоритетніших завдань. Його вирішення має бути зумовлено системним уявленням про кількість і характер загроз, наявних і перспективних засобів і механізмів їх нейтралізації, а також суб'єктів, які реалізують цілеспрямовану діяльність з розробки та реалізації політики забезпечення безпеки.

Систематизація чинних розробок, які зроблено в дисертаційному дослідженні, дали змогу Тетяні Олександрівні обґрунтувати концепцію формування безпекового суспільства, що заснована на аналітичних категоріях конфліктології. Заслужовують на увагу окреслені автором напрями розвитку внутрішньої безпекової політики України.

З огляду на своєчасні та змістовні пропозиції автора дисертаційного дослідження їх використання є перспективним при формуванні Плану реалізації Стратегії розвитку Служби безпеки України на 2025–2030 роки (Дорожньої карти організаційного та правового забезпечення посилення спроможностей СБУ за ключовими напрямками діяльності).

Заступник Голови Служби

Сергій НАУМЮК

УКРАЇНА

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

Майдан Незалежності, Будинок рад, м. Хмельницький, 29005
тел. (0382) 76-47-00, факс 76-50-24, E-mail: regadm@adm-km.gov.ua Код ЄДРПОУ 22985083

від 08.10.2025 р. № 101/26-14-2013/25

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Татарнікової Тетяни Олександрівни «Комплексний механізм формування
внутрішньої безпекової політики» на здобуття наукового ступеня доктора
наук з державного управління за спеціальністю 25.00.05 – державне
управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку.

Сьогодні в умовах процесу глобалізації питання, пов'язані з внутрішньою безпековою політикою набувають усе більш пріоритетного характеру у всьому світі. Забезпечення внутрішньої безпеки перебуває у прямому зв'язку з рівнем зовнішньої безпеки країни. Важливою умовою вирішення цього завдання є вироблення та реалізація програми національної безпеки, побудованої на захисті національних інтересів та гармонізації їх із загальноцивілізаційними цінностями. Особлива увага приділяється питанням міжнародної співпраці і розробці міжнародних і національних стратегій у внутрішньої безпекової політики, а також інтеграції міжнародних стандартів і принципів реалізації прав людини в діяльність національних законодавчих і виконавчих органів влади для формування стратегії стійкого соціально-економічного розвитку.

Питання законодавчого забезпечення внутрішньої безпекової політики розглядаються державою в якості найважливіших пріоритетів, що зумовлює подальший характер управлінських рішень, які приймаються органами державної влади у формі законів і інших нормативних правових актів.

Результати дисертаційного дослідження впроваджені в рамках реалізації програмних цілей та завдань: «програми протидії тероризму» на 2025 рік; «програми підготовки населення до національного спротиву на території Хмельницької області» на 2024-2025 роки; «комплексної програми профілактики правопорушень та боротьби зі злочинністю на території Хмельницької області» на 2021-2025 роки; «цільової програми захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру у Хмельницькій області» на 2024-2028 роки використано пропозиції

та рекомендації щодо напрямів реалізації внутрішньої безпекової політики держави на регіональному рівні.

Заслугують на увагу окреслені автором аспекти формування внутрішньої безпекової політики держави. Тому, з огляду на своєчасні та змістовні пропозиції автора дисертаційного дослідження Татарнікової Тетяни Олександрівни, їх використання є перспективним в роботі Хмельницької обласної військової державної адміністрації.

Перший заступник начальника
обласної військової адміністрації

Оксана ВЖЕШНЕВСЬКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор Хмельницького
науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру
МВС України,
кандидат технічних наук, доцент

Андрій ГАНЗЮК

Д О В І Д К А

про впровадження в практичну діяльність Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України матеріалів дисертаційного дослідження Татарнікової Тетяни Олександрівни здобувача наукового ступеня доктора наук з державного управління на тему: «Комплексний механізм формування внутрішньої безпекової політики» за спеціальністю 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку.

Комісія у складі: Гордєєва Анатолія Івановича, доктора технічних наук, професора, провідного фахівця відділу забезпечення діяльності Хмельницького НДЕКЦ МВС, Циганюк Юлії Володимирівни, доктора юридичних наук, професора, провідного юрисконсульта сектору юридичного забезпечення Хмельницького НДЕКЦ; Онищука Олександра Васильовича завідувача відділу досліджень у сфері інформаційних технологій Хмельницького НДЕКЦ, склала цю довідку про те, що матеріали дисертаційного дослідження Татарнікової Тетяни Олександрівни на тему: «Комплексний механізм формування внутрішньої безпекової політики», опубліковані у вітчизняних та закордонних наукових фахових виданнях:

1. Татарнікова Т. О. Аналіз міжнародного досвіду щодо механізмів державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 4. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.4.21>.

2. Татарнікова Т. О. Внутрішня безпекова політика: впливові чинники та шляхи вдосконалення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2025. № 1. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2025.1.21>.

3. Татарнікова Т. О. Захист національних інтересів як основа державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 22. С. 287–290. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.22.288>.

4. Татарнікова Т. О. Ключові принципи формування внутрішньої безпекової політики держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 19. С. 238–

240. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.19.238>.

5. Татарнікова Т. О. Механізми правового регулювання у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2024. Вип. 2 (21). С. 135–139. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2024-2-15>.

6. Татарнікова Т. О. Механізми формування національно-державної ідеології забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 21. С. 208–210. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.21.208>.

7. Татарнікова Т. О. Національно-державна ідеологія як передумова забезпечення внутрішньої безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління*. 2025. Вип. 1 (22). С. 61–66. <https://doi.org/10.52363/2414-5866-2025-1-7>.

8. Татарнікова Т. О. Політичні механізми вдосконалення політики забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 24. С. 212–214. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.24.212>.

9. Татарнікова Т. О. Попередження злочинів й адміністративних правопорушень як інструмент державного управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 8. С. 244–246. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.8.244>.

10. Татарнікова Т. О. Розвиток місцевого самоврядування як ключовий чинник ефективності внутрішньої безпекової політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 11. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.11.26>.

11. Татарнікова Т. О. Роль і місце інститутів місцевого самоврядування у процесах забезпечення внутрішньої безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 7. С. 240–242. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.7.240>.

12. Татарнікова Т. О. Система забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: сучасний стан та перспективи розвитку. : *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 23. С. 213–216. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.23.213>.

13. Татарнікова Т. О. Специфіка формування внутрішньої безпекової політики в сучасних умовах. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 12. <https://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.12.22>.

14. Tatarnikova T. Criteria of assessment of the effectiveness of public administration mechanisms of ensuring of internal security policy. Public administration and state security aspects [Електронне видання]. №1 2025 . Режим доступу:<http://passa.nuczu.edu.ua/en/archive/239-tatarnikova-t-criteria-of-assessment-of-the-effectiveness-of-public-administration-mechanisms-of-ensuring-of-internal-security-policy>

15. Paliukh, V., Kovtun, I., Pidlisna, T., Tatarnikova, T., & Poroka, S. The Influence of National Information Security Policies on Advancing Higher Education. *Qubahan Academic Journal*. 2025. Vol. 5(1). Pp. 628-639. <https://doi.org/10.48161/qaj.v5n1a1500>.

16. Kryshtanovych, Svitlana, Tatarnikova, Tetiana, Rybkina, Svitlana, Kopanchuk, Olena, and Motorny, Vladimir. Scientific and Methodological Approach to Strengthening Intellectual Security and Human-Centricity through Optimizing the Use of Artificial Intelligence. *International Journal of Religion*. 2024. Vol. 5(9). Pp. 760-771. <https://doi.org/10.61707/p60brq41>.

17. Paliukh, V., Trobiuk, V., Tatarnikova, T., Yakymenko, S., & Verba, S. Modernization of the Educational Process Through the Implementation of a Modern Strategy for Ensuring Information Security. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. Vol. 14(1). *Special Issue*. Pp. 152-156. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/140141/papers/A_25.pdf.

18. Tatarnikova, T. The development of mechanisms of creation of the state policy in the field of internal security. *Public administration and state security aspects*. 2024. Vol. 2. Pp. 63-67. <https://doi.org/10.52363/passa-2024.2-10>.

19. Zhovnirchuk, Y., Larina, N., Stoliar, Y., Tatarnikova, T., & Sukharnykov, V. Innovative Approaches in Public Administration: Strategies and Tools for Achieving Sustainability. *Economic Affairs*. 2024. Vol. 69(02). Pp. 1191-1197. <https://doi.org/10.46852/0424-2513.3.2024.40>.

можуть бути використані у науково-дослідній та практичній судово-експертній діяльності Хмельницького науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

**Провідний фахівець відділу
забезпечення діяльності
доктор технічних наук, професор**

Анатолій ГОРДЕСОВ

**Провідний юрисконсульт сектору
юридичного забезпечення,
доктор юридичних наук, професор**

Юлія ЦИГАНЮК

**Завідувач відділу досліджень у сфері
інформаційних технологій**

Олександр ОНИЩУК

10.09.2025
19/123-7845